Ion I. Russu

ROMÂNII ȘI SECUII

Editura Științifică

Ion I. Russu

Românii şi secuii

Supracoperta și coperta de FRANCISC KALAB

Redactor: GHEORGHE TIMCU
Tehnoredactor: ȘTEFANIA MIHAI

Coli de tipar 18,50 pag. planșe: 24
Bun de tipar 12 iunie 1990

c. 231 I. P. Universul
Str. Brezoianu nr. 23—25
București

Ion I. Russu

ROMÂNII ȘI SECUII

Ediție îngrijită de IOAN OPRIȘ

EDITURA ȘTIINȚIFICĂ
BUCUREȘTI, 1990

ISBN 973–29–0095–4



I. I. RUSSU
(1911 -- 1985)

CUVÎNT ÎNAINTE

Deschizînd această carte, operă a regretatului filolog și istoric Ion Iosif Russu, ni se înfățișează rodul unei cercetări perseverente, de migală, realizată cu pasiune timp de decenii, lucrarea aflîndu-se pe masa de lucru a savantului clujean pînă în ultima clipă a vieții sale.

Reprezentant al generației intelectuale care s-a format în atmosfera spirituală propice ce a urmat desăvîrșirii unității naționale, I. I. Russu, absolvent al Facultății de Litere și Filosofie a Universității din Cluj și beneficiar al unui stagiu de specializare de cîțiva ani la Școala Română din Roma, și-a îndreptat preocupările spre studiile de filologie comparată, afirmîndu-se ca un reputat specialist în limbile clasice, onomastică, toponimie, etimologie. În cursul activității sale de cercetare și didactice desfășurată din 1936 în cadrul Universității și a Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj-Napoca, profesorul I. I. Russu a pus rezultatele studiilor sale filologice, instrumentarul și metodologia acestei discipline, în slujba rezolvării unora dintre problemele-cheie ale istoriei vechi, aducînd în acest sens totodată cunoștințele sale de excepție în domeniul epigrafiei latine și grecești, acribie, spirit critic și simț acut al observației care l-au făcut cunoscut și recunoscut pe drept cuvînt în cercurile științifice din țară și străinătate.

Cercetările lui I. I. Russu s-au concentrat cu deosebire asupra problematicii fondului autohton traco-dac al limbii române, asupra istoriei purtătorilor acestui fond și a rolului lor în procesul de etnogeneză românească. Toate aceste preocupări s-au încadrat într-o viziune mai largă asupra ariilor lingvistice și etnice din sud-estul Europei, profesorul clujean afirmîndu-se ca unul din cei mai buni cunoscători ai vestigiilor vechilor limbi vorbite de traci, iliri și daci, ai raporturilor dintre aceste populații și ai rolului lor în cadrul Impe-

riului Roman și Imperiului Bizantin [1]. Pe acest temei, cercetările sale au permis elucidarea multora dintre elementele fondului autohton în limba română, concomitent cu o seamă de contribuții privind toponimia și onomastica dacică și romană, spiritualitatea daco-getică, probleme ale istoriei militare, politice și culturale a dacilor și a provinciei romane Dacia, contribuții bazate cu deosebire pe o cunoaștere și investigare sistematică a surselor epigrafice [2]. În acest domeniu lui I. I. Russu îi revine, alături de profesorul D. M. Pippidi, meritul inițierii și realizării în parte a prestigioasei colecții *Inscripțiile antice din Dacia și Scythia Minor*, din cele șapte volume apărute pînă acum, patru fiind opera eruditului clujean și a colaboratorilor săi [3].

O adevărată încununare a cercetărilor desfășurate in atari direcții, materializate în cele aproape 350 de titluri ale bibliografiei sale, o reprezintă monografia *Etnogeneza Românilor*, apărută în anul 1981, care demonstrează cu claritate necesitatea stringentă și avantajele incontestabile ale îmbinării rezultatelor și metodei filologice cu cercetările de istorie veche, în vederea elucidării acestei probleme esențiale a istoriei românești, în condițiile în care limba apare ca factorul fundamental al explicației științifice a originilor poporului român, desigur în strînsă corelație cu celelalte mărturii oferite de izvoarele literare, epigrafie, arheologie, numismatică, etnografie etc. Fără a fi fost primită cu unanimă adeziune, monografia profesorului I. I. Russu rămîne prin ideile sale directoare și indicațiile sale metodologice o realizare marcantă a bibliografiei problemei [4].

---

[1] Vezi în acest sens monografiile: *Limba traco-dacilor*, București, Ed. Academiei R. P. România, 1959; ediția a doua, revăzută și adăugată, București, Ed. Științifică, 1967; ed. germană, București, Ed. Științifică, 1969; *Ilirii. Istoria, limba și onomastica, romanizarea*, București, Ed. Academiei R. S. România, 1969; *Elementele traco-getice în Imperiul Roman și în Byzantium (sec. III–VIII)*, București, Ed. Academiei R. S. România, 1976; *Daco-geții în Imperiul Roman (în afara provinciei Dacia)*, București, Ed. Academiei R. S. România, 1980.

[2] *Elemente autohtone în limba română*, București, Ed. Academiei R. S. România, 1970; *Dacia și Pannonia Inferior în lumina diplomei militare din anul 123*, București, Ed. Academiei R. S. România, 1973. Vezi și: *Activitatea științifică a profesorului Ion I. Russu (cu prilejul împlinirii vîrstei de 70 de ani)*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie Cluj-Napoca", 1982, XXV, p. 401–415; M. Bărbulescu, în „Tribuna", 26 septembrie 1985; Emilia Doruțiu-Boilă, în „Studii și cercetări de istorie veche și arheologie", 1986, 37, 1, p. 109–110.

[3] *Inscripțiile antice din Dacia și Scythia Minor*, colecție îngrijită de D. M. Pippidi și I. I. Russu. Seria I. *Inscripțiile Daciei romane*, vol. I, prefață de acad. Ștefan Pascu, București, Ed. Academiei R. S. România, 1975; vol. III, Partea I-a, în colaborare cu M. Dušanić, N. Gudea, V. Wollmann, București, Ed. Academiei R. S. România, 1977; Partea a II-a, în colab. cu I. Piso și V. Wollmann, București, Ed. Academiei R. S. România, 1980; Partea a III-a, în colab. cu O. Floca și V. Wollmann, București, Ed. Academiei R. S. România, 1984.

[4] *Etnogeneza Românilor. Fondul autohton traco-dacic și componenta latino-romanică*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1981.

Tocmai cunoscînd aceste direcții principale ale activității sale științifice, prezenta lucrare, prin tematica ei, ne rezervă o veritabilă surpriză, neanunțată în bogata bibliografie a operei lui I. I. Russu decît de cîteva contribuții mai mici privind raporturile lingvistice româno-maghiare [5]. Într-adevăr, concomitent cu filonul principal al cercetărilor dedicate problemelor de istorie veche, I. I. Russu a urmărit cu pasiune și tenacitate, timp de decenii, mărturiile privitoare la prezența, ponderea, locul și rosturile populației românești din răsăritul și sud-estul Transilvaniei, din fostele scaune secuiești, în procesul dinamic al conviețuirii și raporturilor cu populația secuiască maghiarofonă a acestei zone. Pornind desigur de la cunoașterea și relevarea antecedentelor istorice antice și medievale, începînd cu mărturiile arheologice ale continuității daco-romane în aceste părți, cu dovezile prezenței românești la venirea și așezarea secuilor, cu raporturile social-economice, juridice, etnice și lingvistice statornicite între români și secui în cursul evului mediu, cercetarea lui I. I. Russu își concentrează atenția asupra evoluțiilor din ultimile trei secole, cînd sursele din ce în ce mai bogate pe măsură ce ne apropiem de epoca contemporană îngăduie și înlesnesc o abordare cu șanse sporite de reușită a problemei proporției reale a populației românești din această parte de țară, populație supusă unui proces accentuat de disimilație națională. Legătura organică față de ansamblul operei științifice a lui I. I. Russu este asigurată prin aplicarea în cazul acestei problematici de istorie modernă și contemporană a aceleiași metodologii filologice, care direcționează și celelalte cercetări ale sale, conferindu-i-se astfel prezentei lucrări un loc cu totul aparte în bibliografia, de altfel abundentă, consacrată raporturilor dintre români și secui.

În mod firesc, deci, I. I. Russu pornește în cercetările sale de la analiza studiilor dedicate acestei problematici în istoriografie. Cu recunoscutul, și temutul său spirit critic, purtat însă uneori de temperamentul său de polemist dincolo de limitele obișnuite ale aprecierilor academice, autorul relevă, în esență, cu îndreptățire tendințele marcante în istoriografia maghiară din epoca dualistă și din perioada interbelică în spre o minimalizare a ponderii și rolului populației românești din părțile secuiești, în spre o justificare prin mijloace științifice a unor interese politice de dominație și deznaționalizare. În istoriografia română, perioada dintre cele două războaie mondiale a marcat accentuarea preocupărilor privind românii din Secuime, cercetările inițiate de Nicolae Iorga mobilizînd, alături de istorici, și geografi,

---

[5] *Cuvinte românești ca „împrumuturi slave" în limba maghiară*, în *Omagiu lui Alex. Rosetti la 70 de ani*, București, 1965, p. 787—791; *Despre influența românească asupra limbii maghiare*, în „Studii și comunicări", Sibiu, 1967, 13, p. 247—262; *Cuvintele maghiare în limba română*, în „Apulum", 1975, XIII, p. 753—775.

sociologi, etnografi, intelectuali ai locului, presa din aceste părţi. Deşi materialul adunat s-a dovedit bogat şi util, cercetarea, aşa cum apreciază I. I. Russu, nu şi-a îndeplinit integral obiectivele, ea necuprinzînd toate ţinuturile zonei respective şi „repetînd păreri mai vechi, nu totdeauna fundate pe temelia solidă a faptelor şi documentelor, ceea ce a lăsat (după cum e firesc) largi goluri în documentare şi bibliografie, erori de amănunt foarte importante, unele aserţiuni ce puteau să pară exagerări propagandistice, aducînd chiar oarecare neîncredere şi prejudicii tezei lor juste în ansamblu". Principalul neajuns al acestor strădanii a fost însă lipsa componentei filologice, înarmate cu o metodologie adecvată, ceea ce a făcut ca un material deosebit de concludent pentru locul şi rolul populaţiei româneşti din Secuime, cu deosebire sub raportul autroponimiei, să nu fie pus în valoare în măsura importanţei sale. Deşi unele contribuţii, ca acele ale lui S. Opreanu şi T. Chindea, au înregistrat circa 650 de nume de familie româneşti în părţile cercetate, insuficienta pregătire filologică de specialitate a celor ce-au adunat materialul şi lipsa unor cercetări sistematice de arhivă, bibliotecă şi teren au făcut ca rezultatele să fie departe de posibilităţile reale oferite de o atare direcţie de investigaţie. Lucrurile nu au progresat prea mult nici în ultimele decenii, cercetările filologice concentrîndu-se cu precădere asupra prenumelor din perioada contemporană, neglijînd materialul medieval şi acordînd prea puţină atenţie gentiliciilor, deşi „numele proprii — arată I. I. Russu — reprezintă deopotrivă documente social-istorice de prim rang, fiind uneori singurele materiale informatice disponibile în cercetările asupra obîrşiei sociale şi etno-lingvistice a populaţiei".

Avînd în vedere acest stadiu al cercetărilor, autorul şi-a propus în primul rînd depistarea şi adunarea la un loc a materialului antroponimic românesc din Secuime, pe baza unei mari varietăţi de surse disponibile. Investigarea sistematică a colecţiilor de documente, a conscripţiilor şi recensămintelor, a descrierilor de călătorie, memorialisticii, literaturii şi presei de epocă, a unor fonduri de arhivă administrative şi parohiale, a epitafelor şi epigrafelor, coroborată cu cercetări proprii de teren, cu informaţiile furnizate de cei din părţile locului, precum şi cu materialul scos la iveală de contribuţiile anterioare, a permis realizarea unui repertoriu alfabetic al numelor de familie româneşti cu caracter tipic şi frecvenţă mai mare, atît din satele înregistrate de izvoarele de epocă drept localităţi cu populaţie mixtă, cît şi din cele considerate ca avînd populaţie exclusiv maghiarofonă. Deşi nu întruneşte exigenţele exhaustivităţii, constituind, după expresia lui I. I. Russu, „un rezultat provizoriu", repertoriul oferă totuşi o imagine concludentă asupra dimensiunilor problemei, indicînd indubitabila utilitate şi necesitate a cercetărilor de această natură.

Materialul cules este prelucrat și după criteriul cronologic, urmărindu-se astfel pe secole evoluția proporției și ponderii numelor de familie românești în izvoarele vremii. Subliniind cu multă justețe că „pentru a înțelege toate aspectele raporturilor social-economice și culturale româno-maghiare în spațiul carpato-dunărean este necesar să fie avut în vedere permanent caracterul lor de reciprocitate, adică de influențe bilaterale atît în onomastică (antroponimie, toponimie), cît și în limba curentă actuală sau din evul mediu", autorul supune totodată cercetării sale și prezența antroponimelor maghiare la români, repertorizînd și acest material, concludent la rîndul său pentru elucidarea desfășurării și efectelor proceselor de disimilație etno-lingvistică. În același context este examinată și problema mai largă a influenței lexicale maghiare asupra limbii române, concluzionîndu-se că majoritatea zdrobitoare a elementelor provenite din limba maghiară sînt dialectale, locale, iar raporturile reciproce în influențarea bilaterală și în interpătrunderea lexicală poartă amprenta raporturilor social-economice și juridice între stăpînitori și stăpîniți.

Datele oferite de materialul lingvistic privind prezența și ponderea populației românești din Secuime sînt confruntate și întregite cu mărturiile furnizate de alte izvoare, între care cu deosebire cele statistice oficiale care înregistrează numărul populației românești pe localități și unități administrative, șematismele și alte surse eclesiastice care relevă raporturile confesionale, la care se adaugă mențiunile de orice natură cuprinse în scrierile de epocă, în presă, în memorialistică, în declarațiile și amintirile localnicilor culese în cursul unor cercetări de teren. În sfîrșit, indicii prețioase oferă bisericile, cimitirele, casele, porțile etc., fie ele în picioare sau în ruină și părăsite. Prelucrarea acestor date, adunate cu tenacitate și migală, permite realizarea părții celei mai importante a lucrării după opinia noastră, anume repertoriul cronologic pe localități și unități administrative a mărturiilor disponibile la ora actuală privind existența în prezent sau existența cîndva a unei populații românești în părțile respective. Analiza acestui material, considerat la rîndul lui doar un punct de plecare pentru cercetările exhaustive viitoare, dovedește prezența românilor în circa 150 de sate din aceste părți, înregistrate în izvoarele vremii drept curat secuiești, pe baza caracterului maghiarofon al populației lor. Fenomenul antroponimiei românești, a apartenenței confesionale ortodoxe, a menținerii amintirii unei obîrșii românești la o parte a locuitorilor reflectă evident desfășurarea în timp a unor procese de disimilație lingvistică și etnică.

Urmărind să lămurească modul în care s-au desfășurat aceste procese și cauzele care le-au determinat, I. I. Russu examinează pe baza datelor oferite de sursele amintite exemplul concret al unor localități (Sîntandrei, Valea, Troița, Sărățeni, satele de pe Valea Casinu-

lui), considerate drept reprezentative pentru fenomenele ce au cuprins în aria lor cîteva sute de sate. Evoluția în timp a numărului celor înregistrați ca români pe baza limbii vorbite, a numărului credincioșilor parohiilor ortodoxe, schimbările intervenite în antroponimie, declarațiile proprii surprinse în izvoarele vremii privind originea etnică, urmele materiale ale apartenenței etnico-confesionale reflectă etapele caracteristice ale desfășurării procesului de disimilație națională în decursul veacurilor. Astfel o primă fază se dovedește a fi cea a bilingvismului, urmată de pierderea limbii materne, stilcirea și schimbarea antroponimiei, renunțarea la confesiunea ortodoxă, desființarea parohiei, ruinarea bisericii, părăsirea cimitirului și, în fine, pierderea conștiinței apartenenței etnico-confesionale. Surprinderea în izvoare a comunităților și indivizilor aflați pe diferite trepte ale acestui proces permite reconstituirea etnicității lor originare pe baza antroponimiei, confesiunii, a urmelor materiale, a declarațiilor proprii, în pofida caracterului lor maghiarofon și a înregistrării lor oficiale ca maghiari sau secui.

În ceea ce privește cauzele care au determinat acest proces, autorul distinge între asimilarea lentă, desfășurată fără intervenția mijloacelor de constrîngere oficiale, pe durată lungă, și cea forțată, caracteristică mai cu seamă ultimelor două secole, în care statul (cu deosebire cel dualist), prin politica sa economică, socială, culturală, și-a propus promovarea și accelerarea evoluțiilor într-o atare direcție [6]. În ceea ce privește prima formă, ea își găsește explicația în statutul social-economic și juridic dezavantajat al românilor, excluși din cadrele vieții constituționale a principatului, supuși procesului de aservire, lipsiți de mijloacele materiale necesare susținerii instituțiilor bisericești și culturale. Posibilitatea participării la viața publică fiind condiționată de apartenența la națiunile medievale recunoscute ale principatului și la una din religiile „recepte", o parte însemnată a păturii superioare a societății românești și-a pierdut treptat identitatea națională și confesională, în schimbul dobîndirii accesului la avantajele sistemului constituțional în vigoare [7]. Așa cum demon-

[6] Vezi pentru această problematică : *L'Europe du XIX-e et du XX-e siècle. Problèmes et interprétations historiques*, I, Milano, 1959 : Robert A. Kann, *Das Nationalitätenproblem der Habsburgermonarchie*, I, Graz-Köln, 1964 : *The Nationality Problem in the Habsburg Monarchy in the Nineteenth Century ; A Critical Appraisal*, în „Austrian History Yearbook", 1967, III, Part I—III ; Holm Sundhaussen, *Der Einfluss der Herderschen Ideen auf die Nationsbildung bei den Völkern der Habsburger Monarchie*, München, 1973 ; Charles and Barbara Jelavich, *The Establishment of the Balkan National States 1804—1920*. Seattle and London 1977 ; Keith Hitchins, *Orthodoxy and Nationality*, Cambridge. Massachusetts, 1977 ; Idem. *Studies on Romanian National Consciousness*, Milan-Roma, 1983 ; Józef Chlebowczyk, *On Small and Young Nations in Europe*, Wroclaw-Warszawa-Krakow-Gdansk, 1980.

[7] Vezi în acest sens : D. Prodan, *Supplex libellus Valachorum*, ediție nouă cu adăugiri și precizări, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1984.

strează autorul, înnobilarea era urmată îndeobște de schimbări în antroponimie și deseori și în privința confesiunii, dar numele adoptate păstrează uneori terminații, forme fonetice, accente românești, care trădează etnicitatea originară a purtătorului lor. În lumea satului, influența stăpînului feudal, care conferă de multe ori nume maghiare iobagilor săi, regimul aspru al iobăgiei cu multitudinea și varietatea obligațiilor sale împovărătoare, tentația împărtășirii avantajelor și beneficiilor de genul celor conferite de privilegiile secuiești, determină la rîndul lor evoluții spre disimilație [8]. Condițiile precare de existență ale clerului românesc, starea materială a bisericii, greutățile întreținerii școlii sînt factori care contribuie de asemenea la explicarea procesului în discuție.

Evoluțiile în acest sens se accelerează și se amplifică în secolul XIX, în condițiile în care deznaționalizarea prin limbă devine o parte integrantă a programului politic nobiliar și cu deosebire după 1867, cînd statul dualist intervine cu toată ponderea mijloacelor oferite de politica sa economică, socială, culturală pentru a stimula constituirea preconizatei „națiuni unice maghiare". Fără a adînci analiza acestor condiționări istorice dincolo de o semnalare a lor mai mult adjectivală [9], concluzia autorului, îndreptățită de materialul documentar elocvent scos la iveală, este necesitatea și îndatorirea totodată a cercetării istorice și filologice de a reconstitui imaginea veridică a raporturilor etnice din această parte a Transilvaniei, dincolo de efectele reale sau pretinse ale proceselor istorice de disimilație care au avut loc.

Socotindu-și cu modestie prezenta lucrare drept „o schiță provizorie din patru capitole", savantul clujean trasează cu multă clarviziune un program al cercetărilor viitoare, care să ofere „adevărata istorie a așezărilor și a populației". El pledează în acest sens pentru „o amplă cercetare monografică ce să fie precedată și de alte anchete amănunțite, locale, culegeri de materiale, utilizarea largă (dacă nu exhaustivă) a documentelor de orice natură, atît din arhive, cît și din actualitate, ori trecutul recent". Această cercetare „ar trebui să identifice în ansamblu și în detalii toate metodele și mijloacele, etapele

---

[8] D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în sec. al XVI-lea*, I–III, București, Ed. Academiei, 1967–1968; Idem, *Iobăgia în Transilvania în sec. al XVII-lea*, I, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1986.

[9] Vezi pentru această problematică: R. A. Kann, *op. cit.*: K. Hitchins, *Die Rumänen*, în *Die Habsburgermonarchie 1848–1918*, III, Viena, 1980, p. 585–625; Ștefan Pascu, *Făurirea statului național unitar român 1918*, I–II, București, Ed. Academiei R. S. România, 1983. Abordări mai noi în istoriografia ungară, cu tentă comparatistă Arató Endre, *Kelet Európa története a 19. század első felében*, Budapesta, 1971; Idem, *A feudális nemzetiségtől a polgári nemzetig*, Budapesta, 1975; Niederhauser Emil, *A nemzeti megújulási mozgalmak Kelet-Európában*, Budapesta, 1977; Kovács Endre, *Szemben a történelemmel. A nemzetiségi kérdés a régi Magyarországon*, Budapesta, 1977.

şi rezultatele concrete, în fiecare localitate''. Pentru realizarea obiectivelor enunţate, se recomandă cercetarea pe localităţi a informaţiilor mai vechi documentare şi statistice, a indicaţiilor din şematismele bisericeşti, a cărţilor vechi şi a manuscriselor, a bisericilor, clopotniţelor, porţilor, caselor, cimitirelor, a antroponimiei şi toponimiei (pe baza urbariilor, conscripţiilor, statutelor şi protocoalelor săteşti [10], matricolelor, corespondenţei, epitafelor, literaturii, presei), a cuvintelor, expresiilor, formulelor, calcurilor locale, a obiceiurilor, practicilor, datinilor, portului. Aceste cercetări urmează să se finalizeze într-un repertoriu exhaustiv al antroponimiei româneşti din Secuime, într-o ediţie critică a izvoarelor statistice, confruntate între ele şi analizate comparativ [11], într-un repertoriu al monumentelor arhitecturii populare, al motivelor ornamentale tradiţionale româneşti din zonă.

Capitolul inserat în corpul prezentei lucrări şi realizat la solicitarea autorului de Ioana Cristache-Panait răspunde acestei din urmă exigenţe prin cercetarea sistematică a monumentelor arhitecturii de lemn, a caselor, bisericilor, anexelor gospodăreşti, porţilor, a mobilierului şi obiectelor de uz casnic, a motivelor ornamentale din localităţile părţii de est şi sud-est a Transilvaniei, relevîndu-se strînsele legături şi analogiile multiple cu monumentele şi motivele ornamentale din alte părţi ale ţării (Hunedoara, Haţeg, Munţii Apuseni, Moldova etc.).

Continuarea cercetărilor pe aceste direcţii, realizarea programului de lucru schiţat de eruditul om de ştiinţă care a fost profesorul I. I. Russu, va constitui, socotim noi, o contribuţie importantă la o reconstituire veridică a realităţilor istorice transilvănene şi totodată cel mai potrivit omagiu care se poate aduce memoriei autorului acestei lucrări.

LADISLAU GYÉMÁNT

---

[10] Vezi pentru valorificarea acestor surse: *Urbariile Ţării Făgăraşului*, ed. de D. Prodan cu Liviu Ursuţiu şi Maria Ursuţiu, Bucureşti, Ed. Academiei R. S. România, 1970; Imréh István, *Viaţa cotidiană la secui 1750—1850*, Bucureşti, Ed. Kriterion, 1982; Idem, *A törvényhozó székely falu*, Bucureşti, Ed. Kriterion, 1983: Egyed Akos, *Falu, város, civilizáció*, Bucureşti, Ed. Kriterion, 1981.

[11] Un pas important în acest sens este apariţia primului volum de *Izvoare de demografie istorică. Secolul al XVIII-lea. Transilvania*, ed. de Costin Feneşan, Bucureşti, 1986.

NOTA EDITORULUI

În toamna anului 1984 ni s-a încredinţat spre publicare, de către autor, această ultimă carte a sa, ce a trecut ca manuscris prin multe locuri, începînd din anul 1965. Ca subiect şi mod de tratare întrunise critici, sugestii, adeziune totală sau rezerve oportune. Este lucrarea la care I. I. Russu a trudit cel mai mult, revenind cu migală pînă în ceasul din urmă, şi pe care —cum mărturisea— o aştepta cu nerăbdare să apară în haină de carte tipărită.

Căci I. I. Russu, nedezminţindu-şi crezul şi educaţia primită întru cinstirea istoriei neamului şi, deopotrivă, a adevărului începînd din casa tatălui său, cinstit învăţător român în Săliştea Turzii şi continuată la Universitatea Daciei Superior iar apoi la Şcoala Română de la Roma, a înscris prin întinsa, cuprinzătoarea şi valoroasa sa operă o contribuţie de mare însemnătate istorică. În cazul lucrării de faţă, cum o arată în cîteva ocazii în corespondenţa sa, autorul a adunat şi sistematizat îndelung informaţiile, pe care le-a supus unei veritabile critici, expunînd apoi subiectul în mod lapidar şi precis, elegant şi decis. A intreprins toate acestea pentru că, aşa cum îi scria el la 11 XI 1965 cunoscutului cercetător dr. P. Râmneanţu, subiectul „prezintă o semnificaţie social-politică impresionantă". Cum reiese din paginile cărţii, aici se exprimă crezul unui savant deopotrivă istoric şi filolog clasic, faţă de ale cărui lucrări, metode şi ţinută ştiinţifică există numai cuvinte de unanimă apreciere, transmiţîndu-ni-se rezultatele obţinute dintr-o impresionantă muncă de teren, de arhivă şi bibliotecă, cu teze şi ipoteze cîntărite îndelung şi cu acribie ce le însoţeşte ca o marcă specifică autorului.

Considerînd lucrarea prezentă ca bazată în exclusivitate pe argumente de ordin arheologic, antropologic, istoric, etnografic, filologic etc., scrisă din perspectiva bunei credinţe, a respectului faţă de adevă-

rul istoric și, totodată, ca un îndemn la scrutarea acestuia din lecția pe care trecutul, cu practicile sale total străine ideii de bună conviețuire între popoare, o dă continuu celor de azi, Editura exprimă mulțumirile sale tuturor acelora care au asigurat apariția cărții. În primul rînd dr. Ioana Cristache-Panait, autoarea capitolului III, realizat de comun acord cu I.I. Russu, care simțind absența unor cercetări specifice și recente asupra elementelor de ordin arhitectural, artistic, etnografic și din sfera cărții vechi, i-a adresat în vara anului 1985 invitația de a redacta un asemenea material; apoi dr. Ladislau Gyémánt, autorul cuvîntului înainte, colegilor din muzeele Miercurea Ciuc, Sfîntu Gheorghe, Cristuru Secuiesc, Odorheiu Secuiesc, Muzeul Etnografic al Transilvaniei din Cluj-Napoca și Filiala Arhivelor Statului — Tîrgu Mureș, de unde provine — cum se specifică în fiecare caz — ilustrația lucrării.

PREFAȚĂ

Principalul aspect și capitol central (neglijat cu totul de istoriografia din ultimele 6 decenii) în marea problemă națională din Transilvania istorică este situația cu raportul real dintre populația românească și cea secuiască (maghiarofonă) în teritoriul numit Secuime *(Székelyföld) din estul și sud-estul Transilvaniei, adică a României intracarpatice: județele actuale Mureș (zona la est de valea Mureșului), Harghita și Covasna, precum și o parte din nord-estul județului Brașov. Este o chestiune de excepțională însemnătate sub multiple aspecte social-istorice și demografice, național-etnice și lingvistice; ele au fost intens și insistent relevate în linii generale și amănunțit în studii, articole și note de istoriografia și mai ales de presa românească din anii 1925—1940. Cu toate acestea, problema nu este clarificată pentru toată lumea. Atare carență a istoriografiei și filologiei românești este datorată unor neglijențe și desconsiderării prin ignorare de foarte mulți filologi și istorici a unui bogat material lingvistic-onomatologic românesc constatat la vecinii și concetățenii maghiarofoni din teritoriile intracarpatice; atare material documentar de prim rang, dacă era îngropat în arhive și în rafturile bibliotecilor, nu putea să fie cunoscut publicului și oamenilor de cultură, dar nici factorilor de răspundere în conducerea țării noastre.*

Cercetarea din nou, chiar sumară, cu lacune probabil, a datelor istorice și antroponimiei în s c h i ț a provizorie din patru capitole, în legătură cu fenomenul național-politic al înstrăinării unor grupe sau persoane (proces care nu era o simplă împrumutare de antroponime, ci de-a dreptul o masivă „împrumutare de oameni" din comunitatea social-etnică și lingvistică românească în cea maghiară-secuiască) reprezintă un modest act de restabilire a adevărului, de reparație cam întîrziată, dar util oricum și absolut necesar pentru reconstituirea unor esențiale aspecte (neglijate de filologii români) ale realității social-istorice în raporturile aproape milenare dintre maghiari (inclusiv secuii) și români din spațiul intracarpatic. Spre a fi înțelese și explicate just,

aceste materiale lingvistice și antroponimice trebuie studiate și considerate numai în contextul fenomenului social-politic și economic în care au luat naștere și s-au transmis, adică în cazul de față înainte de toate : relațiile social-economice romăno-maghiare cu fenomenul deznaționalizării românilor, — fără de care întreaga problemă a antroponimiei în Transilvania și în vechea Ungarie nu poate fi abordată eficient și soluționată just.

Apreciind rezonabil, în măsura cuvenită proporțiile și însemnătatea fenomenului de influențare lexicală și antroponimică a colectivități populare românești din Transilvania asupra populației maghiare, se are în vedere simultan influența inversă, a limbii și societății ungurești asupra românilor, atît în lexic, cît și în antroponimie. Asemenea raport de reciprocitate este firesc și necesar în procesul milenar de simbioză și intensă, complexă osmoză între două popoare și culturi, în al cărui studiu trebuiesc avute în vedere exclusiv faptele și datele documentare evitînd și combătînd peste tot ca ceva inutil și dăunător spiritul de polemică politică și națională ce a caracterizat în trecut studiile în problemele istorice majore ale Transilvaniei.

Elucidarea prezenței elementului social-etnic românesc — apreciat incorect ca „dispărut" — în estul Transilvaniei (Secuime) explică deplin faptul că în centrul spațiului istoric firesc și continuu al poporului român s-a ivit o breșă cu întinderea a trei județe, un „gol" artificial conturat definitiv în veacurile al XIX-lea și al XX-lea. Rezultă cu puterea evidenței că întregul teritoriu al României era locuit de români în deplină continuitate înainte de a se fi intercalat imigrații eterogeni în estul, sudul și vestul Transilvaniei, alterînd în oarecare măsură structura social--culturală și unitatea continuă lingvistică a romanității carpato-danubiene în evul mediu.

I. SECUII ÎN TRANSILVANIA

Limba, antroponimia și deznaționalizarea în Ungaria

Între elementele social-lingvistice transmise de români populației maghiarofone un loc deosebit ocupă a n t r o p o n i m e l e, remarcabile atît prin cantitatea și valoarea lor filologic-lingvistică și culturală, cit mai ales prin semnificația social-politică, demografică și politică. Împrumutarea lor s-a făcut într-un timp și condiții determinate, mai bine cunoscute decît transmiterea elementelor din lexic (apelative, verbe etc.), fiind nu numai un fenomen onomatologic—lingvistic și cultural (adică pură „transmitere" de nume proprii)—, ci un fapt social demografic și biologic : o „împrumutare" cu purtători cu tot, inclusiv unele părți din grupa social-etnică românească integrate în grupa conlocuitoare, dominantă politic și social-economic, în care au adus cu sine (păstrînd în continuare) numele proprii românești (eventual chiar maghiare și de tip pregnant unguresc luate anterior ; cf. Anexa I). Dintre acestea un mare număr se păstrează încă vii, curente, utilizate pînă azi și în viitor de populația maghiarofonă a Transilvaniei și Ungariei. Dar o cantitate (desigur mult mai mare) a fost abandonată treptat încă din veacul al XVII-lea și mai ales al XIX-lea, înlocuită cu nume ungurești sau unele „traduceri" și adaptări. Prezența unui impozant număr de antroponime românești la populația ungarofonă îndeosebi la secui — este rezultatul concret, evident, semnificativ al unei profunde și masive d e z n a ț i o n a l i z ă r i, fie în forme izolate, individuale (familii mai ales în mediul urban și în păturile suprapuse din Transilvania și vechea Ungarie), fie cu deosebire în grupuri mari, părți din sate ori sate întregi ; ultima variantă mai ales în zona centrală a teritoriului locuit și organizat de secui, așa-numita Secuime, unde elementul popular românesc s-a contopit în cel ungaro-secuiesc maghiarofon. Este un fenomen social-istoric și demografic-biologic, de veche dată (2—3 veacuri), observat încă de la sfîrșitul veacului al XVIII-lea și în veacul al XIX-lea, dezbătut intens și studiat multilateral cu noi rezultate impunătoare între anii

1920 şi 1940 de către cercetătorii români. Drept aceea, fenomenul comportă o examinare specială, deşi sumară (cît permite cadrul limitat al unei cercetări de caracter în primul rînd lingvistic-filologic şi onomatologic), mai cu seamă că eruditii filologi-lingvişti români (unii absorbiţi mereu de curentul latinizant, ori de chestiuni minore) [1] nu au dat atenţie unei materii de studiu atît de copioasă, interesantă şi importantă cum este antroponimia românească din Secuime şi restul Transilvaniei. În acelaşi timp, filologii unguri în epoca horthystă ocoleau cu justificată prudenţă şi multă abilitate (mai ales prin tăcere) atare subiect incomod, — care de altfel prezintă şi unele dificultăţi obiective în documentare şi identificarea materialelor, în interpretarea lor social-istorică, dar mai ales implicaţii naţional-politice de actualitate ce pot să provoace susceptibilitatea cercetătorilor ce au stat sau vor să mai stea în slujba vreunor planuri de dominare a altor popoare.

În vederea unei judicioase, cît mai ample înţelegeri obiective a prezenţei masive, a proporţiilor neobişnuite şi rostului acelui impozant, chiar colosal stoc de antroponime româneşti la populaţia maghiarofonă în Transilvania şi vechea Ungarie, mai ales în „teritoriile secuieşti", este util şi absolut necesar a cunoaşte premisele social-politice ale fenomenului, adică realităţile locale, condiţiile în care antroponimele au trecut „cu oameni cu tot" din comunitatea social-etnică-lingvistică românească la cea maghiară, deci întregul mediu social-politic şi economic al Transilvaniei de pe la a. 1800 pînă la destrămarea monarhiei habsburgice austro-ungare în anul 1918 şi sfîrşitul primului război mondial [2].

Politica de maghiarizare a popoarelor din Imperiul austro-ungar. Un punct central în politica feudalismului şi a burgheziei dominante în ultimul veac şi jumătate în Ungaria şi Transilvania a fost deznaţionalizarea populaţiei autohtone, o acţiune intensivă, pe scară largă, făcută cu orice preţ, în orice fel, începînd organizat din veacul al XVIII-lea, dar mai insistent, perseverent şi abil din a doua jumătate

[1] Măruntişuri ale foneticii şi dialectologiei sau studiul prenumelor („nume de botez") la români în veacul al XX-lea: chiar nişte pseudo-probleme ce şi-au creat cercetătorii în chip artificial ca „structuralismul", lingvistica matematică etc., care au servit prea puţin studiului istoric al limbii şi culturii, istoriei poporului român.

[2] Din ampla bibliografie asupra descompunerii monarhiei, de menţionat numai: schiţa bine documentată a unui contemporan şi participant la evenimente I. Lupaş, *La désagrégation de la monarchie austro-hongroise et la libération de la Transylvanie* in La Trans., p. 453—468: *Destrămarea monarhiei austro-ungare (1900—1918)*, sub redacţia C. Daicoviciu — M. Constantinescu, Bucureşti, 1964 (Biblioteca Historica Romaniae, I), 263 p., comunicări la conferinţa istoricilor, Budapesta, 4—9 mai 1964; M. Constantinescu, *Date noi cu privire la unirea Transilvaniei cu România*, in *Viaţa Românească*, XIX, 1966, nr. 12: cf. AnIst., XI, 1968, p. 59—156, 171—249 ş.a.

a veacului al XIX-lea, în perioada așa-numitului „dualism" (alianța austriecilor germanofoni cu ungurii împotriva naționalităților din Austro-Ungaria). Prin faimoasa lege XLIII, votată de dieta ungurească și sancționată în anul 1868, erau înlăturate ultimele rămășițe ale autonomiei politic-administrative a „principatului" ardelean, încît nobilimea și burghezia maghiară aveau mînă liberă să-și asigure preponderența nu numai politică, dar și economică în toată țara urmărind să înlăture pătura conducătoare românească și săsească in Transilvania. Era destul de limpede ce perspective de „evoluție" aveau naționalitățile ca atare, în primul rînd cea majoritară românească: „Sistema dualistă sub a cărui jug ne aflăm, cum se știe—scria economistul I. Roman — avea și are ca scop maghiarizarea, sau exterminarea naționalităților. Acestei nefericite idei bărbații de stat ai Ungariei au jertfit autonomia economică a țării lor ca preț de schimb.... Prin aceasta a deschis porțile sale industriei germane care a ucis în embrion industria sa națională luîndu-i chiar și speranța de emancipare" [3]. Pe plan cultural, politica „dualismului" austro-ungar era înfăptuită prin ofensiva împotriva instituțiilor culturale de bază ale popoarelor: școala și biserica, cum și împotriva limbii lor naționale. Proiectul de lege din anul 1879 adus de ministrul instrucțiunii la Budapesta, Augustin Trefort, urmărea introducerea obligatorie a limbii maghiare în toate școlile elementare, proiect contra căruia românii ardeleni au dus o luptă dîrză sub conducerea celor doi mitropoliți (din Sibiu și Blaj), cu participarea tuturor intelectualilor și a întregului popor [4]. Treptat, cu remarcabilă îndemînare, politica bine calculată a deznaționalizării a dus la rezultate apreciabile: era o acțiune de notorietate generală, cu tristă faimă în toată lumea, — operă a statului în alianță cu cele trei biserici unguresti în dauna popoarelor (mai ales șvabi, slovaci, români, evrei, armeni) din vechea Ungarie; o politică socotită de unii, cu deosebire de victime, ca o veritabilă calamitate (sistem de crime social-politice, de barbarie in plină epocă a civilizației moderne), care însă poate să apară „explicabilă", chiar necesară, justificată (desigur pentru cei care o practicau profitînd pe urma ei) dacă era privită unilateral prin optica a două realități mai de seamă: *a*) tendințele de expansiune și cotropire ale unui sistem politic-militar imperialist hrăpăreț, inspirat de niște pretenții anacronice de dominare și exploatare, vehiculate de gran-

---

[3] Ioan Roman, in *Economul* (Blaj), 1880, nr. 1, din 1/13 ian., p. 4, citat in Acta MN., III, p. 534.

[4] *Gazeta Transilvaniei*, 1879, nr 17, 24; *Telegraful Român*, 1879, nr 15, p. 57–59; nr 24, p. 94–95; *Observatorul*, 1879, nr 12, p. 45–48; T. Păcățianu, *Cartea de aur*..., Sibiu, VI (1910), p. 709–712, 714–720; *Din istoria Transilvaniei*, București, II (1961), p. 244; cf. cele cinci scrisori ale lui G. Barițiu în legătură cu proiectul de lege școlară din a. 1879 publicate cu comentar în ActaMN., III, p. 521–529 (L. Ursuțiu). AnIst., XXI, 1978, p. 441–457 „Legile lui Apponyi..." (S. Mîndruț).

d omania trufașă a unui fel de șovinism mesianic ce nu era dispus a recunoaște egalitatea în drepturi și dreptul la viață pentru alte neamuri de oameni; b) faptul că elementul etnic unguresc zis „majoritar", dominant oficial în statul dinainte de 1918, era numai o ... minoritate față de totalul naționalităților în cadrul geografic și demografic al Ungariei. Acțiunea maghiarizatoare asupra unei numeroase populații eterogene se făcea nu numai cu forța brută și teroare, cu presiuni economice, dar și în forme nuanțate, cu mijloace pașnice sub paravanul ademenitor al unor lozinci trandafirii, nobile, înălțătoare, ca „misiunea civilizatoare", „ideea de stat național", „unitatea națională a țării", „apărarea neamului (rasei, fajvédelem)" etc.; uneori — în Transilvania — chiar sub pretextul unei scorniturі absurde: să readucă la matca naționalității ... „pe maghiarii românizați" (!?).

Despre faimoasa politică de maghiarizare există o b i b l i o g r a f i e amplă, abundentă, în diferite limbi europene (franceză, maghiară, italiană, germană, română etc.) ce ar fi imposibil și inutil a se reproduce aici [5]. Din lucrări mai vechi se poate aminti: Franz V. Löher, *Vom Sprach- und Völkerstreit in Ungarn*, Sibiu, 1873 (— *Allgemeine Zeitung*, Augsburg, 1873, ian.); cf. I. Hurdubețiu, în *Muscelul Nostru*, nr 9—10, 1940 (extras). Aurel C. P o p o v i c i [6], *Chestiunea naționalităților și modurile soluționării sale în Ungaria*, Sibiu, 1894, 80 p., a dat o imagine plastică, realistă a situației la sfîrșitul veacului al XIX-lea: „Societatea maghiară se găsește într-o regretabilă confuziune. O parte din corifeii maghiarimii vor maghiarizarea tuturor naționalităților; alții s-ar mulțumi cu ungurizarea inteligenței popoarelor nemaghiare; alții consideră maghiarizarea drept o utopie, dar tot nu au curajul să abordeze cestiunea, analizînd-o calm și derivînd consecințele firești din convingerea despre absurditatea stăruințelor de maghiarizare" (p. VII); arată apoi: metode, mijloace, sistemul acțiunii etc.; p. 11—25 „politica de maghiarizare". Ioan Russu-Șirianu, *Românii din statul ungar* [Arad?], 1904, introd. A. C. Popovici, *La question roumaine en Transylvanie et en Hongrie*, Lausanne — Paris, 1916, 230 p. T. V. P ă c ă ț i a n u, *Cartea de aur, sau luptele politice naționale ale românilor de sub coroana ungară*, Sibiu, I—VIII, 1904—1915. S. D r a g o m i r, *Les deux attitudes du comte Bethlen*

---

[5] În legătură cu politica Ungariei față de popoarele subjugate în perioada mai veche (veacurile X—XVIII), cf. PIČ, NatKampf., passim.

[6] Despre concepțiile și activitatea politică a bănățeanului A. C. Popovici, originar din Lugoj (1863—1917), v. excelenta caracterizare scurtă dată de Al. Lapedatu, în *Miscellanea* (1925), p. 37—40 (= *Neamul Românesc*, 7 VII, 1918); Trans., LI, 1920, p. 705—706, LVIII, 1927, p. 329—334; M. Constantinescu, *Partisans et adversaires roumains de la „Grossösterreich" en Transylvanie*, în *Nouvelles études d'histoire*, București, III, 1965, p. 345—362.

în RevTr., I 1934, p. 5–13; Trans., 74, 1934, p. 794 și urm.[7]. O. Ghibu, *Un livre secret du gouvernement hongrois : les Roumains de Hongrie et la nécessité de les magyariser*, RevTr., I, p. 61–72. Al. Lapedatu, *Un episod revoluționar în luptele naționale ale românilor de peste munți acum o jumătate de veac*, în MemIst., III, XVIII 1936/7, p. 233–310, acțiunea de maghiarizare (EMKE etc.) și reacțiunea „iredentei române" în a. 1885. Tib. Morariu, *Elementul germanic în Transilvania*, in LucrGeorg., VII, 1942, p. 77–99; p. 88–94 „maghiarizarea germanilor", cu amplă bibliografie și judicioase observații asupra fenomenului în general. I. Lupaș, *Der österreichisch-ungarische Dualismus. Seine Folgen für Kroatien und Siebenbürgen*, în GeschRum., p. 510–529, în special p. 526–9. G. Moroianu, *Les luttes des Roumains Transylvains pour la liberté et l'opinion européenne*, Paris, 1933, 280 p. Studiul de bază, sistematic, cu amplă documentare asupra politicii de maghiarizare în Transilvania: Z. Pâclișanu, *Der Kampf der Volksgruppen Siebenbürgens gegen die Magyarisierung*, in Siebenbürgen, I, p. 227–248, prezintă etapele și cursul politicii oficiale a Budapestei, legislația (economică, electorală, presa etc.), politica școlară, eclesiastică și situația naționalităților.

Din ultima analiză critică (cu amplă documentare) a problemei naționale și a politicii deznaționalizatoare în Austro-Ungaria: M. Constantinescu, L. Bányai, V. Curticăpeanu, C. Göllner, C. Nuțu, *Cu privire la problema națională în Austro-Ungaria (1900–1918)*, în *Destrămarea monarhiei* (cit. supra, nota 2), p. 93–189: (introducere, I. poziții și curente în problema națională în Austro-Ungaria, II. politica de asuprire națională și mișcările de eliberare națională în cursul primului război mondial; începutul destrămării Imperiului habsburgic, IV. destrămarea și prăbușirea Imperiului habsburgic, V. unirea Transilvaniei cu România veche), sînt de reținut cu deosebire aceste pasaje concise și semnificative: „în formula statului dualist s-au întrunit două oligarhii vindicative ce s-au înarmat pînă în dinți

---

[7] De relevat Trans., 74, p. 794–795 „acțiunea de maghiarizare făcuse progrese importante din a. 1867 încoace, prin administrație și școală, printr-o politică diabolic chibzuită de excludere a elementului românesc din orașe și din marile centre industriale nou create, prin boicotarea întreprinderilor românești și persecuția sistematic organizată a instituțiilor financiare, bănci și cooperative, prin colonizări menite a străpunge blocul românesc și prin o politică agrară ce a pauperizat pe țăran și l-a constrins să emigreze masiv din anumite regiuni. Nu se poate nega succesul ungurilor in unele domenii ... (după 1892) guvernul ungar a continuat să suprime orice mișcare, orice acțiune națională, încercare de a organiză poporul român din Transilvania. Asemenea pornire spre desființarea naționalității române, pusă sub patronajul monarhiei habsburgice s-a desfășurat în preajma războiului trecut (1914–1918). atacind cu persistență limba, școala, biserica, proprietatea, libertatea gindirii, presa, dreptul de asociere și tot ce poate constitui patrimoniul inalienabil al unei națiuni care-și respectă tradiția și demnitatea proprie ...".

pentru stăpînirea, asuprirea și exploatarea atît a propriilor mase populare, cît și a națiunilor slave și romanice subjugate, încercînd expansiunea către sud-est pe seama acelorași națiuni slave și romanice (iugoslavi, români, bulgari). Dualismul avea un puternic conținut de clasă: întărirea monarhiei, prelungirea domniei claselor stăpînitoare austriace prin sprijinul oferit de păturile exploatatoare maghiare și întărirea supremației acestora din urmă pe teritorii locuite în majoritate de alte popoare. Pentru masele populare din cuprinsul «regatului ungar» dualismul a însemnat o înăsprire a exploatării sociale, exercitată de moșierimea și marea burghezie maghiară asupra propriului popor și totodată o asuprire mai grea a naționalităților nemaghiare, o încercare organizată de împiedicarea dezvoltării acestora și de a le deznaționaliza" (p. 97–98). „În nici una din părțile statului habsburgic germanii sau maghiarii nu reprezentau majoritatea populației. Se reamintește aici proporția naționalităților în Austro-Ungaria:

Populația după limba maternă

Austria

Germanii	35,58%	— 9 950 266
Națiunile slave	60,65%	— 16 959 095
Italienii	2,75%	— 768 422
Românii	0,98%	— 275 115
Ungurii	0,04%	— 10 974

Ungaria

Ungurii	48,1%	— 10 050 575
Națiunile slave	25,8%	— 5 380 190
Românii	14,1%	— 2 948 032
Germanii	9,8%	— 2 037 435
Alții	2,2%	— 469 255" (p. 99).

„Recensămîntul din 1910, care oglindea tendințele a peste trei decenii de maghiarizare forțată, populația maghiară fiind ridicată din 6 445 487 la 10 050 575 (creștere artificială, ireală de peste 55% în trei decenii), vădea încercarea de diminuare și falsificare a cifrelor adevărate privitoare la națiunile slave și romanice în Ungaria. La acest recensămînt însăși formularele și instrucțiunile au fost astfel întocmite încît să determine pe cetățenii de alte naționalități să declare ca limbă preferată limba națiunii dominante" (p. 100). „La sfîrșitul veacului al XIX-lea și începutul celui de-al XX-lea, dezvoltarea popoarelor din monarhie a intrat tot mai mult în conflict cu sistemul dualist, iar în Ungaria multinațională cu sistemul «statului național unitar», permanentizînd o criză politică a monarhiei habsburgice în ansamblul ei, cît și a Ungariei de atunci. Ideea șovină de

«națiune politică maghiară» , cuprinzînd în mod artificial națiunea dominantă ungurească și națiunile asuprite, se îmbină cu o poziție loială față de sistemul dualist, considerat ca o chezășie a supremației maghiare într-o țară cu o populație aparținînd în majoritate altor popoare..." (p. 123). „Una din formele esențiale în asuprirea națională era limitarea și constrîngere economică..." (p. 124). „Învățămîntul în limba maternă a popoarelor asuprite era redus la gradul inferior și la posibilități restrînse ale bisericilor respective. Școli medii cu limba de predare a popoarelor asuprite au existat numai în cîteva centre bisericești..." (p. 125). „Ca urmare a efectelor ce aveau unele legiuiri și măsuri privind comasările de pămînturi moșierești în detrimentul țărănimii, a maghiarizării numelor de sate și localități, desființării matricolelor bisericești și înființarea celor civile lupta popoarelor s-a întețit ..." (p. 128).

Bibliografia despre secuizarea (maghiarizarea) românilor în S e c u i m e: infra, p. 79 — 91.

Față de situația obiectivă dată (ca moștenire pozitivă a istoriei, a perioadei antice și medievale), în teritoriile anexate de statul feudal unguresc și față de obiectivele urmărite (dominare, exploatare pe mai departe), prin oprirea sau întîrzierea procesului de progres, de emancipare și trezire a conștiinței popoarelor în veacul al XIX-lea, — era imperios, urgent necesar a se interveni drastic spre a fi sporit numărul „națiunii dominante", făcînd să dispară ori măcar să scadă substanțial supușii alogeni și aloglоți, care ajungeau la cifra de 11 000 000 nemaghiari în vechea Ungarie (cf. tabelul statistic de mai sus, p. 24). Tabloul național-etnic și lingvistic variat, împestrițat (ca în puține alte state moderne) al Ungariei la sfîrșitul veacului al XIX-lea — în măsura reflectată de corectitudinea statisticilor din etapa respectivă — este prezentat în opera statistică-demografică (de proporții în adevăr impozante) a lui Balogh P., *A népfajok Magyarországon* [Neamurile de oameni (= compunerea etnică) ai Ungariei], Budapest, 1902, stabilind repartizarea idiomurilor și a neamurilor de oameni, fără a uita — în general și în principiu — să releve caracterul poliglot al populației în ansamblu [8]. Conducerea superioară de stat considera că popoarele nemaghiare ar fi urmat să dovedească atîta loialitate și conformism față de statul feudal (apoi burghez), încît să renunțe la dezvoltarea lor națională proprie, spre a se integra și a „dispare" în „marea națiune politică unitară", acel „stat unit

[8] „E dolgozattal -és mellékleteivel- hü képet nyujtunk a magyar közönségnek hazánk *nyelvterületi* tagozatáról és a *fajnépekrol*, melyek az ország földrajzában tényezok és közéletóben részesek. Bemutatjuk e földet népességének *poliglott* összetételében, ahogy ma a hegy és vizrajzi hálozat szálai közt s a közigazgatasi területek joghatárain belül a *nyelvhatárok* elvonulnak", NfMgy., p. 1.

național"[9], pe care-l visau urmărindu-i realizarea cercurile guvernante la Budapesta cu agenții lor din țară, și care pentru popoarele „minoritare" ar fi echivalat cu sinuciderea treptată. Rasist în aparență și intolerant, subapreciind cu dispreț suveran naționalitățile ca „rase inferioare", imperialismul feudalo-burghez ungar (intensificat după inaugurarea „dualismului") a fost dus, prin politica față de naționalități și prin practicile sale, la situația paradoxală de a trebui să asimileze „înghițind" unele părți din aceleași rase „inferioare", foarte multe elemente eterogene (slavi, germani, evrei, români, armeni ș.a.). Cam ce își imaginau cercurile conducătoare și o seamă de erudiți pe la a. 1900 despre românii din Transilvania o arată de ex. gradul avansat de șovinism confuzionist manifestat de unii, ca de ex. profesorul secundar A. Barabás, care cu dezinvoltură și candoare confunda noțiuni și realități net distincte, evidente pentru orice analfabet, prin formula originală și ingenioasă, „unguri de limbă română" („oláh nyelvu nép", „oláh nyelvu magyar elem"), prin care înțelegea poporul român din Transilvania[10]. Aceeași era atitudinea lor față de alte popoare și „enclave etnice" din Ungaria. Asemenea fapte și transformări explică pe deplin marele număr de antroponime slave, germane, românești, armene la populația maghiară (maghiarofonă). Scopul urmărit („statul și națiunea unitară") în situația obiectiv dată (oglindită în statistică) avea o „scuză" pentru mijloacele adoptate: spre atingerea unui atare scop politic, orice mijloc, legislație și măsuri represive (inclusiv crime, genocid, falsificarea datelor matricole, care era cel mai eficient în producerea unor aparențe de probe în fața lumii)[11] apăreau potrivite întru înfăptuirea cît mai rapidă și cu

---

[9] „Egységes nemzeti állam" (cf. de ex. LucrGeogr., V, p. 199).

[10] Barabás E., *Maros-Torda vármegye*, Budapest, 1907, p. 10, 11, 12. Acest autor zelos nu observa absurditatea unei asemenea formule oglindite chiar în propria sa constatare despre „lupta pe viață și pe moarte între elementul de limbă maghiară și cel de limbă română" (p. 17 „a Székelyföldön hol megkezdődött már az élet-halál harc a magyar és az oláh nyelvű elem között ..."; atare luptă între „elementul maghiar și cel românofon" în Secuime era un mod eufemistic de a numi ultima etapă din acțiunea de maghiarizare a românilor). Dacă pentru unii ca Barabás E. — „unguri de limbă română", pentru alții românii din Secuime (în majoritate maghiarizați) nu puteau fi numiți decît ca „frații noștri secui" dar pentru alții mai extremiști și habotnici nu există și nu au existat deloc români în Secuime, — totul, firește, potrivit gradului de fanatizare șovină și morbidă lipsă a unei elementare probități științifice, a corectitudinii profesionale.

[11] Falsificarea matricolelor și a statisticilor era o practică destul de frecventă în fosta monarhie austro-ungară: dar s-a prelungit prin „inerția" lucrurilor și indolența românească chiar și după a. 1918, în România; unii notari unguri cam șovini treceau în registre, prin a. 1930, pe locuitorii români ca „unguri rom.-cat.": deci continuau opera birocratică de maghiarizare, ca Eug. Zakariás notar în Lăzarea (Ciuc) care nota pe românii din cătunul Ghiduț (jud. Harghita, la Gheorgheni) ca unguri; altul la fel în Sînmărtin etc. (GazMur., 1937, nr 3, din 15 VI; ȚinS., 1937, nr 14, 28 III; 1938, nr 51, 16 IX etc.). Despre unele procedee și metode aplicate de statisticienii maghiari în stabilirea apartenenței etnice-naționale, v. observațiile judicioase și interesante ale unui specialist român, Al Nemeș, în RevTr., VI, 1940, p. 274—281.

succes a lozincii formulate prin a. 1870 „dacă vrem să trăim, trebuie să ne înmulţim şi întărim prin asimilarea de elemente străine"[12] — problemă implicînd o „sarcină" care în imaginaţia unora luà dimensiuni tragice, apocaliptice ; „ori asimilăm minorităţile, ori ne prăpădim" ; „tertium non datur", cum scria în termeni dramatici la 1898 un publicist desperat, evident „minoritar asimilat"[13]. După asemenea concepţii, în Ungaria nu se admitea şi nu era recunoscută existenţa legală decît a u n e i naţiuni, în care grupele etnice şi popoarele urmau să se integreze. La opera de realizare a unui atare obiectiv politic a contribuit în mare măsură activitatea nefastă pentru naţionalităţi desfăşurată cîteva decenii de principalul agent oficial al maghiarizării, conteleministru Albert Apponyi, care încă la 1886 anunţà (într-un discurs parlamentar) teza că „maghiara este în acest stat nu numai limba oficială a statului maghiar, ci totodată e organul unităţii culturale în care trebuie să se contopească toţi cetăţenii, dacă vrem să punem pe baze sigure existenţa naţiunii ungureşti. . ."[14].

Nefiind posibilă nici de dorit suprimarea prin expulzare ori directa exterminare fizică a grupurilor etnice (necesare statului pentru servicii, armată etc., dar mai ales în procesul social de producţie)[15], ele trebuiau asimilate, „înghiţite" în comunitatea „majoritară". Dar cum nu erau populaţii mai înapoiate, „coloniale" ce să nu opună vreo rezistenţă, ci popoare cu puternice tradiţii, conştiinţă, limbă, literatură, cultură proprii (românii, slovacii, sîrbii, saşii), — acţiunea trebuia desfăşurată mai încet, cu multă răbdare, abilitate şi tact, sub lozinci frumoase, înălţătoare, ademenitoare. Mai întîi s-a început impunerea limbii (însuşirea idiomului unguresc, întrebuinţarea lui exclusivă în şcoli, societate etc.) şi adoptarea de nume proprii (tra-

---

[12] „Wenn wir leben wollen, so müssen wir uns vermehren und stärken durch Assimilation fremder Elemente" (LucrGeogr., VII, p. 88, citat după S. Pfeiffer, *Beiträge zur Kenntnis des Deutschtums in Rumänien*, Hermannstadt-Sibiu, 1940, p. 20, 50) ; autorul acestei formule pregnante şi semnificative era publicistul-politician Bela Grünwald (1839—1891), şovinist fanatic, el insuşi (cum il arată numele gentiliciu) un „maghiar" ... asimilat. „Principiul necesar şi general afirmat pentru unitatea naţiunii ungureşti şi manifestarea hotărîtă a energiilor ei este : *a maghiariză*", spunea un alt fruntaş agitator al vieţii publice în vechea Ungarie (GazOd., 1936, nr 207, 25 IX, p. 1) ş.a.m.d.

[13] Kosztelszky Géza, *Nemzeti politika a Felvidéken* [Politică naţională în teritoriul de sus (Nordul vechii Ungarii)], Budapest, 1898, p. 25 (citat in *Siebenbürgen*, I, p. 229). La fel ca Grünwald şi ca alţii, Kosztelszky se arată a fi (după nume) un străin „asimilat", — altă dovadă că printre cei mai zeloşi maghiarizatori erau tocmai neofiţii (maghiarizaţii), adică produsele acestei politici de stil mare, — precum între eruditii istorici ori filologi maghiarizaţi erau cei mai inimoşi agenţi ai panmaghiarismului (ca de ex. Ludwig Treml > Tamás Lajos, infra, p. 253).

[14] Citat in *Siebenbürgen*, I, p. 233—234.

[15] Între factorii de producţie, principalul în estul Ungariei vechi (între Tisa şi Carpaţi) era ţărănimea românească (în toate vremurile „talpa ţării"), majoritatea populaţiei, mai ales iobăgimea legată de glie (cf. D. Prodan, *Iobăgia in Transilvania in sec. al XVI-*

ducerea, înlocuirea ori simpla adaptare la fonetica maghiară etc.). Făcînd eforturi și sacrificii imense pentru menținerea în subordonare și a distruge naționalitățile (în primul rînd pe cea românească, mai ales de cînd începuse a fi „iredentistă") — scop realizat în parte (cu deosebire în zona secuiască din estul Transilvaniei, cu toate piedicile și rezistențele întîmpinate — aparatul de stat maghiar a legiferat, începînd să aplice, realizînd consecvent principiile preconizate de „Societatea pentru maghiarizarea numelor" în statutele ei din a. 1906 (infra, p. 30) de tratare a „minorităților naționale", ca : *a*) nici un funcționar să nu fie primit cu nume nemaghiarizat ; *b*) școli minoritare (germane, românești etc.) nu pot fi organizate (legea Apponyi, 1907) ; *c*) uzul limbii române în școală să fie restrîns, apoi suprimat ; *d*) învățămîntul religiei să se facă în toate școlile numai în limba maghiară ; iar în ce privește activitatea confesională se continua acțiunea de presiuni și silnicii, șicane și persecuții (alungarea preoților ortodocși etc., mai ales în Secuime ; cf. infra, p. 117), culminînd cu înființarea faimoasei episcopii greco-catolice la Hajdudorog (1912), cu menirea în primul rînd de a susține maghiarizarea românilor („... să-i învețe ungurește", cum preciza între alții primul episcop al „eparhiei" St. Miklossy)[16]. Cine poate să vorbească maghiara este apoi trecut în registrul stării civile și în tabele statistice ca ungur. Prin asemenea politică față de naționalități se părea că în veacul al XIX-lea și al XX-lea conducerea de stat a „coroanei sfîntului Ștefan" proceda tocmai contrar unuia din „preceptele" atribuite acestuia : „regnum unius linguae imbecille est".

---

lea, București, I, 1967, 592 p., II, 1968, 859 p.), pe cît de oropsită și exploatată, pe atît de prigonită și disprețuită din partea păturii aristocratice a Transilvaniei și Ungariei. De menționat de ex. din sec. al XVI-lea „... et Valachos, qui quamlibet harum facile magnitudine aequant, verum nulla illis libertas, nulla nobilitas, nullum proprium ius, praeterquam paucis districtum Hazak (Hațeg) incolentibus ; caeteri plebei omnes, Hungarorum coloni ...", Ant. Verantius (Verancsics), in MonHHist., II, Scriptores, II, Pest, 1857, p. 143 ; cf. infra, p. 47, 274). Despre acești oropsiți ai sorții și ai istoriei în sistemul feudalismului occidental adnota prudent și judicios eruditul secui din sec. al XVIII-lea „nec carere Valachis sine irreparabile damno nobiles Transilvani possunt : eorum siquidem servitiis iobagionalibus utantur potissimum" (J. Benkö, *Transilvania*, I, p. 472 etc.) : evident că fără asemenea „nationes toleratae", fără *officia servilia* făcute cu truda și sudoarea acelui „genus hominum satis obscurum et incultum" (ibid., p. 476 ; care însă, cu toată „obscuritatea" conjuncturală, a dat Ungariei în veacurile XV–XIX/XX voievozi și regi, prelați și umaniști, miniștri, profesori, arhitecți etc., infra, p. 213), n-ar fi putut să existe în „feudalism" cultura, literatura, arta, dar nici luxul cu îmbuibarea „nobililor" ardeleni, nici orînduirea „liberală" burghezo-capitalistă în veacurile XIX–XX.

[16] Toate aceste stări și acțiuni, politica și abuzurile oficialității, rezistența naționalităților din Transilvania sînt prezentate cu deosebită competență, acribie și spirit de obiectivitate de către istoricul Z. Păclișanu, în studiul citat din *Siebenbürgen*, I, p. 227–248.

Apartenența etnic-națională a populației românești din Transilvania era determinată, în afară de precizarea directă a etnicității (*român, oláh* etc.), prin cîteva criterii, între care primul este limba neolatină vorbită și scrisă, apoi a n t r o p o n i m i a (numele gentilicii, „de familie") și apartenența c o n f e s i o n a l ă (cf. p. 81). Procesul deznaționalizării (maghiarizării) era legat tocmai de dispariția acestor factori, mai ales a celui dintîi. Dacă limba oficială (prima condiție și treaptă pe calea maghiarizării) se impunea „minoritarilor" oarecum automat, de la sine și destul de rapid dintr-o generație în alta, ca o consecință a necesităților practice în viața politică-socială (administrația, armata, școala, procesul social de producție, comerțul, circulația etc.), mai ales și intens în mediul urban și în teritoriile unde populația maghiarofonă era majoritară, — înlocuirea antroponimelor naționale și a conștiinței despre obîrșia etnică (ce persistă în chip firesc mai mult decît idiomul cotidian), ca și a confesiunii (religia), a durat ceva mai mult (parțial chiar și în teritorii unde maghiarizarea a fost realizată, încheiată integral și ireversibil, cu mai multe decenii și generații înainte) și se făcea mai greu, cu unele rezistențe și numeroase urme, reminiscențe evidente, dacă nu în conștiința socială ori individuală, cel puțin in unele documente ori materiale arheologice, perpetuate chiar după decenii ori secole de urgie deznaționalizatoare. Este știut că totuși maghiarizarea s-a desfășurat în largă măsură, cu proporții impresionante în mediul urban și în unele zone rurale, fie individual, fie masiv și forțat, pe la începutul veacului al XX-lea în cadrul unor zgomotoase campanii patriotice de „schimbarea (maghiarizarea) numelor de familie", adică abandonarea antroponimelor naționale (românești, germane, slave etc.) și adoptarea unor nume unguresti sau de aspect maghiar; prin atare operație dispărea principalul „stigmat" al obîrșiei eterogene, iar naționalitatea ungurească era consacrată sub eticheta impecabilă a antroponimului. Schimbarea numelor (pornită mai demult, atestată documentar începînd din veacurile XV—XVI; cf. infra, p. 120) este făcută sistematic, organizat la sfîrșitul veacului al XIX-lea și la începutul veacului nostru, observîndu-se că alături de vorbirea idiomului unguresc, antroponimele de același tip ofereau în cea mai largă măsură aparența de integrare în fațada „marei națiuni politice unitare", de uniformizare nivelatoare. Acțiunea masivă era dirijată prin aparatul administrativ-birocratic din Budapesta și din toată țara, înainte de a. 1918, avînd între corifei și alți activiști pe un faimos avocat din Sălaj, Z. Lengyel [17], care în timpul războiului

---

[17] Lengyel Zoltán, avocat, publicist și politician ungur la Budapesta (originar din Crasna, jud. Sălaj), era fondatorul „Societății pentru maghiarizarea numelor (Országos névmagyarosító társaság)": cf. de ex. Sec., 1934, nr. 134, 24 IX, p. 1; NirN., 1934, nr 8, 4 XI, p. 1 etc.

mondial a compus o carte de „onomastică maghiară" (un fel de „codghid" cu ample tabele alfabetice), considerînd practic că „în sectorul maghiarizării numelor este necesară o muncă de mari proporții în toată țara, fiind deci nevoie de un amplu material antroponimic, spre a satisface necesitatea milioanelor de oameni" ce erau pe cale de a se declara și a deveni unguri [18]; după formula unui zelos gazetar provincial: „...din această zi să fim unguri nu numai în inimă, ci și prin nume" [19]. Realitatea obiectivă (foarte bine cunoscută și relevată just de faimosul activist al maghiarizării) era că la începutul veacului al XX-lea din cei vreo 9 000 000 unguri în vechea Ungaria (supra, p. 24), cam 5 000 000 aveau nume „străine" (adică eteroglote, încă „neajustate"; cf. infra, p. 216), — ultima cifră (dacă era exactă, reală) apare deosebit de semnificativă, oferind un indiciu asupra proporțiilor impozante ale procesului deznaționalizării: transformarea în unguri a unor populații care-și păstrau încă antroponimele naționale, neschimbate. Asemenea realizări: un substanțial aport social-etnic și biologic se prezintă ca un incontestabil succes, grandios, de admirat pentru politica maghiară. Ororile aplicării ei în detaliu (persecuții, șicane, variate mizerii, teroare, crime etc.) și efectele dezastruoase le-au simțit din plin cei care au opus rezistență în națiunile vizate și ocrotite de coroana apostolică din Budapesta, mai ales românii ardeleni (în primul rînd cei din Secuime), slovacii și germanii (șvabii; cf. supra, p. 21), imigrații armeni veniți în Transilvania în veacul al XVII-lea, ca și o bună parte din evreii care la orașe s-au maghiarizat mai ales prin limbă și școală ungurească.

În masele populației românești din fosta Ungarie și Transilvanie, deznaționalizarea (maghiarizarea) a obținut rezultate individuale, pe familii, mai ales aristocrația din veacurile XIV—XVII (infra, p. 209), apoi în mediul social urban (funcționari, mici meseriași, comercianți,

---

[18] *Magyar Névkönyv*, irta és összeállitotta Lengyel Zoltán, Budapest, 1917; 213 p. este o lucrare cu titlu și aspect filologic-istoric, dar cu conținut și orientare propagandistic-politică, stîngace compilație a unui diletant în studiile filologice-lingvistice, șovin habotnic și maniac al maghiarizării; ca atare e lipsită de orice valoare și utilitate științifică: „această carte a fost pregătită numai în scopuri practice, pentru ca la schimbarea numelor și cu alte ocazii oricine să-și poată căuta și alege numele unguresc bun care-i convine cel mai bine" (p. 13 „a könyv tisztán gyakorlati célra készült, hogy névváltozáskor és más alkalommal mindenki kikereshesse magának a legjobban megfelelo jó magyar nevet"). La p. 51—109 un tabel alfabetic de „magyar családnevek" (gentilicii unguređti), majoritatea fiind elemente reale-istorice, amestecate cu multe confecții ale autorului avocat sălăjan. Partea cea mai comică în tabelul lui Lengyel este că sînt incluse antroponime neaoș românești și slavo-române (ca Algya—Aldea, Balika, Baliga Bálmos, Barzé, Bob, Boer, Bogdan, Bogya—Bodea, Buzat, Csobány, Dán, Dánes—Danciu, *Dobondi*, *Drágfi* [derivat din Drag-], *Mirese*, *Mokány*, *Nyegre* — Negrea, *Oláh*, *Ordás* etc. colectate de avocat mai ales din Secuime, secuii-români; infra, cap. III).

[19] *Székely Lapok* (Tîrgu Mureș), 1898, nr 22, 17 III „e szent naptól kezdve nemcsak szivben, de nevünkben is legyünk magyarok".

lucrători; infra, p. 214), chiar şi în unele zone rurale (Sătmar, Crişana etc.; cf. de ex. Trans., LXVIII, 1937, p. 472) şi, natural, mai remarcabile, masive, în teritoriile cu populaţie românească din zona Criş — Mureş — Tisa (rămase în Ungaria, după a. 1918; aici elementul etnic şi limba românească vor dispărea cu totul). În Transilvania, cele mai mari, spectaculoase proporţii a luat maghiarizarea românilor în Secuime, unde problema naţională şi demografică se cere reexaminată pe scurt, în ansamblu şi unele aspecte de amănunt, dat fiindcă ea prezintă o importanţă lingvistică deosebită şi implicaţii istorice excepţionale pentru raporturile etno-lingvistice şi pentru explicarea ştiinţifică a numeroaselor antroponime româneşti la populaţia maghiară (maghiarofonă), mai ales în Secuime.

Românii şi secuii în răsăritul Transilvaniei.

Este un lucru cunoscut că toată Transilvania de est (cu excepţia izvoarelor Mureşului şi Oltului, deci zona Topliţa—Gheorgheni — Miercurea Ciuc) era cuprinsă în provincia Dacia în tot cursul veacurilor II—III e.n. Teritoriul geto-dacilor liberi, in contact strins şi permanent cu provincialii şi autorităţile imperiului din interiorul limes-ului (Valea Mureşului în aval de Topliţa, Niraj, cursul superior al celor două Târnave, Homorod, Olt, Rîul Negru, începînd de la sud de Malnaş pînă la Tălmăciu şi Boiţa), fusese locuit de populaţia dacică de baştină supusă de romani şi integrată în romanitatea unitară ce s-a cristalizat în cele două veacuri de stăpînire romană în provincia carpatină. S-a considerat greşit de unii că estul Transilvaniei şi al Daciei ar fi fost mai puţin intens locuit şi chiar stăpînit de autoritatea imperială, iar populaţia autohtonă ar fi fost foarte rară sau chiar inexistentă; era aceasta o teză complet eronată, căci mai ales cercetările din ultimele trei decenii au dovedit tocmai contrariul, prin explorări de suprafaţă şi săpături sistematice: prezenţa peste tot a populaţiei dace alături de elementele de colonizare şi de unităţi auxiliare. Această situaţie a fost stabilită mai ales de cercetările muzeografilor din jud. Harghita (G. şi Şt. Ferenczi etc.) şi Covasna (îndeosebi prof. Z. Székely, Sf. Gheorghe).

E adevărat că materialul epigrafic este ceva mai puţin decît în zona centrală a Daciei (Sarmisegetuza—Apulum—Potaissa—Napoca—Porolissum etc.), dar regruparea lui în culegerea noastră epigrafică, *Inscriptiones Daciae Romanae*, vol. III, partea 4, Bucureşti, 1986, arată, alături de numeroasele vestigii arheologice, constructive, numismatice etc., că în zona de răsărit a Daciei Superior, pe Mureş şi pe Tîrnave, Niraj, Homorod, Olt şi Rîul Negru, viaţa romană s-a desfăşurat cu intensitate remarcabilă, în mediu prevalent rural (*sate, vici, pagi, vilae rusticae* etc.), centre de producţie meşteşugărească (ceramică, siderurgie), saline, cariere de piatră etc., ca şi în

cetățile castre de trupe auxiliare (*alae, cohorte, numeri*), din acestea în teritoriul locuit de români și secui dintre Niraj și Rîul Negru pe limes (granița spre dacii liberi) existau cel puțin 10 castre auxiliare de primă importanță : Brețcu, Odorhei etc. Romanismul reprezentat în primul rînd de limba vie latină oficială și populară nu era mai puțin viguros, populația imigrată cu militarii și funcționarii conviețuind peste tot cu băștinașii, cum o dovedește mai limpede materialul arheologic (ceramica, monedele etc.) și constructiv, cu deosebire pe cursul de sus al Nirajului, Tîrnavelor, Oltului, Rîului Negru.

În teritoriile intracarpatice ale României (Transilvania în sens mai larg, adică inclusiv părțile din sud-vest și nord de Munții Apuseni : Banatul, Crișana, Sălajul, Maramureșul, Sătmarul), populația românească avea totdeauna și are în județe majoritatea absolută — fapt necontestat vreodată, nici de autorii de statistici, nici de scriitorii-publiciști ori istoriografii cei mai șovini — începînd cu 50 sau 90%, ori relativă (30—40%) în unele zone de colonizare săsească (Brașov, Tirnave) ; excepție face zona de est a Transilvaniei, unde populația românească apare de multă vreme minoritară sau aproape inexistentă : Secuimea. Atare situație este, dacă nu integral cel puțin în mare parte, consecința procesului deznaționalizării masive a grupurilor rurale din întreg teritoriul locuit azi în absolută majoritate de s e c u i (*székelyek*, forma veche, etimologică a numelui : *zekel-*, etnonim, nume de trib), maghiarofoni, care însă nu se considerau niciodată de etnicitate (de neam) unguresc [20] ; erau foarte probabil un trib eterogen, maghiarizați poate chiar înainte de „colonizarea" în colțul de est al Transilvaniei, numit după ei „Secuime" (Székelyföld, Székelység ; *Terra Siculorum ;* cf. harta). Această „țară" cuprindea inițial un teritoriu mai restrîns decît apare în accepțiunea modernă, din ultimul veac, fiind adică o bună parte din „scaunele" (székek) C i u c (zonele Miercurea Ciuc — Csikszeredda ; Giurgeu-Gheorgheni — Gyergyó ; Casin — Kászon), T r e i s c a u n e (Háromszék, alcătuit din vechile scaune mai mici Sepsi [Sebus], Kézdi

[20] Pentru un politician secui (patriot oportunist), care era prefect de Treiscaune (Covasna) prin anii 1890, furat de înflăcărarea și entuziasmul atmosferei din preajma „mileniului" : toți secuii ar fi încetat în a. 1848 a mai fi ... secui, spre a deveni automat(?) cetățeni unguri ai ... Imperiului Sf. Ștefan (Potsa J., *op. cit.* [infra, cap. II, nota 66], p. f, prefață „1848-ban megszüntünk székelyek lenii ; mi Szent István birodalmának egyenjogú polgárai vagyunk") ; prin asemenea formulări sibilinice, prefectul deTreiscaune confundă o lozincă a sa politicianistă cu realitatea etnic-demografică și storică. Dacă (precum rezultă din documentare) inițial, la colonizarea lor în estul Transilvaniei, secuii maghiarofoni nu fuseseră unguri (ci vreun trib eterogen ; supra, p. 19—20), atunci este evident că in a. 1848 ei puteau să devină subit unguri cam în măsura cît pot fi considerați unguri românii secuizați ori italo-francezul aristocrat Aug. De Gerando începînd din a. 1846 [infra, cap. IV, nota 7]

și Orbai), O d o r h e i u (Székelyudvarhely) și M u r e ș (Marosszék; cf. harta) [21]. Secui mai existau și există pe cursul inferior al Arieșului (Aranyosszék, între Turda și Aiud), la Brașov, în Bihor și Ungaria de nord; în Moldova unii dintre ciangăi [22]. Dintre cele patru mari „scaune” ale Secuimii (care au suferit în cursul timpului unele modificări ca întindere), numai primele trei corespund județelor omonime cu limitele stabilite în anul 1876 (păstrate pînă în a. 1950), cînd „scaunul” Mureș a fost mărit considerabil prin adăugarea unor părți din comitatul Turda, din Reghin și Toplița cu teritoriile lor, devenind județul „Mureș-Turda” [23]. În termenii administrativi actuali, Secuimea este centrul și estul județului Mureș (o parte din valea Mureșului, valea Nirajului, cursul superior al Tîrnavei Mici), jud. Harghita (Odorheiu, Ciuc, Gheorgheni), o mică parte a zonei Toplița [24], jud. Covasna (Sf. Gheorghe, Covasna, Tîrgu Secuiesc); cf. harta 1 și 2.

Despre s e c u i (székelyek) și Secuime (Székelyföld) există o b i b l i o g r a f i e foarte bogată și variată; în ansamblu, a se vedea vechea monografie celebră a lui Orbán B., *A Székelyföold leirása*

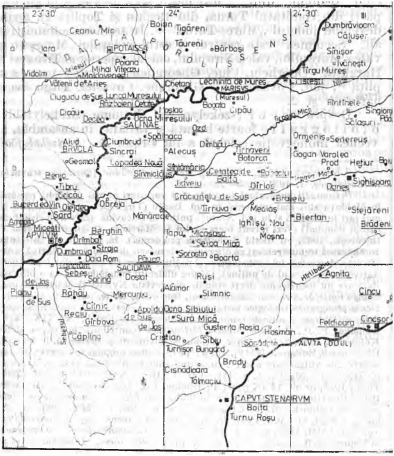
---

[21] Szádeczky, K.L., *A székely székek kialakulása* [Formarea scaunelor secuiești], în *Székelység*, I, 1931, p. 5–7.

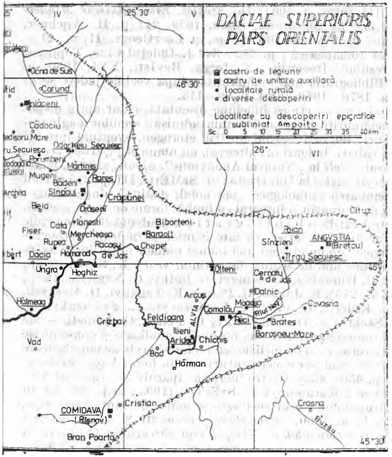
[22] Ciangăli ungarofoni (o parte sînt vorbitori numai de limbă română) și catolici în Moldova sînt mai numeroși în jud. Bacău (Tîrgu Ocna, Moinești), în zona Roman, mai rari în Pașcani și în jud. Neamț; puțini în Bucovina (care s-au risipit după al doilea război mondial) (vezi recent lucrarea lui D. Mărtinaș, *Originea ceangăilor din Moldova*, București, 1985, cu toată dezbaterea problemei). În ce privește influența lingvistică românească trebuie relevat că diferența este mereu de natură cantitativă (adică mai multe cuvinte, de același fel : substantive și noțiuni concrete, materiale) decît abstractă și calitativă (verbe destul de puține). Despre dialectul ciangăilor există o bibliografie amplă, din care nu menționăm decît studiile din revista NyIrK. și Márton Gyula, *A moldvai csángó nyelvjárás román kölcsönszavai*, București, Kriterion, 1972. Dintre lucrările istorice și etnografic-etnologice menționăm numai : Veress E., *A moldvai csángok származása és neve* [Obîrșia și numele ceangăilor moldoveni], în ErdM., XXXIX, 1934, p. 29–64; Domokos P. P., *Adalékok Moldva történetéhez* [Contribuții la istoria Moldovei], Cluj-Kolozsvár, 1940, 114 p., carte naționalist-șovină de propagandă, la fel ca a lui Mikecs L., *Csángok*, Budapest [1941], 412 p., pe care chiar propaganda horthystă o califică drept scriere „de vulgarizare abilă”, cu puțină valoare științifică (Gáldi, ArEuCO.,VII 1941, p. 549–551); MgyR., I, p. 441–450; UgJB., XXIII, 1943, p. 247–280; I. Streinu, ȚinS., 1938, nr 49, 14 IX p. 6; P. Râmneanțu, *Die Abstammung der Tschangos*, Sibiu, 1944 : Referitor la influențele lor în limbă vezi *Dicționar etimologic al limbii moldovenești*, ia Gabinskii M. A. (*A astruca, bleg, a răbda*, în LMM, 1962, nr. 2, p. 64–66; idem, *A băga*, în LMM, 1966, nr. 1, p. 68–71; idem, *Referitor la autohtonisme/Etimologii*, în LMM, 1969, nr. 3, p. 66–72; idem, *Autohtonie elementi v moldavskom iazike*, în Voprosi iazikozuanika, 1956, nr. 1, p. 85–83; idem, *Autochtone Elemente im Moldavischten*, în Biblioteca classica orientalis, 1960, nr. 6, p. 362) și la Raevskii, *Ghiară*, în LMM, 1963, nr. 1, p. 64–65. (S. Mândruț).

[23] V. Meruțiu, *Județele din Ardeal și din Maramureș pînă în Banat. Evoluția teritorială*, în LucrGeogr., V, p. 7–227; p. 95–115 județele, Mureș, Odorheiu, Ciuc, Treiscaune.

[24] Cf. L. Someșanu, *Viața umană în regiunea Munților Călimani*, în LucrGeogr., VI, p. 19–64; D. Prodan, *Toplița la a. 1785*, Cluj, 1947.



23°30'
24°
24°30'
Ceanu Mic
Boian
Tigăreni
Dumbrăvioara
Căluşer
Iara
POTAISSA
Tăureni
Bărboşi
Sinişor
Ivăneşti
Poiana
Mihai Viteazu
Tîrgu Mureş
Vidolm
Arieşul
Moldoveneşti
Vălenii de Arieş
Chetani
Lechinţa de Mureş
MARISVS
(Mureşul)
Cluguđu de Sus
Lunca Mureşului
Războieni Cetate
Bogata
Cipău
Fîntînele
Cicău
Decea
Hoslac
Ocna Mureşului
SALINAE
Şăulia
Sînpaul
Ozd
Ormeniş
Sînmărţin
Şăulia
Aiud
BRVCLA
Ciumbrud
Sîncrai
Spălnaca
Alecuş
Dîmbău
Tîrnăveni
Botorca
Gogan Varolea
Prod
Hetiur
Geomal
Lopadea Nouă
Sîntămăria
Cetatea de Baltă
Sînmiclăuş
Jidveiu
Bahnea
Dîrlos
Daneş
Sighişoara
Benic
Tibru
Cricău
Crăciunelu de Sus
Brateiu
Bucerdea Vin.
Oiejdea
Obreja
Tîrnava
Mediaş
Stejăreni
Şard
Mănărade
Ighişu Nou
Biertan
Apoldu
Micesti
APVLVM
Berghin
Ţapu
Micăsasa
Moşna
Brădeni
Drîmbar
Şeica Mică
Dumbrava
Straja
Daia Rom
Păuca
Şoroştin
Boarta
Tărtăria
Sebeş
SACIDAVA
Hîrtibaciu
Agnita
Spring
Doştat
Ruşi
de Jos
Alămor
Cincu
Pianu
Rîhău
Mercurea
Slimnic
de Sus
Cîlnic
Apoldu de Sus
Ocna Sibiului
Reciu
Sura Mică
Gîrbova
de Jos
Guşteriţa
Roşia
Cincşor
Sebeşul
Feldioara
Hosman
Căpîlna
Cristian
Sibiu
Săcădate
ALVTA (OLTUL)
Turnişor
Bungard
Brady
Cisnădioara
Tălmaciu
CAPVT STENARVM
Boiţa
Turnu Roşu



DACIAE SUPERIORIS PARS ORIENTALIS
castru de legiune
castru de unitate auxiliară
localitate rurală
diverse descoperiri
Localitate cu descoperiri epigrafice (subliniat: Ampoita)
Sc. 0 5 10 15 20 25 30 35 40km
25°
IV
25°30'
V
46°30'
26°
VI
45°
45°30'
Ocna de Sus
Corund
Inlăceni
Cadaciu
Odorheiu Secuiesc
Porumbeni
Mugeni
Bădeni
Mărtiniș
Rareș
Sînpaul
Crăciunel
Beia
Crăseni
Ionești
Cața
Fișer
Mercheașa
Rupea
Biborțeni
Baraolt
Racoș
Chepeț
Dacia
Homorod
de Jos
Ungra
Hoghiz
Hălmeag
Olteni
Arcuș
ALUTA
Feldioara
Comolău
Moacșa
Reci
Grid
Ilieni
Ariușd
Chichiș
Bod
Hărman
Vad
Cristian
COMIDAVA
(Rîșnov)
Bran Poartă
Cernatu de Jos
Dalnic
Cavasna
Rîul Negru
Brateș
Boroșneu-Mare
Poian
Sînzieni
ANGVSTIA
(Brețcu)
Tîrgu Secuiesc
Oituz
Crasna
Buzău

[Descrierea Secuimii], (Buda)Pest, I—IV, 1868—1870 (informațiile lui despre români în Secuime, infra, p. 81); *Das Szeklerland* (F. Kozma, J. Bedöházi, V. Hankó, A Benedek, B. Jancsó), în *Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Ungarn.*, VI, Wien, 1902, p. 265—366. — N. Iorga, în BulCIst., II, 1916, p. 181—193. S. Opreanu, *Ținutul secuilor. Contribuții de geografie umană și etnografie*, în LucrGeogr., III, 1926—7 (1929), p. 41—191 (cu amplă bibliografie) [cf. infra, p. 100]; *Die Szekler. Eine völkische Minderheit inmitten des Rumänentums*, Sibiu, 1939, 211 p. H. Wachner, *Județ Ciuc samt Toplița und Mureșenge*, în LucrGeogr., II, p. 21—279, versiunea românească: p. 282—342 („Județul Ciuc, Toplița și defileul Mureșului" [recenzie: N. Iorga, RevIst., XVI, 1930, p. 114—115]). Bibliografia mai amănunțită, după vechile județe secuiești dintre a. 1876—1950, infra, p. 99—113.

Despre o b î r ș i a etnică îndelung discutată, chiar aprig disputată și încă nelămurită integral și unanim admisă a secuilor maghiarofoni (fie unguri, fie mai curînd un trib eterogen, eventual înrudiți cu ei, cazari, cabari, bulgari ori altceva), cu nume etnic-tribal *zekel-, zakuli la* Kézai, *Sicli* la „Notarul Anonymus", *Siculi, székely*, poate identic cu *eszegil, ezskil* la Ibn Dasta; cf. SzMÉrt., III, p. 215 (avînd probabil însemnarea etimologică „om nobil, distins", după Thury; maghiarizați de timpuriu și integral ca limbă, forme de viață socială, confesiune etc.) există o b i b l i o g r a f i e abundentă de proporțiile unei mici biblioteci, cu scrieri variate istorice și filologice, etnografice și etnologice; de menționat aici numai numele autorilor și autorităților științifice mai de seamă din ultimul veac: K. Szabó (Cluj), A. Vámbéry, P. Hunfalvy, S. Szilágyi, L. Réthy, G. Nagy (SzMÉrt., II, 1981, p. 75—275), E. Jakab, G. Pauler, K. Tagányi, H. Marczali, J. Thury, L. Erdelyi, D. Pais, J. Karácsonyi, L. Szádeczky. B. Hóman, G. Szekfü, A. Domanowszky, G. Fehér, G. Németi, — ale căror lucrări (monografii, articole, note) sînt analizate și consemnate în tratate de istorie, ca și în enciclopedii (chiar în cele de popularizare a științei istorice, cum este excelentul articol din *Révai Nagy Lexikona*, XVII, 1925, p. 450—453). Dintre lucrările apărute în veacul al XX-lea, de remarcat: Karácsonyi J., SzErTel. (1905; la p. 29—33 un tabel de antroponime vechi secuiești și nume de ginți necreștine, atestate pînă la a. 1400, unele slave, cunoscute și din Ungaria); *Új adatok és uj szempontok a székelyek régi történetéhez* [Noi date și noi puncte de vedere despre istoria veche a secuilor], ErdTudF., nr 9, Cluj, 1927, 27 p. (cu multe divagații și lucruri inutile); Erdélyi L., *A székelyek eredete* [Obîrșia secuilor], Cluj, 1918, 54 p.; B. Hóman, *Der Ursprung der Siebenbürger Szekler*, UngJB., II 1922, p. 9—36; cf. IV, 1924, p. 405—407, V, 1925, p. 444—447, VI, 1926, p. 335—338; Szádeczky K. L., *A székely nemzet története és alkotmánya* [Istoria

și constituția națiunii secuiești], Budapest, 1927, 400 p.; Asztalos M., *A székelyek östörténete letelepülésükig* [„Preistoria" secuilor pînă la colonizarealor], în ErdM., XXXVII, 1932, p. 123—141 (ErdTudF., nr 45); Malyus El., *A székelyek eredetéről* [Despre obîrșia secuilor], în EmlMel., p. 254—263. Pentru problema și istoria secuilor, un amplu repertoriu bibliografic alfabetic (amestecat, fără sistemă) a întocmit Szöcs Lajos, *A székely kérdés történet irodalma*, în EmlSzM., p. 686—714. În istoriografia românească: S. Opreanu, LucrGeogr., III, p. 92—107; *Siebenbürgen*, I, p. 91—109; I. Lupaș, LaTrans., p. 193—203; Șt. Meteș, *Le problème des Sicules en Roumanie*, București, 1939, p. 4—7; N. Iorga, *Considerații noi asupra rostului secuilor* (conferință), în RevIst., XXV, 1939, p. 134—141; Șt. Pascu, IstTr., I, p. 109—111; *Istoria României*, II (1962), p. 75—76; infra, p. 48.

Numele etnic-demotic și geografic *secui* (*zekel-*, *székely*), *Secuime* (*Székelység*) este redat în grafie românească de unii în această formă, de alții cu *-ă-* („săcui"); de preferat prima variantă, ce trebuie adoptată consecvent, fiind mai apropiată de scrierea și pronunțarea originară etimologică, „secuiască" (*Tamás* L., WtbUngR., p. 686 *săcui*, împrumut din ungurește).

În majoritatea localităților teritoriului ocupat în etape de către secui prin veacurile XII—XIII („Secuimea" în sensul arhaic al „scaunelor", *szék*-ek, din care a fost dedus greșit de unii ethnicon-ul *Székely*) [25], populația este în ultima vreme (din a doua jumătate a veacului al XIX-lea) în absolută majoritate secuiască și maghiarofonă. Cercetarea istorică și comparativă a dovedit însă că aspectul maghiar omogen este mai mult produsul unui puternic amestec etnic, asimilarea unor mase compacte eterogene; între ele locul prim îl ocupă populația rustică românească, din care totuși au rămas enclave destul de puternice mai ales la periferia teritoriului lingvistic ungaro-siculic. Este sigur că secuii s-au stabilit în teritoriul locuit de români și poate în unele zone cu cîteva resturi din populațiile slave, pecenege, cumane (?) etc., în măsură cît acestea din urmă nu

[25] Era aceasta o etimologie populară foarte răspîndită, susținută încă din veacul al XVI-lea de istoriograful umanist Stephanus Zamosius (Szamozközy), *Analecta lapidum vetustorum et nonnullarum in Dacia antiquitatum* (Padova-Patavium, 1593), p. 12, combătînd altă „etimologie" diletantică susținută de Antonius Bonfinius care derivă pe *Sekel-* din *Siculus* „sicilian", Zamosius afirmă: „fit autem ut a vernaculo indigenarum idiomate, peregrinas originationes imperiti linguarum confingunt. Ita idem Bonfinius Sekelos Transilvanos à Siculis quibuscum nihil habent commune, indigitat.: cum certam ex patria lingua teneant vocis originem, quibus sek hel sedium seu comitiorum locum significant"; MonHHist., XXVIII, p. 375 „Siculos deformatos esse ex Ungarorum idiotismo Zekel, quod nomen compositum est ab zek et hel, id est sedium locus"; după Hunfalvy: *székel-* (ca *Erd-el-* etc.): cf. SzMÉrt., III, p. 217; UdvT., p. 76—77 ș.a.: Sebestyén Gy., *A székelyek neve és eredete* [Numele și obîrșia secuilor], Néprajzi Füzetek, nr 4, Budapest, 1897, 100 p.; Bárczi G., *Magyar szófejtő szótár* [Dicționar etimologic unguresc], Budapest, 1941, p. 284; L. Rásonyi, MNy., LVI, p. 186—194 ș.a.

se integraseră în populația românofonă. Amestecați peste tot cu românii (cf. infra, p. 45, 46 etc.) și înconjurați din toate părțile de către aceștia, secuii au avut din primii ani relații multiple economice, sociale, politico-militare, atît cu românii din estul Transilvaniei, cît și cu vecina nemijlocită, Moldova, unde au emigrat și s-au stabilit importante grupe de secui: ciangăii (supra, p. 33), parțial formați și din români din Secuime, ca și cu Țara Românească (Muntenia). În consecință, era firesc să fi avut loc (fiind de altfel bine cunoscute în documente, ca și în antroponimie și toponimie) o circulație asiduă cu deplasări de populație dintr-o parte și alta a munților, prin pasurile Tulgheș, Bicaz, Ghimeș, Oituz, Buzău [26]; legăturile erau întreținute mai ales de puternicul curent continuu de e m i g r a r e a populației din Secuime spre Moldova și Țara Românească, din cauze economice (cîștigarea unei existențe ceva mai ușoare decît oferea sărăcia endemică din munții și plaiurile Secuimii): în fiecare an treceau — precum trec și azi — cîteva mii de locuitori spre est și sud de Carpați [27]. De altă parte, românii — numeroși în veacurile XIII și XVI, ca și mai tîrziu pînă în veacul al XIX-lea prin satele și orașele Secuimii — aveau legături strînse economice, dar mai ales cultural-ecleziastice cu românii de peste munți, de unde veneau mulți preoți ortodocși, ca și ctitori de biserici și mecenați (negustori, bogătași români și greci), cu deosebire în Treiscaune (Covasna) și Odorheiu (sud-vestul jud. Harghita).

Națiunea s e c u i l o r (*székelyek*, *zekel-zakul*, *Sicli* — *Siculi*; supra, p. 36), de limbă maghiară, era inițial o grupă etnică (trib, ori mică uniune tribală) unitară, coherentă, destul de redusă numeric; coloniști bine organizați militărește, de religie catolică, avînd impor-

[26] N. Iorga, BulCIst., II, p. 185—193; I. C. Băcilă, *Hotarul de apus al Moldovei*, în BulGeogr., XLI, 1922 (1923), p. 40, 67; T. Chindea, *Secuii și atitudinea lor față de Principatele române*, în *Anuarul liceului Gheorgheni*, 1936—7 (ȚinS., 1938, nr. 1, p. 2); *A székelyek viszonya a román fejedelemségekhez 1527-től napjainkig* [Relațiile secuilor cu principatele române din a. 1527 pînă astăzi], Sibiu [1938], 95 p., în 16° ; A. P. Todor, *Die Székler und die rumänischen Fürstentümer*, în *Siebenbürgen*, I, p. 207—225; Prodan, ImigR.

[27] De ex. în a. 1902, din cele patru județe (Ciuc, Treiscaune, Odorheiu, Mureș) au plecat 12 122 (mai ales tineret), din care în România au trecut 9 980 (cf. ziarul *Székelység*, Tîrgu Mureș, 1903, nr 101, 3 V). După un autor (Ferenczi), în a. 1899—1913 au emigrat spre România 102 378 cetățeni unguri, din care au revenit acasă în 1901—1913 numai 13 816; un altul (Jakabffy) evalua totalul ungurilor din România veche la 152 000 (UgJB., XII, 1932, p. 55).

tante privilegii economice-juridice [28], ei au fost aduși de regii Ungariei prin veacurile XII—XIII în estul Transilvaniei, în zona muntelui H a r g h i t a (Arghita, Archita, forma populară românească, localnică), la izvoarele Tîrnavelor, Oltului și Mureșului, spre a organiza și asigura apărarea graniței de est a Transilvaniei (Erdöelü—Erdély—Ardeal, „țara dincolo de codri") contra pătrunderii dinspre Moldova a cumanilor, pecenegilor, tătarilor etc.; era o sarcină militară și politică de mare însemnătate care nu putea fi încredințată populației localnice în majoritate românească în acea vreme, trăind pe văi și plaiuri, în cnezate și voievodate sau „țări"; în plus și mai ales, ca ortodoxă — „eretică", nu putea să fie devotată statului feudal maghiar. Fără a fi găsit aici locuri goale, pustii [29], secuii nu pot fi considerați decît fiind coloniștii regelui Ungariei (indiferent dacă erau inițial unguri — teză neverosimilă — ori de alt neam, maghiarizați), aduși și îngrămădiți peste un substrat de populație băștinașă rărită din cauza năvălirilor și a emigrărilor : B l a c h i, cu care s-au amestecat (infra, p. 40) : „este exclusă dintru-nceput ideea unei colonizări pe pămînturi nelocuite, în care românii ar fi venit ca fugari, după dorința regelui Ungariei de a-și împopora țara sau ca pecenegii prinși cari în sălașe asemenea cu ale robilor tătari în Moldova veacurilor XV—XVI erau împărțiți între biruitori sau ținuți pentru apărarea țării în condiții particulare. . ." [30]. În estul Transilvaniei (Secuimea), populația românească pare să fi fost mai diminuată decît în alte zone, în cursul veacurilor XII—XIII, fiind apoi adusă treptat în unele teritorii la totală „dispariție" de către noii veniți, prin asimilare, integrare în „majoritatea secuiască" dominantă. Timp de 7 veacuri după stabilirea lor aici, secuii au avut cele mai intense legături și amestecuri etno-lingvistice, de influențări reciproce cu românii conlocuitori; „cu secuii avem o simbioză, adecă o viață împreună; cu ungurii numai o vecinătate. Deosebirea este esențială" [31].

---

[28] Numele etnic (tribal) al secuilor este frecvent ca antroponim (gentiliciu) încă din veacul al XI-lea, de ex. la a. 1092 *Scichul*, 1096 *Scicul*: la a. 1308 *Zecul*, 1310 *Zecul*, *Zekel* etc. (OlkSz., 901), prin părțile Ungariei, iar în teritoriile ardelene, mai ales începînd din veacurile XIV—XV, *Zekel*; un Dominicus dictus *Zekul*, a. 1320 (*Anjoukori okmánytár*, I, 573); Petrus *Siculus*, a. 1326, Nicolaus *Siculus* (SzMÉrt., III, p. 227; UdvT., p. 76—77 etc.); la Cluj : Iohannes *Zekel*, a. 1452 (*Történeti Tár*, 1882, p. 525, 751 etc.); la unii ciangăi în Moldova, *Székely* este azi unul din cele mai frecvente nume de familie (gentilicii) la secui și la unguri; chiar români cu numele *Secuiu* nu sînt raritate în Transilvania.

[29] E teza absurdă (azi cu totul ridiculă) despre golul etnic-demografic, susținută cu predilecție din interese politice, evidente, ca de ex. Karácsonyi, SzErTel., p. 65 „în furtunile migrațiilor Transilvania s-a golit complet de populație . . . ; ungurii încă au lăsat-o complet nelocuită vreme de un veac . . ."(!).

[30] N. Iorga, în BulCIst., II, p. 182; V. Mihăilescu, BulGeogr., XLI 1922(1923), p. 114; XLIX, 1930, p. 131 ș.a.

[31] N. Iorga, RevIst., XXV, 1939, p. 141.

Aspectul principal în aceste relații vechi și strînse, permanente, era fenomenul de mare importanță istorică, cu efecte dezastruoase pentru elementul românofon: secuizarea (maghiarizarea) și dispariția unei considerabile părți a populației românești constatată prin informații documentare, antroponime și resturi arheologice numeroase. monumente ecleziastice. Pentru justa înțelegere în primul rînd a materialelor a n t r o p o n i m i c e românești la secui (infra, p. 215—235) și a situației etno-demografice din Secuime, apar necesare cîteva date despre fenomenul „secuizării", — mai ales că mulți istoriografi și filologi nu au ținut seamă de el continuînd să-l ignoreze, cu intenții și scopuri ușor de înțeles, în timp ce alții (mai ales românii) nu prea aveau de unde să-l afle, să-i cunoască dimensiunile reale în spațiu și timp, în lipsa unei documentări mai ample și pertinente, a unor studii critice absolut obiective.

Limitele reduse ale prezentei cercetări schematice, de natură mai ales lingvistic-onomatologică, nu permit un studiu larg, exhaustiv al problemei românilor în Secuime și a maghiarizării lor, care ar necesita o lucrare monografică amplă, cu o vastă documentare multilaterală, — ce va trebui făcută în viitor. Este aici deocamdată o cercetare de caracter istoric și filologic urmărind numai faptele, realitatea lor social-istorică în lumina tuturor documentelor, — indiferent de practica politică, de considerente etnic-sociale ori politice-teritoriale de azi sau din viitor. Cît se poate face aici și în capitolele următoare (II, III) este în primul rînd o regrupare sistematică a bibliografiei, a materialelor și documentelor, adică a faptelor în linii generale, natural, fără speranța ori iluzia de a fi spus tot ce era esențial, care în perspectiva celor vreo 3—4 veacuri arată importanța social-etnică a vechiului element românesc în Secuime și proporțiile secuizării, a masivei lui scăderi cu deosebire din sec. al XIX-lea pînă azi.

P r o p o r ț i a elementului românesc. Pe întreg teritoriul locuit de secui se constată documentar în veacurile XII—XIII (Kézai), XVI (Possevino; antroponime slavo-române, mențiuni despre „mulți români"), ca și în veacurile XVII—XVIII, o pătură etnică românească, legată într-o deplină continuitate geografică, din sat în sat, repartizată uniform începînd din valea Mureșului pînă la Harghita și la Carpați [32]; în proporție ce azi nu mai poate fi stabilită, dar poate fi „întrezărită", evaluată în linii mari. Era o pătură rustică, agricultori

[32] V. Mihăilescu, BulGeogr., XLI, 1922, p. 115 „în zilele noastre secuii alcătuiesc o massă omogenă și compactă în care elementul romănesc apare cu totul risipit și deci lipsit de însemnătate. În adevăr, statistica maghiară nu înregistrează nici un român în cea mai mare parte a satelor dinspre Tîrnave, în jurul Odorheiului. Regiunea aceasta s-a păstrat, cum am văzut [?], cea mai curat secuiască. În restul ținuturilor ocupate de ea, Secuimea își pierde din omogenitate ..." Ideea este greșită (din lipsa unei documentări mai ample, a utilizării critice a informațiilor existente) : în dublu sens : *a*) luînd drept reale și bune statistici ungurești lacunare ori falsificate, *b*) ignorează faptul că multe sate (Bodo-

și crescători de vite, meșteșugari rurali, inițial liberi, trăind în comunități țărănești (obștii) și cnezate; apoi redusă treptat la iobăgie de feudalismul și de burghezia ungaro-siculică rurală. Atare populație prevalent agrară a început să decadă atît sub raport social-politic, juridic, cît și mai ales economic, sărăcită și rărită prin atragerea și asimilarea de către ocupanții secui privilegiați. Era aceeași populație românofonă, „daco-romană" de baștină, din tot cuprinsul teritoriilor intracarpatice pînă la Tisa, a cărei unitate și continuitate teritorială a fost parțial spartă și dezorganizată de penetrația și colonizările organizate de către statul feudal maghiar, care (pînă prin veacurile XV—XVI) au dus la subjugarea și deposedarea populației românești, iar în scaunele secuiești la asimilarea ei în cea mai mare parte. Cucerirea Transilvaniei era unul din rezultatele expansiunii „occidentalilor", a curentului civilizației creștine apusene, latine (cu organizare militară, tehnică și echipament superioare) asupra celei orientale slavo-bizantine, în care era încadrată și românimea. „Prin ocuparea treptată a Ardealului și colonizarea lui cu unguri, sași și secui unitatea și continuitatea teritorială a fost ruptă în mai multe puncte. Un număr însemnat de români trecură Carpații spre răsărit și miazăzi în Moldova și Țara Românească..." [33].

Despre situația elementului etnic r o m â n e s c (românofon) în Transilvania, în primele veacuri după a. 1000, cf. în general: Píč,

---

gaia, Eliseni, Porumbenii Mari etc., in bazinul Tirnavei Mari) erau românești, in proporție de aproape jumătate, pină in veacul al XIX-lea (cf. de ex. NfMgy., p. 652—653 etc.; infra, p. 55—76). Faptul că statisticile ungurești din veacul al XIX-lea și mai ales cea din a. 1910 nu inregistrează români in acele sate este explicabil, foarte simplu: ori statisticile nu eran corecte, ori populația respectivă nu mai era (nu se declara, nu era considerată-inregistrată, in sensul că vorbind ungurește și mergînd la biserică ungurească, recensămintui o inregistra de naționalitate maghiară). Oricum însă, metodic este profund eronat a lua ca valabilă statistica a. 1910 și a scoate concluzii etno-istorice (cum făcea pripit in 1922 geograful bucureștean Mihăilescu), fără a cunoaște antecedentele. În zona Odorheiului stratul popular românesc pare să fi fost mai subțire decît in alte părți ale Secuimii — explicabil în zona de bază a colonizării secuiești pe cursul superior al Tîrnavei Mari și al Homorodului, unde s-au stabilit primii și grosul populației secuiești, in *anyaszék* (scaunul matrice): aici toponimia majoră este aproape integral ungurească, elemente slavo-române lipsesc, inlăturate dintru-ncepui de ungaro-secui, spre deosebire de situația din zona Treiscaune, Cinc și Mureș.

[33] A. Bunea, *Stăpînii Țării Oltului*. Academia Română. Discursuri de recepțiune, XXXIV, București, 1910, p. 3—4. Inferioritatea organizatorică și tehnică a „ardelenilor" era astfel schițată cu vreo 8 veacuri mai înainte de către cronicarul „Anonymus", cap. 25: „... et habitatores terr(a)e illius viliores homines essent totius mundi, quia essent Blasii et Sclavi, qui alia arma non haberent nisi arcum et sagittas et dux eorum Gelou minus esset tenax et non haberent circa se bonos milites et auderent stare contra audaciam Hungarorum, quia a Cumanis et Picenatis multas iniurias paterentur" (ed. Endlicher, p. 25). Din abundența bibliografie asupra lui „Anonymus" menționăm numai: Píč, NatKampf., p. 1—42; Xenopol, *op. cit.*, p. 137; Iorga, RevIst., VII, 1921, p. 10—18; Moravcsik, *Revue des études sud-est-européennes*, București, VII, 1969, p. 167—174.

AbstRum., p. 146—190; A. D. Xenopol, *Istoria românilor* (ed. III), I, p. 152—185 „starea românilor la începutul stăpînirii maghiare", „seriile istorice ale decăderii poporului român de peste munți", p. 182; p. 184 „desnaționalizarea și stingerea nobilimii române, înflorirea apoi slăbirea și dispariția voevozilor, decăderea cnezatelor și pierderea lor în rîndul iobagilor; stingerea rolului militar al poporului român — substituit prin elementele imigrate la conducerea țării"; Iorga, IstRArd., p. 1—127; Moga, RoumTr., passim; Șt. Meteș, LaTrans., p. 261—336; Pascu, IstTr., p. 89—253. Eclipsă național-politică de vreo trei veacuri, în care elementul majoritar și mai vechiu al Transilvaniei a pierdut inițiativa politică, fiind supralicitat și „handicapat" de vehiculatorii feudalismului de tip occidental european.

În zona secuiască, populația românofonă numeroasă in sec. XII/XIII—XVI (ca și ceva mai tîrziu; ajunsă în situația de inferioritate social-juridică, economică și politică, mereu mai accentuată, din care n-a scăpat pînă la urmă decît prin integrarea în majoritatea secuiască, adică tocmai prin ... dispariție) este constatată ori „dedusă" nu numai prin criteriile „logicii" istorice ori etnologice-geografice (care au fost invocate de unii cercetători) [34]; dar și prin documente și antroponime, confesiune și urme arheologice ori toponimie (probe ce sînt evident mai importante, concrete și concludente decît orice fel de logică). Numărul și semnificația lor deosebită trebuie să fie apreciate just în cadrul istoric al condițiilor social-juridice, economice și politice ale vremii respective [35], în acea lungă perioadă de vreo patru veacuri dominată în chip absolutist de regimul tiranic al faimoasei „Unio trium nationum" („națiunile constituționale": ungurii-nobili, secuii, sașii) din Transilvania, cu cele patru confesiuni (romano-catolică, calvină, luterană, unitariană [ultimele trei începînd din

---

[34] De ex. Mihăilescu, BulGeogr., XLI, 1922, p. 116 „... în lipsa unor studii speciale asupra înrudirii evidente dintre cultura românească și cea secuiască, între tipul secuiesc și cel românesc, sunt mai concludente constatările logicii geografice, decît cele ale cercetărilor îmbibate de șovinism".

[35] Just întrezărea (la începutul veacului al XIX-lea) cu ageră intuiție de istoric și etnolog, poziția românilor in perspectiva procesului etnogenezei și a dezvoltării lor în spațiul intracarpatic, eruditul I. C. Eder, *Observationes criticae et pragmaticae ad historiam Transilvaniae*, Sibiu, 1803, p. 8 „his contextis fortasse haud absonc facturus videor, si stauam Valachos nostros esse Dacorum posteros, eo, quod potestate olim Romanorum fuerunt et linguam Romanam aliquomodo adsciverunt, Romanos (Rumun) dictos. Ita nimirum multa mihi clarescunt, ea etiam, quae ad tantam Valachorum in his terris frequentiam et ad politicam huius populi conditionem atque ad mores etiam explicandos pertinent ...".

veacul al XVI-lea]) privilegiate; o situaţie de flagrantă nedreptate seculară (asuprire socială şi naţională despotrivă), pe care un aristocrat secui o numea „autonomie"[36].

Este acesta un termen juridic şi politic ce ar putea să fie luat ori ca un eufemism, ori mai curînd ca o sinistră ironie istoriografică, dacă se are în vedere situaţia Transilvaniei veacurilor XII—XIV şi raporturile social-istorice ale popoarelor de aici. Faimoasa „autonomie" politico-juridică şi economică din Transilvania (care de fapt excludea „din autonomie" tocmai naţiunea majoritară şi cea mai veche a ţării) era — cum prea bine se ştie în general — rezultatul unei cotropiri şi uzurpări: în veacurile XIII—XIV românii erau trataţi de rege şi de voievodul Transilvaniei la e g a l cu nobilimea, saşii, secuii, cum arată documentaţia vremii; de ex. documentul din a. 1291 „cum nos universis nobilibus, Saxonibus, Siculis et Olachis in partibus Transsylvaniae . . . congregationem cum iisdem fecissemus"; a. 1355 „in congretatione nostra generali universis prelatis, baronibus, nobilibus, Siculis, Saxonibus, Olachis . . . in partibus Transylvanis constitutis" (etc.)[37]. În estul provinciei istorice a Transilvaniei (Ardealul, partea la est de Munţii Apuseni), Secuimea dotată cu privilegii şi organizare social-juridică-militară deosebită, în mediu social maghiarofon ceva mai compact şi dominant, populaţia rustică românească a trebuit să se adapteze situaţiei, nefiind în măsură să se afirme pe plan economic, social, politic (chiar în cadrul micilor comunităţi rurale) decît în forme şi în limbă maghiară; să se apropie pe încetul de colectivitatea ungaro-siculică; iar o mică parte dintre români s-au ridicat între fruntaşi, au fost chiar „innobilaţi" (cum arată antroponimia Secuimii; infra, p. 217—219, 222) fapt care însemna prima etapă a dispariţiei lor sigure şi integrale între maghiaro-secui. Tocmai din cauza unei atare metamorfoze lingvistice şi culturale de mari dimensiuni, nu se mai poate stabili numărul ori măcar proporţia reală a elementului etno-lingvistic româ-

---

[36] Dr Endes Miklós, *Erdély három nemzete és négy vallása autonomiájának története* [Istoria autonomiei celor trei naţiuni şi patru confesiuni ale Transilvaniei], Budapest, 1935.

[37] RoumTr., p. 46; cf. NatKampf., p. 81. În veacul al XV-lea se mai ştia că „Transilvania — nostra aetate tres incolunt gentes, Teutones (Saxones), Siculi et Valachi", Aeneae Sylvii Piccolomini (Pii II Papae), *Opera geographica et historica* (Helmstadii, 1699), p. 226, iar în sec. al XVI-lea se mai putea vorbi de „quatuor diverso genere nationes: „Hungari, Siculi, Saxones, Valachi, inter quos ineptiores putantur Saxones", cum scria Nicolaus Olahus, *Hungaria et Atila* sive de originibus gentis, regni Hungariae situ, habitu [etc.], operă editată cu două veacuri mai tîrziu la Viena (Vindobona), 1763, I, cap. XIV „de Transilvania", p. 61: atare aserţiune nu mai era valabilă la data apariţiei cărţii lui Olahus, iar editorul vienez preciză în „notă": „non sunt inter nationes Transilvaniae censendi Valachi, ex hodierno provinciae habitu, quod norunt iuris publici periti". Pe una dintre naţiunile egale în drepturi şi cea mai numeroasă, mai veche în Transilvania, reuşise „dreptul public" al acestei ţări să o subjuge şi să o scoată de sub scutul legii.

nesc in perioada veche (veacurile XII—XVI), în afară de faptul că era numeros, amestecat peste tot cu secuii. Date ceva mai concrete (cifre) despre români în Secuime lipsesc înainte de a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, mai precise (dar şi acestea lacunare, „minime", fără să poată oglindi întreaga realitate social-etnică) sînt abia din veacul al XIX-lea, perioadă cînd însă erau în mare măsură asimilaţi în populaţia dominantă secuiască. Dar informaţiile documentare de caracter general ori evaluările, conscripţiile şi unele recensăminte cu cifrele din şematismele celor două eparhii româneşti (Blaj, Sibiu), indicaţiile despre existenţa comunităţilor confesionale cu parohii ori mici filii ale acestora, biserici (de lemn, foarte puţine de piatră) ori ruine, cimitire, ca şi mai ales antroponimia (cf. infra, p. 55 — 77, 206 — 216) oferă, cum s-a spus, indicii preţioase, concrete, absolut evidente despre existenţa în estul Transilvaniei, in „scaunele secuieşti" a unei numeroase mase etnice româneşti (românofone) de confesiune orientală-greacă, dar peste tot amestecată cu secuii, aceştia avînd majoritatea absolută probabil în cele mai multe localităţi cuprinse în vechile „scaune"; e o populaţie romanică pe care cercetările de pînă acum (fragmentate, parţiale, unele chiar superficiale ori exagerate) au indicat-o abia in linii generale, fie minimalizîndu-i importanţa, fie exagerînd-o.

Informaţiile despre populaţia românească (românofonă; Blachi, Olahi) in Secuime — ca şi în restul Transilvaniei şi a teritoriilor intracarpatice ale României — sînt de dată veche, destul de precise şi concrete relevate în istoriografia română, germană, cehoslovacă etc., dar trecute sub tăcere ori minimalizate sau deformate de istoriografia ungară. În consecinţă, este necesar a regrupa şi reexamina materialul documentar, mai ales că există unele goluri şi echivocuri ce au prilejuit diformări şi răstălmăciri, din care principală este teza (sau „ipoteza") despre puţinătatea ori lipsa aproape totală prin veacurile XII—XIII şi imigrarea românească abia în ... veacurile XVII—XVIII. Izvoarele documentare menţionează pe români deodată şi amestecaţi cu secuii „la hotarele ţării" (adică în estul Transilvaniei). La inceputul veacului al XIII-lea sînt documentaţi români împreună cu secuii şi cumanii în sud-vestul Moldovei, în cuprinsul aşa-numitului episcopat al cumanilor [38]; la a. 1260 „secuii şi valahii" (Siculorum quoque et Balachorum) sînt menţionaţi în armata regelui Bela (*Acte şi fragmente*, III [1897], p. 76), informaţie din care N. Iorga (IstRArd., I, p. 60) scotea concluzia firească: cele două popoare locu-

[38] *Urkundenbuch*, XV, p. 45, a. 1228; Fehér, *Codex Diplomat.*, III, 2, 399, a. 1234; cf. Pić, AbstR., p. 114; Iorga, IstRArd., p. 49 etc.

iau împreună avînd aceleaşi îndatoriri militare faţă de regalitatea ungară. Celebrul pasaj, adesea citat, al cronicii lui S i m e o n din K e z a (magister Simon de Keza; Kézai Simon; scrie prin a. 1282—3) [39], vorbind (după o „cronică hunică") despre legendara „descendenţă din huni"a secuilor, spunea că aceştia s-au stabilit în răsăritul ţării, „la hotare" în munţi, împreună cu românii, pe care i-au găsit aici; s-au amestecat cu ei, împrumutînd şi scrierea acestora; „mai rămăseseră dintre huni 3 000 de bărbaţi, care au scăpat cu fuga din războiul «Crimhildin» şi care, de teama popoarelor apusene, au rămas tot timpul în cîmpia Chigla, pînă în vremea lui Arpad. Aceştia aci nu s-au chemat huni, ci *zaculi*; căci aceşti zaculi sînt rămăşiţe ale hunilor care — aflînd că ungurii vin din nou în Pannonia— le ieşiră în cale cînd se întorceau, prin Ruthenia şi după ce cuceriră împreună Pannonia, au dobîndit o parte din aceasta, însă (ei, secuii) nu cîmpia Pannoniei, ci în munţii din marginea ţării împreună cu blackii. Astfel încît, amestecîndu-se cu blackii se spune că se folosesc de literele lor. Aceşti zaculi credeau că Chaba a murit în Grecia ...". Pasajul din Simeon din Keza este reluat cu amplificări şi mici modificări în aşa-numita „Cronică pictată din Vieua" [40]. Este aici o indicaţie precisă şi valoroasă despre aşezarea „Zaculilor" (Seculi, secuii) î n t r e r o m â n i (Blacki), în estul ţării, la frontiera spre Moldova,

---

[39] Ediţiile cronicii lui în: *Rerum Hungaricarum monumenta Arpadiana*, edidit Stephanus Ladislaus Endlicher, Sangalli (St. Gallen, Elveţia), 1849, p. 83—130; *Historiae Hungariae fontes domestici*, ed. M. Florianus, Quinque Ecclesiis (Fünfkirchen, Pécs), 1883, vol. II, p. 52—99; *Fontes historiae Daco-Romanorum*, fasc. IV, Simonis de Keza Chronicon Hungarorum edidit G. Popa-Lisseanu, — cu traducere românească: Izvoarele istoriei românilor, vol. IV, Bucureşti, 1935. Studiul critic de bază asupra cronicii: Domanovszky Sándor, *Kézai Simon mester krónikája. Forrástanulmány* [Cronica lui magister Simeon din Keza. Studiu asupra surselor], Budapest, 1906, 180 p. — lucrare migăloasă şi temeinică, în care însă pasajul privitor la coexistenţa şi amestecul secuilor (zaculi) cu românii (blacki) nu s-a bucurat de vreo atenţie, fiind de altfel ignorat de majoritatea exegeţilor maghiari, ca Györffy, UgJB., XXII, 1942, p. 131; prea puţini sînt cei care totuşi recunosc că „vecinii secuilor erau puţinii pecenegi şi vlahii"(Erdélyi, *op. cit.*, p. 32). Cronica lui Simon de Keza este tradusă în ungureşte de Szabó Károly, (Buda)Pest, 1862 (Magyarország történelmi forrásai, III) şi de Császár Mihály, în *Magyar Könyvtár*, nr 227, Budapest, 1901.

[40] Marci Chronica *De gestis Hungarorum*, rec. Fr. Toldy, versionem hungaricam adiecit Car. Szabó, Pesta, 1867, p. XVII = *Chronicon Pictum Vindobonense*, ed. M. Florianus, X, p. 120). Textul integral în cele două cronici:

Simeon Keza, ed. Endlicher, p. 100; ed. Florianus, II, p. 70:	Chornicon Pictum (Marci), ed. Toldy, p. XVII; ed. Florianus, vol. II, p. 120:
„remanserunt quoque de Hunis virorum tria millia ex prelio Crimiidino erepti per fuga interfugium, qui timentes occidentis naciones in campum Chigle usque Arpad permanserunt, qui se ibi	„remanserunt autem ex hunis virorum tria milia, qui per fuga interfugium erepti de prelio Crumheldino in campum Chigle mezci se colligere procurarunt. Qui cum timentes occidentis nationes ne eos inuaderent ex abrupto ad Erdeelew intraverunt, non hungaros,

în Carpați, „montes confinii"[41]; indiferent dacă are vreun miez de adevăr istoric aserțiunea despre „alfabetul împrumutat de secui de la români" (chirilic? ori așa-numita „rovásirás"?)[42] și dacă pasajul cronicarului Simon conține unele nepotriviri sau chiar anacronisme, reflectînd adică o situație etnică din veacul al XIII-lea ori al XII-lea (aproape de vremea sa) transpusă în veacurile IX-X, cînd ar fi ocupat secuii teritoriul la granița estică (in montibus confinii). Dar nu este probabil că secuii să fi pătruns în estul Transilvaniei (Ardeal Erdeelew) înainte de veacul al XII-lea. Un pasaj documentar atît de limpede, evident, precis ca acel din Kezai (și la fel alte documente despre români) apărînd incomod pentru unii la sfîrșitul sec. al XIX-lea

---

non Hunos, sed Zaculos vocaverunt. Isti enim Zaculi Hunorum sunt residui, qui dum Hungaros in Pannoniam iterato cognoverunt remeasse, redeuntibus in in Rutheni(a)e finibus occurerunt, insimulque Pannonia conquestata, pertem in ea sunt adepti, non tamen in plano Pannoni(a)e, sed cum Blackis in montibus confinii sortem habuerunt. Unde Blackis commixti litteris ipsorum uti perhibentur. Isti quippe Zaculi in Grecia periisse Chabam putavernut".

sed Zakul alio nomine vocaverunt. In vita quidem Atyle infesti fuerant ipsi Huni occidentali nationi (natione). Isti etenim Zekuli hunorum sunt residui, usque ad aliorum Hungarorum in campo prefato commorantes. Dum ergo Hungaros iterato in Pannoniam redire cognovissent in Rutheniam cis occurerunt conquestrantes simul Pannoniae regionem. Qua quidem conquestrata, in eadem sortem remanserunt, uttamen Hungari voluerunt, non in plano Pannonie, sed cum Vlachis in montibus confinii sortem habuerunt. Unde Vlachis commixti litteris ipsorum perhibentur. Isti namque Zakuli Chabam in Grecia periisse putaverunt".

[41] Pić, AbstR., p. 115 („auch hier muss man eine rumänische Massenbevölkerung voraussetzen"); D. Onciul, *Tradiția istorică în chestiunea originilor române*, în MemIst, II, XXIX, 1906—7, p. 572; Xenopol, *Istoria Romănilor* (ed. III), I, p. 137; Iorga, RevIst., VII, 1921, p. 21 ș.a. Relevînd (la fel ca alți erudiți) valoarea documentară excepțională a pasajului din cronica lui Simon de Keza, G. Popa-Lisseanu (*Fontes historiae DacoRom.*, IV, p. 17) observă că „Simon de Keza vorbește despre secul, Zakuli cari locuiau nu numai în munții Bihorului, ci și în munții Ardealului, împreună cu românii...". Este evident că Keza vorbește de Secuime, ținutul unde secuii erau stabiliți (în „scaune"), nu de vreo zonă intermediară între Secuime și Ungaria, de pe traseul parcurs de ei în migrația treptată dinspre vest pînă în arcul carpatic. Expresia *sortem habuerunt* înseamnă „au primit o parte (teritoriu)", nu că „au avut aceeași soartă (destin)" cum înțelegeau unii istorici români, traducînd „ad litteram": *sortem* = „soartă". Vezi și Le Montague/della Transilvania/sono tutte habitate da Valachi, Ascanio Centovio, s. XVI (Dacia, 1970), p. 529.

[42] Despre așa-zisul alfabet secuiesc, ori „vlaho-secuiesc"(?), cf. Popa-Lisseanu, *op. cit.*, p. 116—123; Sebestyén G., *Miként bizonyosodott be a székely róvásiedás hitelesség* [Cum s-a verificat autenticitatea scrierii cu răvașuri a secuilor], în EmlSzM., p. 244—251.

a fost eliminat şi anihilat astfel: „aici de sigur nu e vorba de rumuni, ci de alt popor, anume de bulgari ...”[43].

Timp de vreun veac şi jumătate, informaţiile despre români in Secuime lipsesc pînă acum, dar nu fiindcă ar fi lipsit de aici populaţia rustică românească, ci din cauză că vreme îndelungată izvoarele documentare disponibile (cronici, hrisoave, conscripţii, scrisori etc.), apărute cam tîrziu, nu fac menţiune decît de stăpîni puternici, bine înarmaţi şi războinici, oameni cu privilegii, organizatori şi exploatatori îndemînateci, — deloc sau mult mai puţin despre populaţia supusă, aservită, mai săracă, neorganizată in formaţii statale şi militare proprii de tip superior. Evident că în anumite perioade şi locuri existau şi există oameni muncitori şi colectivităţi în afară de cei pomeniţi în documente, fiind chiar mult mai numeroşi cei ignoraţi de sursele documentare, al căror pronunţat caracter de clasă nu-l mai ignorează nimeni azi. Este cazul şi in Secuime, unde românii reapar (in documentele cunoscute pînă acum) abia la începutul veacului al XV-lea : cnezatul din Breţcu (infra, p. 217) şi cîteva antroponime (nu toate absolut sigure, infra, p. 219), iar în veacul al XVI-lea era un fapt notoriu că fiind răspîndiţi în toată Transilvania („Valachi... sparsi hinc inde per totum regnum”)[44], erau amestecaţi intre s e c u i m u l ţ i r o m â n i, care nu vorbeau ungureşte” („detti Scituli quasiscitipiccoli, [secuii] rimasti et mantenuti piu di qualsiasi popoli; in quel paese munito di natura et pel sito in molti luoghi aspro. Sono pero con essi misti molti Valachi...; usano tutti la lingua ungaresca, eccetto quei Valachi, i quali fra loro sono misti”)[45].

---

[43] Nagy G., in SzMÉrt., II, 1891, p. 210, 213 (după Réthy; „azon oláh elemben tehát [?] melylyel a hagyomány szerint a székelyek vegyültek, mint hogy *rumun* nem lehetett, mindenesetre bolgárokatkell keresnünk”); cam la fel UdvT., p. 76 ş.a. Adică, din cronici (Kezai, Anonymus etc.) se alege ce apare convenabil; ce nu (atestarea românilor-vlahi) rămîne „legendă, anacronism, termen impropriu” etc.; de aceea „lipseau” românii (olahii) in Secuime pînă în ... veacul al XVIII-lea : un trucaj grosier, dar util şi necesar unor istoriografi cînd este vorba de români, — ceva analog procedeului şi „logicii” lui Orbán B. (infra, p. 85) : românii ortodocşi din Secuime „nu erau români ortodocşi”.

[44] Ant. Verantius (Verancsics), în MonHHist., Scriptores, II, (Buda) Pest, 1857, p. 143.

[45] Informaţie dată în 1584 de italianul Antonio Possevino, în scrierea despre *Transilvania* (publicată de A. Veress, *Fontes rerum Transilvaniae*, Cluj, vol. III, 1913, p. 52 : cf. IstTr., p. 202). Cf. şi Giovanandrea Gromo, *Compendio di tutto il regno posseduto dal re Giovanni Transilvano*, publicat în *Apulum* (Alba Iulia), II, 1943—5 (1946), p. 162. Informaţiile date în cărticica *Respublica et status Hungariae*, edit. Elzéviriana, 1634, p. 11—14 sînt confuze ; p. 11 „... utpote Ciculos et Hungaros. Inter quos ipsi Valachi eiusdem provinciae incolae, in quibusdam desertis possessionibus et villis resident, genus hominum durissimum ...”, p. 14 „Valachi etiam hanc terram, sed sparsim sine certa sede incolunt” este neclar dacă se referă la toată Transilvania, adică şi la Secuime (cf. RevTr., V, p. 16).

Aceşti români trebuie să fie cei cuprinşi alături de secui, între acei „incolae sedium Siculicarum" pe vremea stăpînirii lui Mihai Viteazul în Transilvania[46]. Din veacurile XVI—XVII există atestări numeroase de antroponime (româneşti), împreună cu menţiuni despre „Olahi" în documentele Secuimii, unde românii erau răspîndiţi p e s t e t o t, la fel ca în restul Transilvaniei : nu este sat, nu este oraş, nici cartier în care ei să lipsească („sunt sparsi Transilvania tota ipsa que Siculia, in fundis etiam et sedibus Saxonum. Non pagus, non oppidum, non suburbium est quod suis careat Valachis"), cum releva în a. 1702 un călugăr iezuit german bun cunoscător al stărilor din Transilvania[47]. În veacul al XVIII-lea apar cîteva conscripţii ale populaţiei de confesiune românească (orientală, greacă), două întocmite la a. 1733 şi 1750 de către forurile ecleziastice ale românilor : recensămîntul episcopului Inocenţiu Micu-Clain (1733) şi al lui Petru Pavel Aron (1750)[48]; a treia conscripţie din a. 1760—1762 a creştinilor ortodocşi şi uniţi de rit grecesc (parohii, familii) din Transilvania a fost organizată de generalul Nicolaus Adolf von Buccov, comandantul trupelor austriece în colaborare cu baronii L.B. de Möringer (consilier al tezaurariatului, secretarul comisiei) şi Fr. L. Dietrich, consilier[49]. Toate trei statisticile erau incomplete, evident, cu largi lacune, dacă se are în vedere faptul că au fost înregistraţi numai locu-

[46] Documentul de libertăţi şi privilegii acordat secuilor : „Siculis et incolis sedis Siculicalis Udvarhely", *Történeti Tár*, 1880, p. 780 ; L. Szádeczky, *Erdély és Mihály vajda* [Ardealul şi voievodul Mihai], Timişoara, 1893, p. 313, — citate şi acceptate de N. Sulică, Reinv., 1937, p. 16—17, contestate de Tóth, ErdM., 1942, p. 500. Indiferent dacă în aceste documente sînt sau nu subînţeleşi românii din Secuime, prezenţa lor peste tot, aici este atestată nu numai de cronici, dar şi de numeroasele menţiuni despre ei în documente şi antroponimele din veacurile XV—XVI.

[47] Andreas Freyberger, *Historica relatio unionis Walachicae cum Romana ecclesia factae anno 1701* (ms.), citat de N. Dobrescu, *Fragmente privitoare la istoria bisericii române*, Budapesta, 1905, p. 61—64 ; cf. IstTr., p. 207.

[48] Recensămîntul din 1733 : N. Togan, Trans., XXIX, 1898, p. 169—213 : A. Bunea, *Episcopul Ioan Inocenţiu Klein*, Blaj, 1900, p. 304—415 ; cel din 1750 : A. Bunea, Trans., 1901, p. 237—292 ; cf. Z. Pâclişanu, RevTr., I, p. 203—213. Ambele recensăminte au fost analizate şi confruntate după principii şi preocupări confesionale ortodoxe de către V. Ciobanu, AnIstN., III, 1924—5 (1926), p. 617. Pascu, IstTr., p. 247.

[49] Datele au fost publicate integral de V. Ciobanu, *Statistica românilor din a. 1760—1762*, în AnIstN., III (1926), p. 616—700. În scaunele secuieşti înregistrează : 854 familii în Odorheiu (p. 675—678), 1865 familii în Treiscaune (p. 678—680), 765 familii în Ciuc (p. 681—2), 2124 familii în Mureş (p. 683—6) ; cf. infra, p. 73—76 ; N. Giurgiu, *Trei conscripţii din sec. al XVIII-lea privind populaţia românească a Transilvaniei*, in StUn., Istorie, 1966, p. 55—65. — Populaţia românească (de confesiune orientală) apare repartizată uniform în t o a t e s a t e l e Secuimii, fiind însă în proporţie mult mai redusă decît apare în acelaşi conspect prin alte comitate ale Transilvaniei, unde a rămas majoritară pînă azi, în unele sate ajungînd chiar pînă la 2—300 familii (AnIstN., III, p. 699 etc.). Ion D. Moga, *Numărul românilor in Principatul Transilvaniei*, in Trans., LXXII, 1941, p. 285—291 : RoumTr. ; D. Prodan, ImigR., p. 17—21.

itorii ce se declarau de „lege românească", s t a b i l i, așezați definitiv în satele secuiești și deci organizați din punct de vedere social-ecleziastic, avînd astfel o încadrare ierarhică fiind puși la contribuție cu muncă și dări [50]. Desigur că o parte dintre românii din Secuime erau trecuți la confesiunile ungurești; toți cei de „confesiune grecească" erau evident români (cf. de ex. infra, p. 78), dar nu numai aceștia, căci chiar la mijlocul veacului al XVIII-lea „secuii" din Vlăhița (Oláhfalu) erau romano-catolici (cf. infra, p. 77). Conscripția o r t o d o c ș i l o r („Diocesis Transilv. Disunita") făcută în a. 1805 înregistrează grupuri numeroase, masive, mergînd uneori pînă la 40 — 60 familii (adică 200 — 300 suflete) în sate din vechile scaune Odorheiu, Mureș și Treiscaune [51]. Se poate, admite că vreo 25—30%, eventual ceva mai mult din totalul populației în cele patru scaune era românească pe la a. 1800, pînă la mijlocul veacului al XIX-lea. Nu este posibil și poate nici util a se încerca întocmirea unor tabele detaliate sinoptice ale acestei populații românești, din veacurile XVIII—XIX (lucru ce a fost încercat) [52]; rezultatele nu pot să aibă valoarea de statistici, din cauza caracterului lacunar și aleatoriu al datelor disponibile. Alți informatori la sfîrșitul sec. al XVIII-lea oferă indicații disparate și fortuite, vagi, parcă intenționat lacunare, unele evident greșite asupra elementului românesc în teritoriul Secuimii [53].

[50] Cf. Prodan, ImigR., p. 41.

[51] Eugen Gagyi de Etéd, *Documente istorice. Regulatio Diocesis Transilvaniae Disunitae anno 1805*, în Trans., XLII, 1911, p. 38—61, 148—171, 266—294 : p. 266—272 Secuimea.

[52] G. Popa-Lisseanu, *Sicules et Roumains* (1939), p. 65—78 ; SecRom., p. 130 — 151 (ca și în lucrări anterioare) prezintă tabele după județe, comitate, cu satele în ordine alfabetică (numirea ungurească in paranteză), cifrele populației românești indicate în conscripțiile din a. 1733, 1750, 1760, 1805, 1871 și 1903.

[53] La autori ce nu aveau preocupări de informare corectă, cum era Teleki D. (infra, p. 78), iar la a. 1799 groful Teleki József, *Úti jegyzések*, közli Domokos Pál Péter [Însemnări de călătorie, publicate de D. P. P.], Cluj, 1937, 63 p.; cu toate că promitea informații și „despre populația localităților" din Secuime (p. 13 „az a hellység lakosairol. Népességéröl"), oferă de fapt foarte puține date concrete, utile despre români; p. 13 în scaunul Mureș, „ei sînt cam 1/3 parte din locuitori"; p. 14 în orașul Tîrgu Mureș o „capelă despre care se spunea că a fost făcută de Mihai Viteazul (la renovare s-au găsit picturi de sfinți valahi)"; p. 16 în Corunca „unguri și români"; Murgești „jumătate secui jumătate români"; p. 26 în scaunul Odorheiu nu menționează români, ci numai confesiuni românești („olák vallások"); p. 27 la Betești (Bethfalva) în 50 case locuiesc și români; la Porumbenii Mari, 200 gospodari (gazda), nici un român [cu toate că satul era parțial românesc în veacul al XIX-lea]; p. 29 în orașul Odorheiu „sînt și români puțini"; p. 31 la Căpîlnița (care ca și Vlăhița fusese românească) nu menționează români (cf. infra, p. 61); p. 38 la Gheorgheni puțini români; p. 51 Várhegy (cf. infra, p. 77); p. 52 la Sf. Gheorghe sînt 206 gospodari secui, 40 gospodari români (în 1760 erau „49 familii de non-uniți", AnIstN., III, p. 678).

La începutul veacului al XIX-lea, populația românească prevalent rustică era încă foarte numeroasă, compactă, în deplină continuitate în fiecare sat, prin toată Secuimea, ca și în orașe, tîrguri, cum rezultă clar din conscripțiile și șematismele celor două confesiuni, din prezența vechilor biserici (sau comunități cu filii) și cimitire „valahe" în toate satele. Cîteva indicații utile oferă monografia medicului ardelean sas [54] D.G. Scheint despre „țara și poporul secuilor" (1833), de caracter cam general, foarte sumare și chiar superficiale, cît putea fi așteptat din partea unui doctor entuziast admirator mai mult al „cavalerismului" eroic al secuilor [55] decît al realităților populare, privind situația socială și economică : intre „popoarele tolerate", românii, veniți probabil din alte zone (după opinia sa), ca un amestec de slavi și coloniști romani, vorbind un idiom romanoslav și numindu-se „Rumuni", locuiesc în sate și pe la marginea tîrgurilor, ca și în suburbiile orașului Tîrgu Mureș ; se ocupă cu agricultura, mai ales creșterea vitelor ; românii liberi ca proprietari de pămînt nu există în afară de cei care locuiesc în „munții revendicați" și care sînt supuși nobilimii [56]. Mai importante, concrete și concludente apar indicațiile cuprinse în „lexiconul geografic-statistic al Transilvaniei" (SbLex.) de I. L e n k (referindu-se și la Șematismul din a. 1835), care dă grupe românești masive în 130 sate, iar în alte 122 locuind amestecați secui și români ; deci limba românească era încă

---

[54] *Székelység*, III, 1933, p. 82.

[55] Cartea este dedicată de autorul medic, în termeni romantici, „den Manen der um Fürst und Vaterland verdienten Szeklern".

[56] Daniel G. Scheint, *Das Land und Volk der Szekler in Siebenbürgen, in physischer politischer, statistischer und geschichtlicher Hinsicht*, (Buda)Pest, 1833, p. 141—145 „Geduldete Völker. Ausser den Szeklern, welche das allein bevorrechtete Volk im Szeklerlande sind und allein die Verwaltung der Angelegenheiten des Volkes und Landes besorgen, giebt es noch viele andere Völker, welche theils aus den angränzenden fremden Ländern, theils aus anderen Theilen Siebenbürgens sich hier angesiedelt baben und den Acbutz der Gesetze geniessen, ohne an der Verwaltung irgend einen Antheil nebmen zu dürfen welche also bloss geduldet sind. So findet man : *1.* wenige Sachsen ... (Szászfalu), *2.* Deutsche ..., *3.* Armenier ..., *4.* Wallachen : diese mögen sich aus den angrenzenden Moldau und Wallachey und aus anderen Theilen Siebenbürgens hieher gezogen haben ; die Sprache, Religion, Sitten und Gebräuche haben sie gemeinsam mit jenem Volke, welches ein Gemisch von Slawen und römischen Colonisten ist, die Wallachey und Moldau bewohnt und in Siebenbürgen unter den übrigen Nationen angesiedelt lebt, eine römisch slawische Sprache spricht und sich Rumuni nennt. In ihrer Kleidung sind sie sehr einfach und bereiten sich fast alle Kleidungstücke selbst. Sie wohnen in Dörfern und an den Enden der Marktflecken, so wie in den Vorstädten von der k. Freystadt Maros Vásárhely (Tîrgu Mureș) ; sie ahmen die Bauart der anderen Einwohner nachlässig nacb, treiben Ackerbau, leben aber liebsten von der Pflege des Viebes und vom Hirten-Dienst. Diejenigen welche an den Gränzgebirgen wohnen, miethen die Prädien und ganze Gebirgsstrecken von den Szekler Communitäten und dem begüterten Adel, ziehen hier Ziegen, Schafe, Schweine und Hornvich. Freye Wallachen mit eigenen Feldgründen giebt es im Szeklerlande nicht, ausser denen, welche die revindizierten Gebirgen bewobnen, sie sind Unterthanen des Adels ...".

vorbită în cel puțin 250 sate (peste jumătate) din toate localitățile, în timp ce între anii 1920 și 1940 româna era cunoscută și vorbită în abia 30 de sate, mai puțin de 10% (cf. LucrGeogr., III, p. 117). O grupare a indicațiilor lui Lenk privind populația satelor din Secuime („maghiari — români"), după zone: județe, plăși, văi, prezintă Balogh (NfMgy., p. 638—666), coloană deosebită „fajnépesség félszáz év elött volt", cu multe lacune față de situația reală (cf. infra, p. 55—76). Atare lacune apar cît se poate de firești în metodele și mentalitatea de clasă din vremea feudalismului, cînd populația românească subjugată și deposedată, cu minimă importanță social-juridică, fără de rol politic, la un nivel economic inferior în ansamblul societății poliglote ardelene, era neglijată de documentele oficialității, ignorată sau minimalizată de unii istoriografi și erudiți care abia o menționează cu numele, dar oferă unele amănunte asupra ei, — cu toate că era vorba de principalul factor economic, producător de bunuri pentru existența întregii societăți (supra, p. 27). Alți autori din veacul al XIX-lea nu prea dau cifre statistice, ci numai largi evaluări despre elementul social-etnic românesc în Secuime, ca de ex. la 1857 E. A. Bielz din Sibiu [57]. În a. 1910, recensămîntul oficial ungar [58] înregistra în cele patru județe cu populație secuiască (adică: Ciuc, Treiscaune, Odorheiu și Mureș) 612 000 locuitori, din care numai 114 270 (18%) de limbă românească, dar 138 763 de confesiune

[57] E. A. Bielz, *Handbuch der Landeskunde Siebenbürgens*, Hermannstadt (Sibiu), 1857, 614 p.; la p. 430 „Bezirk Sepsi-Szt-György (Sfintu Gheorghe) 29 267 Menschen, welche der Mehrzahl nach Szekler-, aber in nicht unbedeutender Menge auch der rumunischen Nation angehören"; p. 431 „Bezirk Barátos (Brateș), die meinsten Szekler und nur wenige Romänen"; p. 433 „Bez. Kézdi-Vásárhely (Tîrgu Secuiesc) — meist Szekler, aber auch in nicht unbedeutender Anzahl Romänen sind"; p. 439 „Bez. 'Gyergyó-Szt-Miklós (Gheorgheni) — der grösste Theil Szekler, aber auch sehr viele Armenier sind", fără a menționa pe românii din zona Gheorgheni (mai numeroși decît în alte zone ale Secuimii)'; acest caz arată limpede caracterul fortuit și foarte lacunar al informațiilor lui Bielz; care la p. 441 dă în „Bez. Szitáskeresztur (Cristuru, fost I. G. Duca) — auch viele Romänen", ignorînd complet fenomenul maghiarizării lor. Indicațiile vagi ale lui Bielz (ca și ale altor autori din veacul al XIX-lea) se explică prin lipsa unor cifre exacte și a situației neclare, șovăielnice a multor „secuizați". Numai odată, în *Kurzgefasste Erdbeschreibung von Siebenbürgen*, ed. II, Sibiu, 1858, p. 57 Bielz prezintă o cifră: 21 859 români (față de 149 767 secui, 7 877 armeni ș.a.) în comitatul (Kreis) Odorheiu care cuprindea 6 preturi (Bezirk Baraolt, Cozmeni, Miercurea Ciuc, Gheorgheni, Cristur și Odorheiu); cifra este mult sub real. Încă mai puține date oferea la începutul veacului al XIX-lea, alt autor sas, preotul brașovean L. J. Marienburg, *Geographie des Grossfürstenthums Siebenbürgen*, Sibiu, 1813, II, p. 157 „Udvarhely szék, 40 000 Einwohner, bey weitem der grösste Theil Szekler und nur wenige Walachen", p. 165 Treiscaune niciun român, p. 184 Ciuc „40 000 Menschen, grösstentheils Szekler und nur einige Armenier", p. 196 Mureș „29 217 Menschen im Jahre, 1766 ohne die Walachen, welche den dritten Theil der Einwohner betragen haben dürften".

[58] Cf. de ex. tabele sinoptice întocmite de Ion și Iuliu Enescu, *Ardealul, Banatul, Crișana și Maramureșul*, București, 1915, 14 (naționalități), 75 (confesiuni); ErdÉvk., 1940—1, p. 251.

greacă, deci 22,6%, adică mai puţin de 1/4, — care este evident mult sub numărul real (cum s-a spus şi se va observa mai jos), dacă se ţine seama de proporţiile uriaşe, de dată veche — din veacul al XVII-lea, sau chiar anterior — a fenomenului deznaţionalizării în Secuime. În baza datelor culese la faţa locului prin a. 1920—1940, cu noi informaţii orale, declaraţii, tradiţii şi amintiri ale unor grupe de ţărani (mai ales bătrîni), documente, matricole, materiale arheologice (biserică sau ruine, clopotniţe, cimitire, cărţi bisericeşti etc.) şi numeroase antroponime tipice, unii istorici, geografi şi publicişti români considerau că în „scaunele siculice" numărul populaţiei româneşti fusese mult mai mare, poate chiar peste 40%, fiind adică între „secui" aproape jumătate români secuizaţi (maghiarizaţi); aserţiune ce nu pare — în ciuda unor „aparenţe" — tocmai exagerată, iar dacă nu poate (şi se pare că nu va putea vreodată) să fie dovedită în chip peremptoriu cu cifre absolute ce sînt greu de stabilit, nefiind probabil consemnate în documentaţie, nu poate fi nici contestată ca ceva lipsit de baza realităţilor, sau total fals. Prin a. 1920—40, românii din Secuime (între Mureş şi Carpaţi) erau abia 12,15% sau chiar mai puţini[69]. Acţiunea de „reromânizare" în anii 1930—40 (infra, p. 134) a izbutit să recupereze abia cîteva sute, maximum 2—3 000 persoane în mediul rural. Numărul exact al celor integraţi şi pierduţi astfel în masele ungarofone nu va fi determinat poate niciodată, din simpla cauză că însuşi fenomenul maghiarizării nu poate fi documentat pînă la începuturile lui ce par să fie chiar din primele decenii după stabilirea şi regruparea secuilor aici, — cu toate că majoritatea românilor încă în sec. al XVI-lea nu vorbeau limba maghiară (supra, p. 47).

În tentativa de evaluare a proporţiilor acestei populaţii de origine română maghiarizate nu trebuie pierdut din vedere lacunele mari şi natura falsă a indicaţiilor sau statisticilor în diferite etape din veacurile XVIII—XIX, ca şi lipsurile cu erori grave în cercetările întreprinse de români între a. 1920 şi 1940, care ar fi fost necesare şi puteau uşor să fie multilaterale şi aproape exhaustive, completînd astfel —fie chiar şi cu lungă întîrziere — marile goluri ori rectificînd falsurile din statistici (cf. în legătură cu rezultatele din tratatul statistic demografic al lui Balogh, NfMgy., infra, p. 89—90). Scăderea pînă aproape de totală dispariţie a elementului românesc a fost favorizată nu numai de maghiarizare (secuizare), ci — proporţional — şi de fenomenul e m i g r ă r i i masive spre alte ţări, din motive economice şi social-politice (supra, p. 38).

---

[69] Cf. numai cîteva exemple ilustrînd felul cum „a scăzut" brusc, uneori pînă la totală dispariţie, prin a. 1900, elementul etno-lingvistic românesc, infra, p. 79—84.

Lacunele statisticilor. Realitatea populară: (I) Ciuc, (II) Treiscaune, (III) Odorhei, (IV) Mureş. Ţinînd seamă de axioma că orice materiale şi probleme lingvistice-onomatologice pot fi înţelese şi explicate just numai în strînsă corelaţie cu realitatea umană socialetnică din care au rezultat şi pe care o reflectă în măsură variabilă, — se impun cîteva observaţii, rectificări şi completări ilustrînd raportul dintre datele statistice şi realităţile populare din localităţile (mai ales rurale) în Secuime. Nu se poate încerca aici întocmirea unui tabel complet conţinînd măcar indicaţii asupra tuturor localităţilor ce au acum ori aveau de curînd şi mai demult (veacurile XVII — XVIII) populaţie românească; pentru asemenea lucrare de mari proporţii (cum s-a spus) este absolut necesară o prealabilă documentare amănunţită, de arhivă şi de teren, mult mai amplă, dacă nu exhaustivă, de care nu dispunem în măsura dorită. De aceea, sînt înfăţişate deocamdată numai cîteva informaţii şi date comparative în chip de c o m p l e t ă r i provizorii mai diferenţiate la indicaţiile date în marea lucrare de statistică demografică despre „populaţiile Ungariei" (NfMgy., 1902) de Paul Balogh, care la începutul veacului făcea o largă sinteză a situaţiei în felul cum era oglindită în datele statistice, comparindu-le cu indicaţiile lui Lenk (SbLex., 1839), ca şi cu repartizarea după „naţionalitate" şi după confesiuni (cf. Şematismele Blaj şi Sibiu) a poporaţiei din Secuime. Aci elementele populare româneşti ignorate „oficial" şi în bibliografie (dar existente efectiv, în realitate „pe teren") pot fi parţial detectate chiar numai pe baza criteriilor lui P. Balogh şi a statisticilor utilizate de acesta. La stabilirea obîrşiei româneşti însă trebuie să se aibă în vedere nu numai indicaţia largă (dar pozitivă, utilă, deşi unilaterală) a lui Lenk „von Seklern und Walachen bewohnt", ci şi confesiunea (cum face parţial Balogh), adică toate menţiunile despre comunităţile de religie greacă (filii), ca şi niste criterii pe care acesta nu putea şi nu avea interes să le caute spre a le pune la contribuţie: antroponimele, conştiinţa sau chiar numai simpla amintire vagă (însă realistă, pozitivă) a unor grupuri de „secui" că ei „sînt (ori au fost) olahi", resturi arheologice (biserici, clopotniţe, cimitire), toponime minore, locuri etc., — căci în cercetarea istorică interesează în primul rînd, dacă nu exclusiv trecutul, adică t o t „ce a fost", de unde se poate justifica şi înţelege mai corect tot ce „este, ce a mai rămas". Dintre criteriile „suplimentare" (faţă de ale lui Balogh), mai numeroase şi concrete sînt în primul rînd a n t r o p o n i m e l e (infra, p. 229—233) româneşti (latine-romanice sau slavo-române) existente azi ori în veacul al XIX-lea şi mai înainte în f i e c a r e l o c a l i t a t e din Secuime; este un material imens, ce nu a putut să fie colectat integral, dar din cel consemnat in documente, condici parohiale, matricole, acte, în presă, epitafuri, epigrafe diverse, literatură etc., aici putem semnala

abia cîteva exemple și „specimene" la unele localități, căci ele se repetă în majoritate cam aceleași din sat în sat. De altă parte, indicațiile sumare pentru veacul al XIX-lea despre confesiuni oferite în șematismele eparhiale (Blaj, Sibiu) sînt — ca date „minime", aproximative; conscripțiile din veacul al XVIII-lea (supra, p. 48) — de utilizat cu rezervele și spiritul critic impus de lacunele lor firești: cifrele precise și comode oferite de șematisme (de ex. 1835, 1865, 1880, 1900, Blaj) nu pot cuprinde pe toți cei de origine și credință românească, la data respectivă, ci numai pe aparținătorii declarați ai parohiilor ce nu trecuseră la confesiuni ungurești; uneori cifrele indicînd „suflete" sînt repetări necontrolate, nepotrivite cu realitatea evaluată.

Cum s-a spus și repetat, existența populației românești și etapele mari ale procesului „dispariției" sale se oglindesc în linii generale (dar corect, concret) în documentarea din veacurile XIII—XVIII și în criteriile cu indicațiile din cartea lui Balogh (NfMgy., cam departe de a fi complet informată, deplin obiectivă), care grupează judicios și inteligent, practic, localitățile din Secuime în tabele după văi și mici compartimente geografice în cadrul județelor și plășilor din a. 1900. Majoritatea absolută a satelor Secuimii erau la începutul veacului al XIX-lea locuite de secui și de români („von Seklern und Walachen bewohnt" SbLex., 1839); cele în care nu sînt menționați români ca atare, au comunități confesionale românești („grecești"), iar în altele apar în grupuri sau izolat antroponime române prezente în fiecare sat și oraș al Secuimii. Alături de satele (majoritatea) care la a. 1839 erau „maghiare (secuiești)-române" și erau încă maghiare pe la a. 1900, vor fi relevate mai ales în primul rînd cele unde existau comunități confesionale „grecești" după indicația lui Lenk și cele care nu au asemenea indicație, dar există antroponime; astfel, în satele unde nici statistica utilizată de Balogh nu m e n ț i o n e a z ă români, ei pot fi relativ ușor detectați prin alte mijloace documentare cum sînt cele menționate mai sus. Prin urmare, satele secuiești notate la a. 1839 (după Lenk, SbLex.) de către Balogh (NfMgy.) ca „magyar-román" și care au populație românească declarată ca atare cu confesiune și antroponime românești, *nu sînt repetate* în tabelul nostru (după județele delimitate la a. 1876, supra, p. 33); aici se fac numai *întregiri* și *rectificări* provizorii la repertoriile schematice ale lui Lenk și Balogh (NfMgy., p. 638—666) [60]. În vederea simplifi-

[60] Valoroase informații directe și materiale suplimentare (mai ales antroponime) pentru veacurile XIX—XX privind zona Nirajului (Miercurea, Sintandrei, Iobăgeni-Valea, Găiești, Sînvăsii, Troița etc.) am aflat în bogata arhivă a parohiei ortodoxe române din Miercurea Niraj (prin amabilitatea pr. on. d. Th. Bucur, paroh); alte date pentru perioada 1930—40 ne-au fost furnizate de către doi eminenți cunoscători ai Secuimii:

cării sistematice a lucrurilor, din imensul material documentar sînt prezentate aici numai cîteva indicații asupra populației celor patru foste județe ale Secuimii.

I. *Ciuc*. Recensămîntul [illegible]60 înregistra 760 familii de români (uniți și nonuniți), AnIstN., III, p. 681—682; meșteri români (nume) în cîteva sate, din sec. XVII—XVIII: ErdMest., p. 8. Despre vechiul județ Ciuc (scaunele Ciuc, Giurgeu, Casin), cf. monografiile pe „scaune" (județe): Benkö, CsGyK., care la p. 46—47 dă și un tabel al populației pe naționalități: 76 061 secui, 12 834 români; statistica din 1890: români 14 470, de confesiune românească 18 597 (*A magyar korona országainak helységnévtára*, szerk. Jekelfalussy J., Budapest, 1892, p. 166—167; Vitos Mózes, *Csikmegyei füzetek*, Miercurea Ciuc, 1894 (infra, cap. II, n. 13); T. Nagy Imre, *Csikmegye közgazdasági leirása*, Budapest, 1902, 43 p. (extras din revista *Közgazdasági Szemle*, 1902), p. 3—4: toată poporația românească din Ciuc ar fi „imigrată pe neobservate ..." în cursul veacurilor; Czirbusz G., *Magyarország a XX. évszázad elején* [Ungaria la începutul veacului al XX-lea], Temesvár-Timișoara, 1902, p. 489: 15 936 români, dar 21 000 de confesiune românească; Șemat., 1923, p. 74: în a. 1911 de religie românească 22 000, în 1923 numai 17 000 în protopopiatul Giurgeu (Gheorgheni); Endes, CsGyKSz.; Chindea; S. Moldovanu, *Țara Noastră* (1894), p. 295—296 [61].

NfMgy., p. 638 T u l g h e ș jud. (Harghita), românesc (a. 1939) este notat ca unguresc (cu abia 1/4 români); L u n c a de Sus și de Jos, românești (a. 1839) sînt maghiare cu vreo 10% români; p. 639 în plasa Gheorgheni mai puține maghiarizări la sate (Ditrău, Joseni);

---

ing. silvic Vasile Rusu (pensionar, Cluj-Napoca) privind în special zona Tîrgu Mureș-valea Nirajului, Cristur; prof. V. Găinaru (Deva) pentru aceleași zone și Odorheiu-Homorod. Numeroase antroponime românești am colectat personal din monumente și epitafuri, pe unele trasee din toate patru vechile comitate secuiești, cu prilejul unor periegheze arheologice din a. 1964, 1966, 1969, 1976, 1977.

[61] Prin afirmația că „în basinul Giurgeului românii ar fi venit la sfîrșitul veacului al XVII-lea — iar mai înainte nu există nici o urmă despre ei" („a ruménség a Gyergyói medencében való megjelenése legalább a XVII. század végére tehető. Csik-, Gyergyó- és Kászonszékek egy 1726-ból való előterjesztése már « a Moldovából régen bejött és itt megtelepedett s az őfelsége szárnyai alatt nyugutt olánok »ról emlékezik meg; ei orrásból, amely éppen ezeknek « az oláhoknak és fiainak » ujabban Moldovába való visszatelepitéséro panaszkodik, arra következtethetünk, hogy e területen a ruménség állandóan hullámzó, változó népiségtörténeti tényező volt... Forrásaink szerint 1712-ben Szárhegyen, Ditrón és Szentmiklóson már megtelepült rumén lakosságról (SzOkl., VII, 158) beszélnek, holoot előbb semmi nyomuk", GyHNev., p. 5—6 (Szabó), autorul filolog și arhivist clujean se înșeală ori vrea să înșele pe cititori, cramponîndu-se de cîteva elemente ori mici grupe de români imigrați din Moldova (unii reveniți) și ignorînd nu numai informațiile generale despre români în t o a t ă Secuimea (veacurile XIII—XVI; supra, p. 44—48), dar și pe cele speciale privind zona Ciucului și satele din Giurgeu ce menționează elemente etnice care nu sînt deloc imigrate („Blackl, Olahi"), amestecați cu secuii în cîteva conscripții și documente.

în R e m e t e a (Gyergyó-Remete) filie la parohia rom. din Subcetate (SbLex., III, p. 386—387) antroponime (*Csortán, Ivátson*; CsGyK., II p. 156 etc.); L ă z a r e a (Gyergyó-Szárhegy) filie la parohia Gheorgheni (SbLex., IV, 117), antroponime românești (*Bancu, Danciu, Iváncso, Kolcser, Lucaciu, Ghenciu, Moga, Oláh, Sztupár, Todor, Bogdán, Vakár* etc. [armeni?]; BulEBiopol., VI, p. 51 ș.a.); SzékFalu, p. 99 „Sajgó József az *Oláh* János jószágán megtörvenyeztetett fát elköltötte", 131 *Dobrán* Sorka, 186 *Daradits* Mihály, 242—3 *Oláh* Antal testvér volt *Oláh* Katalinnal, 293 *Oláh* István huszár; V a l e a S t r î m b ă (Tekeropatak), filie la parohia Gheorgheni (SbLex., IV, 246, 97 suflete, Șemat., 1835, p. 153); C i u m a n i (Gyergyócsomafalva), filie la parohia rom. din Joseni (SbLex., IV, 321), antroponime românești (*Koszta, Tofán, Koszti, Vaszi, Peter, Bágya, Buzdugán, Kepán, Kocsor, Kolombán* [?], *Damika, Dánduj, Krojitor, Kekéruca, Pitrian, Puja*, NyIrK., X, 1966, p. 82—91); S u s e n i (Újfalu) filie la parohia Voșlobeni (SbLex., IV, 351; 90 suflete, Șemat., 1835, 154); un Szöts alias Erszény Karacson la a. 1773 (ErdMest., p. 8); NfMgy., p. 640—641, un număr de 44 localități, toate ungurești la a. 1900, din care 12 erau „ung.-rom." la 1839, dar din cele care fuseseră ungurești la 1839 și erau „curat ungurești" la 1900, „cei mai mulți de confesiune românească sînt iu următoarele sate *curat ungurești*: Tomești, Ciceu, Șoimeni, Lăzărești. Aceștia—credem—sînt cu toții elemente de origine românească maghiarizate" (NfMgy., p. 641); dar în: T o m e ș t i (Csík-Szt-Tamás) filie la parohia Sîndominic (SbLex., IV, 178; cu 207 suflete, Șemat., 1835, 153); I n e u (Csikjenöfalva) filie la Sîndominic (SbLex., II, 159; 147 suflete, Șemat., 1835, 153), SzékFalu, p. 111 „ivánosi Farkas Vaszi nevezetü román ember — azon lakhelyet amelyen Gligor nevezetü román ember lakott, több, nevit nem tudjuk, és elment Molduvába", 131 „*Talugyán* Stroja nevezetú berszán", 281 „*Nyaskuj* (Neacșu) János, a. 1787; M ă d ă r a ș (Csíkmadaras) filie la Sîndominic (SbLex., III, 1; 48 suflete, 1835); în alte sate se constată grupe de români, după antroponime: R a c u (Csíkrákos), filie la parohia Frumoasa (SbLex., III, 375; dar numai 15 suflete la 1835), antroponime (*Babeș, Buta, Gheorghi, Kurka, Markus, Ráduly, Száva, Ștefan* etc., BulEBipol., VI, p. 51); S i c u l e n i (Csík-(A) Mádéfalva) antroponime (*Oláh Rádul* a. 1596, *Oláh* János a. 1605, infra, p. 219; Mihail *Raduly*, a. 1765, infra, p. 218; *Bács, Petres, Ráduly, Száva*, BulEBipol., VI, p. 51; *Ráduly* Mózes, SzF., 1882, nr 127, 31 XII ș.a.); C i c e u (Csík-Csicsó) filie la parohia Frumoasa (SbLex., IV, 313; numai 30 credincioși, Șemat., 1835, 154); Ș o i m e n i (Csíksomortány) „von Sekler Gränzsoldaten, Seklern und Walachen bewohnt, in die griech. — unirte Pfarre in Szépviz [Frumoasa] — als Filiale eingepfarrt" (SbLex., IV, 322; numai 25

credincioși, Șemat., 1835, 154); P ă u l e n i (Csík-Pálfalva) filie la parohia Frumoasa (SbLex., III, 254; 25 credincioși, Șemat., 1835, 154); T o p l i ț a (Csík-Taploca, NfMgy., p. 640) antroponime Farkas *Thodor*, *Andra* Mihály 1841, *Todor* Mátyás, 1780, SzékFalu, p. 201, 248; orașul M i e r c u r e a-Ciuc (Csíkszereda) numeroase antroponime (ca *Dankó*, *Ruszuj*, *Száva*, *Todor*, *Vajna*, *Vákár* etc., ce pot fi în majoritate imigrați din alte zone ale Secuimii sau unii armeni); J i g o d i n (Csíkzsögöd, anexat la Miercurea-Ciuc) filie la parohia Ciucsîngeorgiu (SbLex., IV, 476; numai 23 credincioși, Șemat., 1835, 153), antroponime (de ex. *Serbán*, Székelység, III 1933, p. 27); S î n c r ă i e n i (Csík-Szt-Király) filie la parohia Ciucsîngeorgiu (SbLex., IV, 166; 32 suflete, Șemat., 1835, 153); S î n t i m b r u (Csík-Szt-Imre) filie la parohia Ciucsîngeorgiu (SbLex., IV, 163; 18 suflete, Șemat., 1835, 153); C e t ă ț u i a (Csík-Csatószeg *Todor* István, SzF., 1882, nr. 127 (român sau armean?)); C i u c a n i (Csik-Csekefalva) antroponime (*Balló*, *Baricz*, *Becze*, *Bidiga*, *Borbát*, *Bocs*, *Csobot*, *Dáncs*, *Dujut*, *Dumitru*, *Ivánicza*, *Kasza*, *Kozma*, *Lácz*, *Lestyán*, *Nedelka*, *Popul*, *Ruszuly*, *Sorbán*, *Sztojka*, *Voina*); V r a b i a (Csík-Verebes) antroponime (*Handra*, *Magdo*, *Nedelko*, *Oláh*, *Poszluly* *Ráduly*, *Suttar*, *Tekse*, *Todor*, *Urszuly* etc., BulEBipol., VI, p. 51; LucrGeogr., III, p. 112); T u ș n a d (Csík-Tusnád) filie la parohia Ciucsîngeorgiu (SbLex., IV, 334; dar numai 24 suflete, Șemat., 1835, 153), antroponime (un popă *Ráduj* [illegible] a. 1845, CsGyK., p. 34 Székelység, IX 1939, p. 26, posibil imigrat tot din zona Ciuc; *Todor* Imre, SzF., 1882, nr 108, 26 IX etc.); pe epitafuri în cimitirul bisericii mari din Tușnad-sat (Ferenczy Béláné sz. *Todor* Borbála; *Rafain*, *Urszuly*, *Anghelescu* ș.a.); „secuii" de confesiune românească la Tușnad, infra, cap. II, n. 26; L ă z ă r e ș t i (Csík-Lázárfalva) cu biserică „griech.-unirte" filie la parohia Ciuc-Sîngeorgiu (SbLex., II, 418; 115 suflete, Șemat., 1835, 153); M i h ă i l e n i (Csík-Szentmihály), meșteșugari la a. 1757 „üdösbb Molnár János (56 ani) kádár [dogar] és m(észáros — măcelar) oláh ember, *Barbuly* alias Mihály Molnar, molnár [morar] jo farago és asztalos" (ErdMest., p. 8); D e l n i ț a (Csík-Delne) filie la parohia Frumoasa (SbLex., I, 247; 45 suflete, Șemat., 1835, 154); A r m ă ș e n i (Csík-Menaság) filie la parohia Ciucsîngeorgiu (SbLex., III, 66; 25 suflete, Șemat., 1835, 153), numeroși români cu nume maghiare (ȚinS., 1938, nr 46, 17 VII, p. 3); în valea Cașinului, C a ș i n (Kászon-Ujfalu) unguresc la 1839, unguresc cu vreo 15% greco-catolici la 1900, cu numai 90 suflete greco-catolici, Șemat., 1835, 154, avea numeroși români la a. 1614: „inquilini" (zilieri) *Oláh* Andrei, *Olá* Ioan, valah cu numele *Vojka*, Hajdu Stefan olá, Varga Ioan olá, Hosszu Stefan olá, servi conducticii *Mihok* flăcău din Firigheaz, Andor olá, *Oláh* Stefan etc., (GenF.,

XI, p. 50). În toate satele din zona Ciuc (NfMgy., p. 638—641) autroponime românești sînt numeroase, în documente, presă, epigrafe și epitafuri.

II. *T r e i s c a u n e* (acum Covasna), la a. 1760 erau înregistrate 1865 familii de români (AnIstN., III, p. 678—680); din veacurile XVII—XVIII meșteri români în cîteva sate: ErdMest., p. 9—10; monografia județului din a. 1899 (infra, cap. II, n. 66) nu conține nici o informație despre români, numeroși mai ales în zona de est și de sud, ca și în Valea Oltului. După statistica din 1890 : 17 360 români, 24 933 de confesiune românească (*Magyar kor. ország. helységnévtára*, 1892, p. 216—217); Czirbusz, *loc. cit.* : 19 439 români, dar 27 226 de confesiune românească; S. Moldovanu, *Țara noastră* 21894), p. 262, după statistica mai nouă, dintre 130 008 locuitori, (4 933 erau români (22 529 greco-catolici și 2 404 greco-ortodocși [greșită proporția, poate eroare de tipar]), p. 257 protopopiatul român greco-catolic din Poian al Treiscaunelor cu 11 parohii și mai multe filii cu 3 186 credincioși; în ed. II (Ardealul), I (1911), p. 154, din 147 000 locuitori, abia 35 000 sînt români, o parte fiind secuizați. Șemat., Sibiu, 1903, p. 58—60 : 26 489.

În zona Tîrgu Secuiesc (Kézdivásárhely) fiecare sat are sau avea biserică românească; în orașul Tîrgu S e c u i e s c, maghiar la 1839 și 1900, exista C a n t a (Kantafalva), cu biserică ortodoxă (Rom. TgS.); numeroase antroponime (ca *Boda*, *Boér*, *Bogdán*, *Bokor*, *Dobra*, *Dragos*, *Goczman*, *Jakob*, *Todor*, *Vajna* etc.) la intelectuali ori elevi de școală (*Báricz* Árpád, *Dinuj* Géza, *Nyáguly* Lajos ș.a., SzF., 1883, nr 13, 15 II și passim), pot să fie români maghiarizați din cartierul Canta sau mai ales veniți de prin satele învecinate. NfMgy., p. 643—5 : V a l e a S c u r t ă (Kurtapatak) unguresc (1839, 1900), era filie la parohia Poian (Șemat., 1835), antroponime (*Bokor*, *Mihácz*, SzF., 1882, nr 67, 4 VI etc.); B e l a n i (Bélafalva), unguresc la 1839, unguresc integral rom.-cat. la 1900, era filie la parohia românǎ Poian (SbLex., I, 117), are multe antroponime românești (*Baricz*, *Bidiga*, *Boka*, *Borbáth*, *Dakó*, *Daragus*, *Dobra*, *Komány*, *Kozma*, *Mike*, *Oláh*, *Opra*[62], *Pászka*, *Ráduly*, *Tréfán*, LucrGeogr., III, p. 111; *Balan*, RomTgS., p. 70); S î n z i e n i (Kézdi-Szt-Lélek) situație identică : biserică ortodoxă veche, filie la parohia Poian (SbLex., IV, 169), antroponime (*Albu*, *Boccsa*, *Borcea*, *Dragomir*, *Hodor*,

---

[62] Afirmația „*Opra* este nume de familie secuiesc; în forma *Oprea* există și în românește (az *Opra* székely családnév; *Oprea* alakban megvan a románban is", GyHNev., p. 62) apare adevărată numai cu precizarea „de amănunt" că frecventul antroponim slavo-român a trecut la secui în același fel ca toate cele din tabelul infra, p. 229—233; dacă ar fi fost secuiesc-maghiar autentic, ar fi greu de înțeles de ce unii (ca Opra Paul din Petriceni, infra, p. 241) il schimbă cu nume unguresți.

Lungu, *Melinte*, *Milinte*, *Móre*, *Oláh Olá*, *Parkalab*, *Paszka*, *Pop*, *Toma*, LucrGeogr., III, p. 310; SzF., 1885, nr 2 etc.); M e r e n i (Kézdialmás), filie la parohia Lemnia (SbLex., I, 20); H i l i b filie la parohia Ghelința (SbLex., II 119; numai 6 suflete în 1835, Șemat., p. 156; 23 in 1865); I m e n i (Imecsfalva) filie la parohia Ghelința (SbLex., II, 170), antroponime (*Bali*, *Barics*, *Boricza*, *Czipa*, *Dobra*, *Koszti*, *Opra*, *Paja* etc., SzF., 1885, nr 24, 22 III); H a r a l e (Haraly) filie la parohia Ghelința (SbLex., II, 89), antroponime (*Folyán*, *Kondra*, *Száva*, SzF., 1885, nr 16, 22 II etc.); V a l e a S e a c ă (Szárazpatak) filie la parohia Poian (SbLex., IV, 116; numai 19 suflete, Șemat., 1835, 158), numeroase antroponime (*Baczó*, *Csurulya*, *Glicor*, *Mártin*, *Mátei*, *Opra*, *Popa* etc., LucrGeogr., III, p. 1000, SzF. 1885, nr 4 ș.a.): P e t r i c e n i (Peselnek, din a. 1907: Kézdikővár), filie la parohia Turia (SbLex., III, 274), numeroși români (*Bokor*, *Gligor*, *Jankó*, *Kosma*, *Opra* etc., SzF., 1884, nr 42, 25 V etc.; LucrGeogr., III, p. 110; RevTeol., XVIII 1928, p. 78; un primar *Opra* Paul, infra, p. 241); T u r i a de Sus (Feltorja) antroponime (*Giligor*, *Vajna* etc., SzF., 1884, nr 96, 30 XI); L u n g a (Nyujtod) filie la parohia Lemnia (SbLex., II 285, III 152; 25 suflete, Șemat., 1835, 157), antroponime pe epitafe (*Borbáth* András és neje sz. *Ráduly* Anna, *Borbáth* Berta, *Dragomér* Ferencz, *Ráduly* Miklós ș.a.); S ă s ă u ș i (Kézdiszászujfalu) filie la parohia Lemnia (SbLex., IV, 1 21; numai 7 suflete, Șemat., 1835, 157); T i n o a s a (Kézdisárfalva) filie la parohia Lemnia (SbLex., IV, 14), antroponime (*Bajkó*, *Bulák* etc., SzF., 1884, nr 94, 23 XI, nr 94, 23 XI, nr 104, 31 XII ș.a.); H ă t u i c a (Natolyka) filie la parohia Ghelința (SbLex., II, 97); V á r h e g h i u (Várhegy, între Leț și Țufalău) notat la 1839 și 1900 ca „magyar", era în 1799 un cătun românesc („Várhegy, a Feketeügy sántzokkal körülvett kastély, egy néhány házokból álló falut skával egygyütt melylyet oláhok laknak és a grof Nemes familia bir ...", Teleki J., *op. cit.* [nota 53], p. 51; dar recensămîntul din a. 1760 înregistra numai o familie de „nonuniti" (AnIstN., III, p. 680); B i t a numeroase antroponime (*Bajko*, *Bán*, *Bucs*, *Todor*, LucrGeogr., III, p. 111); P e t e n i (Székelypetőfalva), filie la parohia Ghelința (SbLex., III, 280); T a m a ș f a l ă u (Székelytamásfalva) filie la parohia Ghelința (SbLex., IV, 233), antroponime (*Bogdán*, *Tusa*, *Vajna* etc., SzF., 1884, nr 93, 22 XI etc.); S u r c e a (Szörcse) antroponime (*Bogyö* András, *Opra* Dávid, *Nyáguly* József, Székely Nép, 1907, nr 8, 14 I etc.); T e l e c h i a (Orbaitelek) filie la parohia Boroșneu Mare (SbLex., IV, 248; numai 16 suflete, Șemat., 1835, 158), antroponime (ca *Mircse* Ferencz, Székely Nép, 1906, nr 30 ș.a.); din Brateș (Barátos) sat „magy.-român" (NfMgy., p. 646) este de menționat în chip excepțional scriitorul român de limbă maghiară Ioan *Mircea* (Mircse János Barátosi történetíró,

1834—1883, *Magyar írok élete és munkái*, IX, 1903, col. 1—4); Ţ u f a l ă u (Czófalka) filie la parohia Boroşneu (SbLex., IV, 344), antroponime (*Csia*, *Ráduly*, SzF., 1885, nr 14, 15 II etc.); E r e s t e g i u (Eresztevény) 27 suflete în 1835 (Şemat., 158) şi P ă d u r e n i, (fost Beşeneu-Besenyő) 28 suflete în 1835 (Şemat., 157) erau filii la parohia Boroşneu (SbLex., I, 306 şi 131) cu numeroase antroponime (ex. LucrGeogr., III, p. 110—111); în satul C h i l i e n i (Kilyén, „magy.-román", dar cu religia majoritară „kel. gör"., NfMgy., p. 646) de relevat o serie de antroponime pe epitafe (*Boga* Dénes, *Bogyo* Agnes, *Bokor* Gézáné sz. *Fula* Emma, *Dancs* László, *Fula* György, *Fula* Györgyné, *Juga* numeroşi, *Mark* Antal, *Oláh* numeroşi, la fel *Ráduly*, *Varza* Maria etc.); C o ş e n i (Szotyor) filie la parohia Ilieni (SbLex., IV, 212) antroponime de tip românesc (*Bajkó*, *Boér*, *Csernye*-Cernea, *Daradics*, *Daragics*-Drăghici, *Dobra*, *Dragamir*, *Filip*, *Komán*, *Komanics*, *Lepedus*, *Márk*, *Multyán*-Munteanu, *Nika*, *Opra*, *Plugár*, *Ráduly*, *Váncsa*, *Vaszi* etc., LucrGeogr., III, p. 111, epitafe; MemIst., III, XVIII, p. 220—221, veacul XVIII; infra, p. 222); Z ă l a n (Zalán), filie la parohia Valea Crişului (SbLex., IV, 460); B o d o c (Bodok) filie la parohia Ghidfalău (SbLex., I, 154; 54 suflete, Şemat., 1835, 156), antroponime (*Bács*, *Bacsó*, *Boér*, *Czintos*, *Damó*, *Kozma*, *Lunguj*, *Manto*, *Nako*, *Nyisztor*, *Porodan*, *Ráduly*, *Sinka*, *Zsunkuj*, LucrGeogr., III, p. 111); Z o l t a n (două vechi sate Étfalva — Zoltán) filie la parohia Ghidfalău (SbLex., IV, 473, I 310: 19 suflete, Şemat., 1835, 156; apoi 12 suflete); F o t o ş (Fotosmartonos) antroponime (*Bács*, *Baló*, *Berszán*, *Boer*, *Dán*, *Kolcza*, *Oláh*, *Ráduly*, *Sorbán*, *Stefan*, *Zsunkuj* etc., LucrGeogr., III, p. 111).

Toate celelalte sate din „Treiscaune", care la a. 1839 erau ungureşti ca şi la 1900 (NfMgy., p. 643—647) au elemente onomastice sau locuitori de confesiune românească, de ex. amintitul Z ă l a n (*Oláh* János, Szek-Falu, p. 189, *Vántsa* György, p. 203, *Bokor* György, p. 205; *Kolcza* ş.a., Székely Nép, 1909, nr 13, 6 II; NmN., 1936, nr 11, 15 III, p. 4 etc.); Zălan-G l ă j ă r i e (Üvegcsür) filie la parohia Araci (SbLex., IV, 460); C a l n i c (Kálnok) filie la parohia Valea Crişului (SbLex., II, 195); V a l e a Zălanului (Zalánpatak) fusese integral românesc, cum arată Şemat., 1900, p. 463: gr.-cat. 205, calvini 5 locuitori; GlasR., 1936, nr 182, 10 III, p. 3; *Oituzul*, 1936, nr. 24, 31 V, p. 2 etc. — În Treiscaune antroponimia românească a „secuizaţilor" se pare că este mai bine reprezentată, mai abundentă, compactă şi generală pe întreaga întindere a celor trei foste „scaune" secuieşti.

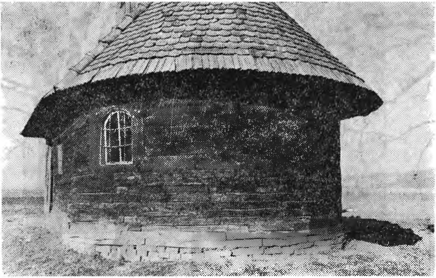
III. *O d o r h e i u.* Recensămîntul anului 1760 înregistra numai 854 familii de confesiune românească (AnIstN., III, p. 675—678); meşteri români în cîteva sate, din veacurile XVII—XVIII. ErdMest., p. 28; statistica din 1890: 3 191 români, 5 916 de confesiune româ-

nească (*Magy. korona orsz. helységnévtára*, p. 652—653); Barabás E., *Udvarhely vármegye közigazgatási leirása*, Budapest, 1904 (extras din *Közigazgatási Szemle*, 1904), p. 12, populaţia judeţului : români 2 882 (2,5%), după confesiuni : ort. 4 086 (3,5%) + greco-catolici 1344 (1,1%) total 5 430 (4,7%); dar în 1835 (Şemat., p. 163) totalul români uniţi (greco-catolici) era 3 093, în 1880 de 2 685 (Şemat., 1880, p. 269—272); Czirbusz, *op. cit.*, p. 485 : 2 928 români, 5 488 de confesiune românească. Nf. Ngy., p. 650, din 12 sate, 8 sînt „magyar-români" la a. 1839, 5 numai „magyar", în care elementul românesc fusese numeros; V l ă h i ţ a (Nagy-Oláhfalu) şi C ă p î l n i ţ a (Kis-Kápolnásoláhfalu) filii la parohia Aldea (SbLex., III, 154), iniţial — cum le arată numele — au fost (admis de toată lumea, inclusiv Orbán B.) sate româneşti, complet maghiarizate şi trecute la catolicism : pe la a. 1840 (ca şi la sfîrşitul veacului al XVIII-lea) „nici urmă nu exista de români", observa De Gerando (Transylv., II, p. 139) „Oláhfalu, comme l'indique son nom (village valaque) a dû être originairement habité par les Valaques. Il ne s'y trouve plus depuis un temps immémorial que des Sicules. Les habitants d'Oláhfalu se donent pour les plus purs représentants de la nationalité sicule. Ils ont gardé quelque chose de la rudesse de leurs ancêtres ...". În a. 1733, la Vlăhiţa erau înregistraţi în recensămîntul lui Micu-Klain abia 11 români [63], iar la 1734 sînt menţionaţi cei „duo pagi valachici" [64]; dacă nu cumva „*Oláh-*" în toponimul *Oláhfalva* (Rom., IX—XIV, p. 559) este de interpretat ca simplu „eponim" : un *Oláh*, vlah secuizat (cf. Lengyelfalva?); dar în ambele sate exista o comunitate confesională de rit grecesc (adică românească) şi persistă pînă în veacurile XIX — XX numeroase antroponime-gentilice româneşti (LucrGeogr., III, p. 109; Sec., 1931, nr 7, 10 IV, p. 5; GazOd., 1935, nr 168, 14 VII, p. 3, nr 202, 19 VII, p. 3, nr 203, 27 VII, p. 3—4, nr 213, 4 XII, nr 215, 24 XII; GazMur., 1937, nr 3, 15 II, un *Ráduly* Gergely etc.; în epitafuri *Golica*, *Moldován*, *Nyisztor*, *Oláh* ş.a.), prin a. 1930, locuitorul Oláh Lörincz de 75 ani ştia că în Vlăhiţa a fost biserică şi şcoală românească, după povestirea bunicului său, populaţia în majoritate ştia că sînt români, au început să înveţe româneşte şi mulţi locuitori reveniseră la naţionalitatea română, pînă în a. 1940 (inform. V. Găinaru); V î r g h i ş (Vargyas), la 1839 fără date (omis din repertoriul SbLex.), în 1900 curat maghiar, avea parohie românească ort. în veacul al XIX-lea, vreo 30 de familii (Şemat., 1846, 175), numeroase

[63] A. Bunea, *Episcopul Ioan Inocenţiu Klein* (Blaj, 1900), p. 413.

[64] S. Timon, *Imago novae Hungariae*, Cassovia, 1734, p. 114 „... duo rami Homorodi; ex quibus orientem spectans viciniorque Vargiascho flumini interluit villam Caratschoniam, Almaschum, Leveltum (Lueta) duorumque pagorum Valachicorum agrum, in quo oritur, rigat".

antroponime (ca *Borbáth*, *Dregus*, *Román*, *Todor*, Székely Hirlap, Tîrgu Mureș, IV 1873, p. 256 etc.); L u e t a (Lövete) avusese vreo 800 români; numeroase antroponime se mai păstrează (BulEBiopol., VI, p. 51; GlasR., 1936, nr 184, 10 IV, p. 25; o amplă listă din registrul stării civile pe a. 1895–1934 : Mijl-Desn. p. 42–51); M e r e ș t i (Homorodalmás) filie la parohia Aldea (SbLex., II, 132; avînd 368 suflete, Șemat., 1835, 159), în a. 1907 biserică și casă parohială românească, antroponime numeroase (BulEBiopol., VI, p. 51; GlasR., 1935, nr 157, 159, 169, 172; 1936, nr 184; NmN., 1936, nr 17 etc.; forme de nume semnificative pentru fonetism, ca *Antonya* János unitarian, elev la Odorheiu în a. 1876, un *Antonya* preot unitarian prin a. 1930–1940, evident români maghiarizați); „comuna are peste 2500 locuitori; în a. 1926 moș Gheorghe Custura de 90 ani știa toate cîntecele bisericești pe românește, cu toate că... nu cunoștea limba română; spunea că le-a învățat la școala din sat, înainte de a. 1866, la preotul Boeru. În 1926 erau români 320, iar după 14 ani de activitate, prin școală, au revenit în total 1370. Întocmindu-se genealogia familiilor din sat, se constată că în a treia sau a patra generație erau români; numai o familie n-a putut fi dovedită. Prin a. 1940 erau cam 1000 de religie unitariană, dar și aceștia știau clar că la obîrșie erau români; în a. 1965 toți locuitorii sînt unitarieni. Multe familii cu numele *Lurcza*, *Csiky*, *Iuon*. Textul «irozilor» este pe ungurește în majoritate, dar o treime din cuvinte sînt românești, ca *zsukálni*, *ficsor* etc." (inform. V. Găinaru); S a t u l n o u (Homorodujfalu), filie la parohia Aldea (SbLex., II, 133; numai 18 suflete, gr.-cat., Șemat., 1835, 159); antroponime (GlasR., 1936, nr 184, p. 24); C o m ă n e ș t i (Homorod-Keményfalva) filie la parohia Aldea (SbLex., II, 133; 72 suflete, Șemat., 1835, 159; NmN., 1936, nr 18, p. 1 etc.); procesul verbal (din 5 I 1875) al comitetului școlar al comunei prevedea pentru predarea religiei reformate 1/2 oră, pentru religia greco-catolică română 1 și jum. oră, — dovadă a preponderenței elementului românesc (S. Opreanu, *Secuizarea românilor prin religie*, 1927, p. 19); L o c o d e n i (Lokod) filie la parohia Aldea (SbLex., II, 436); P e t r e n i (Homorod-Szt-Péter) filie la parohia Aldea (SbLex., IV 176; numai 10 suflete, Șemat., 1835, 159); C ă l u g ă r e n i (Homorod-Remete) filie la parohia Aldea (SbLex., III, 387; 11 suflete, Șemat., 1835, 159), izolat un Andreas *Oláh* de Remete job. E. Francisci Korniss juratus la a. 1605, ProtOdorh., II/3, D, 41; C h i n u ș u (Kénős) filie la parohia Aldea (SbLex., II, 23), antroponime (de ex. *Nyisztor* Lajos de religie unitară elev în Odorheiu la a. 1880); T e l e a c (Telekfalva) filie la parohia Odorheiu (SbLex., IV, 249); A l e x a n d r i ț a (Sándorfalva) filie la parohia Odorheiu



1 Biserica românească din Nicolești-Crăciunești (jud. Mureș)

2 Biserica românească din Moișa (jud. Mureș)

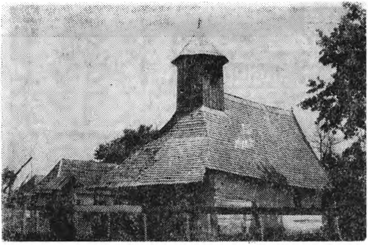




3 Biserica românească din Pănet (jud. Covasna)

4 Detaliu de încheietură tradițională la biserica românească din Văleni-Oaia (jud. Mureș)

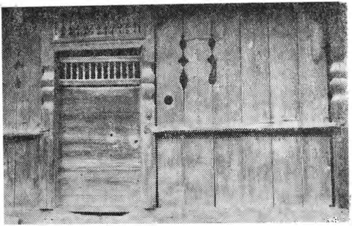




5 Biserica românească din Valea (Iobăgeni) (jud. Mureş)



6 Biserica din Voşloboni (jud. Covasna)

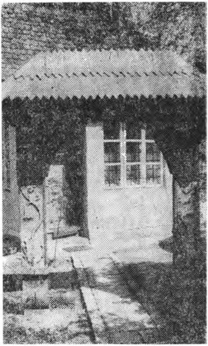


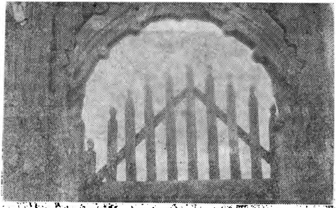
7 Poartă din Potionu (jud. Covasna)

8 Poartă din zona Ciucului (în Muzeul jud. Miercurea Ciuc)



9 Poartă din Gălăţeni (jud. Harghita)





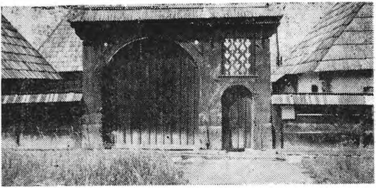
10 Poartă din Inău-Cirța (în Muzeul jud. Miercurea Ciuc)



12 Poartă din Imper (Muzeul Etnografic al Transilvaniei, Hoia-Cluj)

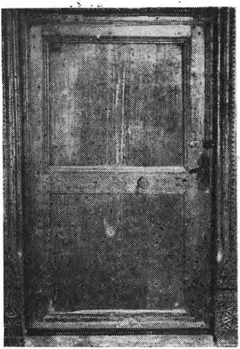


13 Poartă din Armășeni datată 1813 (jud. Covasna)

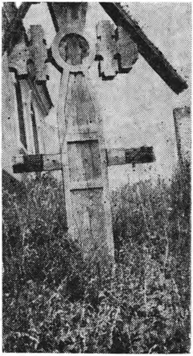


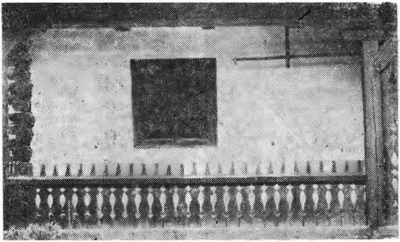
11 Poartă la casa din Cașin-Imper (în Muzeul Etnografic al Transilvaniei, Hoia-Cluj)

14 Ancadrament de ușă de la casa din Armășeni, 1767 (jud. Covasna)



15 Cruce în cimitir la **Căpeni** (jud. Covasna)



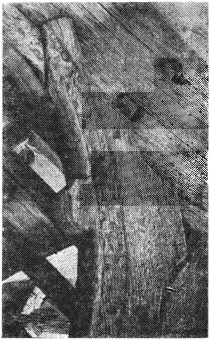


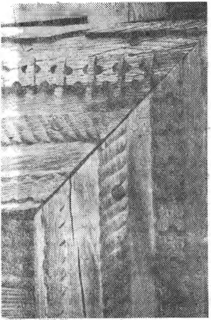
16 Detaliu de prispă la casa din Armăşeni (1767)

18 Detaliu de uşă, casa Fazekaş Lila din Pănet (jud. Mureş)



17 Detaliu de uşă, casa de la Gălăţeni (jud. Harghita)





19 Detaliu de ușă la biserica Pănet (jud. Mureș)



20 Detaliu de decorație a ușciorilor de la șura din Firtănuș (Muzeul Cristuru Secuiesc)

(SbLex., IV, 12 ; 13 suflete, Șemat., 1835, 162) ; V a s i l e n i (Szentlászló) filie la parohia Odorheiu (SbLex., IV, 168) ; Z e t e a (Zetelaka) filie la parohia Odorheiu (SbLex., IV, 467 ; 32 suflete, Șemat., 1835, 163), antroponime (*Avram*, *Boier*, *Duka*, *Koszta*, *Radu*, *Sânduj*, *Todor* etc., LucrGeogr., III, p. 109 ; BulEBiopol., VI, p. 51) ; T î r n o v i ț a (Küküllő-Keményfalva) filie la parohia Odorheiu (SbLex., II, 381 ; 43 suflete, Șemat., 1835, 162) ; S a t u m a r e (Máréfalva), filie la parohia Odorheiu (SbLex., III, 34 ; 61 suflete, Șemat., 1835, 162) antroponime românești (GlasR., 1936, nr. 172 etc.) ; orașul O d o r h e i u (Székelyudvarhely) parohie veche românească (SbLex., IV, 144), comunitate și antroponime (LucrGeogr., III, p. 109 ; supra, nota 53 ; H o g h i a (Hogya) filie la parohia Odorheiu (SbLex., II, 123 ; numai 17 suflete, Șemat., 1835, 162) ; F e l i c e n i (Felsőboldogasszonyfalva) filie la parohia Odorheiu (SbLex., I, 337 ; 67 suflete, Șemat., 1835, 162), antroponime (GlasR., 1936, nr 184, p. 11 ; MijlDesn., p. 62 *Dán*, *Oláh*, *Ráduly*) ; O ț e n i (Ötzfalva) filie la parohia Odorheiu (SbLex., III, 247) ; M u g e n i (Bögöz) filie la parohia Odorheiu (SbLex., I, 162) ; NfMgy., p. 653 C r i s t u r

(I. G. Duca, Székelykeresztur, Szitáskeresztur, în care s-au contopit satele Szitafalva și Timafalva) avea parohie românească veche (SbLex., IV, 199; 115 suflete, Șemat., 1835, 161), preot, casă parohială în centrul orașului; după a. 1866 rămîne filie la Bodogaia; majoritatea populației în Cristur erau români înainte de 1866 (informație de Ioan Fodor, de la bunicul său), iar pe la a. 1900 se vorbea româna în oraș, dar după legea Apponyi era huiduit (ca și în multe alte locuri) oricine vorbea românește; preotul român este alungat, biserica distrusă, în locul românilor pătrund în oraș germani, armeni și romi (țigani) maghiaroizi; familii românești vechi în Cristur: *Sztojka* și altele cu nume maghiare ori maghiarizate, ca Fogarasi, Bálint, Fodor, Simon, Balas, Fejér, Eleches, Demeter (inform. ing. V. Rusu); D e a l u l (Oroszhegy) filie la parohia Odorheiu (SbLex., III, 239; 66 suflete, Șemat., 1835, 163), un *Oláh* Bálint (Valentin) Oroszhegyi menționat la a. 1606 (ProtOdorh.), antroponime existente și azi (*Trifán* etc.); S î n c r a i u (Szt-Király) filie la parohia Odorheiu (SbLex., IV, 167); T i b o d u (Tibód) filie la parohia Odorheiu (SbLex., IV, 256); P o l o n i ț a (Lengyelfalva) filie la parohia Odorheiu (SbLex., II, 424), antroponime (LucrGeogr., III, p. 110); C r i ș e n i (Sükő) filie la parohia Odorheiu (SbLex., IV 98); T ă e t u r a (Vágás) filie la parohia Odorheiu (SbLex., 372; 11 suflete, Șemat., 1835, 163); S a t u l M i c (Kecsed-Kisfalud) filie la parohia Odorheiu (SbLex., II, 249); L u p e n i (Farkaslaka) antroponime (*Albul*, *Sztojka* etc., BulEBiopol., VI, p. 51); B u l g ă r e n i (Bogárfalva) antroponime (un Ladislaus *Krajnik* de Bolgárfalva, în sec. al XVIII-lea, HdÉvk, XXII, 1911, p. 11); C e h e ț e l (Csehetfalva) filie la parohia Cristur (SbLex., IV, 294); T ă r c e ș t i (Tárcsafalva) filie la parohia Cristur (SbLex., IV, 237), antroponime românești. (Lucr. Geogr., III, p. 109 și în veacul al XVII-lea); D u m i t r e n i (Kobát-Demeterfalva) filie la parohia Cristur (SbLex., I, 249, II, 311; LucrGeogr., III, p. 109); C ă d a c i u (Kadács) filie la parohia Cristur (SbLex., II, 28, III, 147); C h e d i a (Kede) filie la parohia Cristur (SbLex., II, 282, III, 148); N i c o l e ș t i (Miklósfalva, Szt-Miklós?) filie cu 38 suflete, Șemat., 1835, 162; S i m o n e ș t i (Simenfalva) filie la parohia Cristur (SbLex., IV, 69; 52 suflete, Șemat., 1835, 161). antroponime (a. 1726: *Mirtse* Miklós kerekes [rotar], ErdMest., p. 28; *Ráduly*, *Nyisztor* ș.a. în veacul al XIX-lea); „prin anii 1930, poporația secuizată din acest sat, ca și din Sălaș, Betești, Atid, Cușmed, Șoimușul Mare, Eliseni, Filiași, Avrămești, Bodogaia, Gagiu etc., cerea ajutor autorităților spre a putea reveni la limba și naționalitatea românească; fără efect" (inform. V. Rusu); R u g ă n e ș t i (Rugonfalva), filie la parohia Cristur (SbLex., III, 416); I n l ă c e n i (Enlaca, Enlaka) filie la parohia Bezidu Nou (SbLex., I, 300; numai 7 suflete, Șemat., 1835, 160); F i r t ă n u ș (Firtosmartonos) filie la parohia Cristur (SbLex., III, 54); T u r d e n i (Tordátfalva) filie la parohia Cristur

(SbLex., IV, 276); S o i m u ș u M i c (Kis-Solymos) filie la parohia Eliseni (SbLex., II, 292); NfMgy., p. 655 : A t i a (Attyha) filie la parohia Bezidu Nou (SbLex., I, 8), antroponime in sec. al XVIII-lea (într-o matricolă a parohiei din a. 1726 : *Boer*, *Booka*, *Bombu*, *Ion*, *Kioràn*, *Kosztin*, *Moga*, *Olàh*, azi dispărute, inlocuite sau maghiarizate, LucrGeogr., III, p. 109); O c n a de Jos (Alsó-Sófalva) filie la parohia Odorheiu (SbLex., I, 38 ; 20 suflete, Șemat., 1835, 162) ; O c n a de Sus (Felső-Sófalva) filie (SbLex., I, 348; 28 suflete, Șemat., 1835, 162), antroponime (ca *Oláh* Tamás la a. 1606, ProtOdorh., II/3, E 154; Székelység, 1902, nr 278, 3 XII etc.) ; P r a i d (Parajd) filie la parohia Odorheiu (SbLex., III, 309; 41 suflete, Șemat., 1835, 162), numeroase antroponime românești și locuitori de confesiune greacă (GlasR., 1935, nr 102, p. 3, nr 165, 167 etc. ; N. I. Dumitrașcu, *Praid*, 1936, p. 10—25); Ș i c l o d (Siklod) filie la parohia Bezidu Nou (SbLex., IV, 66 ; iu Șemat., 1835, 160 nici un credincios de lege orientală) ; în NfMgy., p. 655 „Siklod, magyar, ev. ref., magyar" ; deci nici urmă n-ar fi fost de români, dar „președintele composesoratului de pădure, Ștefan Boroș (originar din Singeorgiul de Pădure, român căsătorit în Șiclod) informează că in acest sat nu au fost iobagi, ci «călăreți (lóvasok)» liberi ; parte erau români, dar acum sint toți calvini" (inform. V. Rusu); antroponime, de ex. un dibaciu meșter „semnat" pe o mare instalație-zdrobitoare din lemn pentru jir (văzută de noi în Muzeul Cristur, 9 IV 1976) „*Mirtse* István anno 1803, 25 mensis maii", adusă din Șiclod; C u ș m e d (Küsmöd) filie la parohia Bezidu Nou (SbLex., II, 393; 27 suflete, Șemat., 1835, 160), antroponime (BulEBiopol., VI, p. 51), „fiind de totdeauna filie la parohia vecină, în a. 1910 avea încă oficial 79 români, dovadă că pe la 1866 erau circa 250—300, satul fiind format din două cătune, dar din lipsa de preot și în urma dărîmării bisericii, românii au fost atrași spre calvini (informații confirmate de învățătorul Mateiu din Atid și notarul Mureșanu)" (inform. V. Rusu); „familiile *Moldovan*, *Dun*, *Petru* — toți își zic unguri" (V. Găinaru) ; S o l o c m a (Szolokma) filie la parohia Bezidu Nou (SbLex., IV, 208 ; numai 6 uniți, Șemat., 1835, 160); A t i d (Etéd) filie la parohia Bezidu Nou (Sb Lex., I 309; 19 suflete, Șemat., 1835, 160), antroponime (*Ráduly* Lajos, *Serbán* János, *Számuly* Mihály, *Szávuly* Márton, „nemzetörök" morți în revoluția 1848, Pálffy A., *Etéd község története* [Istoria comunei Atid], Székelykeresztur-Cristur, 1904, anexă; alte nume românești în sec. al XX-lea : *Márk*, *Mátei*, *Mire*, *Sorbán*, *Záhán*, LucrGeogr., III, p. 109); „după informațiile date de preotul rom.-cat. și notarul cercual, în a. 1935, confirmate de preotul reformat din Crișeni și de magistrat în vîrstă de 85 ani, în Atid (sat mare, cu aspect de orășel) a funcționat în veacul al XVIII-lea scaun de judecată condus de români ; după desființarea lui și trecerea la scaunul Odor-

heiu, românilor li s-a luat biserica și li s-a interzis să-și clădească una nouă: ei au trecut mare parte la rom.-cat., restul la unitarieni și calvini" (inform. V. Rusu); C r i ș e n i (Körispatak) filie la parohia Bezidu Nou (SbLex., II, 335; 20 suflete, Șemat., 1835, 160); B e z i d u Nou (Bözödujfalu), „von Sekler und Walachen bewohnt", cu parohie și biserică românească (SbLex., I, 190; 202 suflete, Șemat., 1835, 160), familii cu nume românesc ca *Trifu* Petru, puțini au trecut la catolici (V. Rusu), GazOd., 1937, nr 124, p. 3 etc.; „familiile *Lupuj* (Lupu) își zic români, dar familiile *Ráduly* își zic unguri" (inform. V. Găinaru); B e z i d (Bözöd) filie la parohia Bezidu Nou (SbLex., I, 190); S ă l a ș u r i (Székelyszállás) filie la parohia Jacod (SbLex., IV, 143). Antroponime românești și slavo-române apar prin anii 1590–1610 în Scaunul Odorheiu: *Borbát*, *Boer*, *Kinda*, *Oláh*, *Opra*, *Ráduly*, *Trinka* ș.a. (Prot-Odorh., passim), ca și în conscripții și documente din veacurile XVI–XVIII.

S-a observat că dintre scaunele secuiești, în Odorheiu populația românească era mai rară (supra, p. 60); în adevăr, cifrele globale pe „scaun" și cele după localități (sate) sînt mult mai mici decît în restul Secuimii, iar dintre cele 136 localități ale județului (NfMgy., p. 650–656), în 17 care treceau drept „magyar" și curat secuiești (SbLex.) nu a putut fi constatat nici un element etnic românesc (nici confesiuni, antroponime etc.). Un tabel alfabetic al satelor din plasa Odorheiu a întocmit prin a. 1935 R. Gaberden (manuscris la Bibl. Acad. Române, Filiala Cluj-Napoca), trecînd numărul românilor și „secuizaților" ca și al secuilor; sursa cifrelor nu este indicată, dar valoarea și exactitatea lor sînt discutabile, greu de utilizat.

IV. *M u r e ș*. Despre județul (scaun) Mureș, cf. bibliografia generală (supra, p. 33, 36–37) și monografiile MarSz., MonTgM.; cifre despre români: în a. 1755, un tabel de localități din „Sedes Siculicalis Marus, numerorus animarum unit. 11 577" (DocMur., p. 30–40); liste cu „disuniti" (ortodocși) din a. 1783 și urm. (DocMur., 8–81); statistica din a. 1760 înregistra 2 124 familii de români (AnIstN., III, p. 683–686); la 1799 românii erau „cam 1/3 parte din locuitori" (Teleki J., supra, p. 49); monografia MarSz. înregistra în vechiul scaun Mureș 17 151 români (de confesiune orientală); statistica 1890: jud. Mureș 62 179 români, dar 67 022 de confesiune românească (*Magy.kor.orsz.helységnévtára*, p. 344 – 345), diferența de aproape 5 000 sînt în majoritate românii maghiarizați de religie românească în zona Mureș – Niraj – Tîrnava Mică. NfMgy., p. 657–666. De avut în vedere, firește, numai teritoriul la est de Mureșul mijlociu, adică vechiul „scaun" secuiesc, intens deznaționalizat (mai ales în a doua jumătate a veacului al XIX-lea): zona văii Nirajului și Tîrnava Mică. Despre românii din orașul Tîrgu M u r e ș supra, p. 50; T. Popa, MonTgM., p. 11–28 și 303–314; *Jar și Slovă* (Tîrgu

Mureş), I, 1937, nr 2, p. 34—36, nr 3—6, p. 36. Din zona Nirajului avem în bibliografia românească (1920—1940) numai indicaţii generale, cam largi şi vagi, foarte puţine inregistrări de antroponime româneşti (sporadic, de ex. Astra, 1927, nr 15, 10 III, p. 2), din cauza indolenţei şi dezorientării intelectualilor români de aici şi din Tîrgu Mureş (învrăjbiţi de politicianismul burghez, confesionalism şi dispute personale), care considerau în chip comod şi ingenios ca „ştiut de toată lumea[?] că originea acestor locuitori este românească şi că din cauza timpurilor grele, a presiunilor la care au fost supuşi ei şi-au pierdut limba, portul şi o mare parte dintre ei credinţa; ba unii atît de mult au fost cuceriţi pentru vechii stăpînitori ai ţinuturilor, încît încercau şi încearcă să-şi nege originea şi să lupte contra intereselor noastre naţionale", cum observa un învăţător (GazMur., 1934, nr 18, 6 V, p. 4); dar spre a se şti şi recunoaşte „de toată lumea" (inclusiv : Barabás A., Szádeczky L., Tóth Z. ş.a. eiusdem farinae) era necesară o documentare : ştiri precise, cifre, antroponime româneşti etc., cită vreme unii recalcitranţi nu se lăsau şi nu se lasă convinşi nici chiar prin asemenea documente. Intelectualii din Tîrgu Mureş n-au publicat (cît ştim) aproape nimic din antroponimia româno-secuiască de pe valea Nirajului şi a Tîrnavei Mici, unde „la mijlocul veacului al XIX-lea majoritatea populaţiei cunoştea limba română" (V. Rusu), deci era de obîrşie şi naţionalitate românească.

În ordinea compartimentării teritoriale adoptate de Balogh P., sînt de amintit din „preajma Nirajului" (Nyárád-köz, NfMgy., p. 662—663) iarăşi numai satele notate la a. 1839 ca „ungureşti" la fel ca în 1900, în care se constată totuşi populaţie românească în veacul al XVIII-lea ori mai tîrziu : familiile numeric în statistica din a. 1760 (AnIstN., III, p. 683—686), cîţiva nominal, mai ales „disuniti" (DocMur.; antroponime de tip românesc, ca *Bardosán*, *Blaga*, *Boer*, *Bucur*, *Kimpian*, *Lupuly*, *Marusan*, *Moga*, *Moldován*, *Nyisztor*, *Ollyán*, *Pakulár*, *Pável*, *Ráduly*, *Sorbán*, *Todor*, *Ursznj* etc., dar şi unele maghiare de împrumut, cf. infra, p. 246). Satul S i m b r i a ş i (Jobbágytelke) filie la parohia Iobăgeni (azi Valea, SbLex., II, 177); V a d u (Vadad) filie a parohiei Iobăgeni (SbLex., IV 370), DocMur., p. 14, 32, 55; P ă d u r e n i (Erdőcsinád) filie la parohia Ilioara (SbLex., I, 305); I c l a n d (Iklánd) filie la parohia Erneul Mare (SbLex., II, 164); DocMur., p. 10; în rest, toate satele zonei erau la a. 1839 „magyar-román", adică mixte, iar în veacul al XVIII-lea aveau numeroase elemente „neunite" (ortodocşi, DocMur., p. 8—55). În valea Nirajului (Nyárád-völgy) şi Tîrnava Mică din 69 localităţi, 34 erau notate la 1839 ca „magyar-román", 2 curat româneşti, iar la 1900 totul este aproape curat maghiar, un singur sat românesc; din cele 34 sate ce erau maghiare la 1839, documentele din veacul al XVIII-lea atestă populaţie românească (neuniti) şi

filii în veacul al XIX-lea; astfel (în ordinea topografică din NfMgy., p. 655—666): E r e m i t u l (Köszvényes-Remete) filie la Chiherul de Jos (SbLex., III, 387, II 350), DocMur., p. 14; GazMur., 1934, nr 55, 7 X (antroponime); C ă l u g ă r e n i (Mikháza) filie la Chiherul de Jos (SbLex., III, 82), DocMur., p. 14 și 47; D ă n i e n i (Deményháza) filie la parohia Iobăgeni (SbLex., I, 247; 16 suflete, Șemat., 1835, 57), DocMur., p. 14; C î n d u (Kendő) filie la parohia Iobăgeni (SbLex., II, 233), DocMur., p. 14 și 47; M ă r c u l e n i (Markod) filie la parohia Iobăgeni (SbLex., III, 38; 39 suflete, Șemat., 1835, 57), DocMur., 14 și 22; M a i a (Mája) filie la parohia Iobăgeni (SbLex., III, 21), DocMur., p. 14; B u z a (Buzaháza) filie la parohia Iobăgeni (SbLex., I, 244; 47 suflete, Șemat., 1835, 57), DocMur., p. 14, 32, 47; M i t r e ș t i (Nyárád-Szt-Márton) filie la parohia Iobăgeni (80 suflete, Șemat., 1835, 57), DocMur., p. 13, 32, 47; „moșierul Nagy Mihály și-a adus prin a. 1820—30 iobagi cu nume românești, ca *Olaru* deveniți aici (prin traducere) Fazakas, *Dumitru* deveniți Demeter, — dar încă prin a. 1938 aceștia știau precis de obîrșia lor românească" (inform. V. Găinaru); V ă r g a t a (Csikfalva) filie la parohia Iobăgeni (SbLex., II, 177; 25 suflete Șemat., 1835, 57), DocMur., p. 13, 31—32, 47; GazMur., 1932, nr 36; I o b ă g e n i v. infra, p. 129); S u r d a (Siketfalva) filie la parohia Șard (96 suflete, Șemat., 1835, 58), DocMur., p. 33; S î n s i m o n (Szent-Simon) antroponime (*Opra* etc.); A d r i a n u l Mare (Nagy Adorján) și Adrianul Mic (Kis Adorján) filii la parohia Troița (SbLex., II, 263, III 132), DocMur., p. 33; G ă l e ș t i (Gyárád-Gálfalva) DocMur., p. 17—18 antroponime (în veacul al XIX-lea; *Blag*, *Mureșan*, *Oltean*); B e d e n i (Bedefalva) filie la parohia Troița (SbLex., I, 113), antroponime (ca *Bucur*) există și azi în sat; C o r n e ș t i (Somosd) filie la parohia Nicolești (SbLex., IV, 81; 19 suflete, Șemat., 1835, 57); C i n t a (Fintaháza) DocMur. p. 29; I l i e n i (Ilencfalva) filie la parohia Nicolești (SbLex., II, 165); L e o r d e n i (Lörincfalva) antroponime (epitafuri: *Bustya* János, Rozika, *Bugán*, Verona, *Bukur* Gergely, *Bukur* Eszter, *Porkoláb* Jánosné, *Urszuj* Léni etc., din veacurile XIX—XX); Ș i l e a Nirajului (Selje) filie la parohia Sărățeni (cu numai 15 suflete, Șemat., 1865, 129); T o r b a (Torboszló) filie la parohia Sîntandrei (SbLex., IV, 273); E r e m i e n i (Ny-Szt-Imre) filie la parohia Sîntandrei (SbLex., IV, 162; 15 suflete, Șemat., 1835, 55), DocMur., p. 33; D r o j d i i (Seprőd) filie la parohia Sîntandrei (SbLex., IV, 46; 12 suflete, Șemat., 1835, 55), DocMur., p. 33; I l i e ș i u (Illésmező, lîngă Sovata), care la 1839 (numai 58 suflete, Șemat., 1835, 160) și 1868 (SzFLeir., I, p.139—140, infra cap. II, nota 12) era românesc, la 1900 însă maghiar și gr.-cat. (Șemat., 1900 Blaj, p. 463 „filia Illésmező gr.-cat. 212, rom.-cat. 9, calvini 19"; NfMgy., p. 666; GazMur., 1934, nr 18,

6 V, p. 4 etc.); încă în 1930 și azi are numeroase antroponime românești (de ex. pe epitafuri): *Bokor* numeroși (Bucur), *Kinda* (Chindea), *Kirilla*, *Moga* Adalbert, Tibor etc.), la fel în S ă r ă ț e n i; A b u d (Abod) filie la parohia Sărățeni (SbLex., I, 2).

Dintre celelalte sate ale văii Tîrnava Mică sînt de menționat S a t u l C i o c (Csókfalva) cu biserică românească (SbLex., IV, 319; 38 suflete, Șemat., 1835, 160), DocMur., p. 27 și 34, antroponime (*Atyim*-Achim etc.) există și azi; F î n t î n e l e (Gyalakuta) DocMur., p. 27 „non uniti non reperiuntur"; C ă l i m ă n e ș t i (Kelementelke), DocMur., p. 27 și 55; „familiile *Dragoș* își zic unguri" (inform. V. Găinaru); S u v e i c a (Szövérd) filie românească la parohia Roteni (SbLex., IV, 213), DocMur., p. 30; C o r b e ș t i (Csóka, Székelycsóka) DocMur., p. 29; G r u i ș o r (Kis-Görgény) filie la parohia Oaia (SbLex., II, 276).

În valea Nirajului, maghiarizarea a fost atît de masivă, intensă, pe alocuri violentă (mai ales la sfîrșitul veacului al XIX-lea), încît graiul românesc era aproape total dispărut prin a. 1920; cf. *Mureșul*, 1923, nr 9, 28 XII, p. 1; *Astra*, 1927, nr 12, 17 II, p. 1; nr 14, nr 15, p. 2; nr 18, nr 21 ș.a.; „numai în valea Nirajului au reușit să înstrăineze 40 de comune, unde azi numai inscripțiile pietrelor de mormînt și însemnările din scoarțele cărților bisericești mai stau mărturii dureroase ale gloriei apuse..." (Trans., LXV, 1934, p. 343, I. Bozdog). Antroponime românești în valea Nirajului din veacul al XVII-lea (infra, p. 219).

În rezumat și recapitulativ-schematic se constată că în cele vreo 150 sate ale Secuimii (înșirate mai sus) unde nici Lenk (SbLex., 1839), nici Balogh (NfMgy., 1902) nu cunoșteau elemente românești acestea existau totuși sau existaseră în veacurile XVIII—XIX și chiar pînă în veacul nostru ori în ziua de azi. Astfel prin documentarea complimentară (informații privind mai ales confesiunea și antroponimia românească, slavo-română), care în sine și în documentația disponibilă apare destul de sărăcăcioasă, sporadică (precum putea să fie cea privitoare la o populație expropriată și subordonată, „decăzută" sub raport politic, în condiția de inferioritate juridică și subjugare economică a românilor din Secuime), se constată că î n t o a t e l o c a l i t ă ț i l e (cu excepția poate a celor vreo 17 sate din Odorheiu și 1—2 în Mureș) existau elemente românești în veacurile XVIII—XIX și foarte probabil anterior, fie că erau prezentate de Lenk și de Balogh ca simple „minorități", fie total ignorate ca în cele 150 de localități (sate) ale tabelului de mai sus. Aceasta este r e a l i t a t e a social-etnică, în perspectiva celor două veacuri de opresiune lentă și de maghiarizare „voluntară" (consimțită) sau forțată, indiferent dacă respectivii „secui" neofiți mai știu ori mai vor să audă de faptul că ei au fost români vreodată.

Informațiile și aprecierile-evaluări din tabelul de mai sus (p. 55—76), evident, sumare, aproximative, poate cam departe de realitatea absolută, oricum fără pretenția de a fi complete decît schematic (fiind poate uneori chiar superficiale, cu mari lacune, cum vor dovedi probabil eventuale cercetări amănunțite de arhivă și de teren) înfățișează numai p a r ț i a l populația românească (românofonă) pe care o consemnează statisticile, conscripțiile ori simple însemnări fortuite ale călătorilor-turiști, ale cercetătorilor și publiciștilor privind existența elementului popular românesc pe toată întinderea țării secuilor. Avînd prezente informațiile generale din veacurile XIII—XVI, compararea situației din veacul al XVIII-lea cu cea oglindită la a. 1839 (Lenk, SbLex., Șematismele etc. și cu ea înregistrată de statistica și evaluările din jurul a. 1900 plus alte date, informații și materiale din presa maghiară și română, antroponime [infra, cap. IV, criteriul confesiunii etc.]) arată că ansamblul informațiilor poate să redea numai în general (în linii mari) realitatea etnic-populară, adevărata situație social-demografică atît din perioada veche, cît și din veacurile XVIII-XIX ori chiar de azi, cînd se pot face interesante „descoperiri" de noi elemente românești sau „foste românești" în rîndul secuilor. O cercetare adîncită, amplă și competentă (cu documentare multilaterală) va trebui să ia ca punct de plecare deocamdată conscripțiile-statistici din veacul al XVIII-lea (supra, p. 48), cu tot caracterul lor unilateral, lacunar, căci statistica întocmită la 1760 cu familiile de „uniți" și „nonuniți" arată (cum a recunoscut chiar și Tóth Z. I.) că „de fapt recensămîntul lui Buccov, de ex. în Odorheiu [cel mai intens maghiarizat dintre județele Secuimii] aproape în fiecare sat (99 din 102 sate) a găsit români, sau locuitori de confesiune românească" [65]. Împrejurările, formele, etapele prin care populația românească a „dispărut" aproape ca și cînd n-ar fi existat în Secuime sînt arătate mai jos (cap. II), relevînd și faptul că — dacă unele elemente izolate sau grupuri de românofoni erau imigrate din alte zone sau chiar din afara teritoriului secuiesc — majoritatea absolută erau băștinași, cum o dovedesc nu numai documentele și organizarea cultural-ecleziastică, ci și antroponimia lor tipică, arhaic românească.

[65] ErdM., 1902, p. 537 (Tóth Z. I.).

II. AȘEZAREA SECUILOR ÎN BAZINUL SOMEȘULUI ȘI MUREȘULUI ÎN RÎNDUL POPULAȚIEI MAJORITARE ROMÂNEȘTI

Fenomenul social-istoric al deznaționalizării unei părți a populației românești în cuprinsul Transilvaniei și în vechea Ungaria prezintă două aspecte mai importante: *a*) cel m a s i v, în grupe numeroase (părți sau sate întregi), pe teritorii întinse, între care locul prim îl ocupă Secuimea; *b*) deznaționalizarea i n d i v i d u a l ă sau „familiară" — gentilică în aproape tot teritoriul dintre Tisa și Carpați, — aspect care va fi studiat sumar în legătură mai ales cu antroponimele române (resp. slavo-române) existente azi ori în trecut la populația maghiarofonă (infra, cap. IV).

Observații și constatări făcute pînă prin anul 1918. Primul aspect, „secuizarea" (maghiarizarea în Secuime) — fenomen de largă notorietate, odinioară (totuși ignorat de foarte multă lume și de majoritatea istoricilor români) — a fost remarcat și urmărit, ca ceva straniu și interesant, de unii observatori, călători și publiciști încă de la sfîrșitul veacului al XVIII-lea. Mențiunea cea mai veche ce cunoaștem este informația precisă lăsată de călătorul aristocrat ardelean „g(rof) T(eleki) D(omokos)": în descrierea voiajului său prin Transilvania, el relatează că în zona Treiscaune (jud. Covasna) „mare parte dintre țărani fiind români, sînt de credință veche (orientală); aici românii își uită graiul, pe care aproape numai popii lor îl cunosc; confesiunea însă și-o păstrează peste tot" [1]. Un alt voiajor prin estul Transilva-

[1] *Egynehány hazai utazások' le-irása*, Tót és Horváth országoknak rövid esmértetésével egygyütt kiadott G.T.D., nyomtatott Bétsben [Viena], 1796, 333 p.; p. 74 „Udvarhelnek lakossai majd mind Székely Magyarok; vagynak kevés Oláhokis"; p. 94 „Három-szék igen népes tartomány és népe miveltebb mint a' más Magyar nép az országban, az Oláhis a' ki itt lakik megmagyarosodván nem oly vad és bárdolatlan. Itt az Oláhok nyelvet is el-felejtik, melyet szinte tsak papjaik tudnak. Vallásokat azonban, melyö nálok majd tsak külsö tzeremoniákból áll, meg-tarták mindenütt;- nagy része pedig a parasztoknak Oláh lévén, ó hitű". Pasajul (extrem de valoros și savuros) a fost parțial relevat și reprodus în traducere mai întîi (se pare) de clericul I. Dăianu, în GlasR., 1936, nr 18, 10 IV, p. 19 („călătoriile unui magnat prin Secuime"), cu alte elemente des-

niei, la a. 1821, junele Alexe D ó s a [2] păstrează în jurnalul său două informații despre românii din zona secuiască : în Baraolt ei sînt puțini, iar la Bicsad (jud. Covasna), „aparținînd integral grofului Mikó Miklós, locuiesc români și unguri, dar românii vorbesc mai mult ungurește" [3]. Deci limba maghiară era foarte bine cunoscută de majoritatea românilor în zona Treiscaune, fiind bilingvi la care prevalau elementele maghiarofone. Din mențiunea în ordinea „români — unguri" dată de către Dósa s-ar putea deduce că aproape jumătate (sau eventual chiar majoritatea) satului Bicsad o formau românii la începutul veacului al XIX-lea [4], — „iar în acest sat nu peste mult se pierde complet vorba românească, la fel ca în multe alte localități. În cursul integrării firești, între credincioșii din Secuime ai celor două confesiuni românești (ort., unită) deveneau mereu mai numeroși cei de limbă maghiară" [5] — lucru firesc, ușor de explicat : românii își uitau limba maternă, vorbeau mai des apoi exclusiv ungurește, începînd astfel să „devină unguri" ; dar își păstrau confesiunea orientală-grecească. Fenomenul era observat pe la a. 1840 și de italo-francezul Aug. De G e r a n d o [6], iar cîțiva ani mai tîrziu de însuși guvernatorul austriac al Transilvaniei (1849—1850) L. W o h l g e m u t h, care făcea „o constatare interesantă despre împrejurările din Secuime. Cu mare neplăcere observă că aici românii erau adeseori maghiarizați, încît se găseau unele sate ce odinioară fuseseră locuite numai de români, unde nu se mai vorbea decît 'limba secuiască'. Plănuia să introducă în astfel de sate numai funcționari români, spre a pune stavilă

---

pre descrierea călătoriei lui Teleki Domokos în estul Transilvaniei : cf. ErdM., 1942, p. 555.

[2] Dósa (Dózsa) Elek (1803—1867), eminent publicist, jurist și politician ungur la Tîrgu Mureș, era o figură marcantă a Secuimii, la mijlocul veacului al XIX-lea (cf. *Magyar irók élete és munkái*, Budapest, II (1893), p. 1027—1030, J. Szinnyei).

[3] Manuscrisul inedit al lui Dósa E. se află în Arhiva Muzeului Ardelean (Biblioteca Universității), Cluj-Napoca, nr 1874, foaie 7 (Baraolt), 8 (Bicsad, „mely egészen a 9. Mikó Miklósé, oláhok és magyarok lakják de az oláhok is magyarul beszélnek", citat în ErdM., 1942, p. 555). În legătură cu o „rebeliune" a românilor (la a. 1900), ziarul *Székely Lapok* (Tg. Mureș). 1900, nr 56, 9 IV scrie „körülbelül 1765 táján telepitették oda ezt a népet a gróf Mikes-féle üveggyárhoz munkásoknak. Azota szokásban, életmodban, viseletben basonlók lettek a székelyekhez. Idegen nem mondaná meg, hogy nem eredeti székelyek".

[4] Cu toate că o „statistică după confesiuni" de pe la 1860 punea la Bicsad numai 30 ortodocși (adică români, secuizați), față de 630 catolici (între care unii puteau să fie tot români, trecuți la catolicism), iar la Micfalău 800 ortodocși, 406 catolici, 70 reformați (SzFLeir., III, p. 6) : aici majoritatea românească era evidentă.

[5] ErdM., 1942, p. 555.

[6] Transylv., II (1845), p. 17 „. . . parmi les Siculis, les Romàns perdent leur langue et leur nationalité : l'élément hongrois absorbe l'élément valaque . . .", p. 171 „on compte aujourd'hui bon nombre de Siculis qui professent la religion greeque. Ce sont simplement des Valaques dénationalisés".

procesului maghiarizării" [7]. Erau masele rustice etnic-naționale românești vorbind ungurește și fiind pe cale de „secuizare", evaluate prin a. 1867 la vreo 30—40 000 de către un corespondent anonim bun cunoscător al stărilor din Secuime [8].

Secuizarea masivă a românilor o relevau in termeni generici unii eruditi istoriografi și etnografi maghiari in a doua jumătate a sec. al XIX-lea; astfel, în *Marosszék ismertetése* (1868—1869), p. 24 Carol B e n k ő [9]: „există printre secui, ca de ex. in Șard(ul Nirajului) români care, deși păstrează obiceiurile naționale și confesiunea, sînt totuși într-atîta maghiarizați, încit nu înțeleg limba română"; p. 148 „în Roteni — biserica gr.-catolicilor spre sud; românii din Roteni nu-și cunosc limba maternă, s-au maghiarizat alegîndu-și jude [reprezentant in conducerea comunității ecleziastice] ungur de mai multă vreme ..." [10]. Autorul celebrei monografii a Secuimii (*Székelyföld leírása*, I—IV, 1868—1870), baronul Blasius O r b á n [11] a cutreierat ani de zile întregul teritoriu al „scaune"-lor, sat de sat, din hotare în hotare, observînd totul și stînd de vorbă cu toată lumea; la sfîrșitul perieghezelor sale siculice și a documentării ample, el a descris în cele patru volume: localitățile, locurile, monumentele ungurești, solul și subsolul, topografia, peisajul, mersul vremii, trecutul și prezentul, documentele și legende, date și starea economică, culturală, obiceiuri și năravuri, superstiții și practici primitive, snoave și povești unele absurde ori ridicule și alte nimicuri; a văzut „totul", dar pe români (oláhok, odată „román", SzFLeir., IV, p. 128) foarte

---

[7] Raport despre călătoric, Cons. dc min., 4637/1850 (L. Wohlgemuth); AnIstN., IX, 1943—4, p. 291 (H. Klima) „nobilii maghiari, scria el, erau cei mai cruzi asupritori ai iobagilor români. Atitudinea lor entuziastă față de ideile de libertate, egalitate și frățietate dispare cînd este vorba de supușii lor" (Privatkorrespondenz. Scris. partic. către Schwarzenberg, 20 XI, 1849).

[8] *Concordia*. Jurnal politic și literar, (Buda)Pesta, VII, 1867, nr 67, 8 IX/27 VIII, p. 2 „noi nu vrem a vă conturba nici a ne văieta că în pămîntul secuiesc azi-mâne am pierdut la vreo 30—40 mii români, cari trebuie să mărturisim mâne poimâne nu-i vom avea, de cumva națiunea nu va îngriji de creșterea generațiunii viitoare în spiritul național ...", semnat „Unu munteanu".

[9] Benkő Károly (1805—1863), jurist și istoriograf al Secuimii, judecător în Tîrgu Mureș; cf. despre el panegiricul compus de istoricul clujean Szabó Károly, *Emlékbeszéd Benkö K. felett*, în ErdM., III, 1864, p. 1—4.

[10] MarSz. p. 24 „vannak a székelyek közt, mint p.o. Sárdon, olyan oláhok is, kik nemzeti sokásaikat, vallásaikat megtartják ugyan, de anynyira elmagyarosodtak, hogy az oláh nyelvet nem értik ..."; p. 148 „a harasztkeréki [Roteni] oláhok nem tudják nyelvüket, elmagyarosodtak, megyebirót is magyart választottak régebb magoknak".

[11] Despre Orbán Balázs (1829—1890; tată secui, mamă turcoaică; recunoscut chiar și de unguri ca un secui șovin), v. de ex. Sándor J., *Báró Orbán Balázs élete és működése* [Viața și activitatea lui b.O.B.], în EmlSzM., p. 235—243; broșura colectivă *Ki volt Orbán Balázs* [Cine a fost O.B.?], Odorheiu, 1929, 64 p.

greu îi observă, atît oamenii [12], cît și clădirile lor de cult (rar menționează o bisericuță în vreun sat la periferia Secuimii); despre limba și antroponimia lor bogată : nici un cuvînt la Orbán B. Cu admirabilă dibăcie și dezinvoltură izbutește autorul baron să ignoreze pe români; dar el cunoștea bine procesul secuizării, pe care-l prezintă deformat, tendențios, nu ca un om de știință obiectiv care caută datele istorice concrete și actuale spre lămurirea trecutului și înțelegerea prezentului, ci în maniera unui agent politic, propagandist reticent, viclean și mistificator. Criteriul lui în clasificarea populației nu este etnicitatea, ci confesiunea; împărțind locuitorii după confesiuni (exactitatea informației e discutabilă), Orbán B. admite : în scaunul Odorheiu 3901 de confesiune orientală (din totalul de 96 929 locuitori; SzFLeir., I, p. 15—17), în scaunul Ciuc 13 028 „orientali" (din totalul de 96 525 locuitori; SzFLeir., II, p. 6), în Treiscaune 15 069 (SzFLeir., III, p. 6), în Mureș numai 18 161 (IV, p.9); în sensul „scaune"-lor; pe cei mai mulți însă nu vrea să-i considere ca români, ci numai ca secui, cu argumentarea unei „logici" simplistenaive, sui-generis, astfel : sînt oameni de confesiune greacă, vorbesc ungurește și nu înțeleg nici o vorbă românească, spunînd ei înșiși că nu vor să audă și nici nu vor să fie numiți români (oláhok), — ergo, „noi îi considerăm secui", formulă repetată șablonic de patru ori la cele patru scaune siculice[13]. Scriitorul erudit și talentat Orbán Balasz apare aici ca un istoriograf și etnolog mediocru, incorect, preocupat nu de adevărul istoric al compoziției etnice a Secuimii ci de obiectivele șovine și imperialiste ale maghiarizării. „Descrierea Secuimii" (SzFLeir., I—IV) este una din cele mai perfide încercări de a falsifica situația etno-lingvistică a teritoriului din partea unui erudit care ar fi fost cel mai în măsură să adune sistematic și să prezinte corect toate datele despre elementul popular românesc

---

[12] De ex. la Ilieși (Sovata, supra, p. 75) recunoaște că majoritatea satului sînt români, SzFLeir., I, p. 139—140; la fel este nevoit să facă în zona Toplița, Tulgheș etc.; dar în cele mai multe locuri unde existau masive grupe de români, jumătate sau chiar mai mult din sat : Orbán B. tace. Tipic între multe altele cazul satului Kanta (supra, p. 58), unde SzFLeir., III, p. 107,, nu știe nimic de români", ci numai de sîrbi, ruși ș.a.

[13] „... 3901 lélekre menö keleti vallásuakat (görög egyesült és nem egyesült) oláhoknak nem mondhatjuk, hanem csak is keleti vallású székelyeknek, mivel ök magukat is annak tartják, mivel egy árva szót sem tudnak oláhul, elannyira, hogy lelkészeik is kénytelenek magyarul szónokolni templomaikban ...; azért én a székelyföldi keleti vallásuakat, miként ök ohajtják, székely testvéreink közzé sorozom" (SzFLeir. I, p., 15); apoi „Csikmegyében keleti vallásuak is vannak pár ezeren; ezek közül a régebb itten lakok (nagyrészt a birtokosok által betelepitett jobbágyok) annyira elszékelyesedtek, hogy oláhul szót sem tudnak s oláhok lenni nem is akarnak ...; a keleti vallásuak közül mindazok, kik a csiki ösfalukban laknak, magyarajkuak elannyira, hogy ha valaki oláhnak nevezné, sértésnek vennék, ezek és a székelyek közt nyelv, öltözet és szokásokra nézve mi eltérést sem vehetünk észre is oláhoknak legfeljebb a havasok közti azon uj telepek lakóit vehetjük, kik ugy nemzeti nyelvüket, mint viseletüket megtarták..." (SzFLeir., II, p. 6; cf. III, p. 6, IV, p. 9). Formulări și „explicații" preluate și de alți publiciști, ca Vitos M., *Csikmegyei Füzetek* (1894), p. 410 „Vasláb, Szalamás, Várhely —

în raport cu cel majoritar secuiesc la mijlocul veacului al XIX-lea: informații orale, antroponime, biserici și cimitire „orientale" etc. Dar pentru un magnat șovin și arogant (cu apucături demagogice, care i-au adus oarecare popularitate), prin optica unui „patriotism" exclusivist valahii nu puteau fi văzuți decît dacă „îi înșirăm între frații noștri secui" (SzFLeir., I, p. 15); natural, asemenea „frați secui" erau nu numai cei care mai păstrau confesiunea orientală, ci și foarte mulți alții trecuți la catolici și reformați sau la unitarieni. — Amestecul etnic și secuizarea erau observate și relevate de toți cei care se ocupau chiar tangențial de problemele demografice de aici; astfel, *Anuarul Școlii medii din Odorheiu* observà la a. 1874: „locuitorii orașului Odorheiu sînt în majoritate secui, însă există între ei foarte mulți care ei înșiși sau parțial prin strămoșii lor nu sînt secui, ci sași, nemți, unguri, români, armeni, dar într-atîta s-au secuizat, încît acum abia li se mai poate observà obîrșia. Este semnificativă preocuparea populației de a se afișà drept truncus secuiesc (autohtoni, neaoși) și a disprețuì pe imigrați; dar uneori închipuiții «trunchiști» locuiesc numai de cîteva generații între secui"[14].

În a. 1874, revista *Transilvania* lui G. Barițiu scria în legătură cu „Secuii în Transilvania": „din 427 647 locuitorii în Secuime, aproape 100 000 sînt români (adică 51 000 greco-catolici, 43 000 ortodocși). Pe același teritoriu secuiesc poporațiunea românească odinioară era mult mai numeroasă, însă românii persecutați și tiranizați parte din ei au trecut în Moldova, parte s-au maghiarizat", maghiarizarea continuînd nestingherită de vreo rezistență sau măsură a conducerilor bisericești de la Blaj ori de la Sibiu, incapabile sau indiferente față de situația românilor din Secuime[15]. O excelentă informare asupra stărilor (mai ales în zona Odorheiu și Treiscaune) a dat cu deosebită competență, modestie și franchețã un cunoscător bun al Secuimii, profesorul Francisc K o z m a, în monografia despre

---

ma már annyira elszékelyesedtek, hogy oláhul egy szót sem tudnak, oláhok lenni nem akarnak, söt a nyelvet, szokásokat, viseletet is elsajátitván, minden irányban még összeházasodások által is a székelyekbe teljesen beolvadni ..." (etc.) par simple adaptări, parafrazări sau transcrieri direct după O.B.

[14] „Udvarhely város lakosai legnagyobb részben székelyek, de vannak köztök igen sokan, kik részént maguk, részént öseikben nem székelyek, hanem szászok, németek, magyarok, oláhok, örmények, de annyira elszékelyesedtek, hogy most már eredetük alig felismerhető. Sajátságos azon törekvés, hogy a lakosság szereti magát székely truncsnak (öslakosnak) feltüntetni és a betelepülőket lenézni; pedig néha a képzelt truncusos csak pár nemzedék ota laknak a székelyek közt", *A székelyudvarhelyi kir. állami főreáltanoda értesitője*, 1873/4, p. 48.

[15] „Pînă azi încă tot se maghiarizează prea destui români din Secuime și se vor mai maghiariza mereu, prin trecere la calvinism și catolicismul apusean, cu atîta mai virtos că sfinții părinți, venerabilele consistorii, sfintele sinoduri nu prea au timp a se ocupa de soarta acelor oi perdute, sau dacă vreți, sentinele perdute ale românismului...Apoi de ce să ne mirăm dacă în unele comune abia mai știe popa românește, iar preoteasa nicide-

„situația economică și culturală" (1879), p. 76—77 : românii din Secuime sînt de două categorii : cei din interior (belföldiek) și mărginași, sau munteni (határszéliek vagy havasiak), aceștia mai mult crescători de vite și oieri [16]. „Dintre cei din interior, un număr covîrșitor s-au maghiarizat complet și anume într-o măsură mult mai hotărîtoare decît s-au românizat secuii în jud. Hunedoara. În afară de religie, nimic nu mai amintește de neamul lor, căci pe lîngă limbă, mare parte dintre ei și-au adaptat felul de trai și îmbrăcămintea la secui ; au format familii mixte și o iau în nume de rău dacă nu-i considerăm ca buni și curați secui. În jud. Odorheiu, aceasta este regula, incit cine cutreieră comunele Secuieni, Bodogaia, Cristur, Filiași, Rugănești, Betești, în cele două Chede, Porumbenii Mari și Mici, Satul Mic, Bezid, Mugeni, Lutița, Odorheiu și în cele mai multe sate din cele două văi Homorod și se introduce printre populație examinîndu-i idiomul, modul de trai, portul și sentimentele : nu va găsi altceva decît secui curați ; cu toate că aceste comune și foarte multe altele din județ, la Lenk [supra, p.50] sînt arătate ca fiind cu populație mixtă s e c u i — r o m â n i. Așa se prezintă situația în nenumărate sate din jud. Treiscaune, Ciuc și Mureș, unde azi devii ridicol dacă (în Vărghiș, Racoșu de Sus, Aita Mare, Belin, Sfîntu Gheorghe, Ivănești, Cernatu de Sus și de Jos, Dobolii, Brateș etc.) cauți după români. Sînt iarăși localități unde transformarea este în curs și în zilele noastre, de ex. în Zagon [etc.]" [17]. Pentru lichidarea ultimelor insule de români, ca bun gospodar cu simț practic ce era prevăzînd totodată evitarea oricăror „frecușuri și silnicii confesionale", F. Koz-

---

cum și dacă în piața Brașovului îi auzi pe unii zicindu-ți cu duioșie și naivitate : hiszen uram én is az oláh részen vagyok ... Dară ce ne pasă nouă că se vor mai pierde încă 100 000 de români, las' să-i pese lui Galgoczi C., Orbán B., Simon Elek, comitelui Lonyai, reuniunii din Budapesta care adună fonduri pentru secuii din Moldova și altor fanatici de naționalitatea lor ; în locul românilor perduți ne va transporta Roesler și alți scriitori de calibrul lui alți români din Bulgaria, Macedonia, Tessalia, Epir ..." ; urmează o spirituală caracterizare cu fină ironie și simț umoristic a felului de a fi al secuilor, Trans., VII, 1874, p. 151—153.

[16] În zonele de munte, fiind oieri transhumanți sau „pendulatori", care nu inseamnă însă nicidecum „nomazi".

[17] Kozma Ferenc (1884—1920), *A Székelyföld közgazdasági és közmivelési állapota* [Situația economică și culturală a Secuimii], Budapest, 1879, 472 p. ; p. 76 „a Székelyföldön élő o l á h o k a t két csoportba kell osztanunk, u.m. *belföldiekre* és *határszéliekre* vagy havasiakra ... A belföldiek tulnyomó nagy száma teljesen megmagyarosodtak és pedig sokkal határozottabb mértékben, mint a hunyadmegyei székelyek eloláhosodtak. Náluk az egy valláson kivül már misem emlékeztet fajukra, (p. 77) mert nyelvökön kivül nagy részök életmodját és ruházatját is egészen a székelyekéhez idomitotta, vegyes családot alkotott és rosznéven veszi, ha nem tartjuk tiszta és jó székelyeknek. Udvarhelymegyében ez kivételnélkül áll, ugy hogy a ki Ujszékelyen, Alsóboldogfalván, Székely-Keresztúron, Fiátfalván, Rugonfalván Betfalván a két Kedében, Kis-és Nagy-Galambfalván, Kecseden, Bözödön, Agyagfalván, Udvarhelyen és a két Homorod-völgyének legtöbb falujábanaนép között megfordul, annak nyelvét, életmodját, viseletét vizsgálja, érzelmeit kutatja : mást mint tiszta székelységet találni egyáltalábann em fog.

ma propunea ca greco-catolicii să fie pur și simplu înglobați în eparhia romano-catolică, iar ortodocșilor să li se confecționeze o eparhie ... „evang.-ag". Soluția propusă pentru primii era chiar mai ingenioasă, expeditivă și ieftină decît va apărea peste trei decenii experiența cu „episcopia greco-catolică" de Hajdudorog. — Observațiile lui Kozma (ca și ale altora) despre „dispariția" românilor sînt reale și valabile numai considerînd un singur criteriu : idiomul vorbit de acei „românosecui", fără a ține seama de alte realități, ca antroponimele (multe românești; cf. infra, 250, 248—249), confesiunea lor (românească, la foarte mulți) și la mulți conștiința sau măcar amintirea vagă că „au fost" români, căci numai și criterii ca „supărarea unora din ei dacă nu-i consideri buni secui" constituie tocmai o dovadă peremptorie pentru obîrșia lor românească.

O importantă contribuție de ordin general (ignorată pe nedrept de cei mai mulți) la problema amestecului etnic în Secuime aduce P. H u n f a l v y în lucrarea polemică asupra obîrșiei secuilor [18] : demonstrînd între altele unitatea lingvistică între unguri și secui, el trage concluzia că aceștia din urmă erau unguri avînd însă foarte multe a m e s t e c u r i etnice, între care locul prim îl ocupă *slavii* (toponimie, lexic, chiar și antroponime ca *Boroszló*, *Karácson*, *Szovát)*, deosebindu-se două pături (faze) : *a*) elementul vechi găsit de

---

Pedig nevezett községek s még nagyon sok a megyében *Lenknél* mind székely és oláh lakosággal vannak bejegyezve. Igy van ez Háromszék és Csikmegye s Maros (Torda) megy számtalan községeinél, hol ma már nevetségessé vaik az ember, ba egy Vargyas, Felső Rákos, Nagy Ajta, Bölön, SepsiSzt-György, Szent-Iván, Felső-és Alsó-Csernáton, a két Doboly, Barátos s a többiben oláh nemzetiségű lakosság után tudakozódik. Vannak megint helyek, hol az átalakulás napjainkban is folyik, pl. Zágonban egy egész külön falurész, a pataknak az erdőbennyuló partjain mind oláhság, de már beszél magyarul, vegyes házasságot köt a vannak a faluban teljesen magyarosultak számosan. Ugy hogy tényleges körülmények alapján a Keleti (Károly, *Hazánk és népe*) által 47 776 lélekre számitott székelyföldi oláhoknak alig lesz lehetséges 1/3 részénél többet feltalálni...". Aceste pasaje din cartea lui Kozma F. au fost citate cu traducere în GazOd., 1937, nr 222, 18 III, p. 3, nr 223, p. 11.

[18] Hunfalvy Pál, *A székelyek. Felelet a székelyek scytha-hun eredetüségére* [Secuii. Răspuns (lui dr. Nagy János) în chestiunea despre obîrșiile scytho-hunice ale secuilor], Budapest, 1880, 79 p. — Paul Hunfalvy (1810—1891), eminent erudit filolog-lingvist (specialist în limbile fino-ugrice și turcești) și istoriograf maghiar de obîrșie germană (Hundsdörfer), ingenios exeget, virtuos scriitor polemist ; s-a ocupat intens de istoria limbii și a poporului român (cf. în special monografiile sale : *Die Rumänen und ihre Ansprüche*, Wien—Teschen, 1883, 365 p. ; *Az Oláhok története* [Istoria valahilor, postumă, nedeterminată, publicată de L. Réthy], Budapest, 1894, I—II 543 și 553 p.], susținînd peste tot nu numai cu artă și abilitate, dar mai ales cu violență de fanatic teza roesleriană despre imigrația românilor la stînga Dunării în veacurile XI—XIII, idee care la Hunfalvy a luat formele unei obsesii morbide, a unui coșmar ce-l ducea în chip firesc și necesar la aserțiuni și acrobații fanteziste.

unguri în Pannonia și Dacia la venirea lor aici și pe care l-au asimilat, *b*) cel venit ulterior (ruși-ruteni, poloni etc.), care in Secuime s-a contopit cu secuii, dar în restul teritoriului (așa-numitul „a magyarok földjén") s-au amestecat mai mult cu valahii „sosiți mai tîrziu" [?]. O parte din secuimea actuală este deci cu siguranță de obîrșie slavă; dar majoritatea ei neîndoielnic *ungurească*, dovadă că a putut să asimileze elemente eterogene, să le maghiarizeze (Hunfalvy, *A Székelyek*..., p. 47). *Pecenegii* (Bisseni) s-au secuizat: „neîndoielnic că o parte din secuii de azi sînt de origine pecenegi" (*Ibidem*, p. 49). *Cumani* erau puțini (*Ibidem*, p. 50). *Români* încă au fost asimilați între secui, cum arată exemplul de la *Oláhfalu* (Vlăhița), unde conviețuiau secuii și valahii ceea ce rezultă din documentul de la a. 1301 (Hunfalvy P. scrie greșit „1501"; SzOkl., I, p 30, despre „cnezul Ursul" [documentul nu este autentic]), românii au devenit „catolici, secui curați, harnici, capabili" (cum îi califică Orbán B.); peste tot unde au trecut la catolicism ori la reformați, românii s-au maghiarizat ori secuizat. La Bretcu, din 3 000 locuitori, 2/3 sînt secui, o treime români ortodocși; dar și în cele 2/3 există cu siguranță mulți secui ai căror înaintași fiind români și trecînd la catolicism s-au secuizat. „În general considerăm neîndoielnic faptul că între secuii de azi o parte este de obîrșie românească" [19]. Secuimea în ansamblu s-a format din populații de origine variată („külömböző eredetű népekből a lakult meg"): majoritatea unguri [adică: zakuli, zekuli, secui], slavi, pecenegi, valahi. Atare varietate de neamuri a fost însă transformată în unguri din punct de vedere politic național, iar din cel social și politic in secui prin efectul nivelator al vremii [20]. Cu intuiția justă și curaj de istoric-etnolog întrezărea și formula Hunfalvy P. o realitate (pe care însă nu o cunoștea in detalii, lipsindu-i documentarea, în special antroponimele și date despre confesiunile românești în Secuime): amestecul etnic din care s-a alcătuit „blocul secuiesc", omogen numai în aparență din punct de vedere lingvistic și organizatoric.

În a doua jumătate a veacului al XIX-lea, fenomenul secuizării — în plină desfășurare, de notorietate generală — a fost semnalat adesea și de călători străini, ca scriitorul-etnograf R. Bergner [21],

---

[19] „...a másik kétharmadában bizonyosan sok székely van, kinek elődjei oláhok lévén s katholikusokká változván elszékelyesedtek. — Általában kétségtelennek tartjuk, hogy a mai *székelységnek valamelyik része oláh* eredetű", Hunfalvy, *A székelyek*, p. 51.

[20] „A sokféle eredetű lakosság azonban nemzetileg magyarrá, társadalmilag és politikailag székelylyé vált az időnek összesimító hatása által", *ibid.*, p. 52.

[21] Rudolf Bergner (1860—1899), etnograf și talentat publicist german, turist prin Transilvania și România, despre care a scris: *Siebenbürgen. Eine Darstellung des Landes und der Leute*, Leipzig, 1884, 410 p.; *Rumänien. Eine Darstellung des Landes und der Leute*, Breslau, 1887, 412 p.; *Zur Topographie und Ethnographie Siebenbürgens*, in *Ausland*, 1892, 13 p.

în cartea despre Transilvania, care observă la Gheorgheni: satul fruntaș românesc Voșlobeni cu locuitori care își păstrează limba, portul și confesiunea, dar vorbesc și ungurește (prima etapă, a bilingvismului), fiind împrejmuiți de o puternică masă etnică secuiască. Alta este situația la Joseni (Alfalu), unde românii și-au uitat limba păstrîndu-și numai confesiunea. După Șematismul din a. 1880, autorul dă în protopopiatul Giurgeului (Gheorgheni) 14 968 greco-catolici în 15 parohii, la Odorheiu 2 685 în 8 parohii, iar în Treiscaune 3 880, plus 15 000 ortodocși; numărul românilor (de confesiune orientală, izolați este evaluat la 36 000 [ceea ce nu corespunde realității, cf. supra, p. 55 — 73]. Acțiunea de maghiarizare forțată a acestor grupuri izolate a fost urmată de reacțiunea românească spre a salva naționalitatea prin biserici și școli românești [22].

Presa românească din Transilvania vorbea de „Românii din Treiscaune" (*Gazeta Transilvaniei*, Brașov, 1893, nr 98 și 99, din 5 și 6 V), cu satele românești unde mai sînt români și satele din care ei „au dispărut", mai ales cele din centrul comitatului, iar în monografia despre sudul și estul Transilvaniei, *Țara noastră. Descrierea părților Ardealului de la Mureș spre miazăzi și Valea Mureșului*, Sibiu, 1894, S. Moldovanu [23] dă unele indicații de ordin general asupra secuizării românilor din zonele Treiscaune și Ciuc: „în Treiscaune românii sunt în minoritate. O parte din aceștia, copleșiți de mulțimea secuilor, sunt secuizați, pe cînd altă parte și-au păstrat neatinsă intru toate naționalitatea. Românii de prin satele așezate la poalele munților de la graniță începînd de la Poiana Sărată pînă la Budila, anume cei din comunele Poiana Sărată, Brețcu, Mărtănuș, Ojdula, Zăbala, Covasna, Zagon, Boroșneu Mic, Bnzaiele, Dobîrlău,

---

[22] R. Bergner, *Siebenbüroen*, p. 401—402 „... Vaslab eine ansehnliche rumänische Niederlassung. Die Leute haben ihre Tracht und ihre Religion beibehalten, doch verstehen sie ausserdem auch magyarisch, da sie von einer mächtigen Szeklerbevölkerung umgeben sind. Anders die Bewohner von Alfalu [Joseni], diese haben ihre Sprache verloren und nur die Religion gerettet. Auf dem als Szeklerboden bezeichneten Areal finden wir nicht weniger als drei griechisch-katholische Dekanate und zwar umfasste laut Schematismus der Erzdiocese von Alba Iulia 1880 das von Gyergyó 14 896 Seele und 15 Pfarreien, das von Udvarhely 2 685 Seelen in 8 Pfarreien und das von Háromszék [Treiscaune] 3 880 Seelen. Da nun aber noch 15 000 zum Erzbisthum Hermannstadt gehörige Griechisch-orthodoxe im Szeklerland leben, so kann man die Zahl der von ihren Landsleuten abgesonderten Rumänen auf 36 000 Köpfe veranschlagen. Seitdem magyarischerseits die Entnationalisierung dieser isolierten Gruppe selbst mit gewaltsamen Mitteln versucht worden ist und seitdem der frühere Plan, die magyarische Sprache in die rumänischen Kirchen einzuführen, sowohl in der Presse als im Reichstag mit Ungestüm besprochen wird, unterlassen es die Rumänen nicht, die drohende Gefahr von ihren Stammesgenossen energisch abzuwehren. Es werden Kirchen und Schulen gebaut, Pfarrer dotiert, rumänische Schulbücher vertheilt und rumänische, hoffnungsvolle Jünglinge unterstützt".

[23] Silvestru Moldovanu (1861—1913), profesor de gimnaziu, eminent publicist, ziarist la Brașov.

Marcoș, Teliu și Budila și-au păstrat limba, obiceiurile și portul românesc, fiind în contact cu România, parte ca oieri. Portul lor este cu mici variațiuni cel mocănesc (Săcele), păstrîndu-și cei mai bătrîni și c h i c a (păr lung, rotunjit pe la frunte). Asemenea și-au păstrat naționalitatea românii din jurul Vâlcelelor, precum și cei din Vâlcele, Arpătac, Hăghig, Arini etc. Secuizați sunt românii aflători în comunele din lăuntrul, din partea apuseană și de miazănoapte a Treiscaunelor, care și-au pierdut aproape tot ce e românesc: obiceiurile românești, portul și odorul cel mai scump al unui popor, limba; numai religiunea strămoșească și-au păstrat-o și prin aceasta conștiința că sunt români, ceea ce ei o exprimă zicînd că se țin de l e g e a r o m â n e a s c ă. Aceștia afară de religiune, n-au nimic comun cu românii mărginași din Treiscaune; preoții în biserică afară de slujba dumnezeească, sunt siliți să se folosească de limba ungurească, ei predică ungurește, ca să poată fi înțeleși și chiar și în puținele școale confesionale românești, ce le mai au, se folosește mai mult limba ungurească. Frumosul port românesc aici a dispărut cu totul; bărbații poartă cisme mari, mai rar și opinci, cioareci de coloare albă-gălbuie, rocuri scurte, întunecate și pălărie mică, întocmai ca secuii. Femeile poartă, ca și secuiencele, rochii secuiești, rocuri (laibere) și in cap năfrămi de obiceiu de coloare mai întunecată, lipsind varietatea admirabilă de colori, cari așezate cu gust și simetrie, fac atît de încîntătoare porturile românești" (*Țara noastră*, p. 262—3 = *Ardealul*, I, 1911, p. 154—5). „În Ciuc și Giurgeu majoritatea locuitorilor o formează secuii. Ici-colea sunt armeni, precum în Szépviz (Frumoasa), în S. Miclăuș (Gheorgheni) etc. cari se ocupă mai cu seamă cu comerciul. Se află apoi, cu deosebire în Giurgeu, și români în număr considerabil. O parte din aceștia și-au pierdut limba și datinile române, fiind cotropiți de mulțimea secuilor. Astfel sunt românii din Cason și Ciuc. Numărul lor este mic; mai mulți se află în satele Casonul Mare, Ciuc S. Georgiu, Ciuc Lázárfalva, în pasul Ghimeșului: în satele Ghimeș și Făget, apoi în Ciucul superior: în Ciuc S. Dominic, Szépviz etc. Aproape toți aceștia și-au pierdut limba și datinele românești și numai religiunea îi deosebește de secui. Românii din pasul Ghimeș însă și-au păstrat pînă acum portul românesc, portul ce-l au românii din Giurgeu, care sunt în număr considerabil și numai in cîteva sate sunt maghiarizați, cei mai mulți însă își au limba și tot avutul lor național neatins de influența streinismului. În Giurgeu sunt 12 comune mari cu locuitori români. În două, Joseni (Alfalău) și Gheorgheni (S. Miclăuș), românii și-au pierdut naționalitatea; înainte de 1848 românii de aici vorbeau românește și aveau port și datini românești. Generația mai tînără însă, încuscrindu-se cu secuii, a părăsit limba și datinele strămoșești, adoptind pe cele ale secuilor. În cele-

lalte 10 comune se află români nemaghiarizați. Astfel sunt comunele Vașlab, Varviz și Sarmaș pe platoul Giurgeului, pe țărmul Mureșului, apoi spre pasul Bicazului comunele Dămuc, Bicaz, Valea Jidanului și Teleac și în fine Bistricioara și în pasul Tulgheș comunele Bilbor, Corbu și Tulgheș" (*Țara noastră*, p. 295—6 = *Ardealul*, II, p. 11—12). În trecere spre Moldova, filologul G. Weigand (Lipsca) era informat în aceeași zonă că din vreo 30 000 de români în comitatul Treiscaune, 5 000 erau maghiarizați, păstrînd însă ferm confesiunea ortodoxă împreună cu denumirea etnică „oláh", fără a mai vorbi deloc româna [24].

Cum s-a spus și repetat adesea, observatorii ca și statisticile maghiare țineau seamă în primul rînd, dacă nu aproape exclusiv de idiomul vorbit, după care considerau și consemnau ca unguri pe toți maghiarofonii (majoritatea uitaseră parțial sau total limba română). Dar la „secuii — români (olahi)" determinarea adevăratei obîrșii etnice trebuie făcută și după alte criterii, între care principalul (în cazurile unde n-a fost schimbată, abandonată) este apartenența confesională, religia orientală (ortodoxă) fiind adoptată de toți românii din Transilvania (în cele două versiuni: „uniți" greco-catolici și „nonuniti" ortodocși). Este un fapt istoric îndeobște cunoscut că religia greacă (orientală) nu a fost adoptată niciodată de unguri ori de secui (adică de populația inițial maghiarofonă a Transilvaniei), fiind aici numai o „erezie tolerată", cum prevedeau dispozițiile constituției ardelene[25]. În consecință este și era evident pentru toată lumea că, în Secuime, ca și în restul Transilvaniei, cei de confesiune greacă (ort., gr-cat.) erau toți români [26]. Acest factor — criteriu documentar-

[24] Gustav Weigand, *IX. Bericht des Instituts für rumänische Speache* zu Leipzig, 1902, p. 138—139 „... die ehemalig rumänischen Gemeinden und die versprengten rumänischen Kolonien sich nicht halten. Kökös [Chichiș], Al-Doboly [Dobolii de Jos] und Markus [Mărcuș] waren ehemals ganz rumänisch, jetzt sind sie ganz magyarisiert ... In Haromszék [Treiscaune] sollen 120 000 Magyaren und 30 000 Rumänen wohnen; von letzteren sind aber 5 000 magyarisiert, sie halten aber an der orthodoxen Religion fest und bekennen sich auch als Oláh, wiewohl sie auch die Sprache aufgegeben haben".

[25] „Secta valahilor și a grecilor va fi tolerată după bunăvoința domnitorului și a staturilor ardelene: usque ad beneplacitum principum ac regnicolarum", *Approbatae Constit.*, I, I, art. 2—3 (citat in RevTr., I, p. 288); „recipierte oder tolerierte Religionen" K. G. Windisch, *Geographie des Grossfürstenthums Siebenbürgen*, Pressburg (Bratislava), 1790, p. 54—56 etc.

[26] De ex. Benkő, MarSz., p. 29 „a görög egyesültek és nem egyesültek elvitathatatlanul oláhok"; adică „secuii de confesiune greacă ex offo nu se considerau secui", cum foarte corect observă un gazetar secui („ismeretes körülmény az nálunk, hogy a görög vallást követő székelyek ex offo nem tartják magukat székelyeknek!" SzF., 1883, nr 15, 22 II), în legătură cu inițiativa unui grup de „secui" din Tușnad (Ciuc) de a trece la „religia greacă", după expresia ziaristului,—intenție care de fapt nu era decît încercarea unor români secuizați de a reveni la vechea lor credință, lucru pe care nu putea ori nu voia să-l spună ziaristului speriat de faptul că asemenea „schimbare de religie ar fi o foarte grea lovitură pentru nația noastră (secuiască)". Despre persecuțiile la care au fost supuse confesiunile românești, cf. de ex. RevTeol., 1928, p. 69—82.

istoric—a fost relevat și aplicat in oarecare măsură de către eminentul publicist și statistician de la Budapesta, Paul Balogh, în analiza sumară a datelor statistice brute indicînd „naționalitatea" populațiilor Ungariei după idiomul vorbit, comparate cu „coloana confesiunilor" și cu unele indicații mai vechi (cele date de Lenk). Chiar numai din considerarea mecanică a acestor date sau informații incomplete, respectiv denaturate (reduse mult sub real), Balogh constată cu evidență procesul maghiarizării în Secuime, — fapt care nu a fost relevat în suficientă măsură de către cercetătorii din țara noastră[27]; astfel, de ex. „cu o jumătate de veac în urmă aici (în Ciuc) în 12 localități apărea o puternică minoritate românească, dar de atunci aceasta a dispărut. Numai în alte două localități cu minorități greco-catolice și în unele sate au rămas urme puternice; majoritatea sînt de 'religie românească' în sate *curat unguresti*; Tomești, Ciceu, Șoimeni, Lăzărești. Aceștia—credem—sînt cu toții elemente de origine românească maghiarizate" [28]; „înainte cu o jumătate de veac Estelnic încă era în majoritate românesc și de la Poian pînă la Ojdula peste tot erau puternice minorități românești. Dar acest neam de oameni, în terenul secuiesc de la Kézdi [Tîrgu Secuiesc] n-a putut să prindă rădăcini. Estelnic azi este sat curat unguresc ..." [29]; „numai ici-colo există urme de români greco-catolici maghiarizați" [30]; „Micfalău este sat curat unguresc, dar majoritatea după confesiune este ortodoxă; în Dobolii de Jos majoritatea sînt unguri, dar majoritatea confesională este ortodoxă" [31]; Bicsad, Belin, Aita Mare și Mijlocie, Aita Seacă, Valea Zălanului și Bățanii Mari „au puternice minorități de confesiune ortodoxă și greco-catolică, dar abia dacă există cîte unul care să vorbească limba română. În Ardeal, neamul secuiesc nu

---

[27] Rezultatele statisticii comparative a lui Balogh, relevate numai în cifre globale fără observații sau completări de amănunt din partea cercetătorilor români (de ex. Sec Rom., p. 125), sînt : Ciuc (jud.) 18, Treiscaune 60, Odorheiu 55, Mureș 59 sate ce s-au deznaționalizat în cursul veacului al XIX-lea.

[28] Balogh, NfMgy., p. 641 „félszáz év elött itt 12 helységben erős román kisebbeség mutatkozott, de azota eltüntek. Csak más kás két helységben s egyes székely faluk *g. kath.* kisebbségeiben maradt kevés nyomuk, a legtöbben vallják az «oláh bitet» a következő *tiszta magyar* falukban... Ezek—azt hiszük—mind megmagyarosodott román eredetű elemek".

[29] NfMgy., p. 644 „félszáz év elött e vonalon Esztelnek is fajtatöbbségre román falu volt s Kézdi Polyántól Oszdoláig mindenütt mutatkoztak erős román minoritások. De e fajnép a Kézdi székely talajban nem verhetett gyökeret. Esztelnek ma tiszta magyar község s környékén a beszivárgott romanokra csak a magyar elem g.kath. és kel. gör. vallása töredékei emlékesztetnek".

[30] NfMgy., p. 645 „... csak itt-ott van megmagyarodott g.kath. románok nyoma".

[31] NfMgy., p. 648 „Mikóujfalu tiszta magyar helység, — de felekezeti többsége kel-gör. [cf. despre Micfalău, cap. IV, n. 44]; Al-Dobolyban a fajtöbbség magyar s a feleketeti többség kel-gör.".

s-a alăturat bisericii ortodoxe, legile ardelene n-au acceptat niciodată aceste confesiuni. Ungurii ortodocși din Secuime vor fi deci români maghiarizați" [32]. „Vlăhița și Căpîlnița au fost inițial așezări românești și azi sînt curat unguresti: românii s-au mutat [?] ori s-au integrat, — ca și alte minorități românești menționate de Lenk..." [33]. Criteriile și rezultatele — chiar unilaterale, lacunare, cît și cum puteau să fie la un statistician ungur, ca atare în chip firesc agent al politicii oficiale maghiare, sînt totuși valabile, utile în liniile mari, dar oricum rămîn parțiale (lipsa criteriilor diferențiate, ca acele oferite de antroponimie, de documente, date arheologice etc.), iar din punct de vedere istoric nu sînt deloc satisfăcătoare; în locurile unde populația românească fusese trecută de voie ori cu forța la confesiunea ungurească (reformată, calvină, romano-catolică, unitariană), acolo evident că după acest criteriu „nu se mai găsesc și nu au existat români". Dar cei care se consideră și se declară „oláhok" nu pot fi decît (foști) români, cum a relevat toată lumea, de ex. un publicist român la începutul veacului al XX-lea: „diferența intre socoteala oficială (recensămîntul cu 40 857 români în Odorheiu, Ciuc și Treiscaune) și socoteala noastră (53 859) provine de acolo că în statistica oficială românii care nu știu românește nu se numără între români, pe cînd noi îi considerăm ca fiind tot de ai noștri, precum se consideră chiar ei înșiși, legați de corpul națiunii prin rit, obiceiuri, tradițiuni și conștiința națională. 'Dați-mi voie—zicea odată un român din Dobolii Inferior (jud. Covasna) — să-mi exprim sentimentele românești în limba maghiară' [34]. Românii trăind amestecați cu secuii și totuși avînd sentimente românești este un fenomen destul de curios — dar este realitate (asemenea unor români din Sătmar necunoscători a idiomului național...)" [35].

[32] NfMgy., p. 648 „...mindezekben vannak erős kel.gör. és gör.kath. vallású kisebbségek, holott román ajkú fajnép alig fordulelő bennők. Erdélyben a székely fajnép nem csatlkozott az orthodox egyházakhoz, erdélyi törvény ezeket soha nem reczipiálta. Aza ortbodoxiához tartozó székelyföldi magyarok tehát megmagyarosodott románok lesznek".

[33] NfMgy., p. 652 „a két Oláhfalu—mint neve mutatja—eredetileg román telep volt s ma tiszta magyar: a románok elköltöztek [?] vagy beolvadtak. Ez lehetett sorsa a román kisebbségnek is, a miket Lenk altábornagy 22 magyar helységben találts azota elenyésztek; gyenge nyomokat a g.kath. és kel. gör. vallásu székely töredékekben véljük láthatni ...".

[34] La fel ca mulți alți țărani români secuizați în situații identice, de ex. moș Ștefan Vasi (Cașaș < Cășariu) din Merești (Odorheiu-Harghita), care nu știa nici un cuvînt românesc, în a. 1935 (GlasR., 1935, nr 159, p. 7, 172, p. 2 etc.).

[35] Augustin Paul (Delaletca), *Între Someș și Prut*, București, 1905, p. 105. — Originar din Letca (jud. Sălaj). A. Paul (1866—1921) a studiat filosofia și teologia la Budapesta și Graz; a fost profesor de limba germană la liceele din Focșani, Bîrlad, Brăila, Bacău (1893—1901), redactor la *Gazeta Transilvaniei* (1901—1907), interpret al Con-

Viguros începînd mai ales de la mijlocul veacului al XIX-lea, prozelitismul între românii Secuimii cunoştea uneori şi recesiuni cu reacţia elementului românesc trezit, unele reveniri, ca de ex. la Odorheiu acei „români deveniţi maghiari care se întorceau la naţionalitatea originară" sub influenţa acţiunii conştiente şi perseverente a românului Ioan Florianu (Florián János), preşedintele tribunalului Odorheiu [36], ori a unor modeşti intelectuali ai satelor, învăţători şi preoţi formaţi în şcolile din Sibiu şi Blaj [37]. Dar asemenea excepţii rare, sporadice, lipsite de continuitate şi de conducere centralizată, lipsă determinată de neputinţa politică şi economică, de indiferenţa ori incapacitatea cercurilor conducătoare româneşti, erau limitate, departe de a putea zăgăzui ori întoarce cursul lucrurilor, adică acea acţiune susţinută cu vigoare şi perseverenţă de statul şi bisericile ungureşti.

Amestecul social-etnic, de dată străveche, de mari proporţii şi de lungă durată, este principalul aspect al structurii populaţiei în Secuime, a acestui conglomerat de „naţiuni" contopite în grupul secuiesc maghiarofon. La începutul veacului al XX-lea fenomenul deznaţionalizării românilor era foarte avansat, aproape încheiat în multe localităţi, — dar vestigiile documentare ale românimii în declin (cel puţin cele arheologice) erau vizibile peste tot, descrise (după A. Paul) de un istoriograf maghiar : „... acei ungurizaţi din punct de vedere al limbii şi în bună parte ca religie se consideră încă mereu români. Cărţi şi însemnări bisericeşti, biserici dărăpănate şi rămase fără nici unul sau cu puţini şovăielnici credincioşi, cimitire părăsite cu cruci de lemn putrezite şi amintirile oamenilor mai stau mărturii ale trecutului românesc. Integrarea decurge încet, dar sigur, asemenea cursului liniştit al apei care surpă malul ..." [38]. Dispăreau localurile

---

sulatului român la Budapesta (1907—1916), consul al României la Stockholm (1916—1919); era un eminent publicist şi diplomat poliglot. *Acta Musei Porolissensis*, Zălau, VIII, 1984, p. 615—642 (St. Mîndruţ).

[36] *Ellenzék* (ziar), Cluj, 1882, nr 272, 28 XI, p. 3 ; nr 273, 29 XI, p. 3 „Florián-Florianu János udvarhelyi törvényszéki elnök — románokkal árasztotta el a törvényszéket, román tanítót vitett Udvarhelyre, ö épitteti a templomkerítést, az Albina pénzeit ö helyezi el, magyarokká lett románok térnek vissza eredeti nemzetiségükre s birói állomásra kandidáltatta Velicanu urat, a kinek egyik fiát Horáuak, a másik fiát Kloskanak hivják" (Román világ Sz. Udvarhelyen).

[37] Dar cf. Ellenzék, 1895, nr 32, S II, p. 1 articolul „Oláhosodike a Székelyföld [Se românizează Secuimea]?", preoţii ortodocşi şi gr.-cat. vorbesc perfect ungureşte (cum învăţaseră în sat, la părinţi), învăţînd româneşte abia la Blaj şi Sibiu ; „aztán milyen hazafias érzelmüek. Csak hallani kell öket s bizonyosok lehetünk hogy egy-két nemzedék után hire sem lesz a Székelyföldön az oláhoknak, mert teljesen elmagyarositják az ilyen hazafias papok ...".

[38] „A kilencvenes évekből ismerjük egy háromszéki Astra közgyülés érdekes és tanulságos lairását (A. Paul, p. 99—110). Ebből megismerhetjük az ottani románság viszonyát a székelységhez, hajlamát az elszékelyesedésre, értetlenségét az elfelejtett román nyelv és hagyomány iránt, épencsak a régi valláshoz, vagy ahhoz sem ragasz-

de cult, se dezagregau comunitățile confesionale, era uitată limba românească; dar conștiința obîrșiei și puternica legătură instinctivă cu „legea" românească persistau prin generații; ceea ce pare a se fi păstrat cu mai multă tenacitate erau manifestările religioase, practicile de cult, atașamentul bătrînilor la slujbele și ceremoniile vechi de rit grecesc [39]. De fapt, cum s-a remarcat de același erudit maghiar, procesul deznaționalizării și amestecului a fost în Secuime îndelungat, continuu, prea puțin tulburat de rezistențe ori reacțiuni din partea victimelor (ca acele de la Odorheiu, supra, p. 90); era adică „o luptă liniștită avînd ca urmare contopirea înceată, neobservată, a românimii între secui" [40]. Elementul popular-rustic românesc era continuu resorbit (cel puțin pe plan lingvistic și cultural) de „națiunea dominantă" maghiarofonă, care fusese inițial (la ocuparea teritoriului și încă prin veacurile XIV—XV) desigur o minoritate, „mănunchiul de secui (maroknyi székelység)" cum spunea un scriitor ungur [41]; evident, în cadrul statului feudal maghiar, totul în sens unic mergea „categoric în favorul elementului unguresc" [42], spre a se încheia în acea situație etnic-demografică și biologică ce nu poate fi observată corect la prima vedere, cum s-ar zice „cu ochiul liber", ci numai prin studiul istoric adîncit, bine documentat, obiectiv. Este procesul de simbioză îndelungată și amestecul social-etnic secuiesc, întrezărit just de un erudit austriac la a. 1857 : „inițial erau numai două clase, cavalerii (lófők), probabil unguri [adică : secui,

---

kodva. Ugyanakkor valami primitiv ragaszkodásról is értesülünk, amellyel a nyelvileg és jórészt vallásilag is teljesen elmagyarosodott még mindig az oláhokhoz tartozónak nevezik magukat. A román multnak egyházi könyvek, feljegyzések, omladozó és hivek nélkül vagy kevés lézenkő hivővel maradt templomok, korhadozó fakeresztű elhagyott temetők és az emeberek emlékezete a tanui. A beolvadás lassú biztonsággal folyik. ahogy a csendesvizű folyó alámossa a partot...", ErdÉvk., 1940—1941 (1942), p. 254 (Tóth Z. I.).

[39] Un singur exemplu de acest fel din cîteva sute cităm aici : satul Ozun (jud Covasna), cu cimitir avînd cruci cu text românesc și ortografie maghiară; mulți „secui" își recunosc obîrșia românească. În unele cazuri, mortul este probodit de reformați întîi, apoi de preotul român adus chiar și din localități mai îndepărtate. În caz de boală gravă se recurge la slujba făcută de preotul român (inform. prof. At. Popa, Cluj).

[40] „... a csendes harc következménye a román elem lassú, észrevétlen beolvadása a székelységbe anélkül, hogy azt lényegesen átszinezni képes lett volna ... Nagy általánosságban mégis csendben folyt a székely-román faji harc, alig észrevehetően, de határozottan a magyar elem javára" (ErdÉvk., 1940—1941, p. 252' Tóth I. Z.); „românii din Secuime—primul strat de populație în această parte—au suferit o deznaționalizare continuă, care s-a făcut mai ales de-a lungul drumurilor militare, unde îngrămădirea coloniștilor unguri a fost mai puternică în vederea apărării statului" (BulGeogr., XLI, 1922, p. 117, V. Mihăilescu).

[41] Citat în GazOd., 1937, nr 219, 20 II, p. 1.

[42] ErdÉvk., 1940—1941. p. 252 (supra, nota 40).

zakuli; supra, p. 89] și pedestrașii (gyalogosok), probabil o amestecătură de locuitori nemaghiari: vlahi, slavi, pecenegi ș.a., care s-au maghiarizat treptat"[43] și la 1880 de P. Hunfalvy (supra, p. 84). Pe bună dreptate relevă cu o jumătate de veac în urmă N. Iorga „... secuii din Carpați în mare parte vechi români deznaționalizați cum o arată portul, felul de a-și construi casele și de a munci pămîntul ..."[44], iar apoi „cu un număr de unguri la inceput, Secuimea s-a făcut din pierduții neamului nostru"[45], căci „așa de mult am dat, ca element uman secuilor, încît azi populația secuiască este în marea ei majoritate de origine românească"[46]. Asemenea aserțiuni nu sînt cituși de puțin produsul unor excese „patriotice" sau romantice și înseamnă numai relevarea (adevărat, încă fără o demonstrație documentată, cifrică, în prealabil, dar justificată în linii generale de constatările unei lungi serii de respectabili erudiți, ca Benkő K., Kozma F., Hunfalvy P., S. Moldovanu, Balogh P., Aug. Paul ș.a.) a importanței ce azi rezultă a fi fost mult mai mare decît se credea înainte de a. 1918 (v. infra, p. 80—84), avută de componenta (un fel de „adstrat") în populația rustică românească deznaționalizată și integrată în comunitatea secuiască maghiarofonă: este ultimul și cel mai important element etnic asimilat (masiv poate chiar începînd din veacul al XV-lea) și care a lăsat numeroase și puternice resturi în idiomul și mai ales în antroponimia Secuimii. Dar stabilirea și sublinierea unei asemenea realități istorice pe cale documentară (nu numai prin „logica" istorică ori etno-geografică nu înseamnă nicidecum o încercare de a se acredità ideea că „secuii sînt de origine românească", ceea ce ar fi o inepție ridicolă ce nu merită nici măcar să fie discutată, — aserțiune pe care însă (cu evidentă rea-credință) unii erudiți și publiciști[47] au încercat să o atribuie istoricilor și geografilor-etnologi români. Ar fi inutil și deplasat a zăbovi insistînd asupra unui asemenea lucru simplu și evident, îndeobște admis: „înrudirea secuilor cu valahii

[43] K. F. Czoernig, *Ethnographie der oesterreichischen Monarchie*, II, Viena, 1857, p. 99: Siculi, în trei clase (Siculi trium generum) primores (főnépek, elsök), primipili (lófők, lovasok, călăreții) și pyxidarii, plebèi (gyalogosok, pedestrași). „Ursprünglich waren zwar nur zwei Standesabtheilungen: R e i t e r (lófők), vermutlich Ungern, und F u ß g ä n g e r (gyalogosok), wahrscheinlich ein Gemische verschiedener nicht ungrischer Einwohner: Wlachen, Slaven, Petschenegen u.a., die sich allmälig magyarisierten".

[44] N. Iorga, *La question roumaine en Autriche et en Hongrie*, București, 1915, p. 30, — fără să aducă dovezile necesare, pe care nici nu putea să le aibă la îndemînă în măsura cunoscută azi, dar nici măcar nu utilizà bibliografia maghiară (supra, p. 80—84, 89—90); cf. Szádeczky, *op. cit.* [nota 48], p. 267.

[45] *Astra*, 1926, nr 1, 1 XII, p. 1 etc. (N. Iorga).

[46] ObsSEc., V, 1935, nr 2—4, p. 86 (A. Gociman).

[47] De ex. B. Hómán, UgJB., II, p. 25 „der ungarfeindliche rumänische Historiker Iorga möchte in den Szeklern sogar magyarisierte Walachen entdecken": Szádeczky (infra); un Siculus, in EmlSzM., p. 643—645 (infra, cap. IV, 48) „... pedig ha a székelység román eredetű volna ..."; Tóth, ErdM., 1942, p. 530.

este o legendă"[48]. Legendă de care pe bună dreptate poate să fie indignat oricine, nu numai un istoriograf șovin și mistificator ca Szádeczky K.L.

Prin niște banalități, invective vulgare și insulte la adresa românilor și a istoricilor, generalizînd în pripă cîteva infracțiuni ale unor indivizi în epoca feudală („falsuri", „minciuni", „perfidie", furturi etc. [cf. însă observațiile juste și rectificările în ce privește asemenea fapte constatate la unii români și unguri, iobagi și „nobili" deopotrivă, în epoca feudală, mai ales în veacul al XIV-lea : RoumTr., p. 93—101 „moravuri balcanice sau etică feudală"]), autorul credea că poate să escamoteze realitatea faptelor, esența problemei : deznaționalizarea masivă a românilor în Secuime, — observînd însă pe bună dreptate că acest fenomen nu a fost demonstrat nici de Iorga, nici de frații Enescu (1915); dar dacă atare demonstrație n-a fost făcută de Iorga și Enescu, nu înseamnă că ea nu există. Este aici evident o răstălmăcire (falsă interpretare) a realității social-etnice pusă în lumină de cercetarea românească mai ales în deceniile 3—4 ale veacului al XX-lea, adică din puternicul amestec al elementului popular românesc integrat în cadrul etnic-lingvistic maghiaro-siculic. Una este fenomenul a m e s t e c u l u i social-etnic (secui + români asimilați, deznaționalizați), alta o b î r ș i a etno-lingvistică propriu-zisă (total diferită) a fiecăreia din aceste grupe naționale, care s-au contopit în defavorul celei de-a doua, scăzută și pierdută sub raport național și cultural-lingvistic in „națiunea siculică" ungarofonă. Înainte de componenta românească (a cărei integrare a durat, se pare, mai mult decît alte amestecuri, anterioare, putînd fi constatată documentar în veacurile XVI—XX), în „națiunea secuilor" au fost asimilate

[48] Szádeczky, K. L., *A székelyek oláh rokonságának meséje* [Povestea despre neamșagul valahic al secuilor], în *Emlékkönyv Csengery János*, Szeged, 1926, p. 265—285 : într-o viziune romantic-patriotică, dar cam școlărească, aruncînd toate ponoasele și păcatele pe țărănimea românească, bătrînul Szádeczky vrea să încarce cu virtuți și trăsături eroice pe secui : uită însă de pasaje ca acele din Marci Chron. Hungar., p. 436, 456 „Bisseni (peccenegii) atque Siculi vilissimi : Bisseni vero pessimi et Siculi vilissimi omnes pariter fugierunt sicut oves a lupis ..." etc. (citate în SzMÉrt., III, p. 225; UgJB., XXII, p. 132—133); ori ale lui Zamosius din veacul XVI/XVII nu numai „Siculi dura, et agrestis gens", ci „barbari, ferae bestiae, latrones" etc. în legătură cu asasinarea lui Andrei Báthory, MonHHist., XXVIII, p. 353, 358, 360, 361; ori de popularul „székely göbé" ș.a. Szádeczky K. L. scoate concluzia că „secui nu pot fi români", avînd alte... trăsături și fel de viață. Acestea însă nu sînt argumente științifice, iar fenomenul maghiarizării prin limbă, religie și conștiință etnic-socială a grupelor de români (pe care Szádeczky nu o admite în ruptul capului, n-o amintește cu niciun cuvînt) nu are a face cu acele trăsături bune sau rele, reale sau fictive atribuite de istoriograf celor două grupe etnice și lingvistice. Evident că românii și secuii nu aveau nici un fel de „înrudire" genetică, ori lingvistică, precum încerca la 1926 să prezinte confuzionat lucrările veteranul Szádeczky, ci erau a m e s t e c a ț i și apoi contopiți (începînd din sec. XV—XVII) în teritoriul „scaunelor" secuiești dintre Mureș și Harghita-Carpați.

și alte grupe etnice ori elemente izolate pătrunse ori rămase în „Terra Siculorum": slavi, pecenegi, cumani, puțini sași etc., a căror prezență și „dispariție" este atestată de toponimie și probabil de unele antroponime ce pot să fi fost slavo-române ori numai slave, respectiv pecenego-cumane (*Basarab* etc.; infra, p. 219), iar începînd din veacul al XVIII-lea numeroși armeni, mai ales în zona Gheorgheni, izolat și romi (infra, p. 236).

Astfel, în Secuime, la „nucleul ungaro-siculic" (adică: secui, *zakuli* maghiarizați) s-a adăugat și asimilat o serie de elemente alogene alcătuind un amalgam social-etnic, maghiarofon (deci unitar numai din punct de vedere lingvistic și organizatoric-administrativ). Dacă factorul „nr 1" (prevalent cel puțin din punct de vedere politic-militar-organizatoric), care a constituit și denumit majoritatea l o c a l i t ă ț i l o r[49], cultural-lingvistic, a fost și este cel secuiesc-maghiar, apare evident că „nr 2" era cel rustic-ro mânesc, masele de țărani din t o a t e satele și de la periferia orașelor. Situația lor este schițată astfel de un istoric medievist: „românii pe care secuii i-au găsit ca locuitori ai Transilvaniei trăiau in vechea tradiție cunoscută sub numele de 'jus valachium', organizați în comitate și voievodate locale. Obligațiile fiscale ale românilor față de rege erau asemănătoare celor secuiești, la fel și obligațiile militare. Pentru secui ca și pentru români nu a fost resimțită niciodată necesitatea de a reglementa, printr-o diplomă de drepturi și privilegii speciale față de coroana ungară, căci cei dintîi erau considerați ca un trib liber, cei de al doilea ca locuitori băștinați ai Transilvaniei supuși autorității

[49] Vechea t o p o n i m i e (localitățile) în Secuime este prevalent maghiară, mai mult decît în alte zone ale Transilvaniei: sînt în primul rînd numeroasele compuse cu elementele *-falva*, *-falu*, *-háza*, *-hely*, *-laka*, *-patak* etc., ori localități după mănăstiri și hramuri catolice: *Szent-György*, *Szent-Hárosmág*, *Szent-Kirdly*, *Szent-Lélek*, *Szent-Márton*, *Szent-Mihály*, *-Miklós*, *-Simon* etc., *Boldogasszonyfalva* etc.; mai puțin slavonă, cu deosebire în Treiscaune (Covasna) și sudul Ciucului: *Boroșneu-Borosnyó* (bruznovo), *Calnic*, *Cernat*, *Covasna*, *Dalnic*, *Delnița* (*Delne*), *Derjiu*, *Doboli*, *Estelnic*, *Ghelința*, *Harale*, *Hăluica*, *Hilib*, *Lisnău*, *Moacșa*, *Ojdula*, *Papolcz-Păpăuți*, *Peselnek* (Petriceni), *Poian*, *Putna*, *Saciova*, *Toplița*, *Tușnad*, *Varnița*, *Zagan* etc., preluate evident de secui de la populația slavo-română din zona de est a Secuimii: SzMÉrt., III, p. 30 (Nagy G.): SzÉrTel., p. 34—54 (Karácsonyi J.); Balkan-Archiv (Lipsca), III, 1927, p. 1—96 (Die Orstnamen des Szeklergebietes, de O. Liebhart, studiu interesant și original, cu bogat material de fapte, dar cam superficial și dezordonat, cu multe etimologii greșite, dilettantice); Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde, N. F., XLV, 1929, p. 33—329 (Siebenbürgen im Lichte der Sprache, de G. Kisch: etimologia toponimelor, numeroase soluții corecte, ingenioase): cf. și GyHNev.: MgyR., I, p. 111—313 (Keletmagyarország helynevei [Toponimele Ungariei de est], de Kniezsa, I.: p. 207—209 Ciuc, 209—212 Treiscaune, 293—294 Odorheiu): I. Moga, RoumTr., p. 50—71. H i d r o n i m i a: ErdÉvk., 1942, p. 27—73 (Erdély viznevei, de Kniezsa I., p. 50, 52—55 Secuimea): UgJB., XXIII 1943, p. 187—235. Elementele românești ori slavo-române (majoritatea recente) se referă mai mult la așa-numita „toponimie minoră".

coroanei ..." [50]. Treptat, în curs de 2—3 secole, acei „numeroşi valahi" (supra, p. 3) au fost asimilaţi, maghiarizaţi în primul rînd prin limbă, apoi prin confesiune, antroponimie, conştiinţă. Este procesul social-istoric secular, just relevat în linii generale de Benkő K. (supra, p. 80), Orbán B. (supra, p. 80—81), Kozma F. (supra, p. 83), Hunfalvy (supra, p. 84), Balogh P. (p. 89), Tóth Z. I. etc., dar „ignorat" de alţii vechi sau mai noi şi care poate fi constatat documentar de peste trei veacuri. Cantitativ, componenta românească a secuilor în ansamblu poate fi evaluată la un coeficient între 25 şi 35% (sau chiar 40%?), considerînd că (prezenţi peste tot) în satele secuizate românii fuseseră în medie cam 1/4, 1/3 sau chiar mai mult din total, unele sate fiind în majoritate româneşti, fără a mai socoti elementele româneşti ce s-au păstrat în teritoriile vechilor „scaune", adică la vest de valea Nirajului, în sudul şi estul jud. Covasna, la Gheorgheni—Ciuc etc. Asemenea proporţie poate fi admisă indiferent de măsura cît sînt de considerat ca sigure ori verosimile şi concludente rezultatele biologice (infra, p. 49), ori observaţiile fizionomice în ce priveşte „înrudirea" dintre secui şi români, ca şi unele criterii etnografice (port, obiceiuri etc.).

A m e s t e c u l social-etnic din perioada veche (veacurile XIII—XVI) în Secuime (ca şi în alte zone lipsite de documente clare şi explicite) este o problemă complexă, dificilă, necesitînd cercetări ample, îndelungate, adîncite, comportînd şi multe ipoteze cu numeroase rezerve. Sigur este că populaţiile „presiculice" (găsite de secui în vremea stabilirii lor aici), adică în ordinea cronologică a ivirii şi după importanţa lor: români, slavi, pecenegi (cumani?), elemente germanice etc. s-au amestecat şi contopit integral sau parţial în majoritatea dominantă secuiască, — după cum au relevat cercetătorii (în special Czoernig şi Hunfalvy, supra p. 84—85), în baza documentelor, cronicilor, antroponimiei, toponimiei şi chiar a lexicului dialectal secuiesc. Dintre aceste populaţii alogene, singura care a rezistat parţial pînă azi era cea romănofonă, care deci era şi cea mai numeroasă (desigur mult mai numeroasă decît slavii, pecenegii, eventual alte populaţii şi triburi rămase din perioada migraţiilor, laolaltă). Despre slavi şi pecenegi [51] s-a admis în general [52] că s-au contopit direct între

---

[50] I. Moga, RoumTr., p. 134.

[51] În Secuime, slavii sînt atestaţi numai prin toponime, antroponime şi elemente lexicale (cuvinte slave în idiomul secuiesc): antroponimele slave sînt purtate mai ales de populaţia romănofonă (infra, p. 217 şi urm.), atestată ca atare în toate localităţile din veacul al XIII-lea pînă azi. Pecenegii (Bisseni) apar în documentele veacurilor XIII—XIV, în unele ca populaţie „dispărută" şi înlocuită de secui (cf. de ex. cazurile citate în SzMÉrt., II. p. 260—263), ca şi în toponime (cazuri izolate): *Bessenyő*, *Uzon-Ozún*, *Ozunca*, *Oituz* etc. şi unele antroponime.

[52] Czoernig, Hunfalvy s.a., ca şi Nagy G., SzMÉrt., II, p. 30—31, 260—263 etc.: acest din urmă autor, referindu-se la zona Treiscaune (jud. Covasna), cunoaşte toate

secui, care au preluat toponime slave și pecenege, chiar particularități fonetice, împreună cu resturi din populațiile respective; atare lucru este verosimil, integral posibil, dar el comportă unele obiecții și nepotriviri : dacă izolarea social-gentilică a secuilor privilegiați era deplină, ermetică, în primele secole (cum admit alții), amestecul direct nu se putea face prea ușor, fiind în schimb mai probabil că „alogenii dispăruți" în Secuime s-au amestecat—în măsură cît nu au fost exterminați ori n-au plecat de pe aici — mai curînd cu elementul popular românesc, față de care aveau mai multe aderențe economice-sociale și culturale (religia etc.), decît cu secuii maghiarofoni catolici și la care se regăsesc antroponimele slave și pecenege în veacul al XV-lea și următorul, cînd izvoarele documentare cunosc alături de secui numai români în estul Transilvaniei, în „scaunele secuiești". Cum se vede, problema amestecului etnic în Secuime nu poate fi însă rezolvată nicidecum cu abilitate prin formule simple și simpliste, cu reticențe și chiar încercări de „mușamalizare" cum au făcut alți erudiți, contrazicîndu-se, ca Tóth Z. (infra, p. 114) prin admiterea (chiar masivă) și totodată încercarea de a negà elementul etnic românesc din Secuime, ori ca naturalistul din Odorheiu Janoș Bányai, care încă urmărea să diminueze proporția aporturilor alogene, „nesecuiești", ignorind ori simulînd a nu fi aflat de masele rurale românofone secuizate in curs de cîteva secole. Este foarte probabil, chiar sigur (precum se admite) că la început comunitatea etno-lingvistică secuiască era izolată și căută a-și menține „puritatea", nepermițînd pătrunderea celor „nechemați" în cercul ei social și familiar-gentilic, în structurile ei economice-politice [53]; o dovadă în acest sens este și faptul că în documentele din veacurile XV—XVI antroponimele nemaghiare : slavo-române ori de tip cumano-peceneg etc. erau foarte puține, aproape disparente (infra, p. 237 și urm.). Principalul motiv al izolării și „xenofobiei" (în perioada veche, dacă poate fi vorba de ele) nu erau criterii sau considerente național-șovine, „rasiste" — secuii

---

neamurile de oameni din Secuime, în afară de români (ignorați după „procedeul" clasic al struțului) : cei pomeniți în perioada veche (Blacki, la Kezai etc.) erau ... bulgari, ceilalți probabil că nu erau încă sosiți din ... Peninsula Balcanică în vremea cînd dispăreau prin integrare slavii și pecenegii. Prin asemenea acrobații puerile și naivități, Nagy ca și alții își închipuiau că evită și elimină cu succes elementul etnic românesc autohton în Secuime la fel ca în tot restul Transilvaniei.

[53] Cf. de ex. cunoscutele pasaje „Siculi per tribus et generationes atque lineas generationum-antiquo more-haereditates ac officia inter sese partiuntur et dividunt", Verböczi, *Opus tripart*, I, 4 (citat și în SzMÉrt., II, p. 247); Zamosius (Szamosközy), in MonHHist., XXVIII, p. 379 „... inter se matrimonia contrahuntunce facile alienigenis connubia elocant ... "deci încă de la a. 1609 „nu ușor" acceptau legături matrimoniale cu alte neamuri de oameni, legături care totuși se făceau, amestecul etnic-social era posibil, „cu unele greutăți", dar era !

fiind în general foarte prietenoși, amabili, ospitalieri—, ci mai ales economice-gospodărești și juridice: păstrarea privilegiilor asigurate de regalitatea ungurească; de aceea, crede Bányai, populația neaoș secuiască (acei „székely truncusok") ar fi asimilat atît de greu elemente alogene din străinii „imigrați" [care de fapt sînt anteriori secuilor: românii, slavii, pecenegii etc.] în spațiul ei. Același autor (fără să fie istoric de specialitate) admite totuși că mulți au pătruns treptat în această comunitate etnic-juridică și social-lingvistică [54]. După decăderea instituțiilor și a privilegiilor secuiești, dar mai ales în timpul tiraniei aduse de ocupația habsburgică, a început un proces de amestec, unii „imigrați" au reușit a se integrà... [55], — iar esențialul în structura colectivității secuiești este (după Bányai J.) împrejurarea că ei alcătuiesc o „comunitate de conștiință" [56], aserțiune la care se impune precizarea că este vorba mai întîi de o comunitate l i n g v i s t i c ă (populație integral maghiarofonă), politică, organizatorică, culturală etc. Dar la tezele șablonice și rigide ale naturalistului odorheian (care, plecînd de la prejudecata despre un „vid etnic-demografic" în estul Transilvaniei la data colonizării secuilor, ignorează materialul documentar și antroponimia) sînt de adăugat multe „rectificări" și ajustări, între care prima și cea mai importantă este relevarea marei mase etnice românești ce s-a asimilat între secuii maghiarofoni, cu începere din veacul al XVI-lea (?) ori al XVII-lea, și pe care cu atîta predilecție, „abilitate" și încăpățînare o ignorează (dacă nu pot să o conteste) erudiții maghiari în ultimele decenii.

---

[54] „Az idök folyamán kialakult s a lustrákon s a széküléseken hivatalosan igazolt székelyek közösége féltékenyen őrködött azon, hogy illetéktelenek be ne tolakodjanak soraikba, hisz ez az anyagi előnyeik rovására történt volna! Ezért asszimilált a székelység oly nehezen magába idegeneket, mert a betelepedéssel vagy házasság révén idekerültek alapos ellenőrzés alapján nyilvánitattak a székely kösösség tagjaivá. Mindenki valamikor kezdette a székely mivoltát, egyesek osi idok óta, mások meg kimuaithatóan a már meglevő székely közösség elismerő s arra engedélyadó nagylelküsége folytán lettek székelyek", Székelység, XI 1941, p. 2 (Bányai J.). Este o formulare nebuloasă și contorsionată prin care se recunoaște i n t e g r a r e a treptată incepind din epoca veche a elementelor eterogene între secuii neaoși. Despre regimul proprietății la secui: EmlSzM., p. 40—43 (Az ösi vagyon jogi védelme a régi székelyeknél [Protecția juridică a averii strămoșești la vechii secui], de Balogh István); în general v. cartea cam veche: *A Nemes Székely Nemzetnek Constitutiója, Privilegium i és ajószág leszállását tárgyazó némelly törvényes itéletei több hiteles Leveles-tárokbol egybe-zedve*, Pesten, 1818, 299 p.

[55] „Székely mivoltuk fontossága a székelyek önálló berendezkedesének, a kiváltságoknak megszünte után elhalványodott. Ugyanis azután s főként az osztrák önkényuralom idején bizonyos keveredési folyamat indult meg s igy az esetleges betelepedettnek a székely mivoltának a vallása a törzsökösödés révén esetleg hátrányos is volt egyénileg a számára...", Székelyseg, XI, p. 2. Ar insemna deci că se admite „amestecul" numai incepind din veacul al XVIII-lea, în nepotrivire cu cele spuse la nota 54.

[56] „... sok «ősi származásut» ki kellene zárni irásbeli formaságokkal is a székely öntudatközösségből. Azért mondhatjuk ily modon, hogy öntudatközösség...", *ibid.*

Cercetări și studii românești, ceva mai ample, între anii 1920 și 1940 (respectiv 1943; fără să fi adîncit suficient și cam departe de a fi epuizat materialul documentar și a fi elucidat integral problema) au indicat adevăratele proporții și multe detalii cu aspecte locale în marea metamorfoză social-etnică și cultural-lingvistică ce a constituit un dezastru național și social-cultural pentru românimea din zona secuizată în veacul al XIX-lea. Pe linia indicată la a. 1905 de către A. Paul (supra, p. 90), cercetările cu înregistrări făcute de istorici, geografi, biologi și publiciști români au adus materiale documentare din foarte multe localități (zona Odorheiu-Cristur, Ciuc-Gheorgheni, Treiscaune-Covasna; mai puțin, în afară de generalități, din zona Mureș-Niraj-Tîrnava Mică, iar problema — potrivit cu importanța ei istorică și național-politică — a preocupat în chip firesc pe mulți istorici, geografi, etnografi, publiciști, oameni politici, ca N. Iorga [57], Al. Lapedatu, V. Mihăilescu, S. Opreanu, I. Bozdog, Traian Popa, T. Chindea, G. Popa-Lisseanu, Șt. Meteș, A. Gociman, N. Sulică, L. Someșanu, O. M. Dobrotă ș.a., ca și pe unii medici-antropologi: Iuliu Moldovanu, G. Popovici, P. Rămneanțu, S. Manuilă etc. (mai puțin, aproape deloc pe filologii ardeleni). În consecință, din perioada cuprinsă între cele două războaie mondiale există o bibliografie de proporții impozante, care însă pe cît de bogată în aparență, pe atît este de lacunară, deficitară ca documentație istorică și filologică-lingvistică, în detalii, fiind unilaterală, bazată numai pe o mică parte din materialele documentare, din cîteva zone; majoritatea bibliografiei conține numai generalități, fără sau cu prea puține exemplificări, antroponimia este îndeosebi deficientă (nu toți învățătorii și profesorii din provincie erau în măsură să aprecieze valoarea documentară de primul rang a numelor personale). Cauza acestei deficiențe este faptul că (în ciuda interesului și entuziasmului pasionant) s-a lucrat sumar, unilateral, uneori superficial, fără cercetări ample și sistematice de bibliotecă, arhivă și de teren, fără o participare efectivă din partea filologilor români ai școlii de nuanță latinizantă diriguită de S. Pușcariu la Cluj (a. 1920—1940) [58]. În afară de idei și constatări generale privind esența, etapele și proporțiile juste ale

---

[57] Cf. articolul de propagandă, cu aspect de pamflet, al lui Tóth Z., *Jorga Miklós* [sic !] *és a székelyek román származásának tana* [Nicolae Iorga și învățătura lui despre obîrșia românească a secuilor], in ErdM., 1942, p. 265—281 (= ErdTudF., nr 132).

[58] Obiecția judicioasă a profesorului-publicist O. M. Dobrotă, *Românii secuizați și regiune secuizată*, Odorheiu, 1940, p. 5 „istorici, profesori universitari de specialitate nu-și dau osteneala să cunoască adevărul etnic asupra așa-numitei Secuimi și vin să susțină in public greșeli condamnabile” nu se aplică istoricilor (N. Iorga, Al. Lapedatu, I. Lupaș [1880—1967; cf. *Tribuna*, Cluj, 1967, nr 30, 27 VII], Șt. Meteș ș.a.), nici geografilor (V. Mihăilescu, S. Opreanu, T. Morariu, L. Someșanu etc.) din universitățile românești, ci filologilor ardeleni care n-au apucat să scrie mai nimic despre antroponimia româno-secuiască și lexicul de origine românească in limba maghiară.

deznaționalizării „românilor secui"; bibliografia românească istorico-geografică oferă de fapt cam puține materiale și informații directe, ci utilizează adesea materiale izolate, disparate, din a doua mînă și „din auzite" repetînd păreri mai vechi, nu totdeauna fundate pe temelia solidă a faptelor și documentelor; ceea ce a lăsat (după cum e firesc) largi goluri în documentare și bibliografie, erori de amănunt foarte importante, unele aserțiuni ce puteau să pară exagerări propagandistice [59], aducînd chiar oarecare neîncredere și prejudicii tezelor juste în ansamblu.

B i b l i o g r a f i a principală (în afară de lucrări citate, ca A. Paul, *Între Someș și Prut*, 1905, p. 90–110, 135–8, 218–238 „români care nu știu românește"): N. I o r g a, BulCIst., II, 1916, p. 181–195 și multe articole în presă, note, recenzii, conferințe: V. M i h ă i l e s c u, *Cîteva observații asupra românilor din Secuime*, în BulGeogr., XLI, 1922 (1923), p. 112–118; XLIX, 1930, p. 127–132 (răspuns lui L. Szádeczky); Al. L a p e d a t u, *Secuii și românii* (conferință la Brașov), *Problema secuiască*, în *Miscellanea*, București, 1925, p. 92–98, 159–162; Sabin O p r e a n u, *Terra Siculorum. Contribuțiuni privitoare la românii din ținutul secuilor*, Cluj, 1925, 47 p., în 160 (*Societatea de Mîine*, 1924, nr 36–37, 1925, nr 1–3); *Secuizarea românilor prin religie*, Cluj, 1927 (*Astra.* Biblioteca Secțiunii geografice-etnografice nr, 1, 40 p.); *Ținutul Secuilor*, în LucrGeogr., III, 1926–7 (1929), p. 41–191 [recenzii, unele rectificări: N. Iorga, RevIst., XVI, 1930, p. 112 – 114; Șt. Pașca, DR., VI, 1931, p. 439 – 447]; *Printre românii secuizați*, în *Graiul Românesc*, București, 1927, p. 8–13; *Problema culturii românești în ținutul secuilor*, în Trans., LXI, 1930, p. 153–162; *Die Szekler*, Sibiu, 1939, 211 p.; Tr. Popa, DocMur., MonTgM., p. 11–12; A. N i s t o r, RevTeol., XVII, 1927, p. 274–284; I. R a f i r o i u, RevTeol., XVIII, 1928,

---

[59] De ex. Trans., LI, 1930, p. 154 (Opreanu) „circa 50% din secuii de azi sînt români secuizați în decursul veacurilor, români ce au rupt toate legăturile cu românismul, complet asimilați de secui, 60 000 români adevărați, 30 000 pe jumătate secuizați, peste 200 000 elemente etnice de origine românească azi complet secuizate..."; *Die Szekler*, p. 188; Dobrotă, *op. cit.*, p. 13 „adevărul este că populația din jud. Odorheiu, Ciuc, Treiscaune este în marea ei majoritate de origine românească și băștinașe pe aceste plaiuri; că prin urmare secuii sînt români de origine cărora li s-a răpit limba maternă – prin diferite machinații maghiare...". Comuna Acățari (Ákosfalva, jud. Mureș), la a. 1824 era o populație numai români, biserică ort., școală românească, 400 familii (etc.)", GazMur., 1937, nr 15, 1 XI, p. 2 [eventual o confuzie sau greșeală de tipar cifra „400 familii", la fel ca „118 patres familias disuniti" la a. 1783 (DocMur., p. 20, în loc de 18 familii, p. 19)]. „Secuii sînt în cea mai mare parte *români secuizați...*", SecRom., p. 5 etc. Izolate, fără o fundamentare și exemplificare concretă în amănunt, asemenea aserțiuni privind ansamblul Secuimii nu sînt deocamdată verosimile, par mai mult exagerări și generalizări pripite.

p. 69—82; Teodor Chindea, *Contribuţii la istoria românilor din Giurgeul Ciucului*, Gheorgheni, 1930, 149 p.; G. Popa-Lisseanu, *Secuii şi secuizarea românilor*, Bucureşti, 1932, 62 p. (cf. GazMur., 1933, nr 24, 18 VI; versiune ungurească *A székelyek és a románok, székelyesitése* de dr. Kendi S., Bucureşti, 1936, 126 p.); *Sicules et Roumains. Un problème de dénationalisation*, ed. I, Bucureşti, 1933 [recenzii: UgJB., XVI, 1936, p. 135—136; H. G(eorgescu), AnIstN., VI, 1936, p. 582—5], ed. II, 1939, 80 p.; *Date privitoare la maghiarizarea românilor*, Bucureşti, 1937, 93 p. [recenzie: A. Bărbat, ObsSEc., VII, 1937, p. 199—201]; *Originea secuilor şi secuizarea românilor*, Bucureşti, 1941, 160 p., regrupînd materialele din scrierile precedente, informează că „materialul nostru foarte bogat, nefiind complet şi nici egal pentru toate comunele din regiunea secuiască, n-a putut vedea lumina zilei", p. 5 (cf. AnIstN., VIII, p. 436—7). I. Bozdog, *Progres şi cultură*, Tg. Mureş, I, 19, 1933, nr 1, p. 22—24 Trans., LXV, 1934, p. 343; I. Moldovanu, Trans., LXV, p. 310—311 (infra, p. 114). A. Gociman-Oituz, *Problemele româneşti în regiunea secuizată*, în ObsSEc., V, nr 2—4, 1935, p. 83—95 (NmN., III, 1936, nr 3—5, 19, 26 I şi 2 II). N. Iorga, *Începuturile şi motivele desnaţionalizării în Secuime*, în MemIst., III, XVIII, 1936—7, p. 317—231. N.I. Dumitrescu, *Praid, sat într-un ţinut secuizat* (Biblioteca Astra, nr 23), Sibiu, 1936, 86 p., Şt. Meteş, *România Eroică*, 1937, 1 mai. N. Sulică, *Contribuţii la istoria vechimii elementului românesc şi a circulaţiei cărţii româneşti în regiunile secuizate*, în Reînv., I, 1937, p. 11—22, II, 1938, p. 11—29, Ioan N. Ţuţuianu, MijlDesn. [rec. A. Bărbat, ObsSEc., VII, 1937, p. 201—202]. I. Breazu, *Astra în regiunea secuizată şi pe frontiera de vest*, în Trans., LXVIII, 1937, p. 470—474. A. Şara, *Progres şi cultură*, V, 1937, nr 7—8, p. 4—10. O. M. Dobrotă, *op. cit.* I. Hurdubeţiu, *Muscelul Nostru*, 1940, nr 9—10. Maria I. Negreanu, RomTgSec., (1943).

În afară de aceste lucrări (monografii, studii, articole, note de reviste), alte contribuţii substanţiale, de mare importanţă nu numai pentru detalii şi situaţii locale, ci şi pentru ansamblul problemei au adus numeroasele articole (unele fiind chiar studii temeinice) şi notele din presa românească apărută în oraşele din zona secuiască, la Tîrgu Mureş, Odorheiu, Gheorgheni, Sfîntu Gheorghe şi Miercurea Ciuc, între a. 1922 şi 1940, scrise şi susţinute de cîţiva publicişti harnici, talentaţi şi combativi, de profesori, învăţători, activişti culturali, preoţi şi organele administrative ale celor patru judeţe ale Secuimii. Aceştia cunoşteau mai bine, direct realităţile populare ale satelor româno-secueşti, putînd—acum patru, cinci decenii—să afle şi să culeagă nemijlocit date şi informaţii autentice, valoroase: indicaţii privind relaţiile dintre „secuizaţi" şi vechii secui, situaţia şi

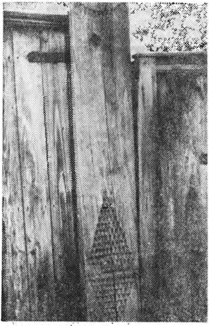
conștiința lor, date din trecutul și suferințele lor recente sau mai îndepărtate, declarații și amintiri ale unor bătrîni octogenari cu prețioase elucidări, nume proprii, cărți, matricole, materiale arheologice și chiar numai simple tradiții sau ecouri îndepărtate ale procesului înstrăinării, — care toate constituie materiale documentare valoroase, de primul rang. Ziarele: *Mureșul*, *Mureșul cultural*, *Astra*, *Gazeta Ciucului*, *Secuimea (Gazeta Odorheiului)*, *Glas românesc din regiune secuizată*, *Gazeta Mureșului*, *Glasul Mureșului*, *Neamul nostru*, *Oituzul*, *Ținuturi secuizate*, revistele *Reînvierea*, *Progres și cultură* (dintre ai căror colaboratori mai de seamă sînt de menționat numai: I. Bozdog, T. Chindea, G. N. Gîrnețiu, O. M. Dobrotă, T. Anastasiu, A. Gociman, A. Nistor, R. Robu, Dr. V. Bidu, N. Sulică, N. I. Dumitrescu, N. I. Țuțuianu, G. Tîrnăveanu, G. Belea, E. Cîmpeanu, E. Coleeriu, G. M. Stancu, I. Mateiu, I. Tomulese, V. Netea) și *Jar și slovă* nu pot fi ignorate fără a lăsa o gravă lacună în documentarea privitoare la istoria Secuimii și a secuizării românilor, ca și la antroponimia și limba populară din Secuime[60].

În lumina rezultatelor (informații și materiale, constatări și concluzii), deși parțiale și cu foarte multe lacune, înregistrate de bibliografia și presa românească dintre cele două războaie mondiale, realitatea istorică a maghiarizării masive a românilor în Secuime apare mult mai amplă și reliefată, nuanțată, iar așa-numiții „români mistificați printre maghiari (secui)" [61], pierduți în masele ungarofone, sînt cu mult mai numeroși. Dar fiindcă în prezenta cercetare filologic-lingvistică și istorică nu este necesar nici posibil reproducerea și analiza ori măcar rezumarea tuturor materialelor și constatărilor din bibliografie inclusiv presa, vor fi semnalate cîteva observații și rezultate mai remarcabile ale cercetătorilor și publiciștilor menționați, restul urmînd a fi cuprins și valorificat într-o altă amplă cercetare monografică ce să fie precedată și de alte anchete amănunțite, locale, culegeri de materiale, utilizarea largă (dacă nu exhaustivă) a documentelor de orice natură, atît din arhive, cît și actualitatea ori trecutul recent (actele parohiilor, școlilor, sfaturilor populare-primării, cărților funciare, cifrele din Șematisme etc.), care nu pot fi înlocuite numai prin surogatul „bibliografiei" oricît de amplă și chiar exhaustivă (cum nu este cazul în cercetarea prezentă).

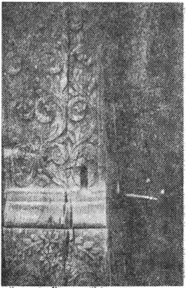
---

[60] Spre a se elucida „Elementul românesc în Secuime", Asociația învățătorilor din Odorheiu a publicat concurs cu un premiu pentru o lucrare cu acest subiect. Pînă în a. 1936, s-a prezentat o singură lucrare, a învățătorului G. M. Stancu (cf. GlasMur., 1936, nr 46), care s-ar părea că nu era corespunzătoare, ca atare n-a fost publicată (autorul decedat în a. 1937; GazOd., 1937, nr 239, 28 X, p. 2). Un șir de articole au fost semnate de V. Netea în ziarul clujean *Națiunea română* între 1935 și 1938.

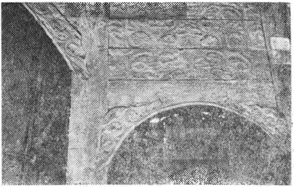
[61] M. Lapedatu, *Miscellanea* (1925), p. 160.



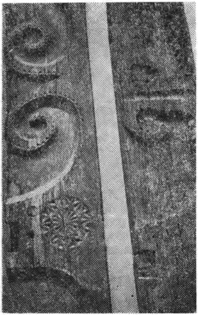
21 Decorație geometrică
la biserica
din Armășeni (jud. Harghita)



22 Decorație de poartă
la Căpîlnița
(datată 1886)



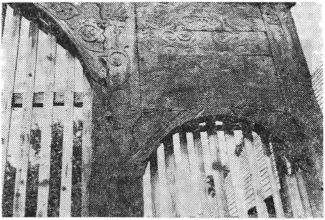
23 Decorație de poartă la Căpîlnița



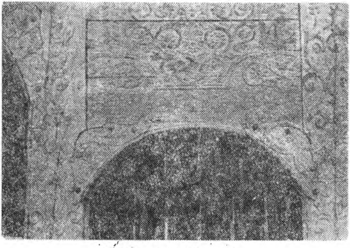
24 Ancadrament de poartă
la Firtuişuieni
(în Muzeul Cristuru Secuiesc)



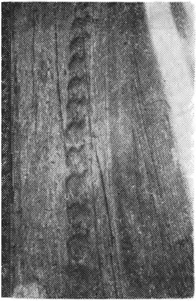
25 Detaliu decorativ
la o poartă
(în Muzeul Cristuru Secuiesc)



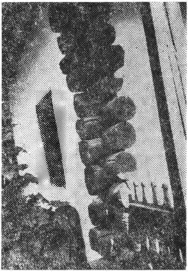
26 Ancadrament la poarta de la Casa Lupu din Bisericani
(jud. Harghita)



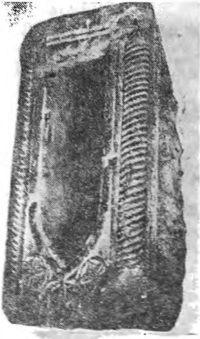
27 Ancadrament la poarta
de-la casa Pál (jud. Harghita)



28 Detaliu de la poarta
Adorjan-Armășeni
(jud. Harghita)

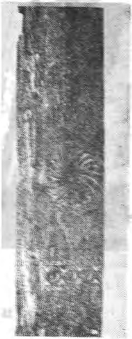


29 Sistem de încheietură:
casa din Armășeni
(Muzeul jud. Covasna)



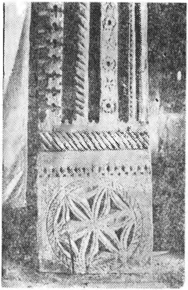


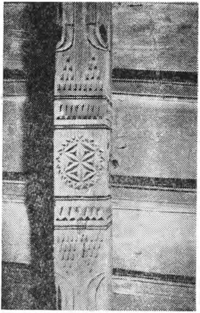
30–31 Împrumuturi de la lemn la piatră, de la români la secui: tabernacolul de la Porumbeni Mari (Muzeul jud. Covasna) şi tabernacolul bisericii reformate de la Bisericani





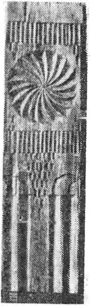
32–33 Meşter-grindă cu datare cirilică (în Muzeul jud. Covasna)



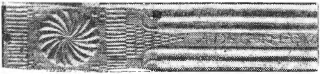


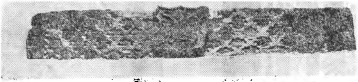
34 Detaliu decorativ (la biserica din Pănet (jud. Mureş)

35 Detaliu de grindă la casa din Armăşeni (1767)

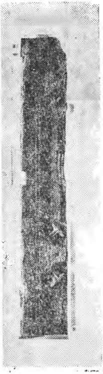


36—37 Meşter-grindă cu inscripţie şi datare (1717) de la Reci (Muzeul jud. Covasna)

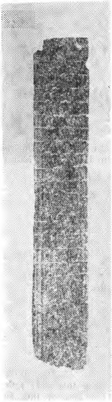




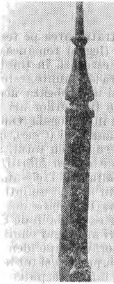
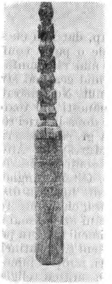
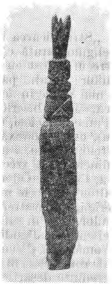
38 Fruntar de uşă, datat 1647 (Muzeul jud. Covasna)



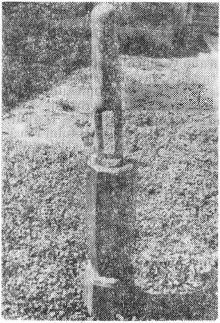
39 Fruntar de poartă din Cristuru Secuiesc (jud. Covasna)



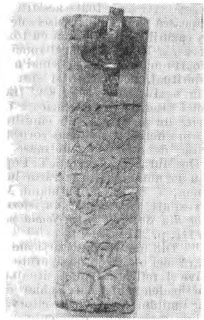
40 Fruntar de uşă, datat 1661 (Muzeul jud. Covasna)

41—43 Stîlpi funerari din Doboșeni, Bățanii Mici și Mari (sfîrșitul sec. XIX—începutul sec. XX) (Muzeul jud. Covasna)



44 Zdrobitor de lemn pentru jir (Siclod) (Muzeul jud. Harghita)



45 Teacă de coasă (Muzeul jud. Harghita)

„Stratificarea în timp, dar mai cu seamă stratificarea pe teren a religiilor arată că pe de o parte confesiunea (legea) românească în trecut a fost cu mult mai răspîndită decum este azi, în ținutul secuilor; de altă parte, fiind cea mai strîns lipită de munte, este și cea mai veche în acest ținut. Nenumărate dovezi ne probează acest lucru. Multe biserici românești din toate părțile ținuturilor azi nu mai au credincioși, de ex. două biserici românești în Bodogaia (Odorheiu), una ortodoxă, alta gr.-cat., biserica din Lăzăreni (Ciuc), din Curteni, Sărata, Budiu (Mureș) etc. Altele s-au ruinat cu totul, iar credincioșii au trecut la confesiunile secuilor, de ex. în Mărtinuș, Daia, Corund (Odorheiu), Olteni, Anghelus, Ghidfalău (Treiscaune) și altele. În cele mai multe locuri a dispărut din sate și amintirea bisericii, se păstrează însă cimitirele românilor, deosebite de ale secuilor, deși în sate români azi nu mai sunt; de ex. Dobolii de Sus (Treiscaune), Jigodin, Șoimeni (aci era pe vremuri un singur cimitir: cel românesc), Ciceu, Păuleni ș.a. Datinele secuilor, aproape identice cu ale românilor, la nașteri, nunți și înmormîntări, precum și tot felul de credințe deșarte în legătură cu religia, arată influența puternică a fondului religios românesc, exercitat asupra secuilor prin secuizarea românilor. Pricina secuizării a fost în trecut ca și azi organizarea foarte defectuoasă a bisericilor românești, apoi persecuțiuni, ademeniri de ordin material, presiune morală, certuri între cele două biserici românești ș.a.; toate acestea au făcut ca elementul românesc să se lipească pe încetul de bisericile secuiești și în majoritatea covîrșitoare a cazurilor să se piardă cu totul pentru românism și biserica românească. Iar că numărul românilor secuizați pe această cale a fost foarte mare, o arată tocmai mulțimea dovezilor de ordin material și spiritual, documente și statistici tipărite, nenumărate documente din arhivele bisericilor ș.a." (LucrGeogr., III, p. 108, Opreanu). „Numai bisericuțele sărăcăcioase din margine de sat, inscripțiile spălăcite de pe crucile din cimitire și documentele îngălbenite, resfirate prin diferite arhive mai vorbesc despre existența elementului românesc de odinioară, în mase destul de compacte prin Secuime" (DocMur., p. I, prefață T. Popa). În același sens, constatări identice, cu noi amănunte în lucrările lui T. Chindea, Popa-Lisseanu, A. Gociman, N. Sulică, I. Țuțuianu, M. Negreanu și recent la Traian Dusa (vezi art. *Elie Câmpeanu, istoric și luptător pentru drepturile românilor din Secuime în perioada pre și post-memorandistă*, în *Marisia*, VIII, p. 227–234).

Din numeroasele articole și note, bine documentate, realiste, fără nici o exagerare, apărute în p r e s ă, ca atare extrem de sugestive și reflectînd fidel situația din deceniile 1920–1940 (ca și din perioadele anterioare, chiar din veacul al XIX-lea ori mai vechi), ne limităm la relevarea cîtorva pasaje mai pregnante și semnificative, care sînt documente cu valoare istorică excepțională. În

valea N i r a j u l u i „... ființa și dreptul la viață a cîtorva mii de suflete, dintre care abia a treia parte mai vorbește azi limba română" (*Astra*, 1929, nr 12, 17 II et passim I. Bozdog); pe aceeași vale, în fiecare sat se află o biserică de lemn în ruină, părăsită, nicăieri nu se mai aude o vorbă românească, dar „dacă am căută prin matricolele bisericilor reformate din aceste sate, am află că majoritatea locuitorilor este de origine românească, de confesiune greacă și că cea mai mare parte din ei au trecut la religia reformată abia pe la sfîrșitul sec. XIX-lea" (*Astra*, 1927, nr 15, 10 III, p. 2, S. Pasere). „Românii secuizați — uitați și pierduți ai neamului românesc — o mare și neiertată greșeală din partea conducătorilor poporului român din Ardeal, indiferența ce au manifestat în timpul dominației ungare față de acest element din ținutul secuiesc. De fapt și mai îngrijorătoare este indiferența condamnabilă ce s-a manifestat de la unire [a. 1918] încoace față de românii secuizați. Toată lumea românească și toate partidele politice cred că secuii constituie un bloc compact în mijlocul românilor. În sec. XVI-lea documentele menționează mulți români, care au scăzut mereu, scădere ce continuă și azi, datorită lipsei de organizații bisericești, a certurilor dintre biserici, a izolării față de restul masei etnice românești, mai ales cu sudul (Brașov) etc." (NmN., 1934, nr 1, 1/I, p. 1, Dr. V. Bidu). „Toată regiunea secuizată este un imens cimitir al națiunii române, de unde ne vin strigăte desperate de ajutor. Aproape nu există sat în care să nu fie sau să nu fi fost români. Unde ei au dispărut, mai stau mărturie tristă biserici părăsite, în ruină și cimitire în parajină" (ObsSEc., V, 1935, nr 2—4, p. 83—85, A. Gociman). „Procesul secuizării românilor din sud-estul Transilvaniei a fost desăvîrșit prin măsurile inchizitoriale luate de guvernele de la Budapesta împotriva românilor ce-și păstrau limba și credința strămoșească; dar mai cu seamă prin activitatea societății EMKE prin secția numită «Székely Aktia», sub pretextul culturalizării populației secuiești s-a făcut maghiarizarea forțată a românilor prin școală, biserică, administrație. În toate comunele românești s-a introdus la școlile primare numai limba ungurească; preoții ortodocși au fost alungați din bisericile lor, iar credincioșii români — opriți să se închine la lăcașurile lor, erau îndrumați și siliți a trece la catolicism ori la reformați. Cum cei mai mulți români au refuzat să treacă la catolicism, autoritățile administrative au falsificat registrele stării civile, atît cu privire la numele locuitorilor, pe care le-au secuizat, cît și la confesiunea lor, pe care au înlocuit-o cu cea catolică sau reformată" (*Oituzul*, 1936, nr 19, 26 IV, p. 5). „Un nucleu de coloniști unguri aduși în sec. XII-lea de pe pusta Ungariei, înzestrați cu toate privilegiile timpurilor trecute, — care au asimilat masa românească. 'Blocul secuiesc' este o invenție mincinoasă de după a. 1848. Prin secuizarea unui considerabil număr

de români, peste 50% din massa secuiască de azi, populaţia secuiască se compune din două elemente constitutive : secuii de origine maghiară şi secuii de origine română care nu mai ştiu nici o iotă românească şi cari şi-au pierdut în bună parte şi conştiinţa naţională" (*Oituzul*, 1936, nr 39, V. Bidu). „Mîna de secui (maroknyi székelység), cum spune un scriitor ungur, pe cari statul maghiar împilator i-a folosit pentru a falsifica istoria unui întreg ţinut, există şi azi. Noi îi cunoaştem şi îi stimăm chiar" (GazOd., 1937, nr 219, 20 II). „Înaintaşii noştri ocupau toate colţurile ţinutului secuiesc, ceea ce ar fi de neconceput în ipoteza falsă a unei imigraţii tîrzii"... ; „politica naţiunii unitare a dat roade extraordinare în Secuime : şcoala, biserica şi administraţia erau în slujba ei, prigoana preoţilor care scădeau, poporul român în parte părăsit, despreţuit, aproape strivit de greutăţile publice ale domnilor, ţinut cu dinadinsul într-o stare culturală înapoiată — împilat şi asuprit de veacuri — uşor a fost sedus de cei ce voiau să-l izbăvească stîrnind în el speranţe deşarte de libertate şi bunăstare materială ..." (I Mateiu, GlasR., 1936, nr 184, 10 IV, p. 4 şi 8 etc.). „Mai multe familii în Satu Nou se declară români, — dar mulţi români au trecut la alte confesiuni. Identificarea lor este uşoară, căci populaţia ştie şi azi care sînt români şi care sînt unguri, contopirea nu s-a putut desăvîrşi ... ; la Ocland — numeroasă populaţie românească înstreinată aproape cu desăvîrşire ; mulţi au trecut la unitarieni în a. 1919 sub teroare ; numai 4 familii erau de religie românească (Galiţa, Trifa, Cosman) ; în a. 1875 preotul şi învăţătorul români aveau pădure şi păşune ; în matricole sînt foarte mulţi români care azi se dau drept secui. Dar populaţia ştie cu precizie cine este român şi cine nu ..." (GlasR., 1936, nr 184, p. 24). Conscripţiile din a. 1733, 1750, 1760 şi 1805 sînt de comparat cu „statisticile ungureşti din 1868 şi 1910, din care se constată că nu există nici o singură comună din întreaga regiune în care să nu fi existat sau să nu existe locuitori români ; ruine de biserici româneşti, cimitire, moşnegi care ştiu bine că în copilărie vorbeau cu părinţii lor româneşte şi că pe părinţii lor îi chemă Vasile, Albu, Savu, Negrea etc., nu László, Fehér, Szávuly, Nyegra etc. cum îi cheamă pe ei astăzi [etc.]" (GlasR., 1936, nr 191, 3 X, p. 4). „Istoria parohiei ortodoxe din Porumbenii Mari înfăţişează în miniatură fazele principale de ascensiune, declin şi prăbuşire prin care a trecut marele proces istoric de deznaţionalizare a elementului românesc din întreg cuprinsul Secuimii de azi, — o imagine clară despre situaţia iniţială a elementului românesc din Secuime şi despre declinul său treptat ..." (Reînv., 1938, p. 29). „Dacă vom cutreiera casă cu casă în Baraolt şi vom sta de vorbă cu bătrînii din aceste ţinuturi, vom ajunge la convingerea că 70% din locuitori sînt de origine românească, maghiarizaţi cu forţa

în decursul anilor, răpindu-li-se graiul românesc prin creșterea tineretului în școlile maghiare ..." (*Oituzul*, 1936, nr 36, 13 IX, p. 4) etc. În zona Tîrgu Secuiesc, „mulți dintre secuii de azi povestesc despre ei înșiși că au fost cîndva 'olahi ortodocși', dar nu mai știu limba românească ..." (RomTgSec.).

Asemenea mărturii directe, concrete (majoritatea inexistente ori ignorate în literatura istorică înainte de a. 1925) se găsesc în foarte multe din paginile celor vreo zece gazete din Secuime, cu zecile și chiar cu sutele, — indicînd în chip eclatant o singură concluzie: s e c u i z a r e a a luat proporții mult mai m a r i și s-a extins la î n t r e g u l teritoriu secuiesc de azi. Amestecul fiind lent, îndelungat și confuz (plus circulația populației chiar în mediul rural, între localități și în afară), este foarte greu (afară poate de unele excepții clare, cu informații documentare de dată mai recente) a se face separarea populației în „secui puri" (descendenții celor imigrați dinspre Ungaria în veacul al XIII-lea, ori „huni", „gepizi" etc., eventual veniți aici izolat din teritorii etnice maghiare) și cei de obîrșie românească, rezultați fie din amestec, fie din grupele de români (cîte o parte din sat, ori sate întregi) asimilați, acei numeroși „magyarokká lett románok" (supra, p. 90), prezenți în toate s a t e l e și orașele Secuimii: posibil, cum s-a spus, după unele evaluări să fi fost cam 1/3 din totalul populației rurale în veacurile XVII—XVIII, — foarte mulți din ei încrucișați cu secuii autentici prin căsătorii mixte. După tăvălugul nivelator al deznaționalizării (proces lent de resorbție, în care majoritatea secuiască ungarofonă a „înghițit" lingvistic și cultural-politic, dacă nu biologic, minoritatea valahă românofonă), în satele secuizate totul a devenit o singură masă etno-lingvistică și socială ungarofonă. În aceasta ar fi cam greu a căuta (eventual cu cîteva excepții locale, bine elucidate în prealabil pe cale documentară, prin antroponime, confesiune etc., cum ar fi: Vlăhița, Căpîlnița, Estelnic, Porumbenii Mari, Bodogaia, Sărățeni, Ilieșu, Iobăgeni-Valea, Sîntandrei, Troița etc.) a se face identificarea și separarea elementelor secuiești neaoșe, pure, de cele românești maghiarizate [62]; asemenea lucru s-ar fi putut face eventual mai demult, acum un veac (pe vremea lui Orbán B., supra, p. 81), cînd procesul integrării masive nu era încheiat. S-ar putea să aibă dreptate, cu intuițiile-i scăpărătoare N. Iorga constatînd că „în afară de cîteva fețe boțite, galbene, pistruiate, secuiul are fața alor noștri și casa, cîntecul, danțul lui ca ale noastre sînt" [63] și că „nu există o singură Secuime, nu există un singur fel

[62] „Dozarea părții de românism din Secuime este prin urmare lucru greu, dacă nu imposibil...", BulGeogr., XLI, 1922, p. 118 (V. Mihăilescu).

[63] N. Iorga, *Astra*, 1926, nr. 1, XII, p. 1.

de secui, nu există o singură categorie de români «secuizați». Se poate fixa ușor o linie sub Carpați unde este vizibilă o pură rasă finică, a statului joase și a micilor figuri palide, și o alta, de mare amestec și cu sașii pe marginea sau în apropierea Oltului pînă la schimbarea lui de direcție către apus și, între românii momentan pierduți, sînt două feluri de români pe cari, în ciuda felului lor de a vorbi, dar în legătură cu aderența, păstrată, la una din cele două biserici ale noastre (plecate din același izvor), îi reclamăm după tot dreptul, pentru dezvoltarea unitară a rasei noastre" [664].

Rezultatele cercetărilor istorice și filologice despre deznaționalizarea masivă a românilor în Secuime par să fie confirmate de „cercetări ale dr. P. Râmneanțu, făcute în Secuime, care în baza a mii de analize de sînge au dovedit că așa-numitul indice biologic de rasă al populației din sate românești, din sate secuiești în parte și din sate pe care în baza constatărilor de altă natură trebuie să le considerăm compuse din români secuizați este același cu al românilor în general și net deosebit de acela al populației maghiare de pe alte plaiuri și al maghiarilor în general. Dacă studii ulterioare vor trebui să stabilească mai amănunțit și mai extensiv aceste relațiuni, putem afirma fără posibilitate de contrazicere că majoritatea populației din Secuime este de origine etnică românească, indiferent dacă mai vorbește sau nu limba română, dacă mai aparține sau nu credinței noastre, dacă a mai păstrat sau nu amintirea legăturii firești cu neamul românesc" [665].

Critica lui Z. I. Tóth. Bibliografia românească inclusiv o parte din presa menționată (supra, p. 102) a fost supusă unei analize ample, cu scopul practic (național-politic) de a contesta sau măcar a minimaliza adevăratele proporții și semnificația procesului de maghiarizare a românilor în Secuime, ca și eventuale concluzii cu consecințe de actualitate de către Tóth I. Z. [666]. *A román historiográfia és a Székelyföldi románság kérdése* [Istoriografia românească și problema românilor din Secuime], în ErdM, XLVIII, 1942, p. 580–598 (= ErdTudF., nr. 145; cf. ErdTVk., 1940–1, p. 251–306): muncă erudită cu sofistică verbală dar nu mai puțin lipsită de obiectivitate și probitate

[664] Idem, *Mem.*, III, XXIII, p. 21.

[665] I. Moldovanu, Trans., LXV, 1934, p. 310–311 (= GazTr., 1934, nr. 82, 16 IX); P. Râmneanțu — P. David, *Cercetări asupra originii etnice a populației din sud-estul Transilvaniei pe baza compoziției serologice a sîngelui*, în BulEugBiopol., VII, 1935, p. 36–66; P. Râmneanțu, *Origine ethnique des Sicules de Transylvanie*, în RevTr., II, 1935–6, p. 485–500; Veress M., *Erdélyi magyarok és románok vérbeli különbségei* [Ungurii și românii din Ardeal în lumina antropologiei], în MagyR., II, p. 599–607. Dr P. Râmneanțu a stabilit că media indicelui biochimic al secuilor (deci cu multe elemente românești) este de 2, mai apropiat de indicele românesc 2,1, decît cel unguresc 1,5. Rezultate admise de ex.: [illegible], *Anthropologie* [illegible], Ost III: Anthropologie v Rumunsku, Brno ([illegible] anthropol. [illegible] 1940), pp. 66.

[666] Tóth I. Zoltán, stabilit la Budapesta, a fost [illegible] din oct. 1956 (era profesor la universitate).

științifică (insistînd unilateral, tendențios, dar cu remarcabilă dibăcie, numai asupra unor lacune de amănunt sau erori în argumentarea cîtorva dintre cercetătorii români) în aceste complicații eclectice și confuzioniste de materiale, informații și păreri, cu numeroase erori, reticențe și falsuri grosiere, deliberate, care prin diversiuni, argutii verbale și mistificări urmăreau escamotarea faptelor, a realității social-istorice.

Pe alocuri (de nevoie, în fața evidenței faptelor) autorul recunoștea maghiarizarea românilor, uneori chiar masivă, de lungă durată (de ex. ErdM., 1942, p. 555, 556; supra, p. 79 — 81), dar consideră greșit (nu fără „skepsis") pe toți ca imigrați mai ales în sec. al XVIII-lea din Moldova și din alte zone etnice românești (cf. infra, p. 97 [unde erau, firește, aduși cu toții „din Peninsula Balcanică" prin veacurile XII—XIII]). Spre evitarea oricărei surprize și complicații, Tóth interpreta existența și persistența elementului popular românesc prin „imigrare continuă" din afara Secuimii, în loc să încerce a vedea realitatea locală social-istorică: scăderea masivă și rapidă a unei populații indigene romanice, maghiarizate intens și pe care infiltrările sporadice dinspre Moldova, Muntenia și sudul Transilvaniei (mai ales din zona Făgăraș) au sporit-o prea puțin, fără să o poată salva de secuizare.

Este lucru notoriu că (în afară de onorabile excepții rare, mai vechi, ca K. Benkő, supra, p. 80, F. Kozma, p. 83, P. Hunfalvy, p. 84, P. Balogh, p. 89) realitatea istorică a maghiarizării unei considerabile părți a românilor în teritoriul secuiesc a fost și continuă să fie ocolită (veritabilă „bête noire"), cît posibil cu firească discreție (cf. supra, p. 92; care însă aduce mai mult a „tactică de struț"), prin simplă tăcere și ignorare în istoriografia și publicistica ungurească („... reticențele și tertipurile presei maghiare și ale celei germane", cum spunea în 1894 A. C. Popovici). Este desigur un subiect gingaș, foarte incomod și penibil, la fel ca problema legăturilor și colaborarea secuilor cu Moldova (Ștefan cel Mare), Muntenia (Mihai Viteazul, Șelimbăr, Mirăslău; Andrei Báthory etc.), contra nobilimii feudale ungurești și ardelene [67], mai ales pentru istoriografii și agitatorii

[67] Cu privire la relațiile de prietenie îndelungate și intense ale secuilor cu Moldova și Muntenia, cf. supra, p. 38; asemenea relații nu puteau fi „ignorate" prin același procedeu al tăcerii, iar istoriografii care vorbeau de ele începînd cu Zamosius (Szamosközy, sec. XVII) pînă la Szádeczky L. și alții mai tineri le relatau cu multă silă și „amărăciune", chiar cu „scîrbă" nedisimulată, considerîndu-le ca aberații și „trădări". În realitate însă secuii își urmau interesele și tradițiile proprii, nu „trădau" pe nimeni, mai ales că ei nu aveau comun cu nobilimea ungurească decît limba și confesiunile, iar adversitatea lor față de feudalismul maghiar și exponenții lui sînt notorii.

ultrașovini, care considerau că pot suprimà populația românească și alte naționalități nu numai prin deznaționalizare, ci și prin ... „ignorare" [68]. Cită vreme nu s-a obținut „suprimarea" cu totul prin „uitare" ori alte formule adoptate de unii politicieni și propagandiști [69], deznaționalizarea trebuia în orice caz redusă la minimum (cel puțin pe hirtie, in birouri și dosare) și bagatelizată prin diversiuni și mistificări, cum au incercat unii ca Bányai J. (supra, p. 97) și Tóth Z. I., care (cum s-a văzut) foarte bine cunoștea realitatea și proporțiile fenomenului; dar nu citează nici măcar un nume propriu de român secuizat, ca și nimic din alte mărturii orale sau indicații arheologice și informații din documentele despre numele românești „dispărute" în Secuime. În toiul narațiunii și „argumentării" sale acrobatice, Tóth Z. I. mai etalează și aserțiunea (posibil copiată după Orbán B., supra, p. 81—82): „a görög keleti vagy katolikus székely, aki esetleg még román nevet is visel, semmiképen sem volna meggyözhető arról, hogy ősei románok lettek volna, sőt az ilyen gyanusitást a legsúlyosabb sértésként fogja fel" (= pe secuiul ortodox ori grecocatolic, care eventual mai poartă și nume românesc, nicidecum nu vei putea să-l convingi că strămoșii săi ar fi fost români; dimpotrivă, asemenea bănuială i-ar cădea ca cea mai gravă insultă; ErdM., 1942, p. 556). Ar fi putut Tóth să menționeze și cazuri, mai concrete, ale altor descedenți din asemenea rătăciți fără voia lor, ca primarul din Chileni (Killén, jud. Covasna) „secuiul" Ráduly Lajos (L. Radul,

---

[68] I. Marea monografie a județului Treiscaune (Covasna) apărută cu prilejul mileniului, compilație a unui colectiv de 9 autori eruditi in frunte cu prefectul (*Háromszékvármegye Emlékkönyv.* Magyarország ezeréves fennállása ünnepére. Háromszékvármegye törvényhatosági bizottságának megbizásából szerkesztették Potsa József, Antal M., Bogdán [român sau armean?] Arthur, Csifó Salamon, Gödri F., Gyárfás Gy., Malik J., Székely Gy., Szentiványi M. Sf. Gheorghe — Sepsi Szt-György, 1899, 380 p., in 4°): acești autori cunosc și descriu totul in județul lor istoric, lucruri și probleme mari, ca și mărunțișuri gospodărești (unele nesemnificative), in afară de compoziția etnică și un fapt de notorietate generală: că in vechiul jud. Treiscaune mai existau pe timpul „mileniului" vreo (minimum) 30 000 (deci mai mult de 1/4 din intreaga populație) români, unii maghiarizați (cf. supra, p. 55—59, 71, 73); spre a fi ocolită menționarea românilor din județul lor, cei 9 autori și-au intocmit „tematica" monografiei renunțind cu totul la vreo expunere privind structura populației sub raport etnic, lingvistic ori confesional. — II. *A székely nemzet története és alkotmánya*, 1927 [Istoria și constituția națiunii secuiești] a lui Szádeczky L. [gentiliciu polonez sau slovac, deci un neofit], pentru care populația românească (cel puțin 1/3 din masele „națiunii secuiești") in Secuime pur și simplu „nu există, n-a existat niciodată". Cu greu s-ar putea află pilde mai pregnante de incorectitudine profesională și de cinism politic decit la acești ultimi scutieri ai feudalismului imperialist austro-ungar.

[69] Prin a. 1935, un deputat de Ciuc (dr. Pál Gábor) afirmà in discursuri electorale cu admirabilă temeritate și candoare că „maghiarizarea românilor este o legendă scornită de români pentru motivul simplu că au nevoie de o justificare a politicii lor de românizare", — aserțiune ce apare grotească și totodată un grosier truc demagogic, firesc la un politician șovinist; cf. GazC., 1935, nr 134, 15 VI, p. 1.

evident român maghiarizat), care acum trei decenii spunea (în momente de furie) cît îl ținea gura „nici un român nu valorează absolut nimic în fața mea" etc. (NmN., 1936, nr 3, 19 I, p. 4), ori pe foștii români (maghiarizați de vreo două veacuri) din Vlăhița (Oláhfalu) care se dau drept „cei mai puri reprezentanți ai naționalității siculice". Dar cu asemenea „argumente" confuzioniste nu se contribuie la diminuarea proporțiilor adevărate ale fenomenului maghiarizării în sec. XVIII—XIX, precum nici la elucidarea lui documentară integrală. Este posibil și firesc că, prin a. 1940—1944 (ca și mai înainte, cf. supra, p. 73, 113), unii „secui ortodocși" cu sau fără nume românești maghiarizate (deci evident descendenți din români rătăciți) [care în sens obiectiv pot fi considerați „unguri curați" cam în măsura cît erau „turci veritabili" ienicerii crescuți din copii luați ca tribut „de sînge" de la popoarele slave din Peninsula Balcanică] se vor fi simțit „insultați" (dar cf. cazuri contrare, supra, p. 90 etc.) dacă li se amintea adevărata obîrșie etno-lingvistică (pe care nu ei, plugari, crescători de vite și nu filologi ori doctori în istorie și arhivistică, ci istoricii-filologi au posibilitatea să o determine [70].

De altfel nu este de așteptat și nu e necesar ca țăranii români secuizați (de cîteva generații sau de 1—2 veacuri), în toate „scaunele", să mai fie capabili și dispuși a se recunoaște și declara ca români, dacă (precum este de asemenea firesc) nu se mai consideră și nu se declară români („olahi") nici numeroșii intelectuali secui în Transilvania și Ungaria. Educația și mediul, rutina cadrului social-lingvistic și cultural din Secuime au transformat totul, nivelînd în sens unic pînă la totala dispariție orice reminiscență în conștiința acestor români despre adevărata lor obîrșie : „nici unul dintre ei nemaivoind să știe nimic acest lucru" (cum spunea G. Popa-Lisseanu). Dar asemenea „supărare" a unor „româno-secui" nu constituie o dovadă că ei nu fuseseră odată chiar *români*, obîrșie de care este natural să se lepede, să n-o cunoască, s-o conteste : chiar renegații și neofiții de recentă dată, în majoritate se leagă desperat de noua lor apartenență social-lingvistică ori confesională ; cu atît mai mult cei „trecuți" cu 2—3 generații sau veacuri în urmă dintr-o comunitate la alta și care nu

---

[70] Învățători, profesori, medici, meșteșugari, avocați, magistrați, ingineri, funcționari, preoți (în special romano-catolici, de ex. cei menționați în *Catalogus vicariatus Claudiopolitani dioceseos Alba Iuliensis*, Claudiopoli [Cluj], 1943 : *Antoni, Bajkó, Bokor, Gánya, Kende, Koszta, Lestyán, Merza* (armean ?), *Oláh, Pászka, Ráduly, Todor, Zsok)* etc. de origine evident românească, purtînd tipice antroponime ca acele amintite, ori *Boér, Bogdán, Bogya, Borbát, Daradics, Kolcza, Mánya, Opra, Sztankó, Tamucza* etc. (cf. SzF., Székelység ș.a.), în Odorheiu, Sfîntu Gheorghe, Ciuc, Tîrgu Mureș, București și alte localități. Acești intelectuali ar fi putut cunoaște măcar parțial istoria și structura etnic-demografică a patriei lor secuiești, ca și rostul numelor gentilice românești pe care continuă să le poarte în urma „metamorfozei" ce au străbătut părinții ori strămoșii lor devenind maghiari.

păstrează decît eventual numele gentiliciu indicîndu-le obîrșia reală ce poate fi constatată adesea și prin alte documente. În realitate, însă, cei ce se manifestau ca L. Radu (la Chileni) nu aveau o aversiune exclusiv contra românilor și a limbii lor ca atare, ci împotriva a tot ce este străin de limba și mentalitatea ungurească ce se imprimase acestor neofiți. În cercetarea istorică nu sentimente relative, trecătoare ale unor indivizi sau mici grupe sociale captate și derutate de propagandă ori de nevoile cotidiane ale vieții, ci realitatea absolută a f a p t e l o r trecute (consumate, uitate, chiar cu totul „inactuale"; morții și veacurile demult apuse, înmormîntate) interesează și este urmărită prin toate mijloacele documentare disponibile și utile, — cum spunea la 1946 însuși Tóth Z. L. (infra, p. 119); iar actualitatea și prezentul le vor studia spre valorificare continuatoarele istoriografiei: sociologia, politica, economia politică și alte științe sociale. Dacă pe un Tóth Z. I. (ca și cu un veac în urmă, pe Orbán B., și pe toți cei care din istoriografie și lingvistică făceau un instrument al intereselor politice, al calculelor de actualitate) îl interesă urmărind scopuri practice, bine cunoscute — numai idiomul ce vorbesc și ce „spun că sînt" secuizații ungarofoni, cercetarea istorică vrea să intre ceva mai adînc și mai departe spre a cunoaște mai întîi trecutul și a ști *ce au fost* acești oameni, cum au devenit ce sînt acum, — indiferent de ce știu și spun ei azi[71] și de eventuale consecințe teoretice sau practice ale unor asemenea adevăruri.

Poate fi relevată, în sfîrșit, o altă aserțiune (care este ori un alt aspect al vicleșugului „istoriografic", ori un „lapsus"[?] ce duce la contradicție fundamentală, de principiu) (cu care Tóth se amăgea ori voia să înșele pe cititori): necesitatea de a se organiză în teritoriul s e c u i e s c *cercetări* de ansamblu, obiective, fără polemică, din partea specialiștilor unguri spre a da un „răspuns științific" la problemele ridicate de Opreanu [72]. Pentru deplina reușită a unei asemenea

---

[71] Dacă (la fel ca orice populație izolată, fără forme de organizare politică proprii) „secuii" de care vorbea Tóth Z. (adică acei numeroși „magyarokká lett románok"), oricît de fanatici maghiarofoni sau chiar catolici și calvini ar fi devenit, sînt puși într-o situație social-juridică și economică asemănătoare celei din vremea maghiarizării (voluntare sau violente) a părinților și strămoșilor (adică să aleagă în alternativa: mizerii și umilințe ca „olabii" ortodocși, ori avantaje materiale și juridic-sociale, chiar bunăstare cu privilegii ca „unguri-secui" catolici, reformați, unitarieni), demonstrîndu-li-se obîrșia lor reală și felul cum au ajuns să fie ce sînt, — ușor s-ar lăsa de „naționalitatea" maghiară (secuiască) adoptivă revenind la românism, fără a li se părea deloc o „gravă insultă" reintegrarea în comunitatea etno-lingvistică firească, de obîrșie, ori eventual în altă „națiune privilegiată" a țării.

[72] „... nagy szükség volna, függetlenül minden vitától, a legkorszerűbb módszerek alkalmazásával, elkésziteni az egész Székelyföld település és népiségtörténetét..." (ErdM., 1942, p. 542, Tóth Z.). Dar asemenea anchete cu mijloace destul de ... „moderne"

întreprinderi științifice importante este necesară nu numai munca dîrză și competentă istorico-filologică, dar și probitatea profesională spre a repera și recunoaște cinstit, integral elementele românești (cît și cum pot fi reperate) din documente, lexic și antroponimia Secuimii, deci a colectivității social-etnice a secuilor amestecați masiv cu românii și cu alte elemente (slave, germanice etc.). Corectitudinea științifică lipsește tocmai în ErdM., 1942, p. 530—558 (ca și în ErdÉvk.), unde nu se face absolut nici o mențiune de cuvintele comune (lexic) și de numeroasele antroponime românești la „secui". Cele „mai moderne metode" („a legkorszerűbb módszerek") preconizate generos de răposatul Tóth Z.I. ar fi trebuit să „dovedească" inexistența ori măcar lipsa de importanță a populației românești maghiarizate în Secuime, în vederea fundamentării tezei despre „puritatea rasială" a secuilor ș.a.; astfel, ar fi niște „metode ultramoderne", absolut „științifice". Dar este greșit a crede, după asemenea constatări, că Tóth Z.I. ar fi fost un deformat profesional ori ideologic, căci cu alte ocazii el are excelente păreri despre rolul și rostul istoriografiei: „istoria este știința realității. Fără a cunoaște realitatea, tot ce stabilim despre trecut rămîne iluzoriu, este șubred viitorul clădit fără ea" [73]; tot el știe însă foarte bine că „natura egoistă a omului îl face ca în sentințe, sentimente și acțiuni să se cramponeze mai mult de eul său subiectiv decît de realitate" [74]. Un exemplu din cele mai pregnante de atare „natură egoistă" a unor istoriografi este tocmai chestiunea maghiarizării românilor din Secuime, în felul cum a fost privită, respectiv deformată și ignorată de

---

au fost inițiate prin anii 1930 de unii cercetători unguri-secui ardeleni (care nu așteptau sugestiile lui Tóth Z. din perioada ocupației horthyste a unei părți a Transilvaniei), de ex. cei grupați la Odorheiu de naturalistul J.Bányai în jurul revistei *Székelység* (1931—1944), care au cercetat Secuimea sub multe aspecte: balnear-turistic, meteorologic, naturalistic (geologic, botanică, zoologic), etnografic, istoric, arheologic, juridic, economic, gospodăresc, literar și chiar lingvistic etc.; revista conține multe de toate, amestecate, inclusiv glosare ale graiurilor, sport, curiozități, necrologie, povești, snoave și „bancuri" secuiești („gobéságok") ș.a., dar n i m i c cu privire la problema compoziției e t n i c e a teritoriului și la antroponimie (materiale și chestiuni ceva mai importante decît snoavele „gobéságok"), pe care nu le observau eruditii maghiaro-siculici în veacul al XX-lea nici măcar cît Orbán B. cu un veac mai înainte, în afară de mențiunea despre un vag „amestec" etnic. Ar fi de altfel o naivitate grosieră să aștepți din partea lor atîta lipsă de simț practic și național-politic încît să comită imprudența de a vorbi și cerceta obiectiv realitățile populare, adică în primul rînd elementele etnice și antroponimia de factură evident românească, integrarea masivă a populației românești în „națiunea" siculică.

[73] Tóth Zoltán, *Az erdélyi román nacionalizmus első százada* [Primul veac al naționalismului românesc ardelean] *1697—1792*, Budapest, 1946, p. 5.

[74] „Az ember önző természetéből folyik, hogy ítéleteiben, érzelmeiben és cselekedeteiben inkább szubjektív énjéhez ragaszkodik, semmint a valósághoz", *ibid.*

mulți erudiți unguri, ca Orbán B., Barabás A., Szádeczky L. etc. și chiar de însuși Tóth Z.I.

Procedeele, mecanismul, etapele maghiarizării din S e c u i m e au fost prezentate sub diverse aspecte, în faze și locuri variate de bibliografia românească și în presă (supra, p. 100—113; în special studiile din LucrGeogr., III., SecRom. și MijlDesn.), cu multe detalii și nuanțe locale, care totuși nu au epuizat realitatea istorico-documentară și care nu pot fi reproduse și nici măcar rezumate aici. Istoriografia și publicistica maghiară (dacă nu ignoră totul prin „discreție" și tăcere profundă) nu făcea decît să constate uneori în termeni vagi cursul general și unele rezultate ale procesului (supra, p. 80 — 82, 84, 89, 93 — 95), fără a fi deloc atentă la detalii, la totalitatea amănuntelor și la mecanismul fenomenului, deci la realitatea proporțiilor lui în perspectiva celor două sau trei secole în care el poate fi urmărit documentar. O cercetare monografică ar trebui să identifice în ansamblu și în detalii toate metodele și mijloacele, etapele și rezultatele concrete, în fiecare localitate, care aici nu pot fi decît schițate în linii mari, plecînd de la realitățile istorice mai vechi, documentele veacurile XIII și XV—XVI. Este vorba de un „sistem" de măsuri și o politică urmată conștient și perseverent în zona ocupată din estul Transilvaniei de către coloniștii secui maghiarofoni, care erau (cel puțin începînd din veacul al XVIII-lea înainte) majoritatea în cuprinsul „scaunelor" corespunzînd județelor de mai tîrziu Ciuc, Treiscaune, Odorheiu, Mureș. Ei reprezentau forța politică și economică, determinantă, conducătoare, dominantă nu numai politic și social-economic, ci și cultural, ecleziastic etc., avînd organizații bisericești mult superioare, susținute de magnați și de stat, cu o bază materială puternică și mult prestigiu, față de resursele modeste și sărăcia endemică românească a modestelor bisericuțe rustice de lemn reduse la micile contribuții ale enoriașilor sărăciți și supuși împilărilor, cu puține ajutoare de „peste munți". Începînd din veacul al XIX-lea, în lupta contra elementului etno-lingvistic românesc a intervenit masiv ajutorul feudalilor și al burgheziei din Ungaria, a guvernelor de la Budapesta ca și totdeauna a celor trei biserici ungurești, — la care se adăugau organizații cu caracter cultural (EMKE), economic-social („Székely kirendeltség" cu sediul în Tîrgu Mureș, 1874) etc. (cf. infra, p. 122).

Într-un asemenea cadru advers, prinsă în cleștele aparatului politic, administrativ, juridic, militar, economic, școlar și ecleziastic al mediului secuiesc maghiarofon, populația românească s-a pomenit mereu mai izolată, risipită, fărămițată, aservită și fără organizații politice, fără școli, cu organizație ecleziastică defectuoasă (în special lipsa de solidaritate românească, „concurența" celor două confesiuni

românești în luptă între ele încă din veacul al XVIII-lea [75], spiritul sectar ori indiferența, cu comoditatea unora din chiriarhii sibieni și blăjeni [cf. supra, p. 82]; la care se adăugau presiunile și șantajul făcut de guvernele Budapestei asupra mitropoliilor, mai ales după a. 1867), — populația românească era neputincioasă și nesusținută de vreo forță politică și economică externă, — încît ea nu avea decît două căi de ieșire : *a*) să-și ia lumea în cap, fugind în alte părți (Moldova etc.) și pierzînd totul în afară poate de sufletul și libertatea conștiinței, ori *b*) să capituleze renunțînd la ființa sa etnică-lingvistică românească și dobîndind unele avantaje cu ușurări materiale. Era natural ca atît cei din orașe, cît și țărănimea (oamenii pămîntului, legați de glia și de vecinitățile lor străvechi), să aleagă a doua cale, mai ușoară : pătura rurală, cu deosebire, nu putea să reziste și să existe prin „idei și principii" naționale abstracte ; ea trebuia să trăiască, în orice condiții ; nu putea să aleagă în locul vieții și existenței sinuciderea fizică pentru legea și limba părintească, pentru romanitate, adică să uiți în chip firesc că erau „sentinele perdute ale romanismului" (cum le spunea Barițiu, la 1874 ; supra, p. 82). Bine era caracterizat fenomenul de un publicist din Secuime, la 1929 : „așezați printre secui, românii săraci, nevoiași și tolerați în folosul stăpînului, au învățat limba acestuia, au împrumutat obiceiurile lui, parte din îmbrăcămintea și mai tîrziu în urma propagandei religioase, credința acestuia și cu încetul au devenit secui, ba chiar mai secui decît aceștia [cf. supra, p. 123] ca să nu-i batjocorească nimeni, să nu tragă la îndoială sentimentele lor, să nu fie bănuiți de necredință și astfel să se poată furișa printre stăpînitori, asigurîndu-și o viață mai bună, mai liniștită, mai omenească decît aceea de rob (iobag). Dureros este faptul că acest proces de deznaționalizare început cu aproape 300 de ani în urmă continuă și azi ..." (GazC., 1929, nr 20, 15 IX, p. 2) [76]. Dar această numeroasă populație rustică fărămițată și dezorganizată sub raport național românesc nu era „dezertoare" și trădătoare a „romanității" și a comunității romanofone, ci victima nevinovată a vitregiei vremurilor, a situației lor izolate și disperate, a unei politici hrăpărețe imperialiste practicate de statul feudal ungar. Treptat, aproape neobservat, în cîteva etape mari, majoritatea populației române din „scaunele" secuiești a putut fi desființată ca realitate și entitate națională în curs de 2—3 veacuri, adică integrată de secuii maghiarofoni.

---

[75] Cf. exemple de lupte confesionale fratricide și fracționiste ce s-au purtat în toată Transilvania și în Secuime (între „ortodocși" și „uniți") și prin satele din scaunul Mureș : DocMur., p. 68—72 etc.

[76] Cf. și alte observații privind situația elementului românesc și politica cultural-bisericească și economică în Secuime : GazMur., 1936, nr 10, 1 VI (I. Bozdog).

Fenomenul prezintă două aspecte mai importante, care se împleteau și completau, cu efecte în adevăr impresionante: *a*) acțiunea oarecum firească, desfășurată „de la sine", pe cale populară, în mare măsură sub influența mediului și a „modei" din cadrul social dat, în familii ori individual, prin amestecul populației românofone (devenite minoritară) cu majoritatea în continuă creștere, dominantă cultural și politic, economic, juridic, eclezastic etc.; ar fi adică, cel puțin în aparență și la prima vedere, un proces desfășurat fără presiuni oficiale (înainte de ascuțirea contradicțiilor naționale în a doua jumătate a veacului al XIX-lea în Transilvania), începînd poate chiar din veacurile XV–XVI (cu toate că după informația din veacul al XVI-lea comunitățile românești din Secuime nu vorbeau limba ungurească) și parțial chiar mai tîrziu; după aceasta a urmat și s-a conjugat suprapunîndu-se: *b*) acțiunea organizată de oficialități (mai ales după a. 1848 și 1868), executată cu excepțională dibăcie și perseverență de către stat direct sau prin școli, administrație, organizații (EMKE, „Székely Aktia" ș.a.)[77], ori de către bisericile ungurești (cu deosebire catolică în zona Ciuc-Gheorgheni, Mureș, Odorheiu, Tîrgu Secuiesc; reformată-calvinistă în sudul zonei Treiscaune-Sfîntu Gheorghe-Covasna, Mureș-Niraj etc.). În mic și individual, atragerea elementului popular românofon spre secui se făcea mai ales prin relațiile sociale firești în satele care t o a t e aveau populație m i x t ă (secuiască și românească, amestecată, conviețuind de mai multe secole, cum s-a pomenit din vremuri „imemoriale"); prieteniile cu încrucișări familiare, cumetriile, căsătoriile mixte în care prevalau sub raport lingvistic de obicei (fie soț, fie soție) elementele ungarofone, cu prestigiu superior social-cultural impus de mediu și de oficialitate. Aici este de menționat în primul rînd un factor (neatestat documentar) de ordin social-psihologic (secundar în aparență, dar important în fond, chiar esențial): trăsăturile principale (alături de altele) ca temperamentul în general liniștit, calm, ținuta modestă, prietenoasă și primitoare (xenofilie, „vendégszeretett") a secuilor, cinstiți și corecți, mai ales cei din mediul rural, în zona Odorheiu, Cristur, Niraj, Tîrnava, Gheorgheni, Praid, Homorod, Harghita, Covasna etc.[78]. Este, desigur, un important factor de atracție în puternica acțiune asimi-

---

[77] „Descoperirea" acestei acțiuni unitare, centralizate, este atribuită în chip foarte bizar de către Tóth Z. ... românilor (istoricilor români), ca ceva „imaginat" de ei (ErdM., 1942, p. 530 „a románok a székelyföldi beolvadás mögött előszeretettel szinte ördögien mesteri rendezésű központi elgondolást és kilogástalan kivitelt látnak" = în spatele procesului integrării în Secuime românii intenționat văd o idee centrală organizată cu măiestrie aproape diabolică și aplicată impecabil), dar el (Tóth Z.) simulează a „nu crede în așa ceva".

[78] O bună caracterizare spirituală și realistă a structurii sufletești și intelectuale a secuilor se află în revista *Transilvania*, 1874 (supra, nota 15), ca și la R. Bergner, *op. cit.* [supra, nota 22], p. 391–392, unde se relevă între altele spiritul ospitalier și sinceri-

latoare a secuilor, constituind forța polarizatoare pentru dezrădăcinații români, ale căror familii se regăseau relativ ușor (după ce învățaseră în sat ori la școală limba ungurească) integrîndu-se în colectivitățile de muncă și viață create și consolidate prin străvechile vecinătăți româno-siculice. Alături de atare trăsături permanente, structurale la masele mari ale populației muncitoare maghiarofone, din Secuime, nu lipseau și nu lipsesc firește (ca de altfel la toate națiunile, in toate perioadele și orînduirile, în măsură variabilă) nici manifestări contrarii, aspecte negative : stări de gravă enervare și furie la unii indivizi ultrasensibili, „repeziți" care pot să ducă chiar la crime, produse în parte a ceea ce se numește uneori „székely virtus", ale unei pasiuni care poate să meargă pînă la fanatism. Trebuie amintite de asemenea o doză de șiretlic și vicleșuguri („góbéság"), ca și acțiunile negative ale unor elemente părăsite, profitori turbulenți și zurbagii (prezenți sub forme variate in toate vremurile, peste tot), agenții și bătăușii provocatori ai guvernelor de la Budapesta și ai reacțiunii locale, administrația „conștientă" și dușmănoasă, preoțimea șovinistă, mai ales cea romano-catolică și calvină, preocupate permanent de atragerea cit mai multor „prozeliți" și de „sporirea turmei" intru justificarea situațiilor și veniturilor, a dominației unei plutocrații ecleziastice. În grupuri mai mari, populația românească din cuprinsul „scaunelor" secuiești era împinsă spre maghiarizare prin acțiunea oficială de stat și ecleziastică, în primul rînd, firește, pe calea unor constrîngeri e c o n o m i c e : privațiuni, excluderea din composesorate și cooperative, impozite și contribuții excesive, amenzi, poveri fiscale cu sarcini vexatorii, fie față de stat, fie față de proprietarii feudali sau chiar de biserică. O populație neorganizată, tolerată și oropsită putea cu greu să ducă la infinit asemenea poveri economice iu spinare ; de ele nu putea să scape decît trecînd la „națiunea privilegiată", în comunitățile și bisericile acesteia puternice și bogate. Paralel se aplicau măsurile pe linie a d m i n i s t r a t i v ă și jandarmerească : amenințări, șicane, teroare prin armată și aparatul de stat, a cărui atitudine dușmănoasă, tiranică față de „minorități", dar mai ales de populația românească, era proverbială (cf. supra, p. 112) ; ș c o a l a cu limbă de predare exclusiv maghiară (supra, p. 112) [79] ; b i s e r i c a ungurească bogată și luxoasă (care nu cerea

---

latea populației rurale secuiești, dărnicia, bunăvoința, felul ei in general foarte amabil, — toate calitățile esențiale pe care le-am verificat și experimentat personal în periegliezele prin Secuime (a. 1949, 1950, 1963, 1966, 1969, 1976, 1977, 1978).

[79] Just arătă de ex. în a. 1895 un gazetar clujean rolul școlii ungurești în acțiunea deznaționalizării : dacă prin biserici maghiarizarea mergea mai greu (fără rezultate integrale și rapide), acestea pot fi dobîndite numai prin școli de stat, a căror înființare urgentă și generalizare o cerea autorităților, căci „... minél tovább halasztja a kormány az állami iskolák felállítását, annál inkább erösödik [sic ! adică rezistă, nu poate] fi desfiin-

contribuţii pecuniare de la prozeliţi, ci, dimpotrivă, spre a-i atrage mai uşor, le oferea chiar recompense materiale în sume de bani) şi alte organizaţii obşteşti. După a. 1867 (în vremea dualismului austro-ungar) s-a făcut un efort general, pe toate liniile pentru maghiarizarea **forţată**, prin ademeniri, şantaj, teroare, silnicii, persecuţii şi, la nevoie, chiar crime fizice, spre lichidarea ultimelor enclave româneşti din Secuime [80].

Distinctivele apartenenţei etnice-naţionale româneşti : limba, conştiinţa, confesiunea, antroponimele, portul şi datini, construcţii (biserici, clopotniţe şi cimitire), — toate au fost supuse influenţelor şi schimbărilor treptate, lente ori violente în procesul deznaţionalizării, dar în măsură diferită : în primul rînd **idiomul** românesc înlocuit cu maghiara, urmată de modificarea **antroponimelor** fie stilcite ca formă (infra, p. 239—243), fie înlocuite integral cu unele ungureşti, ori cu „traduceri" şi adaptări; **confesiunea** păstrată în colectivităţi cu ritul şi datinele străvechi orientale (secui maghiarofoni ortodocşi, greco-catolici), ori schimbate, mai ales forţat : trecerea „din oficiu" ori sub teroare la catolicism sau calvinism [81] şi abandonarea comunităţii ecleziastice româneşti desfiinţate, urmată de ruinarea ori distrugerea oficială a bisericilor; cimitirele cădeau în paragină. Astfel, fără lăcaş şi fără păstori, turma se risipea; numele, ethnicon „român (oláh)" era cunoscut şi mărturisit de tot mai puţini, aproape de nimeni. Ceva totuşi a rămas pînă tîrziu, chiar pînă azi şi va mai rămîne din aceste distinctive, dacă nu conştiinţa precisă, cel puţin „amintirea" vagă despre obîrşia românească, la unii bătrîni, — alături de unele relicte materiale : locuri de biserici şi de cimi-

---

ţată] az oláhság s annál keményebb lesz majd az ellenállás" (Ellenzék, Cluj, 1895, nr. 32, 8 II, p. 1 „Oláhosodik a Székelyföld?").

[80] Presiunea şi teroarea asupra elementelor româneşti (întrucît erau încă „românofone") şi a celor secuizate începuse pe la mijlocul veacului al XIX-lea, cum arată de ex. confesiunea unui „secui" de religie greacă din Sîndominic (Csik-Szt-Domokos), care spunea unui gazetar din Arad : „eu totuşi, zău, sînt numai secui, căci dacă vorbesc româneşte risc să fiu luat la bătaie" („biz én még es csak székely ember vagyok, mert engem az oláh szóért megüthetnek", Alföld, Arad, 1862, nr 239, 17 X, p. 2).

[81] Exemple mai recente (din a. 1917) de teroare şi „schimbări forţate a confesiunii" în satele din Treiscaune-Covasna (Ozun, Micfalău, Bicsad, Dobolii, Chichiş) descrie cu amplă documentare R. Cândea, RevTr., VII—IX, 1941—3, p. 246—250. Mult mai violente au fost presiunile şi silniciile oficialităţilor horthyste în a. 1940—1944 asupra populaţiei româneşti secuizate spre a o forţa să abandoneze confesiunea greacă (orientală); zelul unor notari ca Nagy Lajos (Iobăgeni-Valea), Veress Károly ş.a. în zona Miercurea Niraj au stabilit adevărate recorduri birocratice în opera de prozelitism : arhiva parohiei Miercurea Niraj posedă un dosar impozant cu còpii prin care i se notificau „trecerile" individuale de la confesiunea orientală la reformaţi, astfel : din satul Sîntandrei 125, Miercurea 54, Găleşti 36, Iobăgeni 19 etc. Erau ultimele resturi ale (foştilor) români „cuceriţi" pentru confesiunile ungureşti. Cît priveşte portul, vezi Lucia Apolzan : *Portul românesc în regiunile săcuizate*, în *Tribuna*, Cluj, II, 145, 25 VI 1939 şi *Neamul românesc*, an XXXIV, nr. 143, 5 VII 1939.

tire românești („oláh temető”, unde și dorm somnul de veci nenumărații strămoși ai secuilor actuali, ai „fraților noștri secui”, p. 82), ca și informațiile documentare și literare. Cum s-a spus și este știut, esențialul și punctul de plecare în acest sinistru fenomen de înstrăinare (care în Secuime a luat aspecte și dimensiuni absolut originale, unice) este schimbarea idiomului cotidian, prin faza bilingvismului, care implică în chip firesc posedarea și utilizarea simultan a celor două limbi: româna și maghiara, prima în familie și în interiorul grupei etnice, a comunității confesionale mereu mai restrînse, a doua în relațiile cu aparatul de stat, cu comunitatea maghiarofonă etc.; urmează uitarea idiomului matern românesc de pe o zi pe alta, în curs de 2—3 generații, după încetarea stării de bilingvism (care la țară nu putea să dureze mult după dispariția școlii, a cărții și a bisericii cu limbă românească). Numeroși țărani bătrîni în satele secuizate știau acum cinci decenii rugăciuni și cîntece bisericești (învățate în copilărie), fără să le mai priceapă și fără să știe nimic românește (cazuri: supra, p. 92). Cei care nu mai vorbesc decît ungurește rămîneau români numai în amintire, recunoscîndu-și trecutul și obîrșia prin formula curentă acum 4—6 decenii „én román (oláh) vagyok” sau în versiunea românească „(și) la mine rumân”; ei pot să fie ortodocși și să poarte nume gentilicii ca *Albu*, *Boka*, *Bucur*, *(Bokor)*, *Faur*, *Lungu(j)*, *Nyágu(j)*, *Négre(a)*, *Nicoară*, *Raduly*, *Szávulu*, cel mult „ex-români”, deveniți „români (secui) ungarofoni”, adică „magyarokká lett románok” (supra, p. 113). Atare situație bizară se reflectă și în statistica din a. 1930: în multe sate, populația se declară românească (români), din care numai o mică parte vorbea ori cunoștea limba română, de ex. în Bezidu Nou 114 români declarați, 21 vorbeau românește; Filia din 116—16; Merești din 444—42; Vârghiș din 263—19; Porumbeni din 139—43; Roaua din 104—0; Aita Medie din 116—7, Aita Seacă din 267—16; Belani din 244—71; Bicsad din 735—82; Lisnău din 435—64; Micfalău din 1013—63; Armășeni din 95—6; Imper din 222—22; Acățari din 176—28; Crăciunești din 220—10; Ilieși din 164—7 etc. (exemple citate în SecRom., p. 117—119).

Ceea ce a făcut posibilă și relativ ușoară deznaționalizarea de mari proporții în Secuime era în primul rînd faptul că aici elementul privilegiat și dominant secuiesc maghiarofon s-a impus și în mediul rural devenind curînd majoritar numeric față de populația rustică românească, ajunsă inferioară din punct de vedere politic și social-economic, „tolerată”. Prima condiție a maghiarizării era existența, în aceeași localitate, a unei mase etnice-lingvistice și confesionale ungurești, a unei majorități sau măcar a unui nucleu care să atragă și să integreze pe cei „dizlocați” din vechea lor comunitate etnolingvistică și ecleziastică slăbită ori desființată formal și de „iure”

prin măsuri vexatorii, teroare și silnicii; aceștia (după ce-și însușiseră idiomul „majorității dominante") intră imediat (atrași prin momeli sau împinși cu forța) în comunitatea confesională catolică, calvinistă ori unitariană privilegiate, nemaiavînd parohii și biserici orientale cu limbă română. Sau acestea din urmă sînt maghiarizate (mai ales cele greco-catolice). Pentru a înțelege procesul social-istoric al maghiarizării este necesar a releva că rolul social și cultural al bisericii (ceea ce azi poate să fie ori să pară disparent în societatea Transilvaniei) era în viața satului din trecut, deci și în menținerea ori dispariția unei naționalități, de o importanță capitală [82], comparabilă numai cu a școlii: cele două instituții în care putea fi cultivată și întreținută limba română în micile comunități rurale izolate între majorități compacte secuiești ungarofone. În lipsa școlii și a slovei tipărite (a cărții pentru popor, ori a presei) care cu greu pătrundea aici, singură biserica cu ceremoniile și întrunirile, comuniunile ei putea să contribuie la păstrarea graiului românesc între enoriași. Dar unde parohiile nu puteau să întrețină un învățător din lipsă de mijloace materiale, iar populația era săracă, nu exista școală; sărăcia mergea progresiv, nu mai putea fi ținut un preot, în parohii, cu filiile risipite la mari distanțe, fără mijloace de comunicare și de transport. Lipsa învățătorilor și preoților a grăbit dispariția și uitarea graiului românesc: existau comunități eclezistice, chiar sute de persoane, dar lipsea biserica ori preotul, în special în zona Odorheiu, dar și în Treiscaune-Covasna [83]. Românul secuizat, odată ce știa limba ungurească, neavînd învățător și preot de limba sa, și conștient de faptul că este creștin, nu putea rămîne pasiv la viața religioasă și se atașă — de voie, de nevoie, împins de necesitățile vieții sociale-familiare (înmormîntări, înmatriculări etc.), — la comunitatea religoasă cea mai apropiată. În asemenea condiții, nu este de mirare că majoritatea populației rurale românești din Secuime și-a uitat limba și „legea", unii s-au pomenit cu numele schimbate și foarte mulți au uitat de obîrșia lor românească. În cele mai multe localități secuizate, se poate constata în veacul al XIX-lea că majoritatea populației fusese ungurească

---

[82] Fapt notoriu scos în relief de mulți cercetători ai Secuimii: N. Iorga, S. Opreanu G. Popa-Lisseanu ș.a.

[83] Recensămintele din veacul al XVIII-lea arată lipsa de organizare ecleziastică și de preoți; de ex. în scaunul Odorheiu, la 1760 existau preoți români în 6 sate din cele vreo 100 cu populație românească; în Treiscaune abia în 17 din 91 sate cu populație românească (AnIstN., III, p. 675—686); iar situația clerului ortodox pe la a. 1804 era încă și mai deplorabilă: zeci de sate cu populație ortodoxă nu aveau nici un preot în zona secuiască (cf. de ex. Trans., 1911, p. 226—272), iar numărul școlilor și învățătorilor de limbă română trebuia să fi fost aproape disparent. Șematismele a. 1835, 1865, 1876 etc. mereu indică lipsa preoților în parohii („vacante"...).

(secui, supra, p. 55—76); dar nu lipsesc cazuri de sate în care majoritate fusese românească (Estelnic, Micfalău, Sîntandrei, Iobăgeni-Vale, probabil Bicsad, Bodogaia ş.a.), sau într-o perioadă îndepărtată chiar satul întreg să fi fost românesc (ca Ilieşiu, Valea Zălanului, Vlăhiţa, Căpîlniţa şi poate altele) şi totuşi să fie complet maghiarizate prin limbă, religie, antroponime şi chiar conştiinţă etnic-naţională.

Deşi cu foarte multe şi mari lacune, documentarea disponibilă permite a stabili cu largă aproximaţie unele criterii realiste privind fazele prin care a trecut procesul maghiarizării în Secuime. I. Mai întîi, este sigur sau foarte probabil că toţi românii (cu antroponime româneşti) menţionaţi în documente (veacurile XVI—XVII : *Bosarad*, *Boier*, *Bokor*, *Borbat*, *Ficsor*, *Koszta*, *Mircse*, *Nigre*, *Olah*, *Opra*, *Raduly*, *Sorban*, *Vajna* etc., infra, p. 208—213), ca şi cei cu nume ungureşti din aceeaşi perioadă (infra, p. 246 etc.) şi alţii mulţi erau secuizaţi (maghiarizaţi), nu se mai declarau români (olahi) pînă în veacurile XVIII—XIX. II. Apoi din veacul al XVIII-lea pînă la a. 1918 se deosebesc trei etape : *A*) în veacul al XVIII-lea se poate preciza prezenţa elementului rustic românesc (pe alocuri înregistrîndu-se abia cîteva familii sau persoane) în toate satele, aproape fără excepţie, unele chiar cu majorităţi; *B*) pe la a. 1839 (Lenk, supra, p. 51) multe sate apar cu populaţie mixtă secuiască-românească, altele cu grupe confesionale „greceşti", ca filii, foarte puţine curat ungureşti (supra, p. 52—76), — dovadă (dacă indicaţiile pot fi luate „ad litteram") că în curs de vreo jumătate de veac (1780—1830) ele au fost parţial maghiarizate (cel puţin în aparenţă), foştii români ori nu se mai declarau, ori de fapt nu mai erau consideraţi români, oricum : nu mai vorbeau româneşte, ci ungureşte; *C*) pe la a. 1900, după statistici şi aprecierile din monografia demografică (NfMgy.), majoritatea satelor Secuimii sînt curat maghiare, adică maghiarizate intens în continuare începînd din al patrulea deceniu al veacului al XIX-lea; cu tot caracterul „pur maghiar" (pe hîrtie şi în registre, statistici oficiale), populaţia multora din aceste sate era (adică rămăsese) în bună parte românească (supra, p. 46—61).

Cîteva exemple din vreo 300 (Sîntandrei, Valea, Troiţa, Sărăţeni, Valea Casinului). Esenţial şi decisiv în procesul secuizării (maghiarizării) este — cum s-a spus — însuşirea limbii maghiare, prin etapa firească şi generală a bilingvismului, după care urmează neîntîrziat şi fără greutate : uitarea limbii româneşti, chiar păstrînd în continuare antroponimele (gentilicii : *Albu*, *Bukur*, *Jakob*, *Moldován*, *Oltean*, *Nyáguly*, *Ráduly*, *Szávuly* etc.), confesiunea românească şi conştiinţa precisă ori mai „ştearsă" a obîrşiei (apartenenţei) etnice valahe („én

is oláh vagyok ..."). Asemenea situaţii sînt numeroase şi notorii în bibliografie şi publicistică, semnalate adesea mai demult, încă din veacul al XVIII-lea; fenomenul se repetă ai zice „mecanic", şablonic in aproape toate satele Secuimii; se amintesc aici cu unele detalii numai patru localităţi cercetate de noi mai apropiat pe bază documentară : două (Sîntandrei şi Valea [fost Iobăgeni]) cu majoritate românească, două (Troiţa şi Sărăţeni) cu populaţie românească în minoritate, din zona Nirajului şi Tîrnava Mică, adăugînd grupul de şase sate în bazinul Casin (date stabilite pe teren de N. Dunăre).

S î n t a n d r e i (Nyárádandrásfalva; azi cartier al oraşului Miercurea Niraj) avea la a. 1755 : 228 „uniti", 1760 : 17 familii (AnIstN., III, p. 683), la 1789 două familii de „non uniti" (DocMur., p. 40 şi 33); 195 suflete (Şemat., 1835, p. 55), fiind „von Seklern und Walachen bewohnt" (SbLex.), apoi 240 suflete (Şemat., 1880, 169), dar pe la a. 1900 majoritatea populaţiei era de confesiune românească (gr.-cat., NfMgy., p. 665) : acest din urmă element este îndestulător spre a demonstra situaţia etnică reală. În adevăr, o tradiţie locală relatată de bătrînul ţăran Nagy A. (75 de ani) din sat, după povestirile bunicului său de acum vreo 100 ani, ştie că Sîntandrei era sat românesc în absolută majoritate, unde numai 12 familii erau secui, „observatori" ai regimului care urmăreau şi denunţau orice mişcare a populaţiei româneşti împotriva stăpînului feudal. Vechea parohie (biserică de lemn construită in a. 1843) era centru ecleziastic cu mai multe filii; Şemat., 1932, p. 185 cunoaşte : locuitori greco-catolici (români) numai 312, calvini 399; dar conştiinţa colectivă a populaţiei (care azi integral vorbeşte maghiara, nimeni nu ştie româneşte) arată că încă în veacul al XX-lea peste 3/4 erau români care nici azi (a. 1966, după al doilea război mondial şi după trecerea din oficiu, p .124, a tuturor locuitorilor la confesiuni ungureşti) nu se declară unguri-secui, ştiind foarte bine cu toţii că sînt români. Limba maghiară era curentă între ei în veacul al XIX-lea, recunoscută oarecum ca „oficială" în cadrul comunităţii ecleziastice, cum arată toate inscripţiile de la biserica de lemn (azi complet părăsită, fără nici un enoriaş) : „Anno 1843-ban épült ez templom Isten Ditseretére unitus curator Kornya Todor szorgalmatosságába" (în anul 1843 s-a clădit această biserică spre lauda lui Dumnezeu prin strădania curatorului unit Cornea Teodor), pe iconostas; iar în pridvor „ezen te(m)plomot Májai Albert, János Dénes, Sigmond Albert, Gergely Dénes Jósef csinálták, Kornya Todor curantorságba, Jakob Gábor, Major László..."; pe un prapor „ajálta Molnár György és neje Molduván Lilia" (oferit de M. Gy. şi soţia sa M.L.), pe altul „ajálta Kornya Miklós és nöje Pauleti Mára, 1908", „Csizmadia Zsuzsika — Gagyi Dénesné, 1928" ş.a. Deci românii *Cornea* (Kornya), *Jacob*, *Pauleti*, *Csizmadia* ş.a. vorbeau şi scriau ungureşte, cunoscînd even-

tual acum 100, 60 sau 70 de ani limba română. Conscripţia nominală a enoriaşilor parohiei româneşti Sîntandrei de la a. 1904 şi următorii (în arhiva parohiei ortodoxe din Miercurea Niraj) înregistrează vreo 70 familii (ceea ce corespunde la aprox. 350—400 suflete, adică majoritatea absolută a satului la începutul veacului al XX-lea), purtînd nume gentilicii de două tipuri: *A*) româneşti care sînt cam 20: *Baciu*, *Bogdan*, *Bucur*, *Ciocoloca*, *Cornea* (Kornya), *Cozma*, *Daniel*, *Jacob* frecvent, *Luca*, *Moga*, *Moldovan*, *Nika*, *Nistor*, *Ola*, *Pauleti*, *Radu*, *Stan*, *Stroia*, *Suciu*, *Tolan*, — faţă de seria ceva mai numeroasă, *B*) ungureşti (ori de tip-fonetism maghiar): *Antal*, *Balind*, *Biró*, *Boros*, *Cizmadia*, *Farkas*, *Fekete*, *Gal*, *Kádár*, *Lucaciu*, *Magos(iu)*, *Maior*, *Marton*, *Mesaros(iu)*, *Molnár*, *Oros*, *Páll*, *Paţai*, *Pastor*, *Simon*, *Szentgyörgyi*, *Ţegő*; la ambele grupe de antroponime, etnicitatea românească a purtătorilor este indicată cu absolută certitudine de confesiunea orientală.

Valea (fost Iobăgeni, Jobbágyfalva, jud. Mureş), la a. 1755 229 persoane „uniti" (DocMur., p. 39), 1760: 19 familii (AnIstN., III, p. 683), 1783: 30 familii „non uniti" (p. 13,31); este notat greşit la a. 1839 şi la 1900 ca „magyar" (NfMgy., p. 665), fiind de fapt locuit la 1839 de secui şi români, cu două biserici româneşti: „von Seklern und Walachen bewohnt, mit einer griech.-unirten und einer griech. nicht unirten Kirche versehen" (SbLex., II 177; avea 133 suflete „uniti", Şemat., 1835, 57, [apoi numai 120, Şemat., 1880, 173]) şi 30 familii „non uniti". Şemat., 1846, 176, ca important centru eclesiastic românesc; la mijlocul veacului al XIX-lea avea două biserici: unitariană şi gr-cat., construcţie veche (probabil din sec. al XVII-lea), ambele avînd clopotniţă (MarsSz., p. 179). Conscripţia din 1783, ca şi condicile parohiei Iobăgeni (în arhiva parohiei Miercurea Niraj) pentru anii 1830—1890 (puţine epitafe la biserica veche de lemn) prezintă antroponime numeroase (gentilicii) tipic româneşti ca: *Boer*, *Demian*, *Gligor*, *Jakob*, *Kirilla*, *Kornya*, *Lupuj*, *Moldovan* (var. *Molduván*), *Nistor*, *Oltean (Oltyán)*, *Paskuly*, *Radulyi*, *Sanduj*, *Stan*, *Stratya* (Istrate), *Urszuj* etc., alături de unele (mai puţine) ungureşti: *Csizmadia*, *Gergely*, *Illyés*, *Kintses*, *László*, *Márton*, *Molnár*, *Papp*, *Puskás*, *Zoltán* etc. „După antroponime, erau români în proporţie de 80%, dar declaraţi români prin a. 1922—5 erau abia 5%, vreo 10—12 familii; familiile *Moldovan*, *Fekete*, *Csoloka*, *Farakas* Ludovic, Ioan, *Csizmadia*, *Demeter*, cu toate că unii erau romano-catolici, se afirmau români; în a. 1940 au fost maltrataţi de horthyşti; pe grinda (talpa) bisericii o inscripţie cu a. 1659 arată data construirii ei, în dosul altarului, cu litere chirilice se putea citi 'refăcut-am acest altar io Molnar-Moraru...'; familii cu nume maghiarizate: *Buţulca* > > *Butyulka*, *Sîtea* > *Szitay*, *Stretea* > *Sztratya*, *Negrea* > *Fekete*,

Moldovan > *Mozse*, *Dascal* > *Dászkal*, *Cismaș* > *Csizmadia*, *Rusu* > > *Orosz* ș.a.; prin a. 1982 moșierul *Boér* Traján a construit o biserică romano-catolică atrăgînd pe locuitori la această religie, după ce tatăl său, preotul *Boeru* Traian, greco-catolic, trecuse la religia ortodoxă în 1872, iar în 1874 trecuse la romano-catolici [atare „viraj" complicat : greco-catolic > ortodox > romano-catolici, era necesar din cauză că de la greco-catolici nu se putea trece direct la romano-catolici, neadmițîndu-se de către forurile Vaticanului, fiind ambele religii „catolice"]; fiul omonim, maghiarizat mai mult decît tatăl său, împlinea o dorință a acestuia" (inform. V. Găinaru). Prin asemenea etape, satul in majoritate românesc Iobăgeni (Valea) ajunse a fi azi complet ungaro-siculic.

T r o i ț a (Szentháromság, jud. Mureș) este azi sat curat unguresc, cu excepția a vreo 5—6 familii care mai țin de parohia Miercurea Niraj; dar nimeni nu știe românește; avea patru confesiuni și are patru cimitire, trei unguresti (reformat-calvin, romano-catolic, unitarian), unul românesc. La 1835 erau 168 suflete (Șemat., 1835, 60), 200 la 1865 (Șemat., 126), 167 la 1876 (Șemat., 114); Șemat., 1932, p. 188 înregistra : 139 gr-cat. (români), 412 rom. cat., 110 ref., 90 unitarieni. La a. 1760 : 13 familii (AnIstN., III, p. 684), 1789 erau 18 familii de „disuniti" : Gabriel *Czerna*, *Dragomir* Juvon, *Dragomir* Paskuly, *Rajko* Maté, Ioannes *Urszuj*, Nici *Lupuly*, *Kimpian* Vaszi, Ioannes *Czernye*, Ioannes *Szakács*, *Kimpian* Nicula, Petrus *Kimpian*, Gabriel *Timar*, Ioannes *Todor*, *Moldovan*' Mitra, *Szöcs* János, Szarka *Lupuly*, *Szöcs* Gligor, *Olah* Simion. În veacul al XIX-lea parohia românească era un centru ecleziastic cu mai multe filii, iar matricola veche consemnează între a. 1840 și 1900 tabele de enoriași majoritatea cu antroponime românești (ori slavo-române): *Paskuly* Petre, *Blaga* János, *Makavi* János, *Moldován* Szánduj, *Markus* Vaszi, *Krisztán* János, *Vetzkán* Mihály, *Regian* Theodor, *Blaga Szavuly* János, *Hurubau* János, *Gyerman* Flora, *Ola* Gheraszin, *Karatson*, *Drotsa*, *Popovits*, *Bacs*, *Marosan*, *Szávuly*, *Ráduly*, *Kirilla*, *Serbu*, *Serban*, *Mare*, *Cornea* (Kornya), *Bucur* etc., alături de gentilicii unguresti : Beres, (Beresiu), Csiki, Fekete, Hosszu, Máthe, Mogos(iu), Pall, Papp, Regeni, Sándor, Simon, Szakáts, Szöts etc. în aceeași comunitate etnic-confesională. Cam aceleași nume de familie pe e p i t a f e l e (lespezi de piatră) în cimitirul de la vechea biserică de lemn părăsită, toate în limba maghiară : *Szávuj* Mihály és Sándor ikertestvérek (1919—1940, 1941), b.p.; *Raduj* Iudit, *Raduj* Vilma, *Ráduly* Mihályné, Péterfi Mária (1874—1940), *Raduly* Mihály (1874—1955), *Regian*, *Molduván*, *Báos*, *Paskuly*, — dar și unguresti ca : Demeter, Fekete, Magas, Maté, Szakáts etc. Că elementul românesc în veacul al XIX-lea era mai mult de 1/5 (cît pare să fie după confesiuni la

1932) o arată faptul că şi în comunităţile confesionale ungureşti sînt prezenţi românii, dacă nu în arhivele respective (pe care nu am avut putinţa de a le consultà), cel puţin în „arhiva lapidară" care este necropola confesiunii : în cimitirul calvinilor antroponime ca *Veczkán* Béla, Sándor, *Szkridon* Mária ; mai numeroase în cimitirul romano-catolic : *Bács* Gergely (1902—1965), *Regián* Mária (+ 1923), *Vaczkán* Dénes, Lázár, Mária, Mihály, Sándor etc., dovadă că românii au trecut la ambele confesiuni ungureşti. Dar în afară de aceştia, cu gentilicii româneşti evidente, existau între romano-catolici, calvini şi unitarieni desigur şi români cu nume ungureşti (Fekete, Demeter, Maté, Szakáts ş.a.), pe care nimeni nu-i mai poate recunoaşte azi. Pe monumentul eroilor din 1914—1918 (în centrul satului Troiţa) : *Bács* Sándor, *Bustya* István, *Mitra* János, *Mitra* Kozák, *Moldován* Sándor, *Ráduj* János, *Regian* Ferenc, *Regian* György, *Vackán* György. Dintre ultimii români ai satului *Ráduly* Gyula (Iulius, n. 1908) a învăţat româneşte la armată în Cernavodă prin anii 1930, dar tatăl său *Ráduly* Mihály (curator al bisericii, Şemat., 1932, p. 188) nu ştia nimic româneşte, ca şi, natural, soţia sa de origine ungurească Péterfi Mária (epitafele lor mai sus), la fel ca tatăl şi mama lui Ráduly Mihály : *Ráduly* András (Andrei, 1850—1928) şi *Kornya* Anna ; deci pe la mijlocul veacului al XIX-lea românii din Troiţa nu mai vorbeau româneşte (ori vorbeau foarte puţin, discontinuu) ; dar în biserică unii ştiau să cînte româneşte în sec. al XX-lea, de ex. cantorul Szöcs György (mort la 1930) cîntà toate răspunsurile serviciului perfect româneşte, fără ... să cunoască limba română.

S ă r ă ţ e n i (fost Sărata, Sóvárad, jud. Mureş, pe Tîrnava Mică), avînd în a. 1910 : 1731 locuitori, 1686 maghiari, 19 români, 23 evrei ; menţionată o biserică acum o jumătate de veac, iar la începutul veacului al XIX-lea avînd două biserici româneşti [84], dar numai 115 suflete de „uniti" (Şemat., 1835, 160), apoi 38 (Şemat., 1865), 36 (Şemat., 1876, 128), 65 (Şemat., 1880, 272) ; sînt frecvente numele gentilicii româneşti, de ex. la a. 1783 şi 1790 „disuniti" : *Teodor* Lazar, *Pasko* Kratson, Ioannes *Pasko*, Ioannes *Nyisztor*, Demetrius *Nyitra*, Mihael *Nyisztor*, Georgius *Nyisztor*, Ioannes *Olah*, Mihael *Pintyi*, *Pasko*, *Szavuly*, Petro *Mate*, Ioannes *Opra*, Kosztа *Pintianu*, Nehéz *Teodorus*, Ivan *Latu* etc. (DocMur., p. 27—28 şi 54) ; pe monumentul eroilor din 1914—1918 : *Atyim* (Achim-Akim) Péter, *Blága* Miklós, *Dalya* (Dalea) Albert, *Moga* Dénes, *Moga* László, Moldován Sándor, *Pasko* Dénes, *Ráduly* Ferenc, *Recsán* (Receanu) Miklós, —

---

[84] SbLex., IV, p. 88 „Sóvárad, von Szeklern und Walachen bewohnt, mit einer griechisch-unierten, einer reformierten und einer griechisch nicht unierten Pfarre und Kirche, zu welch letzterer Kibéd, Magyaros und Makkfalva [Ghindari] als Filialen gehören".

adică zece nume românești din totalul de 100 eroi, în timp ce „populația românească" indicată de recensămîntul a. 1910 era de 19 din 1731 locuitori. Epitafele din necropola satului (majoritatea, firește, de lemn, ori anepigrafe, corodate, indescifrabile), ca și datele consemnate de N. I. Dumitrașcu (GlasR., 1936, nr. 153, p. 5 — *Praid*, p. 73) prezintă nume ca : *Átyim* Lajos, Mihály, Sándor; *Blága* György, József, Ilyésné *Pasko* Mária, *Blága* Péter, Sándor; *Bokor* (Bucur); *Botozan* (Botizan) Agnes; *Dalia* Pál, *Dálya* András, Mózes, *Dalja* János, Mária, Zsuzsanna, *Daja* Pálné; *Kimpian* József, Katalin; *Kirilla* János, József, Lázár, Simon; *Kindea*; *Koszta ; Moga* Elek, Péter; *Moldován* Arpád (!), Sándor, Vilma; *Paskó* Irinya (Ierimie), János, Sándor, Teréz, *Páskuly* Lidia, Miklós, Pál; *Ráduly* György, István, Lidia, Lina; *Recsán* Arpád etc.; un *Pintyi* János în veacul al XIX-lea (MarSz., p. 239); *Moga* Moise (GazMur., 1933, nr. 42) și mulți alții. Că nume ca acele de mai sus (și altele de același fel) aparțin unei populații românești, de confesiune orientală (secuizate) este evident și absolut inutil a mai fi demonstrat aici, rezultînd și din datele statistice; de ex. (la Sărățeni — Sóvárad) existau la începutul veacului al XX-lea abia „19 români" din 1731 locuitori (în schimb bogata serie de antroponime-gentilicii, bisericile și credincioșii în Șematisme), la 1760 existau 25 familii (AnIstN., III, p. 685), deci nu mai puțin de 150—200 locuitori români (acei „neuniți" menționați nominal în 1783), divizați în două confesiuni la începutul veacului al XIX-lea. Diferența de la „19 români" (a. 1910) la cel puțin 150 în a. 1760 este justificată, explicată parțial de tabelul antroponimelor citat mai sus (evident lacunar, departe de a fi complet).

Valea Casinului, vechiul „scaun" Casin (Kászonszék), după registrele parohiei din Doboi-Imper, referitoare la familiile românești de la începutul secolului al XX-lea și din 1952 (cercetate și comunicate de etnograful clujean N. Dunăre) situația este următoare

Anul	Doboi	Imper	Plăieșii de Sus	Iacobeni	Plăieșii de Jos	Casinul Nou	Total familii
1901	41	54	105	109	29	60	398
1952	41	44	48	79	25	10	247
Diferența în minus		10	57	30	4	50	151

La cele 247 familii românești înscrise în evidența pentru impozitul de cult, trebuiesc adăugate : 5 familii românești baptiste (2 în Doboi, 3 în Imper); cîteva familii (sărace de tot) neînscrise în evidența impozitului pentru cult. Numărul total al familiilor care la

1952 se considerau ele însele românești este de 25. La 1901 numărul românilor în fostul „scaun" Casin (Kászon) este evaluat la 2000, în 1952 la abia 1000 locuitori [85]. Antroponimia acestui grup de românosecui este în majoritate românească, în parte ungurească ori „tradusă" în ungurește: *Bucur* (Bokor), *Csiki*, *Demeter*, *Dimi* (Dima), *Fekete* (Negru), *Gecö* (Gheție), *Hosszu* (Lungu), *Karacson* (Crăciun), *Kelemen* (Clementie), *Kozsok* (Cojoc, Cojocaru), *Koszti* (Costi, Costea), *Kurta* (Curta), *Lingurar* (Lingurariu), *Maro*, *Mohán*, *Pinti*, *Posztuly* (Postui), *Raduly* (Radul), *Román*, *Szakács* (Socaciu), *Szöcs* (Cojocaru), *Serban*, *Siloty*, *Simon* (Simion), *Solnai*, *Sztojka*, *Szücs* (Suciu), *Todorán*, *Tulit*, *Váncsa*, *Vaszi* (Vasile), *Zecula*. Azi (și chiar de vreo cîteva decenii), toți românii-secui în valea Casinului vorbesc u n g u r e ș t e, nu cunosc (de acasă) limba română decît în măsura cît au învățat-o la școală, în armată ori prin orașele din România veche (Galați, Bacău, București etc.), la fel ca cei din valea Nirajului, Tîrnavei Mari și Mici, Oltului, Homorodului ș.a.

Situația trebuie să fie ori să fi fost asemănătoare (chiar identică sau în proporții mai mari) în majoritatea dacă nu chiar în totalitatea satelor Secuimii, — cum s-a spus și rezultă ca un lucru simplu și evident: deplina concordanță (cu nuanțări și diferențieri specifice, locale) între antroponimie (gentilicii, românești și maghiare), confesiune și etnicitatea originară.

Fazele scăderii populației românești ca atare în Secuime, adică dispariția ei din evidența românească (a confesiunilor românești) este reflectată în oarecare măsură de cifrele șematismelor eparhiale (mai ales dintre a. 1835 și 1880; fără a exclude trecerea din o confesiune românească în alta); acolo unde procesul deznaționalizării încă nu s-a desfășurat destul de intens la mijlocul și în a doua jumătate a veacului al XIX-lea, cifrele se mențin, unele chiar sporesc (de la a. 1835 la 1865 și 1876), spre a scădea apoi brusc căte sfîrșitul veacului al XIX-lea. Iată cîteva cifre mai semnificative din șematismele Blajului:

Cernat (Covasna) 38 suflete (a. 1835), 62 (1865), 42 (1876), 3 (1880);

---

[85] În opera de analiză și sinteză demografică a lui Balogh (NfMgy., p. 641) sînt la a. 1839 „magyar-român" satele Plăieșii de Jos, Plăieșii de Sus, Imper, Iacobeni, iar Casinu Nou era curat unguresc, în timp ce toate cinci localitățile erau curat „magyar", avînd însă fiecare între 5 și 30% minorități „gr.-cat.", adică „foștii" români. Dicționarul localităților din a. 1921 (C. Martinovici, K N. Istrate, *Dicționarul Transilvaniei, Banatului și celorlalte ținuturi alipite*, Cluj, 1921) dă pentru: Imper români 289, unguri 820: Plăieșii de Sus 220 și 996; Iacobeni 376 și 991; Plăieșii de Jos 125 și 926; Casinu Nou 209 și 1642. Evident că mai aproape de realitate este registrul bisericesc, cu numărul familiilor din fiecare sat, în a. 1901, redînd ce mai rămînea înainte de penultima (a. 1910—1918) și de ultima (1940—1944) etapă a curentului de maghiarizare.

Turia de Jos (Covasna) 213 (1835), 246 (1865), 210 (1876), 110 (1880);

Crăciunești (Karácsonfalva, jud. Mureș) 152 (1835), 207 (1865), 192 (1876), 148 (1880);

Ivănești (Mureș) 87 (1835), 130 (1865), 150 (1876);

Sardu Nirajului (Mureș) 151 (1835), 211 (1865), 250 (1876);

Merești (Odorheiu-Homorod) 368 (1835), 422 (1865), 452 (1876), 468 (1880);

Dealu (Oroszhegy, Odorheiu) 66 (1835), 80 (1865), 101 (1876);

Nicolești (Niraj, Mureș) 162 (1835), 43 (1865), 61 (1876), 60 (1880);

Aldea (Odorheiu-Homorod) 30 (1835), 4 (1865);

Boroșneul Mare (Covasna) 114 (1835), 45 (1865), 26 (1876), 20 (1880);

Ilieni (Covasna) 179 (1835), 180 (1865), 70 (1876), 55 (1880);

Valea Crișului (Covasna) 112 (1835), 28 (1865), 9 (1880) etc.

Scăderea cifrelor (la ambele confesiuni românești) continuă peste tot, ireversibil, spre a. 1900, ajungînd în curs de cîteva decenii pe alocuri la zero. Diferențele de efective erau evident trecute la confesiunile ungurești romano-catolice, reformați, unitarieni.

Reromânizarea. Pierderile catastrofale suferite de populația românească timp de 2—3 veacuri în Secuime — straniu fenomen social-istoric, care poate să apară ca o veritabilă ciudățenie în epoca modernă : dispariția cu totul paradoxală a unui neam întreg „înghițit" de altul — nu puteau fi recuperate nici pe departe cu acțiunea „reromânizării", acel „act de restituire a unui rapt revoltător din patrimoniul nostru etnic" (Trans., LXVIII, 1937, p. 470), act ce s-a început sporadic în anii 1930 de către autoritățile românești, prin „Astra", școli, presă, conferințe, biserică etc., în cadrul unui remarcabil și deplin justificat interes și entuziasm colectiv (care însă adesea era mai mult aparent, formal, superficial). Pe bună dreptate și consecvent se relevă și se urmă obiectiv principiul : „va înțelege oricine că acela care merge la biserică românească și se zice Oláh, acela este om de al nostru și avem tot dreptul și datoria de a-l reclamà, chiar dacă nu le-ar plăcea acelora care ni l-au luat. Îl vom luminà și va înțelege și el că numele și legea cer, ca un compliment necesar, limba. Atît și nimic mai mult" [86]. Era încă și este limpede că nu numai cei ce „își zic Oláh și merg la biserică românească" sînt (ori „au fost") români, ci și alții mulți, toți care poartă antroponime (gentilicii) românești ori ungurești (schimbate ori traduse). „Nimeni nu intenționează deznaționalizarea ungu-

---

[86] N. Iorga, *Astra*, 1927, nr. 8, 20 I, p. 1.

rilor sau a secuilor, dar nu se mai poate tolera ca zeci de mii de suflete, cari se mărturisesc români, își au tradiția și obiceiurile familiare păstrate și strins legate de masele neamului românesc, să rătăcească și astăzi..." [87]; „nu vrem să românizăm nici un ungur, cerem însă reromânizarea secuizaților" [88], fiind de altă parte clar și simplu că „nimeni nu ar avea de ce să protesteze contra unei acțiuni românești (care întîrzie din nefericire) de readucere la matcă a românilor ce și-au pierdut graiul strămoșesc și care și astăzi declară — în limbă streină — că sunt români. [Dar] înaintea oricărei încercări oficiale, studii temeinice de amănunt riguros controlat trebuie să lămurească toate datele problemei. Este de mirare cum de nu abundă studiile în atare direcție" [89], — studii care nu numai că „nu abundau", dar erau foarte anemice, parțiale, superficiale, lipsite de metodă și documentare. Prin contribuția multor activiști culturali, intelectuali ai satelor și organelor administrative (prefecți, pretori, magistrați etc.), ca dr. V. Bidu, V. Sibianu, I. Rafiroiu, A. Nistor în Treiscaune (Covasna); I. Steriopol, M. Cionca, I. Salanțiu, O. M. Dobrotă în Odorheiu (Harghita); P. Pașnicu, R. Robu în Ciuc (Harghita); E. Câmpianu, I. Bozdog, T. Popa. I. Olteanu, V. Netea ș.a. în jud. Mureș; C. Angelescu, R. Seișanu, S. Țeposu ș.a. în (București), au fost detectate și chiar lămurite și readuse la românism multe grupe de români din cei maghiarizați de curînd (adică din veacul al XIX-lea, de ex. valea Nirajului la Troița, Iobăgeni-Valea, Sîntandrei, în Odorheiu la Vlăhița, Merești, Ocland etc.) [90]. Dar acțiunea nu a dat rezultate

---

[87] I. Bozdog, *Progres și cultură*, I, 1933, nr. 1, p. 22

[88] GlasR., 1936, nr 184, 10 IV, p. 1 : nr 190, 8 VII, p. 7 : NmN., 1936, nr 3, 19 I, p. 4 etc. „Nu vrem să tiranizăm pe nimeni, nu vrem să reedităm vechea politică maghiară, — dar nici nu putem lăsa ca frații noștri desnaționalizați de maghiari să fie pierduți pentru vecie", *Națiunea Română* (Cluj), 1937, nr 93, 25 IV. Despre acțiunea de reromânizare (planuri, metode, mijloace, perspective) cf. în general mai ales presa citată RevTeol., XVII, 1927, p. 278—284 (A. Nistor), Trans., LXI, 1930, p. 153—162 (Problema culturii românești în ținutul secuilor, S. Opreanu), LXV, 1934, p. 343 (I. Bozdog, care însă califică totul astfel : „cîteva anchete superficiale, chestionare cu broșuri întreprinse de oameni bineintenționați, dar necunoscători ai realităților, iată la ce se reduce toată acțiunea noastră în Secuime...") ; ObsSEc., V, 1935, nr 2—4, p. 88—93 (A. Gociman); MijlDesn., p. 55—66 (I. Țuțuianu); Trans., LXVIII, 1937, p. 470—471 (I. Breazu). Un repertoriu al bibliografiei cu încercarea de „sintetizarea" acestor acțiuni se află în art. lui Tóth Z., *Az „Astra" románosító tevékenysége a Székelyföldön* [Acțiunea romanizatoare a Astrei în Secuime], în ErdÉvk., 1940—1941, p. 251—308, cu amplă documentare, dar cu lacune și numeroase denaturări a realităților.

[89] *GazMur.*, 1933, nr. 24, 186.

[90] De fapt abia după a. 1930 s-a încercat și început cercetarea mai sistematică, documentată, urmărind prin fișe individuale, „întocmirea unei statistici a populației din jud. Odorheiu, Ciuc și Treiscaune, spre a putea stabili (pe cît posibil mai precis) originea etnică a locuitorilor și numărul românilor cari din diferite cauze și împrejurări au fost secuizați în ultimele decenii" (NmN., 1934, nr. 15—16, 23 XII, p. 5). Lipsea

apreciabile din cauză mai întîi că (lipsind o documentare corectă și completă, exhaustivă, servind drept justificare precisă social-istorică și juridică), din capul locului nu se putea recuperà în cîțiva ani sau două decenii ceea ce se pierduse treptat în două veacuri printr-o acțiune îndelungată, perseverentă, în condiții deosebit de favorabile politico-juridice, economice și culturale cum au fost cele care însoțeau integrarea lentă în comunitatea socială și etno-lingvistică secuiască a maselor rustice românești, care fuseseră lipsite de formele organizării politice și culturale proprii, despoiate de instituții școlare și ecleziastice în limba națională, deci fără forța colectivă de rezistență la presiunea maghiarizatoare. De fapt, în a. 1918, în cele mai multe sate procesul dezuaționalizării (cel puțin în ce privește limba vorbită) era consumat demult, încheiat și ireversibil, — după ce lăsase abia cîteva amintiri despre „foștii români", ruine de biserici pustii, confesiunea orientală sau amintirea ei, locuri sau nume de cimitire românești uitate în paragină, antroponime maghiarizate ca formă și terminație, al căror caracter românesc rezultă uneori numai pentru filologi și arhivari. În cele mai multe locuri, acțiunea (apărînd ca ceva artificial, anacronic, chiar absurd) ar fi trebuit luată de la început, ca „de la alfa", — căci ea nu se mai exercità propriu-zis asupra celor pe care-i maghiarizaseră stăpînii feudali și aparatul birocratic cu bisericile ungurești în veacurile XVIII—XIX și care (dacă, atunci, ar fi existat mijloace de contracarare) mai repede și ușor puteau fi aduși, „reromânizați" decît fuseseră deznaționalizați acum un veac.

Acțiunea românească venea cu întîrziere de un secol și nu se putea exercità asupra ... morților, ci eventual asupra nepoților acelora, descendenți care fuseseră trecuți printr-o substanțială metamorfoză culturală și socială, fiind de fapt „alți oameni", care sub influența educației și propagandei de cîteva decenii ușor apăreau nu numai ca „cei mai curați reprezentanți ai națiunii siculice", ci unii dintre ei chiar dușmani înverșunați (după situație) ai poporului

---

însă o catagrafie completă a tuturor punctelor unde există în veacurile XVIII—XIX o poporație românească; atare evidență lipsește și azi, cînd devine mult mai greu (dacă nu imposibil) de întocmit (mai ales după anii ocupației horthyste, 1940—1944) decît ar fi fost cu 4—5 sau mai multe decenii în urmă. În a. 1935 „se lucra la Ministerul Instrucțiunii [București] de acord cu celelalte ministere la un proiect unitar pentru readucerea românilor înstreinați la sufletul neamului. Acest proiect va rezolva definitiv problema românilor deznaționalizați" (cf. GlasMur., 1935, nr 22, 1936, nr 62, 63 etc.).

Din punctul de vedere științific-istoric care ne interesează aici este mai important — în chip firesc — nu „reromânizarea", adică revendicarea și recuperarea pierderilor (interesante din punct de vedere politic și propagandistic), ci stabilirea adevărului obiectiv pe cale documentară, în ansamblu și în detalii, realitatea procesului maghiarizării, sat de sat, în fiecare perioadă și etapă: se stabilește astfel, în primul rînd, permanența și continuitatea elementului autohton românesc în toată Transilvania, pînă la Carpați și în afara lor.

din care-și trăgeau obîrșia (ca Ráduly-Radul L. la Chileni, supra, p. 118; ori ca unii din valea Nirajului, p. 74). Atare situație, tristă dar adevărată, lăsă impresia că „reromânizarea" n-ar fi fost o acțiune de recuperare firească, justă, ci o simplă „românizare" brutală, abuzivă, a unor „secui neaoși" (secui artificiali, cum s-a văzut și bine se știa de toată lumea : români care nu mai vorbeau românește, cei mai mulți poate nici măcar nu mai știau clar că sînt ori au fost odată români), stîrnind reacțiunea unor elemente conducătoare șovine, locale (mai ales preoțimea ungurească și aristrocrația, politicienii, capabili să prezinte totul ca „ficțiune romantică a propagandei românești", asemenea deputatului Pál G.). Dar populația secuizată din multe sate (ca : Eliseni, Cușmed, Simonești, Filiași, Gagiu, Sălaș, Betești, Atid, Bodogaia etc.) cerea insistent în repetate rînduri autorităților românești să fie ajutată spre a reveni la obîrșie; nu în toate cazurile a primit ajutorul cerut, sprijinul material și moral din partea guvernelor burgheze și a birocrației administrative din Secuime. În cuprinsul unei singure generații „reromânizarea" nu s-ar fi putut realiza pe deplin ori măcar în proporție cit de cit apreciabilă (apropiată de dimensiunile adevărate ale maghiarizării treptate și profunde, în curs de cel puțin 3—4 generații, din veacul al XIX-lea). Ea apărea ca foarte complexă, în unele zone chiar imposibilă nu numai din cauza atmosferei de confuzie în orientarea și organizarea național-politică a României din a. 1920—40 (cu plaga politicianismului sectarist și afacerismului — mai ales la Tîrgu Mureș—, a indiferenței guvernelor, a partidelor [91] și a multor organe de stat ale burgheziei și moșierimii românești, gîlceava confesională între chiriarhii români mai ales în Mureș și Odorheiu), ci din situația obiectivă, a condițiilor istorice date, și n-ar fi fost realizabilă nici chiar adoptînd mijloacele superioare și metode energice, brutale, mult mai eficiente cu care feudalismul și statul ungar cu bisericile unguresti desfășuraseră acțiunea lor nefastă în ultima etapă a maghiarizării (veacurile XIX—XX). De altfel, deznaționalizarea românilor în Securime nu a încetat peste tot în a. 1918, ci a continuat în unele locuri și după acea dată, spre a fi reluată cu violență și cruzime sporite în perioada ocupației horthyste (1940—1944).

Sarcinile cercetării. Este evident și inutil a fi repetat faptul (subliniat de mulți cercetători români) că studiul istoric al situației demografice — adică al populației mixte secuiești și românești maghiarofone, din care s-a alcătuit așa-zisul „bloc secuiesc" — în estul

---

[91] Majoritatea politicienilor din România Mare (a. 1918—1940) erau indiferenți față de problema românilor din Secuime (secuizații), nu numai miniștrii ca un C. Argetoianu, dar și unii „naționaliști" ardeleni ca poetul Octavian Goga și alții.

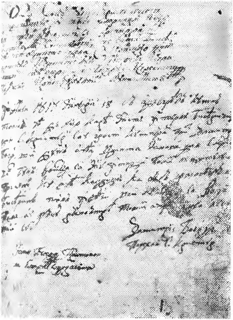
Transilvaniei, va fi necesar a se face la fiecare localitate în parte, „... studii temeinice de amănunt riguros controlat să lămurească toate datele problemei. Este de mirare cum de nu abundă studiile în această direcție", releva în a. 1933 un gazetar mureșan (supra, p. 135). Se va ține seamă de *toate* elementele documentare în fiecare etapă, astfel : cele mai vechi informații sau indicii (cf. supra, p. 44—52) și date statistice din veacul al XVIII-lea ; datele statistice din veacul XIX-lea, indicații asupra caracterului mixt ori a simplei prezențe și coexistențe a elementului popular secuiesc și a celui românesc (Șematismele ; Lenk ș.a.) ; prezența unor construcții și materiale arheologice ori resturile lor, ruinele (biserici, clopotnițe, cimitire etc.) ; cărți vechi[92] și documente[93], antroponime atestate documentar în urbarii, conscripții, matricole, scrisori, epitafe, construcții, porți[94], obiceiuri, produse meșteșugărești etc., ori semnalate în literatură, scrieri, presă, respectiv vii și curente azi la populația secuiască ungarofonă ; toponimia (locuri, dealuri, văi etc.) : situația confesiunilor în veacurile XIX—XX ; informații și tradiții ca și orice reminiscențe despre apartenența elementelor ori a satelor ungarofone ; idiomul vorbit acum ori în trecut (cuvinte, expresii, formule, calcuri) ; studiul antroponimelor românești (slavo-romåne), cazurile de traduceri și înlocuiri cu nume unguréști, care sînt deosebit de semnificative ; obiceiuri, practici, datini, portul etc. Asemenea date și materiale sînt în primul rînd interesante și de mare importanță pentru adevărata *istorie a așezărilor și a populației* în ansamblul teritoriului Secuimii ; fără ele (adică fără de faptele restabilite pe baza documentară ce nu are de făcut incriminări, nu caută rectificări imediate și reparații, nici responsabilități ori „sancțiuni", care ar fi anacronice și absurde), trecutul și structura reală a acestei zone ar fi nu numai lacunară și ero-

---

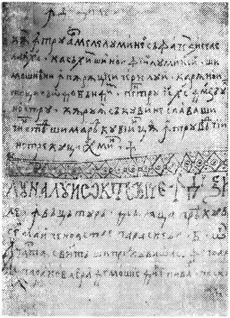
[92] MemIst., III, XVIII, p. 222—231 (N. Iorga) ; N. Sulică supra.

[93] „Ceea ce trebuie făcut, răbdător și migălos, în largi proporții, este o îndoită operă : orice carte din Ardeal, mai ales din asemenea părți, trebuie scotocită și notițele de pe ea clasate și publicate ... Dar pe alături, o statistică generală a tuturor registrelor și pieselor din arhivele publice și mai ales judecătoriilor nu trebuie să întîrzie, înștiințîndu-se funcționarii (uneori fără simțul răspunderii lor) că ei nu au dreptul de a distruge sau vinde acest material, care ne poate ajuta să reconstituim viața unui neam împiedicat așa de multă vreme (aproape două milenii) de a ieși la plină lumină a publicității. Căci istoria românilor din Ardeal trebuie scrisă sat de sat, cu preoții și țăranii lor, ca să se vadă că *am fost* și *cum am fost*" (MemIst., III, XVIII, p. 231, Iorga).

[94] De ex. Huszka József, *A székely ház* [Casa secuiască], Budapest, 1895, 96 p. in 4°, cu teorii aberante despre elemente constructive (poarta etc.) aduse din ... Asia dar cu unele nume românești de secui : *Bogdán*, *Bokor*, *Koszta*, *Mihalyko*, *Vaszi* etc.

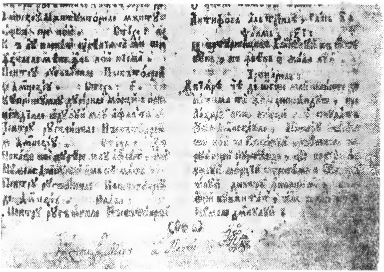


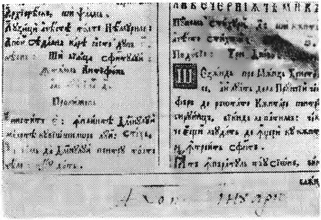
46 Însemnare de cumparare pe Strasnicul de Blaj (1773), în 1802, pentru biserica românească din Cristuru Secuiesc (Col. mănăstirii Topliţa)

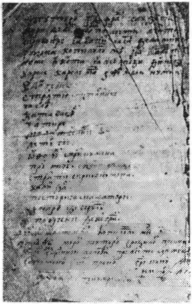


48 Prăznicar-manuscris (începutul sec. XVIII), de la Ciucsîngeorgiu (Col. mănăstirii Topliţa)

47 Strasnic (Blaj, 1773), de la Porumbenii Mari cu semnătura popii Ionasc din loc. (Col. mănăstirii Topliţa)

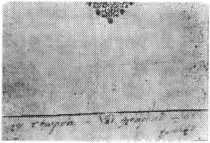




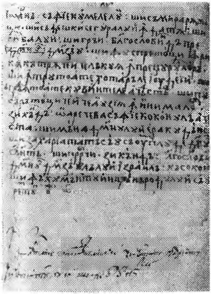


49—50 Strasnic (Blaj), de la Ciucsîngeorgiu, cu data 1778 cînd este lăsat moştenire de popa Bucur fiilor săi (Col. mănăstirii Topliţa)





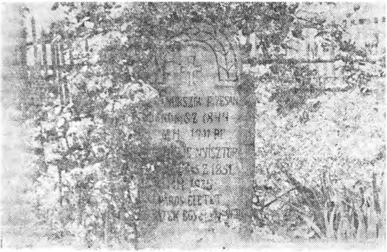
51—52 Filă de titlu din Evanghelia de București (1862) cu însemnarea credincioșilor de la Subcetate (Col. mănăstirii Toplița



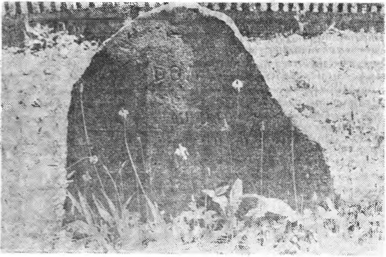
53 Evanghelie-manuscris (începutul sec. XVIII) de la Cason-Imper care a circulat în Ghelința, Costeu și Cason (Col. mănăstirii Toplița)



54 Familie românească din Pănet (Arh. St. Fil. Tg. Mureș)



55 Piatră funerară din cimitirul românesc din Pănet (Arh. St. Fil. Tg. Mureş)



56 Piatră funerară din cimitirul românesc din Pănet (Arh. St. Fil. Tg. Mureş)



57 **Bărbați** din Imper, îmbrăcați în costum popular secuiesc (Fototeca Muzeului Etnografie al Transilvaniei)

nată, dar falsificată din capul locului. Totul este deci și rămine (cum s-a spus) o problemă social-istorică — a istoriei care în primul rînd constată, restabilește realitățile din trecut —, nu politică sau de stat, — indiferent dacă din ea rezultă și concluzii de actualitate social-politică și națională de stat.

A renunță la studiul și elucidarea cit mai adîncită a unei probleme social-istorice majore ca aceea a elementului etnic românesc în Secuime ar însemnà din partea științei românești o reticență condamnabilă și o contribuție la „mușamalizarea" pentru viitor a faptelor, un act de incorectitudine și de gravă neomenie; o împietate; o atitudine de comoditate și „discreție amabilă" rău înțeleasă ce nu ar face decît să continue și să confirme tezele lui Orbán B., Barabás E., Szádeczky L., Tóth Z.I. și a altor istoriografi șoviniști „eiusdem farinae". La rîndul lor, cercetătorii maghiari obiectivi, cu vederi progresiste, să nu se mai lase influențați de șovinismul tradițional al unor Barabás, Szádeczky etc., moștenit din feudalism; ci să-și dea seama deschis și cinstit că structura etnică-biologică a secuilor nu poate fi justificată și explicată fără de componenta românească pe care o vor pune în adevărata lumină a proporțiilor ei istorice numai cercetările ample, exhaustive din viitor. Se explică astfel ușor și simplu discontinuitatea poporului român din spațiul său istoric, prin „breșa" din Secuime.


REGHIN
GIURGEUL
GHEORGHENI
SCAUNUL MUREȘULUI
TG.MUREȘ
CIUCUL
MIERCUREA
-CIUC
ODORHEIU
ODORHEIUL
TG.SECUIESC
TREISCAUNE
TERITORIUL VECHILOR
SCAUNE SECUEȘTI
(DUPĂ S. OPREANU)
0 10 20 30 40 50 km

III. ALTE MĂRTURII ALE ORIGINII ETNICE ROMÂNEȘTI A AȘEZĂRILOR DIN SUD-ESTUL TRANSILVANIEI

de Ioana Cristache-Panait

Pe alocuri, în susținerea temei sale, Ion I. Rusu a simțit și mărturisit lipsa strîngerii laolaltă și a altor categorii de dovezi privind originea etnică a așezărilor din Secuime, a existenței altădată a unei numeroase populații românești, băștinașe. Componentele unei atare categorii au fost clar numite și enumerate la subpunctul: *Sarcinile cercetării*, din capitolul II. Ele se grupează, pe scurt, în izvoare scrise (îndeosebi cărți vechi) și construcții, existente sau vestigiile lor (biserici, clopotnițe, porți, cimitire ș.a.). Asupra lor, cît și a evidentelor asemănări dintre viața socială a secuiului și aceea a românului, vădite în habitat, obiceiuri, tradiții ș.a., atenția a fost îndreptată cu multe decenii în urmă [1], dar împlinirea sistematică a adunării lor „sat de sat", nu s-a înfăptuit. De atunci un nou val răuvoitor și distrugător [2], a luat cu sine un noian de astfel de documente. Cu atît mai mult se impune sporirea atenției și răspunderii față de cele ce au supraviețuit și care, prin adînca și larga lor semnificație, pot suplini și totodată evoca prețioasele pierderi. Din acest gînd izvorăște capitolul de față, fără a avea însă putința de a cuprinde toate dovezile, de același gen, rămase de la comunitățile românești din Secuime. Martorii aduși cauzei date, asigură respectivei narațiuni

---

[1] N. Iorga, *Acte românești din Ardeal privitoare, în cea mai mare parte la legăturile secuilor cu Moldova*, în *Bulet. Com. Ist. a României*, vol. II, București, 1916, p. 181 — 191; Idem, *Memoriile Secț. Ist.*, III, XVIII, p. 222—231; S. Opreanu, *Secuizarea românilor prin religie*, Cluj, 1927; Idem, *Printre românii săcuizați*, în *Graiul românesc*, I, 1, 1927, p. 8—13; Idem, *Ținutul secuilor*, Cluj, 1928; Simion Mehedinți, *Cadrul centropo-geografic*, în *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul, 1918—1929*, Cluj, 1929, I, p. 599; C. Petranu, *Influence de l'art populaire des roumains sur les autres peuples de Roumanie et sur les peuples voisins*, în *Ars Transsilvaniae*, Sibiu, 1944, p. 241—265; Idem, *Contribution complementaire*, p. 283—298; N. Sulică, *Contribuții la istoria vechimei elementului românesc și a circulației cărții românești în regiunile săcuizate*, în *Reînvierea*, II, 1938.

[2] Ioan N. Ciolan, *Transilvania ultima prigoană maghiară*, Edizioni Europa, Roma, 1980; M. Fătu, *Biserica românească din Nord-Vestul țării sub ocupația horthystă 1940—1944*, București, Ed. Institutului Biblic, 1985.

istorice acel caracter, atît de bine enunțat de Toth Zoltan, de științㄅ a realității.[3]

În secolul al XIII-lea, secuii s-au stabilit în estul țării „la hotare", conviețuind împreună cu românii, pe care i-au găsit aici și s-au amestecat cu ei [4]. Că pămîntul ce i-a găzduit era vatra străbună a băștinașilor, o spun, fără echivoc, rezultatele săpăturilor arheologice, care s-ar cuveni să alcătuiască ele însile o carte, sub formă de repertoriu. Ne vom opri numai la cîteva dintre ele. În așezarea de la Cristești (jud. Mureș),[5] dovezile continuității populației daco-romane, cît și ale creștinării sale, sînt indubitabile [6]. Vestigiile arheologice din preajma localității Morești (com. Ungheni, jud. Mureș) atestă evoluția istorică din paleolitic și pînă în feudalism, așezarea din sec. XI–XIII corelîndu-se cu cetatea de lemn și pămînt a unei formațiuni prestatale autohtone [7]. La Călugăreni, pe malul stîng al Văii Nirajului, cercetările arheologice au adus la lumină vestigii ale legiunii a XIII-a Gemina [8]. Din județul Covasna, subliniem remarcabilul și des amintitul șantier de la Ariușd [9] (cu precădere pentru tipul autohton de casă, cu tîrnaț parțial), cît și pe cel de lîngă orașul Covasna, de pe dealul cetății Zînelor, valorificator al unei fortificații dacice [10]. Din zona Ciucului menționăm bogatele mărturii dacice de la Sîncrăieni [11] și Jigodin (orașul Miercurea-Ciuc) [12]. Din valea superioară a Tîrnavei

---

[3] *Lucr. de față*, p. 119.

[4] *Ibidem*, subcapitolul *Informațiile despre populația românească*.

[5] Alex. Popa, *Academia Română și descoperirile arheologice de pe Valea Superioară a Mureșului*, (I), in *Marisia*, Tîrgu Mureș, V, 1975, p. 22–24; Idem, (II), in *Marisia*, VI, 1976, p. 15–23; Andrei Zrinyi, *Repertoriul localităților din județul Mureș cu descoperiri arheologice din sec. IV–XIII*, în *Marisia*, VI, 1976, p. 125–151; Idem, *Vestigii arheologice și numismatice in valea Mureșului superior privind continuitatea poporului român*, in *Îndr. pastoral Alba Iulia*, III, 1979, p. 106–107; V. Petică, *Elemente de continuitate pe valea Mureșului superior. Sondajul arheologic de la Voivodeni (Jud. Mureș)*, în *Marisia*, VIII, 1978, p. 8–89; Idem, *Săpăturile arheologice de la Voivodeni (jud. Mureș)*, în *Marisia*, IX, 1979, p. 127–132; Idem, *Vestigii geto-dacice in așezarea de la Voivodeni*, în *Îndr. pastoral Alba Iulia*, IV, 1980, p. 106–108; V. Lazăr, *Vestigiile geto-dacice din județul Mureș*, în *Îndr. pastoral Alba Iulia*, V, 1981, p. 92–93; K. Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei, sec. IV–XIII*, București, 1958; D. Protase, *Problema continuității in Dacia, in lumina arheologiei și numismaticii*, București, 1966; Idem, *Riturile funerare la daci și daco-romani*, București, 1971 ș.a.

[6] A. Zrinyi, *Așezarea romană de la Cristești și legăturile ei cu Gallia*, în *Marisia*, VII, 1977, p. 91–99; Aurel Sămărghițan, *Așezarea romană de la Cristești-Mureș dovadă a continuității populației daco-romane*, în *Îndr. pastoral Alba Iulia*, III, 1979, p. 108–109.

[7] *Dicționar de istorie veche a României*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1976, p. 415.

[8] *Ibidem*, p. 141–142.

[9] *Ibidem*, p. 45.

[10] *Ibidem*, p. 191.

[11] Dorin Popescu, *Tezaure de argint dacice* (II), în *Bulet. Mon. Ist.*, 1, 1972, p. 5–22.

[12] *Dicționar de istorie veche*, p. 361.

Mari și din văile Homoroadelor, deci de acolo unde „soarta elementului românesc a fost mai gravă decît orișiunde" [13], amintim așezarea și cetatea romană din Mărtiniș [14], cetatea dacică din hotarul satului Zetea [15], ca și pe aceea, mult mai amplă, de la Porumbenii Mari [16]. Din fostul scaun secuiesc de pe Arieș evocăm memoria locuirii daco-romane prin urmele de viață și organizare aflate la Cicău [17] și Moldovenești [18].

Populația românească, covîrșitoare de-a lungul primelor secole de conviețuire cu secuii, a continuat în aceeași vreme să fie stăpînă pe bunurile sale de obște, folosite, de acum, împreună cu noii veniți, păstrîndu-și totdeodată libertatea fizică și spirituală. Cu timpul însă procesul feudalizării, al formării marilor domenii în mîna celor de alt neam, a sărăcit și vitregit de libertate pe românul băștinaș [19], expunîndu-l politicii de deznaționalizare. Conscripțiile urbariale, din 1785, rețin fenomenele semnalate. Astfel, locuitorii din Cornățel la întrebarea dacă sînt iobagi de uric sau ba, au răspuns: „sînt aici cîțiva dintre noi care sîntem iobagi, dar în cea mai mare parte sîntem jeleri. Cei care sîntem însă iobagi recunoaștem că sîntem iobagi supuși jugului dar nu știm din ce motiv" [20]. Iobagii din Pănet, arată, cu același prilej, că n-au pășune îndestulătoare întrucît o folosesc împreună cu alți țărani liberi secui. Aceștia s-au înmulțit în așa măsură că locuiesc cîte 5—7 familii pe o sesie, fiecare avînd animale [21]. O frescă emoționantă a situației s-a păstrat de la Porumbeni: „O parte din locuitorii de aici își recunosc iobăgia moștenită, o altă parte însă, fiind siliți de nevoi, s-au legat ei înșuși ca iobagi pentru un oarecare timp, pentru o anumită sumă de bani, conform contractelor prezentate nouă, alții țărani însă nu recunosc iobăgia lor moștenită..."; „sesii pustii sînt în această localitate, unele de un an, altele de nouă ani, douăzeci de ani iar altele din timpuri vechi. Motivul pustiirii lor, este că unele case dărîmîndu-se din cauza vechimii nimeni n-au mai făcut alte case în loc, apartenențele lor au fost adăugate altor sesii..." [22].

---

[13] Simion Mehedinți, *op. cit.*, p. 589.

[14] *Dicționar de istoric vechc*, p. 541.

[15] *Ibidem*, p. 622.

[16] *Ibidem*, p. 485.

[17] Iudita Winkler, Matilda Takácz, Gheorghe Păiuș, *Așezarea dacică și daco-romană de la Cicău*, în *Apulum*, XVII, 1979, p. 129—189.

[18] Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1979, vol. I, p. 37—38, 46, 80, 273; Idem, vol. II, 217, 227, 238, 256.

[19] Liviu Ursuțiu, *Tranzacții asupra iobagului și asupra pămîntului pe domeniul Gurghiu (1652—1716)*, în *Marisia*, VII, 1977, p. 125—138. Faptele s-au petrecut, aidoma, și în alte zone.

[20] L. Moldovan, Ioan Pop, *Conscripții urbariale mureșene din anul 1785 (II)*, în *Marisia*, VI, 1976, p. 205.

[21] *Ibidem*, p. 199.

[22] *Ibidem*, p. 189

La robotă erau siliţi toţi, chiar familiile preoţilor, aspect susţinut documentar. La 8 ianuarie 1790, Alexandru Anghel, arhidiaconul districtului Mureş, comunica episcopului Bob, despre prestarea robotei domeniale de către preoteasa văduvă din localitatea Mureşeni [23].

O serie de calamităţi, ca foametea şi ciuma, au agravat situaţia şi au rărit populaţia. În lemnul bisericii fostei mănăstiri de la Chiberu de Sus (astăzi la Nadăşa) este consemnată, cu văleatul 7225 (1717), foametea mare în vremea căreia oamenii au mîncat pîine de alun, de coajă de ulm şi papură, de cocean de cucuruz. În zidul de piatră al bisericii romano-catolice din Cozmeni (Ciuc), o însemnare apreciază la 10 000 numărul celor răpuşi de ciuma din 1719, locuitori de acolo sau din sate vecine, precum Ciucsîngiorgiu, Cason. De pe filele unei cărţi manuscrise aflăm că, în anul 1719, deţinătorul ei, Dumitraş diac de pe Moroş din Sînger, a vîndut-o pentru 7 mierţe de mălai [24].

Dezmoşteniţi de drepturile lor, reduşi la starea de iobagi, românii din Secuime nu-şi mai pot întreţine şcolile, situaţia acestora[25] înregistrînd regrese, spre sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi în cel următor [26]. Consecinţă a stării economice, lipsa şcolii va fi la rîndu-i cauză a asimilării treptate, în Secuime, a românului băştinaş, ca urmare a pierderii graiului străbun. Că acesta era încă dominant în secolul al XVIII-lea, în zona de care ne ocupăm, reiese şi din mărturia geologului austriac Hacquet, care activînd în Secuime ca medic în anii 1763—1764, a învăţat limba românilor, despre care vorbeşte cu drag şi compasiune [27]. Statul, străin şi duşman neamului românesc, nu-i susţinea şcoala (în 1786, în zona Mureşului superior numai 20% din şcolile de stat erau româneşti, restul fiind maghiare şi germane) [28], iar comunitatea sătească, sărăcită, nu mai avea mijloace să o întreţină. Documente din prima jumătate a secolului al XIX-lea dezvăluie această realitate, ca şi pe aceea a strădaniilor pentru menţinerea lor, dar şi a ademenirii către şcolile maghiare. În 1839, pentru şcoala de la Acăţari se răspundea :„ . . . din cimitirul valahilor se va delimita o porţiune de teren pentru şcoală şi învăţător, dar comunitatea este foarte săracă şi nu are posibilitatea să întreţină şcoală şi dascăl" [29]. În 1843 se relata că românii ortodocşi din Nazna au avut şcoală

---

[23] Arh. St. Filiala Alba Iulia, fond. Mitrop. gr.-cat., pach.* 18. (1790 — 1793).

[24] Ilie Corfus, *Însemnări de demult*, Ed. Junimea, Iaşi, 1975, p. 190.

[25] În protopopiatul Sepviz (Frumoasa) conscripţia lui At. Rednic, din 1765, menţiona 55 de şcoli, cf. A. Bunea, *Petru Pavel Aron şi Dionisie Novacovici*, Blaj, 1902, p. 366 ; pe valea Nirajului şcolile sînt mai numeroase la mijlocul sec. al XVIII-lea şi în perioada iosefină, cf. A. Holircă, *Şcoala din regiunea Mureşului superior în a 2-a jumătate a sec. al XVIII-lea şi începutul celui de-al XIX-lea*, în *Marisia*, IX, 1979, p. 209—224.

[26] A. Holircă, *op. cit.*, p. 224—232.

[27] N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, III, Bucureşti, 1922, p. 11, 19—21.

[28] A. Holircă, *op. cit.*, p. 215.

[29] *Ibidem*, p. 227.

dar e dărîmată acum și nu și-au mai putut construi alta. La Ţiptelnic, nu era nici școală nici dascăl, fiind săraci. La Mureșeni, școala nu era frecventată, din aceeași cauză. La Crăciunești, din lipsa școlii, elevii învățau la casa cantorului, ca și cei din Sîntandrei. La Iobăgeni (azi Valea), diaconul învăța copiii fără nici o plată, ca și cantorul din Murgești, în ambele sate neexistînd clădire școlară [30]. În aceeași vreme, românii din Culpiu, din Săbed, Sîntana de Mureș, frecventau școala maghiară, iar la Pănet școala lor avea dascăl reformat [31]. Școlile secuiești din Gheorgheni erau urmate, la începutul secolului al XIX-lea, și de românii din satele vecine [32].

Vorbind despre școala românilor se cuvine să amintim strădaniile, în cauza ei, ale lui Petru Maior, ca și rolul pe care l-au avut în desfășurarea sa modestele așezăminte monahale [33] din partea locului. Zapisul, din 1737, al mănăstirii de la Chiheru de Sus atestă că cei implicați și preocupați de ființa sa, alături de Gligoraș dascălul, erau din sate de pe valea Beicii, a Mureșului și a Nirajului [34], ceea ce îi reliefează destinația culturală. În deceniul șase al secolului respectiv, în fruntea școlii de la Chiheru de Sus se afla Grigorie dascălul [35].

Prestigiul unei școli mănăstirești, dar și ura împotriva ei a nobilului străin de neam și de năzuințele sale, le consemnează un lot de acte referitoare la mănăstirea Hudacului [36]. Baronul Leopold Bornemisza nu a mai îngăduit școala de aici, impunîndu-și voința ca aceasta să dispară. Eforturile susținute de Petru Maior, timp de patru ani, spre salvarea acesteia (1804—1808), nu au avut succes, obținîndu-se abia ca baronul să construiască școală cu casa învățătorului la Gurghiu. Slova documentului atestă că școala „la mănăstirea aceea totdeauna s-a obținut", binefacerile ei răsfrîngîndu-se nu numai asupra satelor din ținutul Gurghiului ci și „de la cîmpie și de prin alte părți", întreținerea ei cerînd puțină cheltuială. Un exemplar din *Pravoslavnica mărturisire*, tipărită la Buzău, 1691, a fost dăruit, anul următor apariției, lui popa Petru din Hudac, de către Mihai Cantacuzino vel spătar [37], faptul, înscris pe filele cărții, dovedind relațiile cărturarilor din Hudac cu ctitorii de cultură de la sudul munților. Priceperea și faima lui popa Petru erau recunoscute și de nobilii de pe valea

[30] *Ibidem*, p. 232.
[31] *Ibidem*, p. 230, 232.
[32] *Șemat.*, Blaj, 1900, p. 333.
[33] A. Holircă, *op. cit.*, p. 214—221.
[34] Şt. Meteş, *Mănăstirile româneşti din Transilvania şi Ungaria*, Sibiu, 1936, p. 131—132.
[35] A. Holircă, *op. cit.*, p. 213.
[36] Arh. St. Fil. Alba Iulia, fond. cit., Cab. Mitrop., Dosar 52 (1785—1834).
[37] I. Cristache-Panait, *Cartea de Buzău în satele transilvane*, în *Spiritualitate și istorie la întorsura Carpaților*, vol. II, Buzău, 1983, p. 293.

Tîrnavei Mici, care, într-o scrisoare din 15 iunie 1704, către Guberniu, îl numesc „învățat popa Petru din Hudac" [38].

În 1785 s-a cerut și obținut de la Guberniu strămutarea de la Tîrgu Mureș la Reghin a școlii, avîndu-se în vedere trebuința acesteia aici „nu numai pentru sine ci și pentru satele care sînt prinprejur și au lipsă de învățătură". Prin adresa din 6 noiembrie acel an, Episcopia Blajului înștiința de acest fapt pe arhidiaconul Reghinului, cerîndu-i : „... prin eparhia-ți încă vei vesti tuturor fiilor noștri celor pravoslavnici și bine credincioși, ca urmînd celor prea înalte orînduieli împărătești, pre fiii și fiicele sale care au intrat într-al șaselea an și dintr-al doisprezecelea încă n-au ieșit, la numita școală cu toată osîrdia să-i trimită", cu scopul „să învețe limba sa, a ceti, scrie, număra și viețui creștinește de unde, ce bine și folos va avea neamul nostru însuși poți vedea" [39].

Conscrierea populației românești din Secuime face parte integrantă din statisticile transilvane din secolul al XVIII-lea, respectiv din 1733 [40], 1750 [41] și 1760—1762 [42]. Aparține deci vremurilor în care procesul deznaționalizării prinsese un ritm grăbit ca urmare a înrăutățirii situației politice, sociale și economice a vieții românilor. Era vremea cînd la Sîngiorgiu de Pădure obștea de iobagi români [43], apucîndu-se „cu mare putere", la sfatul episcopului și a doisprezece preoți, să-și ridice biserică, au fost zăticniți de „domnii posesori" Rhedei Pál și fiii, primind învoirea pentru săvîrșirea acesteia numai după multă rugare și după cererea în scris a învățatului popa Petru din Hudac, fapte ce reies din documentul din 15 iunie 1704, deja amintit [44]. Era vremea cînd românilor din Joseni (jud. Harghita), „stăpînii" le-au deștelenit cimitirul ce-l aveau înainte, pentru fiecare mort apăsîndu-i cu datorii, nedreptăți pentru care se plîng cerînd rezolvarea [45].

Conscripțiile amintite, cărora le-o adăugăm pe aceea, parțială, din 1748, a scaunului Gheorghenilor [46], înscriu români, în număr mai

---

[38] Ilarion Pușcariu, *Documente pentru limbă și istorie*, I, Sibiu, 1889, p. 35—40.

[39] Arh. St. Fil. Alba Iulia, fond. cit., Protocol, 2, 1785—1788.

[40] A. Bunea, *Din istoria românilor. Episcopul Ioan Inocențiu Klein (1728—1751)*, Blaj, 1900, p. 305—416.

[41] Idem, *Statistica românilor din Transilvania făcută de vicarul episcopesc Petru Aron*, Sibiu, 1901.

[42] V. Ciobanu, *Statistica românilor ardeleni din anii 1760—1762*, în *An. Inst. N.*, III, Cluj, 1926, p. 616—700.

[43] Conscripția, din 1733, a lui Clain înregistra 133 familii (cf. A. Bunea, *Din istoria românilor*, p. 340) ; aceea din 1750, a lui Aron 1296 suflete (cf. Idem, *Statistica românilor*, p. 44) ; iar cea, din 1761—1762, a lui Buccov înscria biserica ortodoxă cu 55 de familii (cf. V. Ciobanu, *op. cit.*, p. 683).

[44] Ilarion Pușcariu, *op. cit.*, p. 37—40, 40—43.

[45] A. Bunea, *Statistica românilor*, p. 12.

[46] Ion Ranca, Liviu Moldovan, *O conscripție necunoscută de la 1748 a populației românești din scaunul Gheorghenilor*, în *Apulum*, XV, 1977, p. 335—354.

mare sau mai mic, în toate părțile Secuimii, vădind prezența lor de altă dată, ca și procesul istoric semnalat. Cum s-ar putea explica lipsa lăcașului de cult în așezările cu comunități importante, ca Gheorgheni, Ditrău, Lăzarea [47], Mihăileni [48], altfel decît prin faptul că după ruinarea celui bătrîn nu primiseră îngăduința să-l înlocuiască, lucru pe care-l cereau, în 1750 „cei mulți", din satele Cason și Cașinul Nou [49]. Cum s-ar putea explica ființarea lăcașului de cult în așezări cu un număr mic de români [50], decît prin faptul că ctitoria puternicei obști de odinioară continua să dăinuie.

Nu trebuie pierdut din vedere că statisticile, în discuție, nu s-au dovedit complete și exacte, carențe deja demonstrate pentru anume zone [51], fiind de mare interes o editare critică a acestora, în care datele să fie confruntate între ele, precizîndu-se, totodată, în lumina atestărilor documentare, cîte și care așezări au fost omise.

Îndoiala asupra numărului românilor, referindu-ne la sud-estul Transilvaniei, se naște din observația că, adesea, acesta este mai mic în conscripția lui Clain, decît în aceea a lui Buccov, mai tîrzie cu trei decenii. Menționăm, în acest sens, din districtul Odorheiului, satele Mugeni, la care Clain înscrie 9 familii iar Buccov 23 de familii [52], Merești cu 12 și respectiv 29 familii [53], Bezidu Nou, cu biserică, 12 familii la Clain și 23 la Buccov[54], Praid cu 5 și respectiv 15 familii [55]. În mod contrar, semnalăm numai faptul că în timp ce Clain înregistrează străvechea așezare românească Vlăhița, cu 11 familii[56], Buccov o omite. Avem, în același timp, argumente să punem sub semnul incertitudinii informațiile lui Buccov, în sensul diminuării realității. Deocamdată numai cîteva exemple, altele aflîndu-și locul cu prilejul semnalării bisericilor sau a unor bunuri de cultură și artă, doveditoare. La Tîrgu Secuiesc, conscripția lui Clain îurubrichează o biserică, un preot neunit, Ioan, și 7 familii [57] (număr infirmat de ridicarea, după numai două decenii, a unui nou lăcaș). Buccov ignoră această așezare care, din 1754 pînă astăzi, are biserică de piatră. Din Treisate (Cioc, Hotești, Ștefănești), de pe Tîrnava Mică, se însumează,

---

[47] *Ibidem*, p. 338.

[48] A. Bunea, *Statistica românilor*, p. 12.

[49] *Ibidem*.

[50] Alegem ca exemple, în acest sens, orașul Odorhei, cu 9 familii, satele Eliseni cu 8 familii și Aldea, cu 7 familii, cf. V. Ciobanu, *op. cit.*, p. 675—677.

[51] I. Cristache-Panait, *Contribuții la cunoașterea populației românești a județului Alba la mijlocul secolului al XVIII-lea în lumina valorilor de cultură și artă*, în SCIA, tom. 33, sub tipar.

[52] A. Bunea, *Din istoria românilor*, p. 413 ; și respectiv, V. Ciobanu, *op. cit.*, p. 676.

[53] A. Bunea, *op. cit.*, p. 414 ; V. Ciobanu, *op. cit.*, p. 677.

[54] A. Bunea, *op. cit.*, p. 336 ; V. Ciobanu, *op. cit.*, p. 677.

[55] A. Bunea, *op. cit.*, p. 327 ; V. Ciobanu, *op. cit.*, p. 675.

[56] A. Bunea, *op. cit.*, p. 413.

[57] *Ibidem*, p. 378.

după conscripția amintită, 33 familii, fără lăcaș de cult [58]. În 1761, sau într-unul din cei 4 ani următori, sătenii ortodocși din Cioc se plîng episcopului Dionisie Novacovici [59], că : 3 familii de uniți țin biserica, pe cînd ei sînt 47 de familii, tot sub dajdia împăratului. Cer să li se dea loc să-și ridice biserică [60]. Localitatea Rimetea (fost Troscu, Trascău), de pe valea Trascăului, nu este cuprinsă în statistica anilor 1760—1762, deși ar fi fost îndreptățită, după cum reiese din următoarea însemnare de pe o carte de Buzău, din 1704 : „acest *Apostol* l-am scos eu din tipăriturile cei vechi, cînd era biserica Troscului din lemn, erei Ioniță Oltean leat 7263" (1755) [61].

Pentru treapta pe care este situat în veacul al XVIII-lea procesul de secuizare al românilor, merită a releva, așa cum se desprinde din conscripția lui Clain, o temeinică organizare bisericească, pe arhidiaconate, unele avînd desigur rădăcinile împlîntate în veacuri de istorie, ca și frecvența bisericii românești, pe valea Nirajului, a Mureșului Superior, a Tîrnavei Mici și chiar a Tîrnavei Mari, frecvență ce poate fi afirmată după atenta parcurgere a rubricii respective din mai susnumitele catagrafii.

Din considerente ce se vor desprinde cu ușurință din cele ce urmează, inaugurăm categoria de mărturii asupra cărora ne-am propus să stăruim în capitolul acesta, cu prezentarea casei, document de majoră însemnătate istorică [62].

Casa din lemn „locuința preferată a țăranului român" [63], domina peisajul constructiv al unora dintre județele Secuimii, la începutul secolului nostru [64], mesageră a unei străvechi civilizații, a lemnului, născută și întreținută, de-a lungul secolelor, din bogata zestre păduroasă a masivelor muntoase [65]. Pe valea superioară a Mureșului, pe aceea a Nirajului, pădurile obștei fuseseră demult antrenate, fie în procesul transformărilor în terenuri agricole, fie în acela al trecerii

[58] V. Ciobanu, *op. cit.*, p. 683, 685 (31 familii ortodocse și 2 unite).

[59] Data documentului se află între 1761 și 1765.

[60] N. Iorga, *Scrisori și inscripții ardelene și maramureșene*, II, București, 1906, p. 241.

[61] I. Cristache-Panait, Contribuții..., *op. cit.*

[62] Al. Arbore, *Însemnătatea cercetărilor etnografice pentru cunoașterea poporului român*, în *Bul. Geogr.*, tom. XLVIII, 1929, București, 1930; Romulus Vuia, *Dovezile etnografice ale continuității*, în *Transilvania*, 74, 1943, nr. 4, p. 21—24; bibliografie selectivă privind importanța istorică a casei românești, este cuprinsă în nota 8 de la p. 152 a lucrării lui Ion Vlăduțiu, *Etnografia românească*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1973.

[63] Emm. de Martonne, *La Valachie*, Paris, 1902, p. 251.

[64] După statistica din 1910, în județul Ciuc, din 31 254 case 29 893 erau din lemn, în Trei Scaune, 29 469 case din 32 296; în Odorbei, erau din lemn, 24 199 din 29 083, cf. Sabin Opreanu, *Ținutul secuilor*, Cluj, 1928, p. 187—188.

[65] Ștefan Imreh, I. Pataki, *Contribuții la studiul agriculturii transilvane (1570—1610)*, în *Acta MN.*, Cluj, IV, 1967, p. 163—165; Idem, (II), în *Acta MN.*, VI, 1969, p. 205—208; Sabin Opreanu, *op. cit.*, p. 145—148.

lor, absolute, în folosința stăpînilor feudali [66]. Sugestivă, pentru primul aspect, este declarația celor din Pănet la conscripția urbarială din 1785: „lemne de foc avem, dar nu multe, unii dintre noi care și-au îngrijit loturile sesionale de pădure, alții însă le cumpărăm pe bani, întrucît unele loturi de pădure s-au nimicit demult fiind prefăcute în locuri arătoare" [67]. La finele secolului trecut casele se mai construiau din lemn, ca și edificiile școlare [68], pînă astăzi rămînînd însă vrednice dovezi ale artei lemnului numai lăcașuri de cult, porți, rare exemplare de case tradiționale, piese de mobilier și obiecte de uz casnic, ce s-au strecurat prin vreme.

Înfloritoare, la începutul veacului al XX-lea, „în satele de munte din tot ținutul locuit de români, de o parte și de alta a Carpaților" [69], arhitecturii lemnului nu i s-au consemnat virtuțile, atunci, in destule dovezi, sesizat fiind procesul dispariției lor. În 1911 N. Iorga semnala: „În furia de înnoire se dărîma an de an sute de case țărănești cu valoare artistică. Minunate sculpturi în lemn se sfarmă ... văi întregi, ca a Teleajenului, mai păstrează material pentru nu știu cîte albumuri", preconizînd acel „mîine" în care „nu va mai rămîne nimic de cules" [70]. Ceva mai tîrziu, Tache Papahagi cerea: „o cît mai neîntîrziată explorare a tuturor manifestărilor poporului nostru", printre care le numea și pe cele „concrete, deci etnografice. În modul acesta ne-am putea apropia din ce în ce mai mult de o cunoaștere a originei și evoluției istorice a ființei etnice sub diferitele sale manifestări" [71].

Nu era greu, din acea evidentă realitate constructivă, să se ivească atît de firească afirmația analogiei casei secuiești cu a celei românești, faptul constituind unul dintre argumentele originii etnice a așezărilor „din Secuime" [72]. O primă și meritorie analiză a casei din ținuturile de sud-est ale Transilvaniei, o datorăm lui Sabin Opreanu [73]. Pe baza a numeroase exemple, pe care le-a avut la îndemînă, autorul a arătat că tipurile de locuințe de aici se regăsesc pe toată aria românească, reliefînd totodată unele elemente arhaice din alcătuirea lor

---

[66] L. Botezan, *Posesiunile obștești ale țăranilor de pe teritoriul actualului județ Mureș în perioada 1785—1820*, în *Marisia*, IX, Tîrgu Mureș, 1979, p. 195—196.

[67] I. Moldovan, Ioan Pop, *Conscripții urbariale mureșene din 1785*, în *Marisia*, VI, 1976, p. 217.

[68] Fenomen ce rezultă din datele aflate în *Semat.*, Blaj, 1900. (Construirea din lemn a casei parohiale, constituie dovada că din același material se edifica aceea a familiei țărănești.)

[69] G. Oprescu, *Arta țărănească la români*, București, 1922, p. 63.

[70] N. Iorga, *O culegere austriacă de desemnuri ale caselor țărănești*, în *Neamul românesc literar*, III, 1911, nr. 234.

[71] Tache Papahagi, *Images d'ethnographie roumaine*, vol. II, București, 1930, p. 4.

[72] N. Iorga, *La question roumaine en Autriche et en Hongrie*, București, 1915, p. 30; Idem, *Trecutul românesc prin călători*, 1, București, 1920, p. 192; Idem, *Rolul românilor în istoria universală*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1985, p. 115; Simion Mehedinți, *op. cit.*, p. 599.

[73] Sabin Opreanu, *op. cit.*, p. 168—191.

(grinda-meşter, gogul, acoperişul în 4 ape, ş.a.), disertaţia avînd în atenţie bibliografia străină asupra temei. În 1952, valea Caşinului a fost studiată din punct de vedere al artei populare, din materialul publicat [74] vădindu-se impropriu atributul de „secuiesc" dat exemplarelor de case prezentate.

În vremea din urmă fondul constructiv tradiţional din zona Ciucului, a Giurgeului, a Odorheiului s-a redus simţitor, puţinele exemplare de case aflîndu-se nu departe de ziua din urmă, în viitor revenind doar unor exponate muzeistice [75] menirea de a atesta trecutul prestigios al artei lemnului din sud-estul Transilvaniei.

Cercetate pe teren, in 1983, şi analizate apoi în lumina întregii bibliografii referitoare la arhitectura de lemn românească, exemplarele din perimetrul judeţului Harghita vădesc apartenenţa lor la această arie de civilizaţie, prin tipologie [76], sisteme constructive şi elemente decorative [77].

Precedem prezentarea obiectivelor însăşi prin relevarea unor aspecte semnificative şi anume : cel al folosirii, cu precădere, al bîrnelor rotunde, sistem general în vechime [78]; al regăsirii tipului de casă arhaic, cu tîrnaţ parţial, surprins arheologic la Ariuşd [79] (judeţul Covasna), şi care, după constatarea lui Romulus Vuia, era răspîndit în Ţara Haţegului şi regiunea Pădurenilor, ca şi în partea centrală a Munţilor Apuseni, „două dintre cele mai însemnate ţinuturi ale Ardealului, ambele cu un rol istoric covîrşitor în trecutul îndepărtat şi mai apropiat al neamului"[80]; sculptarea cu motivele străvechi, ale băştinaşilor, a meşterului-grindă, ca şi a altor elemente arhitectonice; răspîndirea acoperişului în 4 ape, cu pante mari, caracteristic caselor ţărăneşti la români [81]; prezenţa tîrnaţului, pe una sau mai multe laturi, element îndrăgit în toate zonele ţării. Revenind asupra unora dintre aspectele enumerate, subliniem dăinuirea pereţilor din bîrne

[74] *Elemente de arhitectură şi decorative de pe valea Caşinului*, în *SCIA*, artă pl., nr. 3–4/1954, p. 254–260 (notă redacţională din articolul lui Károly Kós).

[75] Aflate în muzeele din : Miercurea Ciuc, Odorheiu Secuiesc, Sfîntu Gheorghe ş.a.

[76] Pentru tipurile de case româneşti a se vedea : R. Vuia, *Aşezările, casa şi portul ţăranului român din Ardeal şi Banat*, în *Transilvania, Banatul, Crişana şi Maramureşul, 1918–1928*, vol. I, Bucureşti, 1929, p. 603–609 : Idem, *Satul românesc din Transilvania şi Banat*, în *Studii de etnogr. şi folclor*, vol. II, Ed. Minerva, Bucureşti, 1980, p. 11–111; Grigore Ionescu, *Arhitectura populară românească*, Ed. Tehnică, Bucureşti, 1957, p. 25–40; P. Stahl, P. Petrescu, *Locuinţa ţăranului român*, Ed. Ştiinţifică pentru Literatură şi Artă, 1958, p. 25–49; *Arta populară românească*, Ed. Academiei R. S. România, 1969, 137–142; Ion Vlăduţiu, *Etnografia românească*, p. 155–168; V. Butură, *Etnografia poporului român*, Dacia, Cluj-Napoca, 1978, p. 78–97, ş.a.

[77] *Arta populară românească*, p. 476–498; R. Vuia, *Satul românesc din Transilvania şi Banat*, în *vol. cit.*, p. 79–108, ş.a.

[78] R. Vuia, *op. cit.*, p. 85 ; I. Vlăduţiu, *op. cit.*, p. 169.

[79] Al. Tzigara Samurcas, *Catalogue de la Section d'art paysan*, Bucureşti, 1937, p. 11.

[80] R. Vuia, *op. cit.*, p. 39–40, 50.

[81] *Ibidem*, p. 100.

rotunde la străvechi case din Munții Apuseni, amintindu-le pe cele din Cetea, Geoagiu de Sus, Dealul Geoagiului, Tecșești, dar și pe cele moldovene, exemple alegînd din Muzeul Satului din București, provenite de la Mesteacăn-Neamț, Straja-Suceava, Nereju-Vrancea.

Pentru casa cu tîrnaț parțial, a cărei arie de răspîndire cuprinde regiuni de străveche tradiție și cultură populară românească [82], revenim în Munții Apuseni, la Ponorel, Geogel, Lăzești, Pleșcuța, Culdești (ultimele 3 componente ale comunei Vadu Moților). De la acest tip de casă a evoluat, în teritoriul supus atenției noastre, locuința cu 3 încăperi, a cărei tindă, centrală, are fațada deschisă, formă tipologică întîlnită și în alte zone ale țării : Argeș (la Dragoslavele) ; Vrancea (la Vrincioaia) [83]. Casa, cu tîrnaț parțial, și-a continuat existența și în perimetrul județului Covasna, mărturii fiind exemplarele din satul Filia, com. Brăduț (de la nr. 223 și 227) [84], dar și casa parohială a bisericii românești din Vîlcele [85]. Pentru meșterul-grindă, după Nicolae Deusușianu : „grinda principală unde țăranii români scriu de ordinariu anul sau numele celui ce a ridicat casa" [86], menționăm frumoasele piese, zărândene, de la o casă de sfîrșit de veac XVII, din Rovina și respectiv de la o alta din Tomești, datată 1700, dar și inegalabilele opere ale genului, de la bătrîne biserici de lemn, poposind, în acest scop, la Gîrboul Dejului, Leurda, Nicula, Calna (jud. Cluj), toate monumente din al XVII-lea veac, dar și în Munții Apuseni la Lăzești, la ctitoria reînnoită în 1736, a moților de aici. Referindu-se la monografia întocmită de Orbán Balazs [87], Ion I. Rusu, constatind lipsa criteriului etnicității în elaborarea acesteia, apreciază că autorul a văzut totul în Secuime, dar nu pe români [88], observație îndreptățită numai dacă nu acordăm atenție ilustrației grafice în care imaginea casei sale de lemn, apare frecvent, fie chiar sub apelativ străin, ca și aceea a lăcașului de cult. La Racu, casa Cserei Mihály, cu tîrnaț pe două laturi avînd stîlpii cioplîți, este acoperită, în 4 ape, și învelitoare de șindrilă. Dincolo de gardul de

---

[82] I. Vlăduțiu, *op. cit.*, p. 161.

[83] Florea Bobu Florescu, Marcela Focșa, *Observații cu privire la arhitectura și interiorul din comuna Vrincioaia (Vâsui) — Vrancea*, in *Studii și cercetări de etnografie și artă populară*, Ed. Științifică, București, 1965, p. 312 - 313.

[84] Această variantă tipologică o înfățișează și casa parohială a bisericii românești din Aita Mare (Covasna), cu însemnare în limba maghiară privind construirea, în 1884, de Sibian David și soția Lazăr Nutzi.

[85] Modificată însă prin lucrările de reparații din 1983.

[86] N. Densușianu, *Revoluțiunea lui Horea in Transilvania și Ungaria, 1784 — 1785*, București, 1884, p. 139, nota 2, p. 141, nota 2.

[87] *Székelyföld leirása*, vol. I — VI, Pest, 1868 1870.

[88] Lucr. de față, p. 118 — 119.

lemn, protejat cu șiță, ca la gospodăriile cu ocol, se zărește biserica [89]. Despre această casă, din veacul al XVII-lea, B. Nagy Margit spunea: „dacă nu ai ști că este o curie ți s-ar părea o casă țărănească. Tîrnațul n-are arcade, iar grinzile de susținere sînt statice" [90]. Era desigur, modelul casei autohtonilor, din care Buccov înregistra doar 14 familii [91]. La Odorhei avem imaginea casei de deal cu soclu de piatră, galerie, pe două laturi, cu stîlpi cioopliți și palimar în trafor; din împrejurimile Miercurii Ciuc este înfățișată o locuință, cu soclu în panta terenului, acoperiș, de șindrilă, în 4 ape, stîlpii tîrnațului fiind uniți printr-o rugă [92]. Mulțimea gospodăriilor cu învelitoare de paie sau șindrilă era sugerată, la Colțești [93] și Moldovenești, în ultima așezare ivindu-se și biserica de lemn [94]. La Ernei, lăcașul modest, al românilor, era în preajma celor de alt neam [95], ca și la Cernatu de Jos [96], în ambianța caselor cu acoperiș în 4 fețe și învelitoare de șindrilă. La Întorsura Buzăului, este înfățișată biserica de piatră, de plan treflat [97], iar la Vîlcele ctitoria, din același material [98], ce o înlocuise, de cîteva decenii, pe cea din lemn, precum și pavilioanele stațiunii [99], în care se întîlneau frații români de pretutindeni.

O moară, în alcătuirea căreia românul era meșter iscusit, apare la Gheorgheni-Toplița [100], iar la Chichiș, un familiar pod de lemn [101].

După această reconstituire iconografică, prezentarea unor exemplare de arhitectură populară în lemn, existente, va completa sfera domeniului, susținînd, totodată, considerentele deja amintite. Materialul nu va fi grupat pe tipuri de locuință, ci expus pe așezări, astfel ca varietatea lor, aceeași pe întreg teritoriul românesc, să fie ușor observată, subliniind că nu s-au omis acele așezări ce și-au păstrat etnicitatea, oaze de românism, în pămînt românesc [102].

---

[89] Orban Balazs, *op, cit.*, II, p. 70.
[90] *Reneszánsz és barok Erdélyben*, Ed. Kriterion, Bukarest, 1970, p. 45.
[91] V. Ciobanu, *op. cit.*, p. 681.
[92] Orban Balazs, *op. cit.*, I, p. 19; II, p. 30.
[93] Idem, V, p. 234.
[94] Idem, V, p. 175.
[95] Idem, p. 102.
[96] Idem, III, p. 99.
[97] Idem, VI, p. 79.
[98] Idem, III, p. 26.
[99] Idem, p. 27.
[100] Idem, II, p. 138.
[101] Idem, VI, p. 47.
[102] Nici diploma de privilegii, din 1222, acordată secuilor, nu recunoaște nici un drept asupra teritoriului în altă situație, legală, acesta fiind numit expres, al secuilor și al românilor „cum transierint per terram siculorum aut per terram Blaccorum", cf. N. Iorga, *Locul românilor în istoria universală*, ed. îngrijită de Radu Constantinescu, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1985, p. 117 și nota 24.

Dat fiind că partea covîrşitoare a caselor, ce vor fi înşiruite, au acoperişul tradiţional în 4 ape, învelitoare de şiţă, nu vom reveni asupra acestui element, pentru fiecare caz.

Vom evoca pentru a face punte între dispărut şi existent, casa parohială a bisericii româneşti din Odorheiu Secuiesc [103], construită în anul 1800 [104], în locul celei dinainte, atestate, de conscripţia lui Buccov [105]. Se afla, în preajma bisericii [106], pe nord-est, înfăţişînd, în dimensiuni modeste şi pline de armonie, tipul de locuinţă străveche, cu tîrnaţ parţial, pusă sub adăpostul acoperişului, cu 4 pante şi învelitoare de şindrilă.

Cele cîteva case tradiţionale, păstrate în Satu Mare (comuna Brădeşti), se constituie în argumente ale originii româneşti a satului, alăturîndu-se celui oferit de însăşi numele său [107].

Casa David Mihai (nr. 140), după dimensiuni, tip de plan, sistemul de îmbinare al bîrnelor rotunde (încheotori ciobăneşti), poate aparţine sfîrşitului veacului al XVIII-lea. Este formată din tindă şi „casa mare", şi aşezată pe soclu de piatră, în panta terenului. Grinzile podinei străbat la exterior, susţinînd streaşina. „Casa mare" are ferestre cu oblon. Intrarea prin tindă este marcată de un ancadrament cu muchiile teşite şi cuie de lemn. Uşa păstrează zăvorul de lemn, analog celor frecvente odinioară la bisericile de lemn.

Casa David Antal (nr. 136) este reprezentativă pentru tipul locuinţei de deal, întîlnit în toate regiunile ţării. Datează de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea sau începutul celui următor. În soclul de piatră, cerut de panta terenului, este amenajată pivniţa. Pereţii, din bîrne cioplite, pe 4 feţe, delimitează două încăperi de dimensiuni apropiate. Pe faţadă, în dreptul celor două intrări, se află un pridvor, cu stîlpi cioplIţi şi pălimar traforat ce aminteşte „privariu" casei Cîndea de la Dobra (judeţul Alba), protejat de o polată tangentă la versantul streaşinii. Şindrila, de pe acoperişul în 4 ape, a fost înlocuită cu ţiglă. Spre adîncimea curţii, în prelungirea laturii mici se află o ocolniţă.

Casa Ilonca Victoria (nr. 214) a fost construită în a doua jumătate a secolului trecut, fiind o mărturie a originii tipului de locuinţe cu tindă deschisă. Este alcătuită din tinda deschisă, unde se menţine vatra; „casa mare" sub care este pivniţa şi casa mică, avînd pereţii

---

[103] Imaginea de ansamblu, casă şi biserică, transmisă de S. Opreanu, în *Săcuizarea românilor prin religie*, Cluj, 1927, p. 6, fig. 2.

[104] *Şemat.*, Blaj, 1900, p. 461.

[105] V. Ciobanu, *op. cit.*, p. 675.

[106] Dispărută, după 1932.

[107] În prima menţiune documentară din 1566, apare sub denumirea de Marcfalva, (Satul Mare), cf. C. Suciu, *Dicţionar istoric al localităţilor din Transilvania*, Ed. Academiei, 1959, II, p. 99, deci apelativul de provenienţă, în limba română; S. Opreanu, *Printre românii săcuizaţi*, în *Graiul românesc*, I, 1927, p. 9.

din bîrne rotunde, unele, (recuperate, de la casa anterioară), și cioplite, altele, cu capetele prelungite dincolo de îmbinări, formînd aripi. Pe fațadă, bîrnele coroanei (cele două de sus), străbat și lungimea tindei deschise, evocînd tipul arhaic al tîrnațului de colț. Un mic tîrnaț, cu pălimar și scînduri traforate, precede tinda, continuat de altul, deschis în dreptul „casei mari" dar și pe latura scurtă, deasupra gîrliciului.

Casa Biro Petre (lîngă Poștă), astăzi părăsită, a fost construită, pentru două familii, spre sfîrșitul secolului al XIX-lea. Ridicată pe soclu de piatră este prevăzută cu tîrnaț, pe două laturi, avînd scările de acces, din dreptul intrărilor, perpendiculare pe acesta, și învelite cu polate. Acoperișul de influență săsească este în două ape. Asemănătoare este și casa de la nr. 394, care are însă pe fațada lungă, un cerdac și o scară de acces, fiecare sub adăpostul cîte unei polate. Același model urmează și casa de la nr. 401.

Meșteri vestiți, în prelucrarea lemnului, au fost locuitorii din Căpîlnița și Vlăhița [108]; din casele lucrate de aceștia se mai conservă puține exemplare. La începutul secolului al XIX-lea a fost înălțată casa Benedec Gabor, din bîrne rotunde, alcătuită din tinda deschisă, cu cămară în spate, „casa mare" și odaia de toate zilele. În fața tindei este un cerdac, prelungit cu prispă, ce se desfășoară și pe latura mică, dinspre uliță, ambele unități arhitectonice avînd pălimar și stîlpi sculptați.

Modelul ei a fost urmat, spre mijlocul secolului și la casa Balaș Gabor, ai cărei pereți, din bîrne rotunde, cu capetele alungite, sînt așezați pe un mic soclu de piatră. Prispa, de pe fațadă, reazemă pe capetele temeliei, iar în dreptul tindei deschise este un cerdac, pe pilaștri de piatră. Podinile casei ca și grinzile, prinse în cuie de lemn, alcătuiesc fundătura streșinii. Casa Boțeanu (nr. 76), din aceeași vreme are, la întîlnirea pereților, adevărate aripi, formate de capetele, prelungite, ale bîrnelor rotunde. Pe fațadă este un tîrnaț și un cerdac, pe care reazimă scara de acces.

În orașul Vlăhița se mai văd cîteva case ridicate după tradiție cu pivniță și soclu de piatră, prispă pe una sau două laturi, cerdac în dreptul intrării, pe aceeași linie fiind și scara de acces.

În satul Porumbenii Mari (comuna Mugeni), cîteva exemplare de case bătrîne pot fi considerate documente etnografice. Una dintre acestea, care a aparținut în trecut familiei Bartoș, dăinuie, la adăpostul unei văi, din 1728, dată inscrisă pe grinda-meșter. Casa are pereții alcătuiți din bîrne rotunde, capetele coroanei și ale tălpii sînt crestate în unghi drept. Este compusă din tindă și „casa mare", avînd în prelungire ocolnița, cu pereții din piatră, peste care se întinde aco-

[108] S. Opreanu, *op. cit.*, p. 10.

perișul casei. În soclu de piatră (cu goluri de aerisire), din panta terenului, este amenajată o pivniță, semiîngropată, cu gîrliciul marcat prin pilaștrii de piatră, acoperit în două pante, asemenea celui de la casa Tomescu din Ampoița (jud. Alba). Din portița intrării, cu anul 1846, se mai păstrează, din elementele originare, pragul de sus și umerașii, prinși în cuie de lemn și sculptați, cu motivul dintelui de lup.

Casa parohială a bisericii românești de vîrsta celei de mai sus, cuprinde în plan tinda deschisă cu bucătărie, în spate ; „casa mare" ; casa mică, cu cămară. Pereții, din bîrne rotunde, sînt așezați pe un soclu de piatră, sub „casa mare" fiind amenajată pivnița, (jumătate săpată în pămînt) cu gîrliciul aidoma celui descris mai sus. Tavanul încăperilor este din podini, cu grinzișoare profilate, ce reazemă pe bîrne, cu muchiile teșite. Tîrnațul este parțial. Acoperișul, în 4 ape, are învelitoare de țiglă.

Întocmai acestei case ne-a fost descrisă [109] o alta, din satul Peticu [110] (comuna Ulieș), demolată în deceniul trecut, a lui Gabor Ianoș [111]. Bucătăria, din spatele tindei, păstra vatra, deasupra ei nefiind podină (după un străbun obicei). Gîrliciul pivniței, pe latura scurtă, era cuprins între pilaștrii și învelit în două pante. Intrarea era susținută de un buiandrug de stejar, în care era săpat anul 1709. Același model de gîrlici, cu data construcției consemnată în același loc l-am regăsit, la Geoagiu de Sus (jud. Alba) la casa lui Pop Cornel al lui Dumitru, din 1740.

Din veacul al XVIII-lea se păstrează și casa Felechi Petru [112], ea aflîndu-se însă pe alt amplasament. A fost strămutată în două rînduri, după credința populară că prin schimbarea locului alungă necazurile (în cazul dat, nu trăiau copiii). Pe locul actual casa a fost montată spre sfîrșitul secolului trecut. Cu pereții din bîrne rotunde, cu capetele primazului mult alungite, locuința repetă structura și compartimentarea obiectivului înainte prezentat. Tîrnațul reazemă pe pilaștri de piatră, ce încadrează și gîrliciul. Plastica fațadei este

---

[109] De către preotul reformat din Porumbenii Mari, Dl. Nogy, strămoșilor căruia îi aparține.

[110] Pentru originea etnică a satului, vechiul său nume „Petca" (cf. C. Suciu, *op. cit.*, II, p. 37) este edificator. În 1733 erau înscrise aici 16 familii românești, cf. A. Bunea, *op. cit.*, p. 411.

[111] Menționăm frecvența numelui de Gabor, la români. În conscripția lui Clain apar numeroși preoți cu acest nume din cîmpia Ardealului, părțile Clujului, Sălajului ș.a. A se vedea, A. Bunea, *op. cit.*, p. 308, 316, 327, 329, 331, 336, 337, 342, 348, 352, 358, 388, 405, 407. O *Evanghelie* de București, 1723, este cumpărată în 1749 de protopopul Gabor de la Soarăș. O atestație a poporenilor de la Lunca, din 1774, pentru cerere de preot la biserica lor de la Ghimeș, este semnată, printre alții, de Gabor Ianoș (*Arh. St. Fil. Alba Iulia, fond Mitrop. Gr.-Cat.*).

[112] În anul cercetării, 1983, avea 74 de ani. Strămoșii săi au fost din Feleac, iar mama sa, româncă, s-a născut în această casă, de la dînsa preluînd informațiile relatate nouă.

întregită prin prezența cerdacului și a scării de acces cu balustradă înclinată, aflate sub polată în prelungire. Grinzile streșinii sînt crestate în trepte.

Casa Felechi Andraș[113] se află în vecinătatea celei a lui Bortoș. A fost construită, în secolul trecut, pe două niveluri : parter din piatră ; etaj, din bîrne rotunde îmbinate în cheotori „românești", cu galerie și cerdac. Casa Felechi Imre a preluat, în 1908, modelul veacului trecut, descris în exemplarul de mai sus. Ferestrele sînt prevăzute cu rosteie, ca acele din Munții Apuseni.

În satul Bisericani (comuna Lupeni) a fost pusă în valoare, în 1977, prin strămutare și restaurare „casă-muzeu". Alcătuirea sa constituie rezultatul a două etape de construcție : primei, de la finele secolului al XVIII-lea, îi revine tinda deschisă (forma arhaică a tîrnațului parțial) cu bucătăria din spate și „casa mare" ; celei de-a doua, din jurul anului 1870, îi aparține camera mică, supralărgită pe linia fațadei. Acoperișul tradițional, în 4 ape, a fost modificat, recurgîndu-se la un timpan trapezoidal. Bîrnele rotunde, ale pereților, ulterior tencuite, se îmbină în cheotori „românești" (sau stînești), cu capetele alungite. În fața tindei, se află un tîrnaț, cu stîlpi sculptați și pălimar traforat, la înălțimea soclului de piatră și rezemat pe capetele bîrnelor de temelie. Scara de acces este protejată printr-o polată susținută de doi stîlpi, analogi celor de la tîrnaț.

Din raza aceleiași comune, de la Păltiniș, o altă casă a fost păstrată posterității prin reconstruirea ei în secția etnografică în aer liber a Muzeului din Cristuru Secuiesc. Din bîrne rotunde, cu capetele mult alungite, înfățișează tipul cu tindă deschisă, avînd, în planul doi, bucătăria cu vatră, „casa mare" și casa mică. Tavanele sînt alcătuite din podini pe grinzi profilate. Grinda-meșter se află numai în „casa mare", pe ea fiind săpată inscripția, cu anul 1853. Tîrnațul, cu stîlpi sculptați și pălimar traforat, este înfundat, în dreptul tindei, cu un perete de scînduri traforate, element specific zonei. Acoperișul, cu 4 pante și învelitoare de șiță, are pe coamă, un fel de minipavilioane, asemeni celor de la unele biserici de lemn.

În Corund, casele tradiționale, se înscriu în următoarele variante : case fără tîrnaț ; fără tindă deschisă ; cu tindă deschisă ; cu prispă și cerdac, avînd balustrada pălimarului cu arcaturi.

Și aici, un exemplar, pe cale de dispariție a devenit prin strămutare și restaurare „casă-muzeu". A fost construită, dincolo de mijlocul secolului al XVIII-lea, din bîrne rotunde, după un tip

---

[113] Numele Felechi este răspîndit în Porumbenii Mari. Unii cu acest nume au venit din satul Felcac (azi Feleag, com. Vinători), așezare curat românească așa cum o atestă și conscripția lui Clain, cf. A. Bunea, *Din istoria românilor*, p. 326.

arhaic; tinda, cu intrarea, și „casa mare". Acoperișul, în 4 ape, cu învelitoarea de șindrilă, are streașina prelungită peste capetele grinzilor.

Casa Malnaș (de pe strada Baltă), a fost edificată în 1915, după modelul inițial, arsă, cu întreaga uliță, în zilele războiului.

Pereții, din bîrne cioplite, înfățișează planul cu tindă deschisă și cămară în spate; „casa mare"; casa zilnică, în care se află vatra cu băbură. Grinzile tavanului străbat la exterior, fiind cioplite cu crestături, în trepte. Pe fațadă este prispa cu cerdac, și scara de acces. Acoperișul, în 4 ape, cu învelitoare din șindrilă, este străpuns de lucarne și prevăzut cu cruci, pe coamă, o polată de prelungire protejînd unitățile fațadei. Pivnița parțială, în soclu de piatră, este adîncită prin săpare.

Casa Biro Domocoș (nr. 496), din secolul al XIX-lea, atestă modelul urmat de locuința mai sus-prezentată, pereții fiind însă din bîrne rotunde. Tîrnațul înconjură două laturi, avînd stîlpi sculptați, și umerași traforați (procedeu decorativ întîlnit de o parte și de alta a Carpaților).

Casa Farcaș Andrei (nr. 823), de la mijlocul secolului al XIX-lea, a preluat planul casei cu tindă deschisă și odăi laterale. Pereții, din bîrne rotunde, sînt așezați pe un soclu mic de piatră. Tîrnațul are stîlpi sculptați. Casa Balaș Martin (nr. 939), din preajma anului 1845, are același plan. Se remarcă, la fațada tindei, cele 3 bîrne de coroană, intersectate în console cu cele ale primazului. Acoperișul, cu șindrilă, se prelungește printr-o polată peste tîrnațul, din fața tindei, cu scîndurile traforate. Giurgiuveaua verticală a ferestrelor, este cioplită pe o succesiune de volume, păstrînd amintirea roșteie. Asemenea acestui exemplar este și casa Joja (nr. 1200), care are tîrnaț, pe două laturi.

Casa Simeon Moise, de la mijlocul secolului al XIX-lea, este dispusă pe două niveluri: un demisol, din piatră; un parter, supraînălțat, din bîrne rotunde, alcătuit din două camere și împrejmuit, cu prispă, pe două laturi; pe cerdacul, din dreptul intrărilor, sprijină scara de acces și se prelungește învelitoarea de șindrilă. Pe două niveluri este și construcția părăsită (de la nr. 71); parterul, din piatră, are prispă cu pălimar, iar etajul, din bîrne cioplite, este prevăzut cu o galerie pe stîlpi sculptați și un cerdac, pe care reazemă scara de acces, de sub polată.

Secția în aer liber a Muzeului din Miercurea-Ciuc cuprinde și o casă din Corund, reprezentativă pentru secolul trecut. Ea înfățișează planul cu tindă centrală deschisă pe fațadă, avînd de-a lungul tîrnaț, cu pălimar. Soclu de piatră cuprinde o pivniță.

Arhitectura din Corund este prezentă și în Muzeul Tehnicii Populare din Dumbrava Sibiului printr-o gospodărie de olar, adusă

aici, în 1973, compusă din casă, şură, atelier[114]. Casa edificată în 1832, din bîrne rotunde, pe soclu de piatră, cuprinde o tindă centrală, cu faţada deschisă, cu cîte două încăperi de o parte şi de alta; tîrnaţul este parţial, din scîndură traforată.

Din comuna Săcel[115], ce şi-a păstrat prin vremi etnicitatea, arhitectura de veche tradiţie a dispărut. Mai dăinuie încă, părăsită, o casă (la nr. 26), de la mijlocul secolului trecut, de tipul ades menţionat, cu tindă centrală şi două încăperi, tîrnaţ parţial, in dreptul tindei şi a „casei mari"; pe soclu de piatră în panta terenului, în care este amenajată pivniţa. Acoperişul, iniţial cu 4 pante, a fost modificat la unul dintre capetele scurte.

În zona Giurgeului, pornind de la izvoarele Mureşului, ne oprim întîi la Voşlobeni, pentru a semnala unele construcţii tradiţionale. Casa veche a lui Chindea Petru, păstrată probabil din veacul al XVIII-lea, constituie un exemplar remarcabil pentru tipul de locuinţă cu tîrnaţ parţial, prilejuind înţelegerea evoluţiei către varianta casei cu tindă deschisă. Are pereţii din bîrne rotunde, unele cioplite pe două feţe, îmbinate în cheotori, cu capetele mult prelungite, avînd toate elementele constructive prinse prin cuie de lemn. Este formată dintr-o cămară, în faţa tîrnaţului, şi din „casa mare". Tîrnaţul este delimitat de grinda transversală şi de cea longitudinală a casei, punctul de intersecţie, sprijinindu-se pe un pilastru sculptat.

Casa Tinca Maria Betea (la nr. 106), din secolul al XIX-lea, cu pereţii din bîrne rotunde, cuprinde tinda (cu intrarea) şi „casa mare". Streaşina sprijină pe capetele grinzilor, decorate cu profile curbe.

O casă de la Joseni a fost strămutată în Secţia în aer liber a Muzeului din Miercurea-Ciuc. Reprezentativă pentru secolul trecut, ea înfăţişează forma evoluată din tipul cu tîrnaţ parţial; fiind compusă dintr-o tindă deschisă, cu bucătărie, în spate, şi cîte o cameră de o parte şi de cealaltă. Bîrnele pereţilor sînt rotunde, cu capetele intersectate sub forma unor aripi; acoperişul cu două pante, după obiceiul saşilor.

În oraşul Gheorgheni, Strada Veche, din apropierea Mureşului, degajă un iz patriarhal, prin casele de tip străvechi şi cele cîteva anexe gospodăreşti. Ar fi de un real folos istoric trecerea, în ansamblu, a uliţei, în evidenţa monumentelor şi restaurarea componentelor. De la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, sau din pragul celui următor, dăinuie locuinţa de la nr. 42, din bîrne rotunde cu tindă deschisă (deri-

---

[114] Ghidul Muzeului Tehnicii Populare din Dumbrava Sibiului, Sibiu, 1974, p. 159—160.

[115] În 1733 este menţionată ca localitate „valahică" cu biserică şi 20 familii (cf. A. Bunea, *op. cit.*, p. 324), în 1750 sînt înregistrate 400 de suflete, cu biserică (cf. Idem, *Statistica românilor*, p. 14). Buccov diminuează numărul populaţiei la numai 26 familii, cf. V. Ciobanu, *op. cit.*, p. 637.

vată din tîrnaţul parţial), cu bucătărie în spate şi „casa mare". Streaşina acoperişului, în 4 ape, foarte generoasă, reazemă pe console. În aceeaşi curte se află o casă cu două încăperi, tinda şi „casa mare" pe aceeaşi linie, precedate de tîrnaţ. Casa de la nr. 32 aparţine începutului de secol al XIX-lea, la pereţii acesteia din bîrne rotunde observîndu-se cuiele de lemn. Tinda, deschisă, este dispusă central, unită cu încăperile alăturate, prin coroană, şi prin intersecţia în console a capetelor bîrnelor, stăruitoare amintire a tîrnaţului parţial. În casa zilnică se păstrează vatra (elementele tavanului răzbat în afară constituind streaşina pe console decorate cu profile drepte şi curbe). Din aceeaşi perioadă datează şi casa de la nr. 43, ai cărei pereţi, din bîrne rotunde intersectate în console delimitează tinda şi „casa mare". Aceleaşi caracteristici le prezintă şi locuinţa de la nr. 62. A dispărut, la 1905 [116], casa parohială de lemn a bisericii româneşti, edificată în 1792, şi odată cu ea, preţioase elemente de natură istorică şi artistică (avea meşter-grindă cu inscripţie).

În comuna Remetea [117], fondul constructiv din secolul al XIX-lea şi începutul secolului nostru, continuă, cu rare excepţii, tradiţia tipului de locuinţă cu tîrnaţ parţial, pereţii înscriind un plan în formă de L. Unele exemplare au tîrnaţ, pe una sau două laturi. De această formă tipologică, locuinţa de la nr. 2381, databilă în secolul al XIX-lea, are tîrnaţul, din faţa „casei mari" şi de pe latura scurtă, cu stîlpii sculptaţi, capitele profilate, pălimar din scînduri traforate. Casa părăsită, de lîngă rîu (nr. 1789), cu pereţii din bîrne cioplite, înfăţişează tipul cu tindă şi „casa mare". Grinzile şi podinile, profilate, ale tavanului se prelungesc la exterior şi susţin streaşina. Tîrnaţul, de pe faţadă, are stîlpi ciopliţi. Reprezentativă pentru această formă este şi casa din satul Ciutac (nr. 1533), cele două încăperi, cu intrare proprie, din afară, fiind precedate de tîrnaţul cu stîlpi sculptaţi. Casa Ivaciun (de la nr. 1230), din jurul anului 1850, cu bîrnele mixte (rotunde şi cioplite), atestă dezvoltarea planului, cu tîrnaţ, parţial. Tinda, deschisă, se leagă de „casa mare" şi respectiv de cea zilnică, prin aceleaşi bîrne de coroană, numai în faţa ei fiind un pălimar. Acoperişul, în 4 ape cu învelitoare de şindrilă, este prevăzut cu lucarne şi cruci pe coamă.

---

[116] *Şemat.*, Blaj, 1900, p. 3 42; *Ibidem*, 1932, p. 104.

[117] Pentru originea etnică a aşezării, numele sub care apare în prima menţiune documentară, cunoscută, în 1567 (cf. C. Suciu, *op. cit.*, II, p. 75), este grăitor amintind prestigiul unei mănăstiri Procesul deznaţionalizării este în toi, în sec. al XVIII-lea. În 1748 sînt înregistraţi 61 de români, doi ani mai tîrziu, 62, iar în 1760—1762, un număr de 10 familii, cf. Ion Banca, Liviu Moldovan, *op. cit.*, p. 338; A. Bunea, *Statistica românilor*, p. 12; V. Ciobanu, *op. cit.*, p. 682.

Nu departe, la Subcetate[118], așezare ce și-a păstrat specificul etnic se conservă, fără a mai fi locuite, două exemplare de arhitectură populară a căror semnificație istorică se reflectă asupra întregii zone. Prin tradiții, prima casă a lui Cotfas Vasile, a fost ridicată cu mai mult de 4 secole în urmă pe coasta respectivă, după defrișarea pădurii. Pereții din bîrne rotunde aparente (de 8 m lungime), îmbinate în cheotori „românești", delimitează o tindă și „casa mare". Următoarea casă, a familiei, construită tot din bîrne rotunde a fost înălțată, în 1710, văleat ce a fost descifrat de pe grinda-meșter, dispărută nu de mult. Mai amplă însă (de 13 m lungime), ea a preluat același tip de plan: tinda, cu intrarea și „casa mare". Tavanele sînt alcătuite din podini, pe grinzi masive, cu muchiile teșite (ce rezemau pe grinda-meșter). Pe fațada intrării și pe una din laturile scurte, se află pomnolul (o bîrnă pătrată, de 0,70 m lățime, așezată pe un pat de piatră), element de îndelungată tradiție[119]. Aceeași formă o prezintă și casa lui Pop Elisabeta (nr. 153), ridicată la mijlocul secolului trecut, inițial cu pomnol.

Casa „de deal", pe soclu de piatră cu tîrnaț, pe o latură sau două, dăinuie în peisajul de la Subcetate.

Din Toplița a dispărut, de curînd, de pe dealul Bobricanilor, casa veche a lui Marcu Ana. Data din 1816, an înscris pe grinda-meșter, atestînd tipul arhaic, cu tîrnaț parțial, cămară și „casa mare", realizate din bîrne rotunde, cu capetele prinse în cheotori „românești". De la sfîrșitul secolului menționăm casa Fărcaș Eugenia (strada 1 decembrie, nr. 64), pe soclu mic de piatră cu pereții din bîrne cioplite, pe patru fețe, îmbinate în sistemul denumit „în cățel". Este alcătuită din tinda centrală și două odăi. Prispa dispusă pe fațadă și pe latura dinspre uliță, are stîlpi sculptați și pălimar cu motive traforate. Tîmplăria ferestrelor are decor prin crestare. Casa Teslovan Ion, de aceeași vîrstă, îi seamănă, avînd însă umerașii de la fruntariul prispei, din scîndură decorată în trafor.

De la Tulgheș, se cuvine a consemna casa părăsită a lui Toader Hanganu cu o vechime de peste două veacuri. Din bîrne rotunde, îmbinate în cheotori, aceasta cuprinde o tindă și „casa mare" de dimensiuni apropiate, fiind așezată spre valea Bistricioarei, pe un soclu de piatră, pe care se sprijină și tîrnațul, cu stîlpi și pălimar.

---

[118] Așezarea și-a păstrat orînduiala românească, consemnarea sa documentară fiind prilejuită abia de conscripțiile secolului al XVIII-lea, cf. C. Suciu, *op. cit.*, II, p. 149. Apare, cu biserică și în conscripția Scaunului Gheorgheni din 1748, cf. Ion Ranca, Liviu Moldovan, *op. cit.*, p. 338. Semnalăm că în timp ce A. Bunea înregistra 190 suflete (cf. A. Bunea, *Statistica românilor*, p. 12), Buccov în rubrica 17 familii cu trei preoți (cf. V. Ciobanu, *op. cit.*, p. 682), deci aproximativ 88 suflete, vădită diminuare a realității.

[119] R. Vuia, *Satul românesc*, în *vol. cit.*, p. 108.

Din secolul trecut amintim casa Zaiț Ilie (nr. 800), caracteristică pentru locuința de deal, cu pivniță parțială, boltită semicilindric, amenajată în soclu de piatră, din panta terenului. Formată din trei încăperi, casa are pe fațadă o podea peste pilaștri de piatră ce amintește pomnolul. Elementul se regăsește, în satul Corbul, la casa din veacul trecut, a lui Savul Goia, formată din tindă și „casa mare". Bîrnele rotunde sînt îmbinate în cheotori, prelungirea capetelor dîndu-le un aspect plăcut. În coama acoperișului, cu pante largi și învelitoare de șindrilă, se înalță cîte o cruce.

În aflarea casei tradiționale vom zăbovi de acum, pe pitoreștile plaiuri ale Ciucului.

La Frumoasa, casa parohială a bisericii românești a luat locul celei bătrîne, în 1894. Înfățișarea planimetrică, în formă de L, o arată a fi evoluat din tipul arhaic cu tîrnaț parțial. Ridicată pe soclu de piatră, în care este amenajată pivnița, construcția este prevăzută, pe două laturi, cu tîrnațul ce reazimă pe pilaștrii de piatră. În perimetrul comunei Păuleni — Ciuc au dispărut în ultima vreme, aproape toate casele vechi. Casa de la nr. 55 reprezintă planul dezvoltat, cu tindă deschisă în axul central. Bîrnele rotunde ale pereților (tencuiți în 1871) au capetele intersectate în console. Acoperișul, cu învelitoare de șindrilă, în 4 ape, își sprijină poala pe grinzile crestate, în trepte.

În satul Delnița, pe valea pîrîului, se află în stare de conservare precară o casă de peste două veacuri, lîngă ea fiind aproape gata cea nouă din cărămidă. De dimensiuni modeste (8 m/4 m) cu pereții din bîrne rotunde, sub un strat subțire de tencuială, ea este compusă din tindă cu intrarea și „casa mare". Este împrejmuită de tîrnaț, pe două laturi, cu stîlpi cioplіți și pălimar.

Pe ulița fostei biserici românești (la nr. 190), se află casa Bortos, construită în 1871, moment consemnat pe grinda odăii mici. Pereții, din bîrne rotunde cu capetele coroanei în console, delimitează o tindă (sau odaie de toate zilele), cu nișă pentru vatră și „casa mare" lărgită prin suprimarea peretelui către cămară. Tavanele, din podini, cu marginile profilate, sprijină pe grinzi cu muchii teșite. Învelitoarea de șindrilă se întinde peste cele 4 pante ale acoperișului. Același este și modelul casei de pe ulița principală, de la nr. 7. Streașina acoperișului, foarte largă, sprijină pe capetele crestate ale grinzilor. Pe fațadă, se află un palimar.

Procesul amintit al dispariției arhitecturii de lemn tradiționale se remarcă pe întreaga vale a Cașinului, cu precădere în așezările din josul văii. Din Cașinu Nou semnalăm o casă, din pragul secolului al XIX-lea, compusă din tindă, cu nișă pentru vatră și „casă mare" cu cămară în spate. Pereții, din bîrne rotunde, cu im-

binări în cheotori, au fost tencuiţi. Capetele grinzilor, de sub streaşina largă, sînt crestate pe diverse profile. În satul Doboi consemnăm casa, părăsită, a lui Curt Ecaterina, avînd aceeaşi compartimentare, vatra dispunînd de loc de dormit. În soclu de piatră este amenajată pivniţa, iar pe pilaştri reazemă tîrnaţul, cu stîlpi sculptaţi şi palimar traforat. Scara de acces este protejată de o polată, prelungită din învelitoarea de şindrilă a acoperişului. Stilul casei este reluat, spre sfîrşitul secolului, de casa Vancea. Ferestruica ce străpunge peretele din spatele cămării este înfundată printr-un oblon cu goluri circulare, amintindu-l pe cel de la biserica de lemn din Acmariu (jud. Alba).

Din Plăieşii de Sus sînt îndreptăţite a fi semnalate din al XIX-lea veac următoarele obiective : Casa de la nr. 170, din zorii veacului, formată din tindă şi „casa mare", pomnol pe faţada intrării (o bîrnă pe pat de piatră). Streaşina acoperişului reazemă pe console cioplite cu profilatură diversă, pe coamă stăruind crucile de lemn. Contemporană, ante 1838, este şi casa lui Vasi Dumitru (fostă a lui Todoran Catalina), cu pivniţă de piatră, adîncită în sol; tinda, deschisă, cu bucătărie; „casa mare", cu spaţiu delimitat pentru cămară. Elementele tavanului sînt profilate, capetele grinzilor, de sub streaşină, fiind crestate în trepte. Peretele traforat, din faţa tindei, a fost desfiinţat. Casa Chereasteş Eugen are acelaşi plan şi structură tehnică şi menţine peretele din faţa tindei, aşa-zisul tîrnaţ, din scînduri traforate şi roşteie.

Un exemplu de locuinţă amplă, din pragul secolului al XIX-lea, îl constituie casa Tamaş Agnes. Sub nivelul solului este o pivniţă parţială, din piatră, cu o intrare din exterior şi alta, tainică, pentru cazuri de primejdie, aflată la interior. Pereţii, din bîrne rotunde şi sparte, îmbinate în console, delimitează : tinda deschisă, cu bucătărie în spate, iar de o parte şi de alta, casa mică şi „casa mare", fiecare cu cîte o mică încăpere în planul doi. Tavanele din podini şi grinzi profilate, străbat la exterior cu aproximativ un metru şi jumătate. Tîrnaţul are pălimar, un perete de şipci, iar în partea de sus roşteie. Acoperişul, cu învelitoare de şindrilă, se impune prin mărimea celor patru pante ce dau întregii construcţii o înfăţişare armonioasă şi plină de iz patriarhal. Casa Andraş Antal (nr. 300) de lîngă vadul Casinului este părăsită. Construită la mijlocul secolului al XIX-lea, ea reprezintă tipul locuinţei de coastă, pe soclu de piatră cu pivniţă parţială ; tîrnaţul, dispus pe două laturi, e suspendat pe pilaştri de piatră şi are stîlpi sculptaţi şi palimar. Scara de acces este perpendiculară pe tîrnaţ şi protejată printr-o polată. Pe coama acoperişului, cu patru pante şi înveliş de şindrilă, se mai află braţele unei cruci.

O gospodărie din satul Imper constituie un remarcabil exponat al Muzeului în aer liber de la Hoia — Cluj, unde a fost strămu-

tată și restaurată în 1956[120]. Casa a fost înălțată în 1674, potrivit inscripției de pe grinda-meșter [121], din bîrne, și rotunde și sparte, așezate pe un mic soclu de piatră. Înfățișează tipul casei cu tindă deschisă, dispusă pe colț (inspirată din tîrnațul parțial), cu bucătărie în spate și „casa mare" din care se desparte cămara, numai la nivel superior, prin trei bîrne. Sînt prețioase, din punct de vedere artistic dar și istoric, grinzile tavanului, din „casa mare" (cele transversale, ca și grinda-meșter, purtătoarea inscripției), în care au fost săpate cu priceperea acumulată prin veacuri, rozete, diferit compuse (petalate, vîrtelnițe), dar și pomul vieții, realizat din ciopliturä prin așchiere. Suplinim comentariul privind motivul rozetei izvodit din alveola dacică [122], grupat ca atare, prin cîteva exemple găsite la bisericile din lemn din Bacea (jud. Hunedoara), Șilea și Cojocani (jud. Alba), Vechea (jud. Cluj), Bicazul Ardelean și Răpciuni [123] (jud. Neamț), Valea Șcheiului și Drăgulești (jud. Vîlcea), la casa lui Mogoș de la Ceauru (jud. Gorj) [124] ș.a. Mai alegem, pentru a lărgi aria de folosire a izvodului alveolar, cadrul de fereastră mai puțin frecvent aflat în patrimoniul Muzeului din Odorheiul Secuiesc, provenind de la o șură din Dîrjiu [125], care a fost recuperat cu siguranță de la vreo casă sau chiar biserică de lemn, dispărute. Trei chenare cu motivul amintit străbat cadrul dreptunghiular, alăturîndu-i-se, pe margine, unul realizat prin alternanța triunghiului cu pătratul. Rama de fereastră s-a păstrat întîmplător ca și aceea descoperită în podul bisericii vrîncene de la Ruginești (secolul al XVII-lea), cu care se aseamănă, faptul sporindu-le semnificația și transformîndu-le în mesaj al atîtor elemente, de același fel, pierdute de-a lungul vremii. Pentru a întregi imaginea ansamblului de la Imper, adăugăm și celelalte unități. Anexa gospodărească, ce unește sub un acoperiș în patru ape, bucătăria de vară, șopruі, coteţe, acestea din urmă pe două niveluri. Pereții, din bîrne rotunde se disting prin plastica îmbinărilor. Portițele au articulații de lemn,

---

[120] T. Onișor, *Etapele de dezvoltare a colecțiilor Muzeului etnografic al Transilvaniei*, în An. Etn. Cluj, 1958, p. 65; V. Butură, *Muzeul etnografic al Transilvaniei. Secția în aer liber*, Cluj, 1968, p. 41–44.

[121] C.M.T. anno 1674.

[122] D. Protase, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii* Ed. Academiei R.S.România, București, 1966, p. 52, 54, 125; Sever Dumitrașcu, *Raport asupra săpăturilor arheologice din anul 1978 de la Biharia*, în *Materiale și cercetări arheologice. A XIII-a Sesiune anuală de rapoarte*, Muzeul Țării Crișurilor, Oradea, 1979, p. 302–303.

[123] Strămutată la Muzeul Satului din București,

[124] Idem.

[125] Conscripția lui Bucov, înregistra aici 10 familii, în legea ortodoxă și una unită; cf. V. Ciobanu, *op. cit.*, p. 676, dar desigur că populația română supusă secuizării era în realitate mult mai numeroasă.

ca acele din Munții Apuseni. Șura, de proporții monumentale, are un balcon în console, deasupra uneia dintre poiate. Poarta, din secolul al XIX-lea, cu două intrări (pentru oameni și care), are porumbar pe console. Decorul sculptat este simplu, alcătuit din profiluri. Fundătura portiței este decorată în trafor. O altă casă din Imper a fost de curînd dusă și restaurată la Miercurea Ciuc, în secția în aer liber a Muzeului.

În scopul consemnării unor exemplare de case tradiționale stăruim prin cele ce urmează, în perimetrul comunei Ciucsîngeorgiu, străveche așezare al cărei nume[126], același cu hramul bisericii românești, ne poartă gîndul la Streisingeorgiu hunedorean[127], ca și la vestigiile istorice pe care săpăturile arheologice le-au evidențiat acolo [128].Din satul de reședință relevăm importanța casei lui Ioan Vitoș (de la nr. 96), remarcabil monument de arhitectură populară ridicat, după mărturia inscripției, in 1683 și renovat în 1901. Este așezată pe soclu de piatră, parțial mai înalt pentru amenajarea pivniței (ce folosea și ca adăpost, fiind prevăzută cu două intrări), al cărei gîrlici, din pilaștri de piatră uniți printr-un acoperiș de șindrilă, amintește modelul întîlnit în Munții Apuseni, sau la casele de deal. Locuința este compartimentată într-o tindă deschisă,cu bucătărie în spate și două camere, fiecare cu cîte o mică despărțitură în planul doi, acoperite cu tavane din podini profilate, pe grinzi cu muchiile teșite. Pereții, din bîrne rotunde îmbinate în console, au fost ulterior tencuiți. De-a lungul fațadei principale este o prispă, cu stîlpi sculptați și pălimar cu balustrade crestate, scara de acces fiind sub adăpostul unei polate tangentă la streașina pitorescului acoperiș, cu pante mari și învelitoare de șindrilă. Cu decenii în urmă, în preajma casei, lîngă un fir de apă, se afla o moară și un joagăr. A dispărut și șura, ca și poarta, datată 1858.

Gospodăria Lucaci Ioan (de la nr. 159) este și ea în pragul dispariției. Casa, de la începutul secolului al XIX-lea, are pereții din bîrne rotunde, îmbinate în cheotori „românești". Pe fațada lungă, ca și pe una din laturile scurte, se desfășoară prispa cu stîlpi ciopliți, al cărei pălimar este supraînălțat prin rosteie cu vîrfuri trilobate; cerdacul, din dreptul tindei, cu acoperișul în două pante are elemente constructive analoage celor de la prispă. Merită a fi menționat acoperișul casei ale cărui pante, foarte largi, se întind protector asupra unităților de pe fațadă. Din aceeași vreme și in

[126] C. Suciu, *op. cit.*, vol. I, p. 152.

[127] *Idem*, vol. II, p. 146–147.

[128] Vestigiile unui lăcaș de lemn, sub cel de piatră executat din cea de a doua jumătate a secolului al XII-lea, cf. Radu Popa, *Streisingeorgiu. Mărturii de istorie românească din secolele XI–XIV in sudul Transilvaniei*, in *Mon. Ist. și de Artă*, 1, 1978, p. 29–30 și nota 83.

aceeași stare de părăsire este casa (de la nr. 505), din vecinătatea bisericii românești, cu tindă deschisă, bucătărie în spate și „casa mare". Asemeni acesteia este și casa strămutată și restaurată în secția în aer liber a Muzeului din Miercurea-Ciuc.

De o valoarea arhitecturală deosebită este și casa Fazekaș Lila (de la nr. 605), aflată in bună stare de conservare. Pe una din grinzile „casei mari" este săpată inscripția ce consemnează edificarea, în 1822, de către Gall Iosif. Pereții, din bîrne rotunde îmbinate în tehnica arhaică, delimitează o tindă deschisă pe latura intrării, „casa mare" și o odaie de toate zilele, ambele cu cîte o mică anexă în spate. Tîrnațul are stîlpii decorați volumetric și pălimar, stîlpii înșirîndu-se liber și pe laturile scurte. Scara de acces, perpendiculară pe tîrnațul principal, are intrarea marcată prin doi stîlpi cu umerași, sub protecția unei polate tangentă la streașină. Acoperișul în 4 ape și învelitoarea de șindrilă sporește pitorescul acestei case lingă care a fost construită alta nouă din cărămidă.

Din satul Potiond apreciem casa locuită de Simon Șandru, ca putînd fi datată spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea, sau la începutul celui următor. Pereții, din bîrne rotunde, unele, iar altele sparte pe jumătate, cu capetele prelungite dincolo de îmbinare, înscriu: o tindă deschisă, casa de toate zilele, cu nișă pentru vatră în care se păstrează încă băbura, „casa mare" cu cămară în spate. Un perete decorat în trafor așezat pe o talpă, ce se continuă pe întreaga latură, se află pe fațadă. La ușa tîrnațului a rămas zăvorul de lemn

Casa lui Erdel Amalia [129], are consemnat anul ridicării, 1841, in „casa mare", pe o grindă. Prezintă aceeași compartimentare cu a acleia mai sus-descrise, cu excepția că odaia zilnică nu are nișă pentru vatră. Tavanele sînt executate din podini profilate peste grinzi cu muchii teșite, ale căror capete, prelungite și tratate în console, susțin streașina. Grinda purtătoare de inscripție este decorată, spre capete, cu cîte o floare, o lalea și respectiv o roză cu trei petale. Pe latura deschisă a tindei s-a adăugat un tîrnaț, cu stîlpi sculptați uniți prin scînduri traforate. Ușa are în registrul superior un panou cu roșale [130]. Tîrnațul, adăugat, s-a suprapus peste pomnol. Acoperișul, cu 4 pante și învelitoare de șindrilă se prelungește și peste unitățile fațadei.

La capătul satului, spre munte, se află „casa morii", construită cu această destinație, conform inscripției, in 1887. Locuința mai largă decît adăpostul morii, este formată din „casa mare" și

---

[129] În sec. al XVIII-lea numele familiei era Ardeleau, conform informației primite de la inaintași de moștenitoarea in vîrstă de 85 de ani.

[130] În Munții Apuseni grinzișoarele cioplite de la ferestre se numesc roșteie.

cămară, despărţirea dintre ele fiind marcată numai prin grinda coroanei [131], amintind vechiul procedeu al compartimentării prin doşte (stîlpi). Grinzile „casei mari", cu muchiile teşite, au în centru săpată cîte o rozetă. Pe grinda cu inscripţie este adîncit un chenar cu motiv romboidal. Faţada principală a întregii construcţii ca şi latura mică a locuinţei sînt împrejmuite cu tîrnaţ.

La Potiond o miniclopotniţă de pe deal dovedeşte credinţa populară a prevenirii grindinei prin sunetul clopotului.

Arhitectura de lemn din satul Bancu este reprezentată prin gospodăria strămutată în Muzeul Satului din Bucureşti [132]. Casa a fost ridicată, în 1862, de Mate Bencdec şi soţia sa Catalina, din bîrne rotunde şi este compusă din tinda deschisă, odaia de toate zilele şi „casa mare" cu cămară în spate. Grinzile „casei mari" sînt decorate cu profile iar spre capete cu pomul vieţii şi motivul alveolei. Tîrnaţul, cu stîlpi sculptaţi şi pălimar este înfundat în dreptul tindei printr-un perete traforat.

Din satul Armăşeni prezentăm, mai întîi, exemplarul de arhitectură populară declarat monument istoric, prin HCM nr. 1160/1955, casa Adorjan. A fost înălţată în 1797, după cum reiese din inscripţia, în limba latină, săpată pe o grindă. Dintr-o construcţie anterioară din veacul al XVII-lea a recuperat pivniţa de piatră, cu boltă semicilindrică asemeni celei de la casa Preja adusă în Muzeul etnografic în aer liber de la Hoia-Cluj-Napoca din satul Galda de Sus (jud. Alba). Locuinţa, din bîrne rotunde, cu îmbinările ce sugerează aripile, este alcătuită dintr-o tindă deschisă, cu bucătărie în spate, centrată prin cîte o odaie cu anexă. Tavanul uneia dintre ele este din podini peste grinzi cioplite, al celeilalte, renovat în 1828, are peste structura originară o căptuşeală de grinzişoare, dispuse în raze ca nişte brăduţi, ce răzbate la exterior. Faţada casei este precedată de tîrnaţul cu stîlpi sculptaţi, făcut sau refăcut în 1869 (an săpat în pragul de sus), cuprins sub acoperişul unitar al casei. În aceeaşi vreme au fost tencuiţi şi pereţii, pe alocuri păstrîndu-se panouri de decor în stuc.

Casa veche a lui Iacob Ludovic (de la nr. 352), databilă în secolul al XVIII-lea, oferă imaginea evoluţiei de la tipul casei cu tîrnaţ parţial, la acela cu tindă deschisă ades întîlnită în satele harghitane. Pereţii, din bîrne rotunde, cu capetele prelungite dincolo de linia cheotorii, delimitează „casa mare", cu un iatac în spate şi tinda retrasă, în faţa căreia se află tîrnaţul, parţial, cu stîlpi şi pălimar. Tavanul „casei mari" este alcătuit din podini cu stinghii profilate şi grinzi, motivele săpate pe acestea : rozeta şi dintele de lup fiind alese din repertoriul străbun. Peste casa cu proporţii modeste

[131] Jumătatea spaţiului fiind înfundat printr-un dulap.

[132] Gh. Focşa, *Muzeul Satului Bucureşti*, Ed. Meridiane, Bucureşti, 1972, p. 15.

(cca 10 m/6 m) dar armonioase, coboară un acoperiș în patru ape mari cu învelitoare de șindrilă.

Planul casei mai sus-descrise, ce s-ar cuveni a fi conservată, îl regăsim, dezvoltat, în aceea adusă din Armășeni în secția etnografică a Muzeului din Sfîntu Gheorghe. Inscripția de pe grindameșter consemnează că a fost înălțată în 1767 de Iacob Mihai. Dintr-o altă inscripție din pragul de sus al intrării în „casa mare" am descifrat numele Maria. Tîrnațul, parțial [133], are drept fruntariu cununa alungită a „casei mari" (ce are o mică despărțitură în planul doi). Odaia, precedată de tîrnaț, are tavanul cu grinzile nedecorate spre deosebire de cele ale „casei mari", frumos împodobite prin crestare pe motivul rozetei și al ciopliturii strînse în pomul vieții. Meșterul-grindă, arhaic și îndrăgit element de arhitectură populară, este atestat în secția etnografică a Muzeului din Sfîntu Gheorghe nu numai prin cele amintite, ci și prin cele adunate aici, din sate ale județului Covasna, fie de la Reci (una din 1717, alta din 1734), de la Chilieni [134] (din 1768), cu același peisaj sculptat, de la Aita Mare [135] (din 1647, 1790) ș.a. Din rîndul acestora nu o putem omite, însă, pe aceea, mai mult discutată [136], cu anul nașterii, 1735, în clare slove chirilice, dovadă că a fost făcută de mînă de român pentru casă de român, asemeni celei de la Pietroșița [137] (jud. Dîmbovița), de la Frătăuții Vechi (jud. Suceava) [138], Berbești [139] (jud. Maramureș). Iscusitul meșter al casei de la Armășeni a preferat aceleași străvechi motive ornamentale [140] pentru împodobirea celor 3 cadre ale intrărilor, atît de înrudite cu cele ale bisericilor de lemn sau ale caselor bătrîne. [141] Casa din Armășeni, prestigios exponat

---

[133] În fața acesteia de-a lungul întregii fațade a fost adăugată o prispă înfundată în dreptul său, cu scînduri traforate, obicei frecvent în zonă, fruntariul acestei porțiuni, fiind decorat cu denticuri.

[134] Conscripția lui Buccov înregistra aici 25 familii ortodoxe, cf. V. Ciobanu, *op. cit.*, p. 669. Bîrna provine de la conacul Vaina (antroponimic românesc).

[135] Buccov înregistrează 34 familii ortodoxe, cf. V. Ciobanu, *op. cit.*, p. 679.

[136] Al. Tzigara — Samurcaș, O. Roguski, *Izvoade de crestături ale țăranului român*, București, 1928, p. 7—8; C. Petranu, *Ars Transilvaniae*, Sibiu, 1944, p. 251; Eros Janos, *A Kovasznai Ravasirasos mester gerenda*, în *Aluta*, 1, Sf. Gheorghe, 1970, p. 413—415. Vezi și V. Drăguț, *O precizare cu privire la o grindă din colecția Muzeului din Sf. Gheorghe*, în *Rev. muzeelor*, 5, VIII, 1971, p. 470—471.

[137] I. Voinescu, *Monumente de artă țărănească din România*, pl. 45

[138] Gh. Bratiloveanu, Mihai Spânu, *Monumente de arhitectură in lemn din ținutul Sucevei*, Ed. Meridiane, București, 1985, p. 8, pl. 5.

[139] Făcută, în 1785, de meșterul Pașco de pe Sălaje. Casa se află acum în Muzeul Satului din București.

[140] Menționăm nici observația ce se poate face și prin exponatele din secția etnografică a Muzeului de la Sfîntu Gheorghe, că pe vechile grinzi — meșter motivele sint cele străbune, pe cele mai noi primind cele florale.

[141] Amintim, de la acestea, pe cel de la Casa popii din Berbești, făcută în 1785 de meșterul Pașco (Muzeul Satului din București) sau pe cel de la casa lui Popun Florea (Muzeul maramureșean din Sighetu Marmației).

muzeistic, alături de alte așezăminte de cultură, cu același profil, din care amintim numai casa maramureșeană sau pe cea gorjană (din Muzeul Satului din București), poartă peste veacuri mărturia dragostei pentru frumos a țăranului din Ciuc, ce atestă epoca îndelungă, înfloritoare și unitară a civilizației lemnului pe meleagurile patriei noastre.

Fără a stărui prea mult, ne vom ocupa în cele ce urmează de o anexă, cu caracter economic specifică gospodăriei țărănești, de șură. În zona supusă atenției am regăsit forme variate și pitorești, uneori în cadrul aceleiași așezări (de pe valea Casinului, a Topliței, la Subcetate ș.a.) pe care le regăsim și în alte zone ale țării. Subliniem că la șurile vechi sistemul de acoperire este cel tradițional, în 4 ape, cu învelitoare de paie [142], cel mai adesea însă de șiță, iar la cele mai noi (sfîrșitul secolului al XIX-lea — secolul al XX-lea), aceasta este în două ape (cu șiță sau țiglă).

Bîrnele rotunde, ca și sistemul îmbinării lor, în cheotori românești (sau ciobănești), și-au menținut întîietatea în alcătuirea pereților. Au devenit cu totul rare șurile formate dintr-o încăpere și două poiate (la Corund, Ciucsîngeorgiu), sau cu o poiată și o colnă (Toplița). În Muzeul de la Sfîntu Gheorghe imaginea acestei forme de șură se regăsește în numeroase fotografii, șarpanta acoperișului (cu învelitoare de paie) fiind retrasă în dreptul șurii propriu-zise (la exemplarele de demult acest spațiu nu avea ușă sau vraniță).

O altă variantă a acestei anexe gospodărești o constituie aceea la care partea de sus, pătulul sau gura de otavă, se află în console, fie pe întreaga fațadă (Gheorgheni, Voșlobeni, Ditrău, Delnița, Joseni, Sînmartin), fie deasupra uneia [143] sau a ambelor poiate (Tulgheș, Imper, Valea Topliței, Satu Mare ș.a.). Menționăm că această formă de șură a cunoscut o largă răspîndire și la sud de Carpați (cu decenii în urmă, în satele dîmbovițene dăinuia în număr mare), ca și în Moldova (reprezentată prin gospodăria din Hangu-Neamț, din Muzeul Satului București). La Subcetate, una dintre atrăgătoarele forme de șură pare a fi inspirată din tipul casei cu tîrnaț parțial, căci unul dintre compartimente este supralărgit, fiind pe aceeași linie cu gura de otavă pe care, o suită de stîlpi, asemeni unui portic, o unește cu temelia.

A dispărut șura a cărei ușă era deosebit tratată de meșter, prin sculptarea ușciorului (a pilastrului) [144] sau a ușciorilor (în cazul în care aceasta avea două aripi), dar i se păstrează amintirea prin

---

[142] Cu cîțiva ani în urmă, la Siclod (comuna Atid), mai existau trei șuri acoperite cu paie, iar de la Corund, una asemenea, a lui Simeon Moise, fusese de curînd demolată.

[143] Exemplare de acest fel am văzut și în județul Covasna, în satul Filia ș.a.

[144] O astfel de vraniță își află analogia într-o anume formă de poartă mare de pe Valea Fildului, cu montantul sculptat.

prețioasele elemente conservate în secția în aer liber a Muzeului din Cristuru Secuiesc. Provenite din satele Cehețel (comuna Șimonești), din Firtușu (comuna Lupeni), Crișeni (comuna Atid), Cehești (comuna Avrămești), și chiar de la o șură din Cristuru Secuiesc, respectivele piese muzeistice sînt sculptate pe motive străvechi: dinte de lup, festonul, rozeta, laleaua [145], „coarnele berbecului". Pentru ultimul motiv ornamental am ales cîteva mărturii concrete de folosire, din alte zone ale țării, și anume: ancadramentul de la Agirbiciu (jud. Cluj); o statuie în piatră de la Benesat (jud. Maramureș); cosorobul pridvorului de la Dobrești-Drăgulești (jud. Vîlcea); o tarniță (șa) din nordul Moldovei. [146] Imaginea de ansamblu a șurii, de la care au rămas mărturie montanții, cît și a celor dispărute fără urmă se poate reconstitui cu ajutorul celei maramureșene din Muzeul Satului din București [147]. Pe montantul vraniței de șură sînt delimitate, în grosimea lemnului, spații semicirculare (cu profilul simplu sau decorat), în care este înscris motivul ornamental. O asemenea dispunere decorativă se întîlnește la biserica de lemn din Ghirbon (jud. Alba) — pe ancadramente, grinda tîmplei, realizată, în 1688, de Surcea Dumitru, faptul îndemnindu-ne să afirmăm că iscusitul meșter venise din părțile Covasnei (respectiv din satul Surcea). [148]

O construcție ce se impune a fi tratată este poarta, elementul de legătură cu viața satului în toate provinciile românești [149]. „Este foarte adesea, de la un capăt la altul al teritoriului românesc — observa Nicolae Iorga — o piesă independentă, de mare importanță", schițînd și categoriile ei principale, anume, cea formată din două scînduri (stîlpi), la care se adaugă poarta propriu-zisă și aceea alcătuită din poarta mare și portiță, reunite deseori printr-un acoperiș „ca un arc de triumf pentru această cavalerie rusticană" [150].

---

[145] Motivul este redat ca în sculptura în lemn sau piatră, din al XVII-lea veac, în Moldova exemplu fiind ușile împărătești și piatra de mormînt a Bilușcăi, de la Păușești (Iași).

[146] P. Petrescu, *Motive decorative celebre*, Ed. Meridiane, București, 1971, fig. 34.

[147] Gospodăria de la Berbești, din 1775. Menționăm, de aici, și ușa anexei gospodărești de la Moiseni, sculptată în 1863, pe motivul brăduțului și a liniei în zig zag.

[148] Plecat, ca mulți alții, din pricina opresiunilor și a procesului de secuizare. În satul Surcea, Buccov înregistra numai 4 familii românești ortodoxe, iar în satul vecin Brateș, 23 familii ortodoxe, cf. V. Ciobanu, *op. cit.*, p. 679.

[149] Al. Dima, *Aspecte ale artei populare sătești. Împodobirea interioarelor caselor. Opinii despre frumos*, în *Arta populară și relațiile ei*, Ed. Minerva, 1971, p. 163—164.

[150] N. Iorga, *L'art populaire en Roumanie*, Paris, 1923, p. 20.

Cercetători români[151] dar şi străini (dintre ultimii amintind pe Emm. de Martone[152] şi Kurt Hielscher[153]) încîntaţi de frumuseţea porţilor, bogat crestate, au transmis, prin lucrările lor, imaginea unor remarcabile exemplare. În muzee sau secţii muzeale în aer liber poarta din toate părţile ţării are reprezentanţi, iar tradiţia ei mai dăinuie încă *in situ*.

Preluarea de către populaţia conlocuitoare a modelului porţii româneşti a fost deja semnalată. În acest sens, George Oprescu afirma: „De la noi au luat mai tîrziu secuii şi ungurii acest obicei de a clădi în faţa curţii o poartă care să dea o înfăţişare deosebit de impunătoare casei"[154]. Dintre „atîtea datine populare care s-au transmis secuilor, veniţi numai în veacul al XIII-lea sînt şi caracteristicile porţi sculptate ale aşezărilor noastre muntene", menţiona Nicolae Iorga cu prilejul peregrinării sale de la Reghin către munţii Moldovei[155]. Sabin Opreanu, relevînd caracterul general al prezenţei porţii la români, pune în discuţie teoria fantezistă a lui Huszka Josef, cît şi pe aceea a lui Janko[156], discuţia fiind reluată, mai apoi, de Coriolan Petranu[157]. A fost sesizată, de asemeni, deosebirea dintre poarta românească şi cea secuiască, rezultată din gama ornamentală. „În detaliu — spunea G. Oprescu — poarta secuiască şi cea românească se deosebesc. La secui stîlpii cei mari sînt împodobiţi cu flori săpate şi de multe ori colorate, de un evident caracter oriental", remarcînd şi coteţul de porumbei de sub acoperişul porţii celei mari[158], în timp ce la români, crestăturile au caracter geometric, predominînd motivul cercului, dar şi cel al şarpelui[159]. S. Opreanu, atribuia meşterului secui perfecţionarea şi varietatea motivelor ornamentale de pe tipul dat al porţii[160].

Ceea ce nu s-a subliniat sau exprimat cu claritate, este faptul că nu există o poartă secuiască, ci o variantă dintr-o anume epocă şi

---

[151] I. Voinescu, *op. cit.*, fig. 61—63, 65, 68, 72—75: N. Iorga, *op. cit.*; Tache Papahagi, *Images d'ethnographie en Roumanie*, I, Bucureşti, 1928; Al. Dima, *op. cit.*, p. 163—174; Gr. Ionescu, *Arhitectura populară românească*, Ed. Tehnică, Bucureşti, 1957, p. 144; P.H. Stahl, *Porţile ţărăneşti la români*, în SCIA, VII, 2, 1960, p. 81—105: I. Vlăduţiu, *Etnografia românească*, Ed. Ştiinţifică, Bucureşti, 1973, p. 146—147: Nistor Francisc, *Poarta maramureşeană*, Ed. Sport-Turism, Bucureşti, 1977 ş.a.

[152] *La Valahie*, Paris, 1902, p. 251.

[153] *România. Natură. Clădiri. Viaţa populară*, Leipzig, 1933, p. XV, fig. 186—187, 233—237, 260.

[154] *Arta ţărănească la români*, Bueureşti, 1922, p. 63.

[155] *Neamul românesc in Ardeal şi Ţara ungurească la 1906*, Bucureşti, 1939, p. 456.

[156] *Ţinutul Săcuilor*, Cluj, 1928, p. 179—180.

[157] *Ars Transilvaniae*, p. 251.

[158] În cele mai multe cazuri acesta este de-a lungul întregii porţi, dar poate şi lipsi.

[159] *Arta ţărănească*, p. 63.

[160] *Ţinutul Săcuilor*, p. 180.

dintr-o anume zonă din Secuime, aceea a Odorheiului, ea nefiind decît produsul dorinței inovatoare ce caracterizează spiritul artistic. G. Oprescu remarca personalitatea porții vîlcene[161], iar Al. Tzigara-Samurcaș, avînd în vedere diferența dintre poarta de la Tălpășești și aceea de la Ceauru (Gorj), conchidea : „căci fiecare sat își are stilul său tradițional, o frumoasă probă a marei varietăți a aptitudinilor artistice ale țăranului nostru"[162]. Argumentînd rolul deținut de factorul individual în tratarea variată, Al. Dima a grupat porțile cercetate în Drăguș-Făgăraș în tipuri cu numeroase variante[163].

Revenind în perimetrul geografic și istoric avut în vedere de lucrarea de față avansăm, în ceea ce privește poarta, constatările : că ea se regăsește în categoriile arhitecturale de bază; dezvăluie multiple variante; pe exemplarele-i vechi sau tradiționaliste stăruind motivele preferate, din străvechi timpuri, de poporul român, altele fiind realizate după un program decorativ în care se îmbină elementele populare cu cele inspirate din arta cultă.

De la o poartă, din 1662, din secția etnografică a Muzeului din Sfintu Gheorghe, provine fruntariul (sau pragul de sus), decorat, cu motivul dintelui de lup și al frînghiei, între umerași abia distingîndu-se acvila bicefală, de tradiție bizantină în stilizarea ce ne amintește brîul median al bisericii de lemn din Pădureni (jud. Cluj). În aceeași colecție, un prag de portiță, datat cu doi ani mai devreme, are toată suprafața sculptată cu motivul crucii, dispuse în diagonală, apreciat a fi unul dintre simbolurile primare ale soarelui, însoțit de cercuri ușor incizate. În secția etnografică a Muzeului din Cristuru Secuiesc se păstrează o poartă de la Gălățeni[164], de pe valea Nirajului, din 1694, cu deschidere largă și acoperiș de șiță. Pe fiecare umeraș, ce dau contur semicercular pragului de sus, este sculptat cîte un balaur cu solzi, asemănător celor reluați pe poarta cimitirului vechi din Abrud[165]. Cu vremea, meșterii dau înșuși umerașilor, prin cioplire, imaginea balaurului[166], fapt ce se poate observa în numeroase cazuri. Pe stîlpii porții din Gălățeni apare „pomul vieții", sub forma cănii

---

[161] *Arta țărănească*, p. 6—364.

[162] *Muzeul neamului românesc*, Ed. Minerva, București, 1909, p. 27.

[163] Al. Dima. *op. cit.*, p. 35, 165—174.

[164] Pentru realitățile istorice ale satului, mai curînd antrenat în procesul secuizării (Buccov înregistra 12 familii unite) cf. V. Ciobanu, *op. cit.*, p. 684, apelăm la vecinii din Păsăreni și Bolintineni cu biserici și puternici comunități ortodoxe, în aceeași vreme (idem, p. 683—684), care au păstrat tradiția lăcașului și a școlii din lemn, pînă în sec. XX (*Șemat.*, Blaj, 1900, p. 436—437).

[165] Poarta formată din poarta mare și portiță, datată 1793, se află în Muzeul etnografic în aer liber din Cluj-Napoca.

[166] O poartă, pe ai cărei umerași se imagina cîte un balaur, străbătut de un profil în frînghie, provenea de la Lancrăm (Alba), ea apare în lucrarea lui Henri Focillon, *L'art Roumaine*, în *La grande Roumanie*, sept. 1929, dar și în pliantul Muzeului de artă populară din Orăștie.

cu flori, iar marginea, spre intrare, este străbătută de chenare pe motivul izvodului alveolar.

O valoroasă poartă, din aceeași categorie, face parte din patrimoniul etnografic al Muzeului din Odorheiu Secuiesc. Chenarele sînt sculptate cu motivul dintelui de lup cu cerc în unghi [167] și al frînghiei, umerașii de la arcul intrării fiind prinși în cuie de lemn. Piesa a fost lucrată, în 1769, pentru cimitirul românesc din Dobeni (comuna Mugeni) ce păstra legea, obiceiurile și semnele strămoșilor, dar le părăsise graiul. În lemnul ei este săpat, în limba maghiară, postulatul XIV, capitolul VII din *Învățăturile Evanghelistului Matei*, cu următorul conținut : „și strîmtă este poarta și-ngustă este calea care duce la viață și puțini sînt care o află" [168]. Că poarta provine dintr-o vatră străbună, în care procesul deznaționalizării, timpuriu la Dobeni, și-a urmat cursul în așezările vecine, pînă în secolul nostru (Porumbenii Mari și Mici), aducem în memorie numeroasele locuințe din lemn ale populației autohtone ale căror vestigii le-a adus la lumină arheologia la Mugeni [169]. O dovadă a puterii de atracție a ornamenticii populației băștinașe o constituie tabernacolul din secolul al XV-lea al bisericii reformate din Porumbenii Mari, în care sînt sculptate rozete și frînghii răsucite [170]. Portița din Dobeni este amintită de inventarul din 1838 al bisericii din Maiorești, la punctul : „poarta țintirimului acum renovăluită", dar și semenele ei de la Zimbor (jud. Sălaj) 1645; Surduc (jud. Cluj) 1755; Băgău (jud. Alba) 1756; Subcetate (jud. Harghita) 1786 ș.a. [171] prezintă o reală valoare istorico-artistică.

Tradiția porții cu un singur canat [172] se regăsește și în zona din sud-estul Transilvaniei [173]. În jurul Odorheiului (la Feliceni, Porumbenii Mici), se pot vedea portițe ale căror stîlpi sînt decorați cu rozete la soclu și chenar in dinte de lup pe margine. La Corund, un model de portiță este cel la care cosorobul ce susține acoperișul de șiță are capetele tratate în consolă, pe una din fețe fiind crestat cîte un porumbel, iar umerașii sînt decorați cu motivul cercului concentric [174]. În Ciuc, la Sindominic, porțile cu umerași cioplițí, au soclul

---

[167] Decor ce figura pe ancadramentul străvechii biserici de la Oroiu (astăzi dispărută) și care în 1741 a fost preluat, de la lăcașul anterior, pentru intrarea de la Petea.

[168] *Biblia*, București, 1968, p. 1104.

[169] D. Protase, *op. cit.*, p. 119–121.

[170] Se află în lapidariul Muzeului din Sfîntu Gheorghe.

[171] Se cuvine a aminti și poarta din 1781 a bisericii reformate de la Mihai Viteazu (jud. Cluj), din fostul scaun secuiesc al Arieșului, vădit influențată de tradiția românească prin structură și decor (frînghie, dublu chenar pe motivul dintelui de lup, alături de un vrej cu frunze și floare de lalea).

[172] În satele harghitane s-a păstrat tradiția că ea semnifica starea de iobag.

[173] Din restul Transilvaniei, amintim pitoreștile porți de pe Valea Fildului, ca și pe cele din satul Lunca[illegible] (jud. Alba).

[174] Exemplu, portița din 1909 de la casa nr. 823, Farkaș Andrei.

marcat de cîte o rozetă, în sus urcînd ornamentul prin așchiere, cu izvod alveolar.

Motivele săpate pe portițele de pe Valea Casinului[175] sînt: denticulul; lanțul de arcaturi cu frunza trilobată[176], profilul cu capul spiralat[177], reluate și în decorul tipului de poartă cu două canaturi. Motivul vegetal, cu 3 lobi, se regăsește și la unele icoane din Munții Apuseni, ca și în ancadramentele bisericilor de lemn din Zărand, de la Rovina și Hărțăgani.

Pentru sugerarea variantelor, derivate din decor, a tipului de poartă cu două canaturi, exemplificăm una din intrările în incinta Muzeului de la Sfîntu Gheorghe, opera lui Kovats (Covaci); din „ano domini 1733". Stîlpii sînt împodobiți cu chenare cu motivul dintelui de lup și al frînghiei răsucite, ultimul ornament repetîndu-se la umerașii arcadelor, la care se regăsesc și cioplirurile în profil curb, atît de obișnuite la console și prispe. Rozeta, cu petale și raze, este așezată între umerașii porții mari și fruntariu[178]. În fundătura portiței se află goluri circulare, cu ciopliri în cruce, mărginite de un tor în frînghie, ca și cel al panoului dreptunghiular în care se află înscrise. În decorul sculptat al unei porți din Muzeul de la Odorheiu Secuiesc golul circular înscrie o cruce[179], motivul înrudind obiectivele[180] și amintind troițe din Munții Apuseni, luminatoare și cruci de morminte maramureșene și din alte zone.

La Muzeul din Sfîntu Gheorghe, casa din Armășeni (comuna Ciucsîngeorgiu) are o poartă de acces, cu inscripția din care se mai descifrează numele Lazăr Ana și data ano domini 1769. Fruntariul (ce susține acoperișul, fără hulubărie) are capetele, cioplite în console, decorate cu rozete, amintind consolele de la Leurda (jud. Cluj), Sînpetru (jud. Sălaj), Oroiu (jud. Mureș), dar și pe cele de la Cozia — Draga, Răpciuni, Fărcașa (jud. Neamț), Broșteni (jud. Suceava). Umerașii porții din Armășeni ce sugerează capul de balaur sînt decorați pe motivul dintelui de lup în chenar, ornament repetat și pe alte

---

[175] Cîteva modele de porți, de pe Valea Casinului, sînt cuprinse în nota redacțională, după articolul lui Károly Kós din *SCIA*, nr. 3—4, 1954, fig. 5—6.

[176] Un exemplu îl constituie portița din 1895 a casei Andraș Antal, nr. 300, din Plăieșii de Sus. Motivul se regăsește și la porțile cu două canaturi (fără porumbar) ca aceea din 1887 de la nr. 327.

[177] Poarta de la casa părăsită a lui Curt Ecaterina din Dohoi, cu pragul de sus consolă, iar umerașii sînt străbătuți de un profil cu capătul întors în spirală. Decor de profile are și poarta, cu două canaturi, a gospodăriei duse de la Imper în Muzeul etnografic în aer liber de la Hoia — Cluj-Napoca.

[178] Sub acoperișul de șindrilă se află hulubăria, în console, pe două niveluri.

[179] *Transilvania. Banatul. Crișana și Maramureșul, 1918—1928*, București, 1929, fig. 228, pl. XXII.

[180] O poartă asemănătoare, cu patru deschideri mărginite de frînghie, se află la Chiojdul Mic — Buzău, ca reluase, în 1909, modelul celei vechi, al casei din secolul al XVIII-lea.

elemente ale porții. El mărginește și uriașa rozetă, compusă din petale și spițe, din fundătura portiței. În colțurile acestuia, ca și pe suprafețele triunghiulare ale porții mari, sînt incizate motive florale.

În scopul mai sus enunțat, revenim în satul Armășeni. La nr. 380 dăinuie poarta casei Covaci, din 1813, cu două intrări, sub același acoperiș (fără hulubărie). Lianul cu palmete și flori perlate (ca niște ciorchini de struguri) împodobește întreaga suprafață a fațadei. Fundătura portiței este din scînduri traforate ca la foișoarele clopotnițelor sau la tîrnațuri.

Subliniem tendința spre forma găurii de cheie a intrărilor. Mai marcantă această formă o întîlnim în Ciucsîngeorgiu, la poarta gospodăriei părăsite a lui Lucaci Ioan, și anume la portița pe care o considerăm a fi mai veche (din sec. al XVIII-lea) față de restul componentelor. Element arhaic, forma găurii de cheie se păstrează la ancadramentul bisericii din Cuștelnic și la al celei din Lăpușna, dar este semnalat și în Polonia, într-un sat de colonizare românească, la o biserică de lemn din veacul al XVI-lea. Pe pilaștrii portiței, menționate din Ciucsîngeorgiu, spre soclu, este delimitat discul soarelui, mărginit de raze, amintind crucile vechi de la Deag, însoțit de izvodul ciopliturii alveolare prin așchiere. În registrul de deasupra portiței sînt înșirate roșteie, cu unduirea șarpelui. Poarta mare, cu umerași profilați, ca și hulubăria au fost adăugate la mijlocul veacului trecut. În Armășeni (la nr. 123), stîlpul porții mari [181] are capătul de sus de formă circulară cu margini festonate spre cel de jos fiind sculptați doi pomi ai vieții, încărcați de cioplitura cu izvod alveolar, motiv antic regăsit, după cum s-a amintit, în toate părțile țării (Munții Apuseni, Gorj, Bihor ș.a.) și frecvent în decorul casei strămutate de aici, din Armășeni, la Muzeul din Sfîntu Gheorghe.

La poarta casei Gall din Ciucsîngeorgiu făcută în anul 1824, umerașii portiței sînt străbătuți de un chenar cu motivul crucii, dispuse pieziș, pe pilaștrii fiind crestat pomul vieții, sub forma vasului cu flori [182], iar pe cei ai porții mari cîte o lalea. Chenarul cu motivul crucii (simbol al soarelui cu 4 raze), ca și cel cu 3 lobi, este reluat în 1828, pe poarta (cu două canaturi și hulubărie) noii case Adorjan din Armășeni. Fundătura portiței este din roșteie, unele drepte, altele în contur de floare. Mîna aceluiași meșter o iden-

---

[181] Sistemul porții mari, susținute de numai un stîlp, se regăsește la exemplarele cele mai vechi și la Corund, modelul fiind cunoscut și în alte zone ale țării, amintind, în acest sens, Valea Fildului.

[182] Vasul cu flori, simbol al vieții, intră și în decorul porții din 1873 a gospodăriei aduse de la Bancu (comuna Ciucsîngeorgiu), în Muzeul Satului din București, alături de chenarul din linii curbe și cel de arcaturi cu motivul vegetal al trilobului. Ultimul motiv constituie singurul ornament al porții, din 1847, provenite în secția etnografică a Muzeului din Miercurea Ciuc, de la Sînmartin.

tificăm la poarta casei lui Adorjan Petre (de pe uliţa principală), făcută pentru Gote Iosif şi Ciobotă Ana. De la poarta executată în 1861 pentru Ince Ioachim (supusă unor intervenţii ulterioare) menţionăm pilastrul cu chenarul cioplit pe motivul soarelui cu 4 raze, ca şi faptul că în înfundătura portiţei mari sînt decupate rozete cu profil în frînghie. Motivul soarelui cu 4 raze (crucea dispusă diagonal) a fost preferat şi de meşterul care, în anul 1800 a făcut la Cincani (comuna Sînmartin) poarta azi conservată în secţia etnografică a Muzeului din Miercurea Ciuc. Pe pilaştrii porţii mari a exemplarului din Covasna, păstrat în Muzeul din Sfîntu Gheorghe, chenarul, pe acelaşi motiv, este însoţit de lianul cu floare de lalea. La fruntariu se remarcă prezenţa denticulilor şi a mulţimii cuielor de lemn, ca la prispele de pe Valea Agrişului. Pe fundătura portiţei compoziţia cuprinde motive zoomorfe şi cercuri cu contururi profilate sau în zimţi. Semnalăm de asemenea, din Armăşeni, poarta (nr. 383), de la mijlocul secolului al XIX-lea (fără porumbar), al cărei decor, realizat din arcaturi unite prin cercuri, se întîlneşte şi pe grindameşter a unei case, din preajma anului 1740, de la Geoagiu de Sus.

O variantă de poartă din Ineu (comuna Cîrţa), aflată astăzi în Muzeul din Miercurea Ciuc este datată 1813 şi se remarcă prin ornamentaţia sculptată. Pe fruntariu şi pilaştri, baghetele, în grosimea lemnului, sînt decorate pe motivul brăduţului. Cîte un cadran solar, asemănător celor de pe porţile de la Dumitra (jud. Alba), sînt săpate în pragul de sus al portiţei, a cărei arcadă este trasată prin chenare pe motivul dintelui de lup, cu unduirea ce sugerează şarpele. Pe cioplitorile cu profil curb sînt adîncite rozete, procedeu întîlnit şi la poarta din 1769, de la Armăşeni. În fundătura porţii mari sînt imaginate, în trafor, soarele şi luna.

Din raza comunei Păuleni-Ciuc semnalăm varianta de poartă (cu porumbar sau fără), a cărei notă comună o constituie motivul liniei văluroase (uneori cu puncte în fiecare meandru), asemenea corpului sinuos al şarpelui [183].

La Căpîlniţa, porţile oferă posibilitatea urmăririi pînă tîrziu [184] a celor două tendinţe (geometrică şi florală) în crestarea lemnului [185].

În 1778, pentru Iosephus Bogdan de Covasna, se execută o poartă, devenită acum exponat al secţiei etnografice în aer liber din Sfîntu Gheorghe [186]. Bogate flori au fost săpate pe pilaştrii porţii mari, motivele fiind variate pentru cei ai portiţei : o floare a soarelui şi respectiv o figură antropomorfă (păzitorul casei), întîlnită şi pe piese

---

[183] Izvod regăsit şi în alte zone ale ţării, în Gorj sau Haţeg, pe bîte ciobăneşti, cf. Al. Tzigara-Samurcaş şi O. Roguski, *op. cit.*, fig. 106, p. 38, izvodul 195, pl. XIV.

[184] Poarta, de la n. 69, lucrată în 1939, are în decor motivul dintelui de lup şi rozeta.

[185] G. Oprescu, *Arta ţărănească*, nota 1, p. 62—63.

[186] A fost adusă din satul Mărgineni (comuna Catalina, jud. Covasna).

maramureșene sau din alte zone [187]. În 1800, meșterul Iacob Buciungă îl reprezenta pe o portiță de la Tilișca pe „Ionuț cu barda" [188].

În pragul secolului al XIX-lea se constituie, prin decor, o variantă de poartă, în cadrul structurii cunoscute cu poartă mare și portiță; fruntariul în console, adesea cu porumbar; umerași ce dau formă semicirculară pragurilor de sus. Decorul ce alcătuiește nota comună este predominant floral, urcă în liane ce înscriu, uneori, volute și inimi. Elementele ce beneficiază de atenția meșterului sînt: pilaștri; fruntariu; umerașii; panourile de fundătură. Cele mai numeroase porți de acest gen se află în apropierea Odorheiului, la Satu Mare (comuna Brădești) și la Căpîlnița. Cel mai vechi exemplar, cunoscut nouă, este la Satu Mare (nr. 129), construit în 1803 pentru Mihalic Albert, la care lianele pornesc dintr-o cană stilizată simbolizînd pomul vieții, floarea predominantă fiind rozeta petalată. Fruntariu este împodobit cu păsări pictate. La poarta din 1858 (la nr. 178) în lianul vegetal principalul element este frunza. Pe fundătura portiței compoziția florală este înscrisă într-un spațiu trasat prin linii curbe, de o parte și de alta fiind reprezentate un ram de salcîm și un porumbel. Cîte o rozetă spiralată este sculptată deasupra porții mari. Cornișa porumbarului este pictată cu flori, porumbei și linii. La cornișa altor porți apare, adesea, în decorul pictat și chenarul din frunze de trifoi. Lianele florale cu frunze spiralate, cupe de rozete petalate și lalea, de pe o poartă din 1879 (la nr. 400), se interferează în volute și linii. Uneori, în decorul porții mari apare rozeta, exemple fiind poarta din 1877 făcută de Honc Daniel și soția sa Iacob Ana; aceea din 1883, a lui Ilonca Ștefan și soția Biro Victoria, ș.a. De la Căpîlnița, poarta cea mai veche care se păstrează în secția etnografică a Muzeului din Cristuru Secuiesc, este din 1822, făcută de David Moise. Repertoriul ornamental este alcătuit din liane florale, ramuri de salcîm, rozete petalate, chenare din linii piezișe de trifoi, aceleași pe care le-a continuat, pe poarta lui Daniel Gabor și soția sa Peter Maria, la 1925, meșterul David Moise (fără îndoială o transmitere a meșteșugului de la o generație la alta). La poarta din 1888, făcută pentru Benedek David și Balint [189] Ianoș, în decorul registrului de sus al portiței se află și un blazon de familie. În porțile asemănătoare din raza comunei Lupeni (aceea din satul Morăreni, din 1848, dusă la casa-muzeu din Bisericani, ca și aceea din 1853, din Păltiniș, ce a însoțit casa de aici în Muzeul din Cristuru Secuiesc), se remarcă unduirea lianelor cu frunze răsucite și palmete, ca și pe aceea făcută pentru Mikloș Gergely, în 1875 (acum în Muzeul din

[187] O asemenea poartă, bogat și amuzant decorată, se află la Muzeul Satului din București.

[188] D. Comșa, *Album de crestături în lemn*, Sibiu, 1909, fig. 242.

[189] Un Ignațiu Balint dăruiește, în 1845, bisericii din Ciucsîngeorgiu un clopot.

Sfintu Gheorghe), sau pe cea de la Gheorgheni (str. Republicii 29), lucrată în 1883 pentru Mădăraş Şandor şi soţia Varvara. Dăinuie exemplare de porţi din acelaşi răstimp, şi în aceeaşi zonă, in al cărui decor sculptat, de natura celui mai sus descris, se află, în plus, pe pilaştri, colonete semiangajate, cu baze şi capitele [190]. Amintim, în acest sens, poarta din 1814, de la Atia (comuna Corund) [191], ce constituie acum accesul în curtea casei-muzeu din Corund, pe aceea, din 1823, de la Mereşti (în secţia etnografică a Muzeului din Miercurea Ciuc), a căror baze sugerează cănile, pe umeraşii porţii mari realizîndu-se rozete petalate; poarta din 1884 de la Zetea (nr. 204); şi, în sfîrşit, două porţi din Satu Mare, una din 1896 (nr. 193) şi o alta, din aceeaşi vreme, pe a căror coloane se învîrt vrejurile florale, amintind decorul unor tîmple. Încheiem prezentarea porţii din zona Odorheiului cu fireasca întrebare: sînt oare motivele ce o ornamentează aduse de secui odată cu venirea lor [192]? Exemplificînd, printr-o poartă de lîngă Odorhei şi cu alta din Tilişca, Grigore Ionescu susţinea ideea unor sinteze din trăsăturile tradiţionale ale artei populare locale cu numeroase elemente de origine cultă proprii barocului [193]. Acesta, la care adăugăm influenţa tîrzie a motivelor florale renascentiste, considerăm că este răspunsul [194].

Am subliniat că motivele decorative alese, mai întîi, pentru împodobirea unor elemente arhitectonice, au fost cele tradiţionale, ale poporului român, a căror folosire neîntreruptă se poate urmări din vechime. Observaţia este valabilă şi pentru obiectele de uz casnic, de la piesele de mobilier pînă la cele mai mărunte ustensile. Valoroasele lucrări privind izvoadele de crestături [195] cuprind puţine semnalări de obiecte din zona ce ne preocupă. Amintim, dintre cele 6 [196], furca de tors de la Sîngeorgiu de Pădure, bogat încrustată, ca un stîlp de

[190] Menţionăm că de curînd s-a revenit în raza comunei la porţile sculptate, care însă se deosebesc de cele din trecut, fiind foarte încărcate ornamental, pe motive florale şi zoomorfe, meşteri sînt la Corund, dar sînt solicitaţi şi cei din Păltiniş.

[191] Poarta cu coloane semiangajate este cunoscută şi în regiunea Gorgovsk, de pe Volga mijlocie, în trei variante, după motivele sculptate ale capitelelor şi bazelor (fusul ca şi restul pilaştrilor fiind fără de decor), cf. I. V. Makoveţki, *Pameatniki Narodnogo Zodcestva srednego Po Volgea*, Moscova, 1954, p. 30—31, fig. 59—60, 67.

[192] S. Opreanu, *Ţinutul Secuilor*, p. 178—180; G. Oprescu, *Arta ţărănească*, p. 62, n. 1, p. 63 n. 1.

[193] *Arhitectura populară românească*, Ed. Tehnică, 1957, p. 144, 147.

[194] În aceeaşi regiune a Rusiei, menţionată la nota 191, meşterul rus a creat în sec. al XIX-lea, sub influenţa sculpturii culte în piatră, un tip de poartă (cu poartă şi portiţă) la care numai fruntariul este decorat pe motive florale, zoomorfe şi fantastice, cf. I. V. Makovetki, *op. cit.*, p. 32, fig. 69—72.

[195] D. Comşa, *op. cit.*; Al Tzigara-Samurcaş, *op. cit.*

[196] D. Comşa, *op. cit.*, nr. 22, 28, 58, 157, 186, 237.

prispă, pe motivul rombului, al liniei în zig-zag, a bräduțului, steaua în colțuri; și bîta foarte veche de la Sovata, cu linii, puncte în forma triunghiului, unele dispuse în cruce în cadrul dreptunghiului. Acest ultim și semnificativ motiv a fost ales, împreună cu linia în zig-zag și un mic vrej floral, și de meșterul care, în 1908, a confecționat teaca de coasă expusă în casa-muzeu de la Bisericani. În colecția etnografică a Muzeului din Miercurea Ciuc cele mai vechi maiuri de bătut rufele la rîu (obicei românesc) sînt decorate cu rozete, ca și zăvoarele de lemn din zona Ghimeș-Făget. De la Valea Casinului au fost consemnate astfel de încuietori, cu decor de caneluri și puncte [197] (cioplitura cu izvod alveolar). Lăzile din colecția etnografică a Muzeului din Sfîntu Gheorghe sînt parte pictate, parte sculptate, cele din urmă cu motive geometrice, brăduț, grupuri de linii, dinte de lup, pomul vieții, putînd fi atribuite secolului al XVIII-lea. O ladă, cu acest decor, a fost amintită de pe Valea Casinului [198]. O masă-dulap de la Vlăhița, din secolul al XVIII-lea, sculptată pe motive geometrice, al brăduțului, al pomului vieții (vasul cu flori), se păstrează în secția etnografică a Muzeului din Odorheiul Secuiesc. Pe tîrnațul casei aduse de la Armășeni în Muzeul de la Sf. Gheorghe o frumoasă laviță (bancă) întregește semnificația ansamblului. O mînă, plină de har, a cioplit-o în 1743, împodobind-o cu rozete, vîrtelnițe, pomul vieții, cercuri pline de forme triunghiulare ca și cu motivul crucii înconjurate de raze pe care, la Ciumărna (jud. Sălaj) l-a săpat, în cadrul ușii de la biserică, popa Gheorghe. Casa de la Bancu-Ciuc, din Muzeul Satului din București, are și ea pe tîrnaț o bancă din 1808, sculptată cu rozete și pomul vieții. Toate acestea, ca și cele neaflate încă s-ar cuveni a fi strînse într-un album căci, în cadrul artei noastre, vechi „ca însăși poporul", ele constituie o categorie importantă de mărturii pentru problemele vitale ale istoriei sale [199].

Tratarea construcției de cult după cea laică se substituie în dovadă a importanței majore pe care o incumbă, ea constituind corolarul vieții materiale și spirituale a comunității ce a înălțat-o după legea sa. Pentru istoria așezărilor, pentru istoria culturii, „pentru demonstrarea evoluției și continuității așezărilor tocmai existența bisericilor aduce argumentele materiale cele mai sigure", definea, atît de convingător, Entz Géza valoarea documentară a lăcașului de cult [200]. Și aici, în sud-estul Transilvaniei, ca pe întreg pămîntul țării, bisericile românilor au fost cele dintîi, sub influența acestora intrînd, la

[197] Elemente de arhitectură și decorație de pe Valea Casinului, notă redacțională în S C I A , nr. 3—4, 1954, fig. 4.

[198] *Ibidem*, fig. 9, pag. 958.

[199] Al. Tzigara-Samurcaș, *Catalogue de la section d'art paysane*, Bucarest, 1937.

[200] *Mittelalterliche Rumanische holzkirchen in Siebenburgen*, în *Omagiu lui George Oprescu*, București, Ed. Academiei R. S. România, 1961, p. 171.

venirea lor, înșiși secuii [201]. Împrejurările politice, sociale și economice au schimbat mai apoi cursul istoriei din partea locului, românul împilat pierzîndu-și credința strămoșească. Este de semnalat că procesul a fost mai timpuriu și mai radical în centrul teritoriului locuit de secui, și foarte slab și ineficient spre margini, în vecinătatea zonelor compact românești, ca și în a acelora din apropierea muntelui. Cum am putea înțelege altfel, spre exemplu, rezistența românilor pe Valea Mureșului de Sus, pe Valea Gurghiului, a Beicii, cu toată vigilența comitetului suprem al secuilor a căror fortăreață se afla deasupra Gurghiului [202]?

În așezări, de-a rîndul, au existat odinioară biserici românești și chiar redusul număr de români menționat de conscripția lui Buccov, pentru unele sate, le păstrau memoria. Oare nu ar fi fost pus la îndoială faptul, de nu erau bisericile de aici, că la Iobăgeni (azi Valea), Oaia (Văleni), Sîntandrei (Miercurea Nirajului), toți sătenii, întreaga obște a fost românească, adevăr scris răspicat de slova pisaniilor. Dar, după cum deja am afirmat spre începutul capitolului, conscripțiile veacului al XVIII-lea erau departe de a oglindi realitatea datorită incapacității de informare și stării de confuzie creată de pierderea graiului străbun, ceea ce explică aprecierile ulterioare, de genul — sat curat unguresc de confesiune românească [203] (! ?) Cîteva infirmări a unor date din conscripții, sau semnalarea altora certe, le alăturăm celor menționate. Este omisă înregistrarea prestigiosului lăcaș mănăstiresc de la Toplița [204]; lipsește biserica de la Iara (comuna Gornești), unde sînt înscrise 30 familii ortodoxe [205], proba constituind-o monumentul însuși (astăzi la Mura Mare), ridicat cel mai tîrziu în al XVII-lea veac; nu este menționat nici lăcașul și nici așezarea de la Tirimioara, pe care documente din 1420 o numeau Olahteremi [206]. Biserica de lemn, de aici, ridicată în 1746 [207], a durat pînă la începutul secolului nostru. Locuitorii români de la Lunca (de Sus și de Jos), țineau de biserica din Ghimeș, pe care o atestă conscripția lui Aron, din 1750, cu 271 suflete [208] dar o omite Buccov. Existența ei rezultă și dintr-o scrisoare din 15 martie 1774, alcătuită „de noi poporianii de la Luncă, de la sfînta biserică de la Ghimeș despre țara Moldovei", prin care cer, ca preot, un diac din Dănești [209]. Biserica, de lemn, era

[201] S. Opreanu, *Secuizarea românilor prin religie*, Cluj, 1927, p 4—8, 15.
[202] *Șematism*, 1900, p. 490.
[203] I. I. Rusu, lucrarea de față.
[204] Este menționată biserica parohială existentă, conform unui document de arhivă.
[205] V. Ciobanu, *op. cit.*, p. 643
[206] C. Suciu, *op. cit.*, II, p. 195.
[207] *Șemat.*, Blaj, 1900, p. 438.
[208] A. Bunea, *Statistica românilor*, p. 12.
[209] Arh. St. Fil. Alba Iulia, fond Mitrop. gr.-cat., pachet V.

„bătrînă" atunci căci, după mai puţin de 3 decenii, lasă locul celei din piatră [210]. La Ceauş (comuna Mica), Buccov înregistra numai 11 familii, cu un preot [211], fapt dezminţit printr-un document din 13 februarie 1777, prin care se cerea încă un preot pentru biserică, adăugîndu-se ştirea despre existenţa a 60 de gazde [212]. La Roteni (comuna Acăţari), Buccov nu înregistrează decît 14 familii unite [213], dăinuirea atuncea a bisericii fiind dovedită nu numai de funcţionarea şcolii româneşti [214] dar şi prin icoanele, din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, rămase de la ea [215].

Ridicarea bisericilor româneşti în locul celor străvechi întîmpina greutăţi din partea autorităţilor politice şi a stăpînilor de moşii, aspect probat prin situaţia de la Sîngeorgiu de Pădure şi Caşin. După ce biserica din Tîrgu Mureş a ars, cu toate bunurile sale culturale şi artistice, guberniul a tergiversat lucrările celei ce o înlocuia, de la 1793 pînă la 1814.

Existenţa şi activitatea aşezămintelor româneşti erau mereu prejudiciate. Am amintit cazul mănăstirii Hodacului, îl adăugăm pe cel al mănăstirii Aţintişului. În 1772, egumenul ei se plîngea Consistoriului din Blaj că oamenii baronului Gh. Kemeny îi dijmuia [216]. Curînd aşezămîntul se risipeşte căci, în 29 decembrie 1788 un document amintea despre cărţile sale împărţite la 2 sate vecine [217]. În 1765, baronul Paul Bornemisza a ocupat pămîntul mănăstirii de la Chiheru de Sus [218].

Reprezentanţii bisericii româneşti erau terorizaţi. Un document dezvăluie activitatea arhidiaconului Nicolae din Moreşti şi transmite ecoul opresiunilor la care a fost supus [219]. În 12 ianuarie, arhidiaconul neunit al districtului Mureş Vaşarheli şi paroh neunit la Molomfalvensi (Moreşti), Niculae, trimite guberniului plîngerea asupra faptului că arhidiaconul unit al aceluiaşi district i-a impus să-şi părăsească biserica. În 22 decembrie 1774, Ioan Popovici, vicar ortodox de la Sibiu, cere directorului fiscal Ioannes Gal să nu se ia măsuri împotriva arhidiaconului Nicolae pînă ce acesta nu va primi răspuns de la gubernіu. Dar directorul fiscal intentează numitului arhidiacon un proces, în 1775, sub acuzaţia de convertire la ortodoxie a unor sate şi biserici, de aducerea preoţilor hirotonisiţi din Valahia. În 1778

[210] *Şemat.*, 1900, p. 341.
[211] V. Ciobanu, *op. cit.*, p. 638.
[212] Arh. St. Alba Iulia, fond cit., pach. VI.
[213] V. Ciobanu, *op. cit.*, p. 684.
[214] A. Holircă, *op. cit.*, p. 213.
[215] Aflate în colecţia bunurilor patrimoniale de la catedrala din Tîrgu Mureş.
[216] Şt. Meteş, *Mănăstirile româneşti din Transilvania şi Ungaria*, Sibiu, 1936, p. 6.
[217] Arh. St. Fil. Alba Iulia, fond cit.
[218] Şt. Meteş, *op. cit.*, p. 132.
[219] Arh. St. Fil. Alba Iulia, fond cit., pachet VII.

arhidiaconul Nicolae era la închisoare, în 1780, de asemenea. În 28 februarie 1780, episcopul Grigore Maior intervine de la Blaj la gubernіu pentru eliberarea din închisoare a fostului protopop Nicolae Tecsa, atunci convertit la religia greco-catolică. Menționăm că lista satelor în care protopopul Nicolae era acuzat de convertire, cuprinde multe sate de pe Valea Nirajului, că parte din bisericile pe care le consideră convertite prin acțiunea sa erau atestate ca ortodoxe de conscripția întocmită cu un deceniu în urmă, iar parte nici nu erau menționate de aceasta, sus-zisul document fiind mărturia existenței lor.

Lăcașul românilor era din lemn, după o anume tradiție acest gen constructiv fiind socotit un atribut al acestora. Un proces-verbal, din 1732, semnala că ungurii unitarieni din Isla și Vadul (sate de pe Valea Nirajului) au „o biserică construită în scînduri de formă românească" [220]. Însemnarea se leagă pe firul vremii de o alta dintr-un act maramureșan, din 1516, privind „capella lignea more walachorum" [221].

Din așezările cuprinse în fostele scaune secuiești s-au năruit și au dispărut, în timp, numeroase biserici, unele fără nici o știre, păstrîndu-se însă bunuri culturale, în genere cărți și icoane, ce le evocă ființa [222]. Din deceniul trei al secolului nostru ne-a rămas tabloul dezolant al ctitoriilor părăsite de urmașii obștei ctitoricești, al mormanelor de ruină al altora, al amintirii celor dispărute, a mormintelor strămoșilor din cele mai multe comune [223]. Între cele părăsite se aflau cele două biserici din Bodogaia (din care ulterior a dispărut una, n.a.), biserica din Lăzăreni (Ciuc), cea din Curteni (biserica de lemn Sfinții Arhangheli construită în 1782 și distrusă în 1940, n.a.), din Sărata (Sărățeni, oraș Sovata, n.a.), Budiu (Budiu Mic, comuna Crăciunești, biserica de lemn pe care o mai amintește clopotnița detașată, după un străvechi obicei, n.a.). Între cele ruinate se numărau bisericile din Mărtiniș, Daia, Corund (jud. Harghita), Angheluș, Ghidfalău, Olteni (jud. Covasna). Erau amintite cimitirile românești din satele ajunse fără locuitori români, de la Jigodin, Șoimeni, Păuleni, Ciceu [224] sau se semnalau ruinele bisericii din Eliseni [225], ridicată în 1887, cu

---

[220] C. Petranu, *op. cit.*, p. 287.

[221] Entz Géza, *op. cit.*, p. 168.

[222] Despre bisericile de lemn dispărute, ca și despre cele existente din cadrul județelor Mureș și Harghita informația este adunată in volumul *Bisericile de lemn din Eparhia de Alba Iulia*, semnat de Ioana Cristache-Panait, 1988.

[223] S. Opreanu, *Printre românii secuizați*, in *Graiul românesc*, I, 1, 1927, p. 9; idem, *Secuizarea românilor prin religie*, p. 31—33.

[224] Idem, *Ținutul Secuilor*, Cluj, 1928, p. 108.

[225] Idem, *Printre românii secuizați*, p. 9; idem, *Ținutul Secuilor*, p. 54.

hramul Sf. Nicolae [226], continuatoarea ctitoriei înregistrată de Buccov, ca ortodoxă [227], ca şi de conscripţia din 1805 [228]. În acest caz sesizăm diferenţa dintre numărul familiilor înregistrat de cele două statistici (de 8 şi respectiv 38), cînd ştiut este că procesul secuizării a fost progresiv.

Vom prezenta, succint în paginile următoare, biserici româneşti [229] din zone şi aşezări supuse deznaţionalizării, valoroase dovezi ale originii etnice a locuitorilor. Începem cu cele din fostul judeţ al Odorheiului [230], unde procesul sus-numit este evident de timpuriu, desfăşurîndu-se treptat. Matricolele bisericii romano-catolice din Atia (comuna Corund), dovedeau că la 1720 mulţi români, ce-şi păstraseră numele neaoşe, fuseseră convertiţi la această religie, nemaiţinînd de legea strămoşilor care, în 1860, mai număra 6 suflete [231].

După o statistică din 1891 se constată că 42,46% din bisericile din Odorhei erau din lemn [232], ori, după cum se recunoaşte, acestea aparţineau românilor.

În oraşul Odorhei, ctitoria românească şi-a urmat firul existenţei pînă la cea de astăzi. Ea a fost prezentă în toate cele 3 construcţii ale secolului al XVIII-lea, cînd era, desigur, din lemn, cea din piatră fiind înălţată în primii ani ai secolului următor.

În satul Bodogaia (comuna Secuieni), din cele două biserici de lemn existente la 1938 (dintre care una fusese adusă, în 1862, din Cristuru Secuiesc), mai dăinuie cea cu hramul Sf. Nicolae. Biserica din Bodogaia a fost atestată de Clain, de Aron (cu 300 de suflete), de Buccov, ca şi de conscripţia populaţiei ortodoxe din 1805. Înfăţişează un plan de veche tradiţie în arhitectura de lemn — cel al navei dreptunghiulare —, cu pereţii altarului în prelungirea acesteia, de forma poligonului cu trei laturi. În 1940, monumentul a fost devastat de horthyşti.

Pe „gruiul Porumbenilor", la 1927 mai dăinuia biserica de lemn [233], foarte veche, pe care statisticile nu o atestau, dispărută ulterior fără să-i fi fost reţinute înfăţişarea şi virtuţile artistice. În Porumbenii Mari originea românească a aşezării este menţionată în

---

[226] *Şemat.*, 1900, p. 465.

[227] V. Ciobanu, *op. cit.*, p. 676.

[228] *Regulatio Diocezis Transilvaniicae disunitis anno 1805*, în *Transilvania*, II, 1911, p. 178.

[229] Revenim asupra notei 222 privind preluarea informaţiilor referitoare la bisericile de lemn din volumul citat.

[230] Conscripţia lui Buccov înregistra în fostul scaun al Odorheiului şase biserici şi 854 familii (395 ortodoxe, 459 unite), cf. V. Ciobanu, *op. cit.*, p. 675—678, 699.

[231] S. Opreanu, *Secuizarea românilor*, p. 18.

[232] P. Henri Stahl, *Vielles englises en bois de Roumanie*, in *Revue des études Sud-Est Européennes*, Tom III, 1965, nr. 3—4, p. 6—13.

[233] S. Opreanu, *Printre românii secuizaţi*, p. 9.

zidul de piatră a bisericii Sf. Nicolae (patron al bisericii răsăritene, apărător al dreptei credințe, n.a.). A fost construită, în 1787, în locul celei de lemn, cu sprijinul însemnat al negustorilor brașoveni Dima Zamfir și Panaiot Dimitrie [234] și „cu ajutoriul satului", după cum afirma inscripția, astăzi dispărută, din firida de deasupra intrării. Pomelnicul ctitorilor, inițial în altar, încastrat în 1932, de preotul Iosif Sîrbu, într-unul din pilaștrii peretelui despărțitor dintre pronaos și naos, îl amintește printre ctitori pe Ierei Ioan și soția sa Maria. Slujitor la prestolul lăcașului de lemn, preotul Ioan sau Ionaș Pătruț[235] a fost un înflăcărat apărător al neamului așa cum ni-l atestă nu numai ridicarea bisericii solide de piatră, ci și cărțile în limba română ce au răzbit pînă la noi, dovadă a mulțimii lor de altădată. În 1805 obștea ortodoxă a bisericii din Porumbenii Mari se cifra la 66 de familii. Pereții bisericii au rămas nepictați, din tîmpla originară semnalîndu-se, în pronaos, cu cinci decenii în urmă, două icoane împărătești, semnate, în 1790, de Ioan zugravul [236]. Friza apostolilor, ca și registrul împărătesc al tîmplei actuale, au fost realizate, în 1851, de Ilie popa zugrav. Arhitectura bisericii îmbină elemente de tradiție veche (planul dreptunghiular cu absida decroșată poligonală, cu 5 laturi; pridvorul de pe vest, cu clopotniță deasupra, deschis pe arcade; bolta semicilindrică; fîșiile curbe ale bolții altarului), cu cele preluate din stilul baroc (penetrațiile bolților, pilaștri; profilatura fațadei și a turnului ș.a.). În 1870 școala confesională din Porumbenii Mari a fost închisă, limba română fiind opresată, iar cea maghiară favorizată, după cum vădeau inscripția de pe pîrghia clopotelor ca și cele de pe morminte (însuși numele preotului Toma Onea, pe crucea-i de mormînt, din decembrie 1889, devenise Vonya Tamasz). Vechile matricole de botezați și cununați mai păstrau numele de familie specific românești. În 1940 horthyștii au profanat biserica din Porumbenii Mari, cei 283 români fiind trecuți, sub teroare la una din confesiunile populației conlocuitoare [237]. O tăbliță cu indicația „Müemlek Bandekmal"

---

[234] Monumentul se inscrie printre cele ce susțin rolul negustorului în afirmarea conștiinței naționale și emanciparea socială prin activitatea ctitoricească, din cea de-a doua jumătate a sec. al XVIII-lea, la sud și nord de Carpați.

[235] În timpul său era preot, la cei uniți, popa Petru Molchi (?), care slujea probabil la biserica de lemn din Porumbenii Mici. El semnează protocoalele de stare civilă de la 1 ianuarie la 30 decembrie 1788 (patru căsătorii, 8 botezuri, 12 decese) și de la 1 ianuarie la 30 decembrie 1789, (una căsătorie, 7 botezuri, 7 decese), cf. doc. de la Arh. St. Fil. Alba Iulia, fond cit., pach. XVII.

[236] Poate unul dintre zugravii cu acest nume, din zona Brașovului, sau poate zugravul ce a realizat icoanele și ușile împărătești ale bisericii de lemn din Boiu (acum la Uilac).

[237] Unii dintre foști români s-au ingropat in legea părinților, in preajma bisericii, ex. Roșca Iano, Bek, Poraiva, ș.a.

este aninată de zidul bisericii, vitregite de enoriași [238]. La ceremonia de îngropăciune a moțului dîrz și patriot, preotul Iosif Sîrbu, din 24 ianuarie 1976, participarea locuitorilor din Porumbeni și satele vecine s-a transformat într-o vibrantă manifestare de simțire românească [239].

Tot din zona Odorheiului amintim satele și bisericile neclintite din legea românească, de la Săcel, Vidacut și Uileac, ce constituie oglinda în care se reflectă, peste vremi, originea etnică a tuturor așezărilor.

Coborînd în fostul județ Trei Scaune (actualmente în perimetrul județului Covasna), prefațăm unele situații prezente cu mărturiile istorice despre Brețcu (Augustia romană), ce-l denumesc, în prima atestare cunoscută „villa Volahalis", menționînd totodată instituția românească a cnejilor [240]. Și în această parte a țării, pentru ale cărei începuturi exemplul de mai sus [241] a fost ales cu caracter generic, politica deznaționalizării băștinașilor a fost virulentă. La Brăduț, Buccov înregistra numai 8 familii [242], dar despre originea etnică a așezării, despre istoria sa, cercetările arheologice de pe dealul Cipa, vor aduce informații edificatoare. Aici, pe deal, deasupra Văii Comloșului, unde tradiția fixează o veche vatră de sat, se află vestigiile unui ansamblu feudal, din piatră cu mortar de var, din care se poate citi zidul de incintă, o poartă de intrare și biserica. Pereții celei din urmă, orientați vest-est, păstrați pe înălțimi și lungimi diferite (pînă la 1,50 m și, respectiv, 6 m), prezintă o navă simplă, cu absida decroșată (forma acesteia neputîndu-se aprecia). Pe vest, în retragere, avea un turn clopotniță, cu planșeul din lemn, în peretele de vest [243] observîndu-se lăcașele grinzilor. Urmele materiale de pe dealul Cipa îți poartă gîndul în țara Hațegului la cetățile cneziale. Ne îngăduim, sub rezerva rezultatelor cercetărilor arheologice, să legăm acest complex de familia Bărbat (de la apelativul românesc bărbat), devenită, ulterior, Borbat, din rîndul căreia, începînd din 1566, sînt atestați nobili și „primipili". În 1794, Ioan și Mihail Borbat sînt menționați ca judecători la Brăduț. Familia este atestată și în satul vecin,

[238] Datele au fost extrase din articolul N. Sulică, *Contribuții la istoria vechimei elementului românesc și a circulației cărții românești in regiunile secuizate*, în *Reinvierea*, II, 1938, p. 23–28 și din cercetarea de teren a autorului acestui capitol.

[239] Ion Axente Creangă, *Preotul Iosif Sîrbu din Porumbenii Mari (1894–1976)*, în Îndr. pastoral Alba Iulia, III, 1979, p. 201–202.

[240] C. Suciu, *op. cit.*, I, p. 105–106.

[241] La Brețcu, românii au rămas puternici. În 1787, locuitorii comunei bisericești au construit lăcașul actual din zid în hramul Sf. Nicolae, în pridvorul căruia a fost reprezentată o amplă judecată de apoi. Biserică de piatră este și în satul vecin, la Mărtiniș, din aceeași vreme.

[242] V. Ciobanu, *op. cit.*, p. 677

[243] Pe acest perete, la interior, sînt numeroase zgrafite și semnături, începînd din 1822.

la Tălișoara [244], așezare ce apare, din prima mențiune documentară, din 1332, cu atributul românesc [245]. Din biserica românilor, de aici, devastată în 1940, au mai rămas cîteva din treptele de acces [246].

La Baraolt, conscripția lui Buccov înregistrează numai 34 familii românești, dar lăcașul de cult exista, căci i se păstrează partea de răsărit, pe ușa de vest, din peretele adăugat, spre a conserva partea rămasă a edificiului; a fost preluată pentru construcție data de 1755, probabil din inscripția ce era pe ancadramentul original. Același conținut îl are însemnarea de pe crucea cu brațe treflate, de deasupra intrării: „epült 1755 Szus Maria". Biserica, cu ziduri groase de piatră, înfățișează planul arhaic, cu altarul la răsărit, în prelungirea navei, poligonal cu 3 laturi, la interior fiind acoperită cu o boltă semicilindrică. Fereastra, de pe nord, ca o ambrazură, mult evazată spre exterior, pare a-i coborî vechimea, anul 1755 putînd reprezenta numai momentul unei refaceri. Lăcașul a fost folosit, pînă la dezafectare, de românii secuizați și catolicizați. Se află izolată, pe deal, la marginea de nord a așezării, „dincolo de holde" cum spun localnicii (ce mai știu puțin românește), la 300 metri de biserica din 1924.

În satul Căpeni (orașul Baraolt), așezare nesemnalată de Buccov există biserică din 1712, de plan dreptunghiular cu altarul nedecroșat, poligonal cu 5 laturi.[247] Pe vest se află turnul clopotniță, acesta, ca și restul paramentului, prezentînd un decor de factură barocă. În apropierea peretelui de sud, străjuie o troiță de lemn cu brațele cioplite în formă de cruce, pusă sub adăpostul unui acoperiș de șindrilă.

La Micloșoara „idagines Niculai", după atestarea documentară din 1211 [248], conscripția din 1760–1762, inregistra numai 12 familii ortodoxe [249]. Biserica veche a fost preluată de romano-catolici. Din ea a rămas numai altarul din piatră, semicircular, avînd însă cornișa de formă poligonală. În interior, în grosimea zidului, pe sud și nord, se află nișa proscomidiei și respectiv a diaconiconului. Vechiul altar românesc, cu orientarea spre răsărit, a fost transformat, cîndva, în criptă a familiei contelui local. În cimitirul din jur, crucile de lemn cu brațe treflate, unele fără de nume, veghează morminte de români secuizați ca: Ola Micloș (românul Nicolae), Bokor Görgy, Vaida, Drăguș, Pintea, Vaszi Istvan, Baduy, Ksiki, Macavei Simion, „1909–1956 es neje Macavei Iuliana" ș.a.

---

[244] Datele la I. I. Rusu

[245] C. Suciu, *op. cit.*, II, p. 181

[246] Bisericile de la Doboșeni (comuna Brădut) și Herculian (comuna Bățani), sint în ruină.

[247] V. Ciobanu, *op. cit.*, p. 679.

[248] C. Suciu, *op. cit.*, I, p. 396.

[249] V. Ciobanu, *op. cit.*, p. 679.

La Vîrghiş, dăinuie din secolul al XVIII-lea biserica de lemn în hramul sfinţilor arhangheli Mihail şi Gavril. Pereţii înscriu un plan dreptunghiular, cu altarul, în prelungire, de formă poligonală. Clopotniţa, iniţial detaşată, a fost adăugată pe vest.

Biserica românească de piatră de la Aita, ridicată în 1866, aproape în stare de ruină în 1965, a fost recent restaurată. Este de plan dreptunghiular, cu altarul uşor decroşat, semicircular, avînd pe vest un pitoresc pridvor deschis spre arcade.

În 1812 a ars biserica de lemn de la Hăghig, aceea sau alta pe care o consemnaseră conscripţiile lui Aron şi a lui Buccov, cu puternică obşte [250]. Pe deal a fost şi cimitirul vechi, astăzi aproape inaccesibil de cercetat, căci l-au acoperit arbuştii. Biserica de piatră „Schimbarea la faţă"a fost ridicată în vale, fiind gata în 1821. De dimensiuni mici şi armonioase, lăcaşul reprezintă un interesant monument de arhitectură. Planul îi este dreptunghiular, cu altarul semicircular, pridvorul deschis pe vest fiind supraînălţat de clopotniţă. Sistemul acoperirii interioare este de influenţă barocă, bolţi á vela, între arce dublouri. Pridvorul este acoperit cu o boltă semicilindrică pe axul lăţimii, iar altarul cu o semicupolă plată. Monumentul istoric de la Hăghig se află în prezent într-o stare precară de conservare.

La Chichiş, slujitorii lui Buccov au înregistrat numai 14 familii ortodoxe [251], dovada ignorării lăcaşului de cult, din lemn, aducînd-o însuşi dăinuirea acestuia. O pisanie consemnează anul 1740, dar edificiul, de o structură arhaică, pare a confirma tradiţia, conform căreia a fost adus, de aproape 3 veacuri, de la Zizin. În 1784 a fost pictat, pictură ce se află sub tencuială, atunci fiind realizate şi uşile împărăteşti cu sfinţii de hram Mihail şi Gavril.

Lăcaşurile de lemn de la Zagon şi Păpăuţi atestate de conscripţia lui Buccov cu 105 şi respectiv 33 de familii [252] prezintă pe laturile altarului particularitatea, arhaică, a unghiului în ax. Biserica de lemn continuă tradiţia în preajma Tîrgului Secuiesc prin monumentele de la Zăbala, Ojdula şi Poian, cea de la Lemnia a dispărut cu cîteva decenii în urmă.

Lăcaşul de lemn din Tîrgu Secuiesc, la care în 1733 este menţionat popa Iuon [253], a fost înlocuit după două decenii prin cel de piatră în hramul Adormirii Maicii Domnului. În proscomidie se află: „Pomelnicul ctitorilor Petru, Teodora, Anastasia, Maria, Manole, Dimitrie, Sanda, Calina, Hristea, Stanca, Păuna şi tot neamul lor".

---

[250] Clain înscria 50 de familii, iar Buccov 80 de familii ortodoxe, cu biserică şi 20 unite, cf. A. Bunea, *Din istoria românilor*, p. 380 şi, respectiv, V. Ciobanu, *op. cit.*, p. 688.

[251] V. Ciobanu, *op. cit.*,p. 679.

[252] *Ibidem*, p. 678.

[253] A. Bunea, *op. cit.*, p. 378.

De plan dreptunghiular, cu altarul nedecroşat, poligonal, monumentul prezintă elemente de decor baroc pe suita de arcade ce desparte pronaosul de naos, ca şi pe turnul clopotniţă de peste pridvor. Foişorul de lemn al acestuia a fost înzidit în 1793. Fragmentele de pictură veche ca şi icoanele împărăteşti îndeamnă la o cercetare şi conservare ştiinţifică a întregului ansamblu.

Privind procesul de dispariţie a unor lăcaşuri de cult româneşti din aşezările fostului scaun al Haromszekului amintim însemnările rămase despre biserica de la Moacşa arătînd dărîmarea acesteia prin 1870, şi ocuparea intransilvanului de către comună [254].

Deşi în cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea ctitoriile de zid din Ciuc se înmulţesc, din statistica mai sus amintită, de la sfîrşitul veacului trecut, rezultă, pentru cele de lemn, un procent de 52,17% [255]. Referindu-se la cutremurul din 1838, popa Gheorghe din Joseni însemna pe filele unei cărţi că acesta făcuse mai ales pagube bisericilor româneşti.

În 1840, la Ciucsîngeorgiu, biserica de piatră ia locul celei din lemn, de la care moşteneşte, alături de străbunul hram, ce a dat numele aşezării, o serie de bunuri culturale. Menţionăm dintre acestea frumoasele icoane împărăteşti, de factură postbrîncovenească, ai cărora platnici, Gheorghe şi Ana, sînt consemnaţi pe tronul Mariei cu Pruncul. Monumentul istoric, de plan dreptunghiular, cu altarul decroşat, semicircular, are partea de vest, ca şi tîmpla, de zid, tratate în stil baroc. Remarcăm faptul că lăcaşul are, după o veche tradiţie, intrare şi pe latura de sud. La exterior, pe peretele altarului, se disting două straturi de pictură, cu reprezentarea Sf. Gheorghe, fapt ce naşte ipoteza existenţei sub văruială şi a altor suprafeţe pictate. Pe crucile de morminte datele sînt, în genere, în limba maghiară, chiar ale preotului Sandor Ianoş (Alexandru Ioan), decedat în 1945. Numele Emiliei Dăian, născută Alexandru, 1895–1927, este în limba română, alături aflîndu-se mormîntul lui Sandor Cornel.

Mistuirea populaţiei româneşti din Armăşeni în masa secuiască romano-catolică o dovedesc şi icoanele evangheliştilor, legendele în limba română, cu caractere chirilice, suprapuse peste amvonul din biserica romano-catolică, precum şi aceea a lui I.S.H.S, de tradiţie bizantină, în pofida faptului că textul *Cărţii învăţătoare* este în limba maghiară.

În Lăzăreşti (comuna Sînmartin), un lăcaş de lemn a ars în secolul trecut, o cruce de piatră consemnînd evenimentul. O movilă îi indică locul, iar toponimicul „Coasta cimitirului" mormintele strămoşilor. Biserica de piatră în hramul Sf. Nicolae a fost ridicată în

[254] *Şemat.*, 1900, p. 573.
[255] P. H. Sthal, *op. cit.*, p. 613.

secolul al XVIII-lea, anul 1819 putind fi data unor refaceri intre care se pot socoti și înlocuirea bolții originale prin cea de lemn ca și modificarea părții de vest, cu o miniclopotniță din lemn. Pereții lăcașului înscriu un plan dreptunghiular cu absida altarului în prelungirea navei, poligonală cu 3 laturi, model urmat desigur de la cea de lemn. Contra forții, în două trepte, ating profilatura cornișei. Și pe această biserică există tăblița cu indicația „Müemlek bandenkmal", spre deosebire de cea romano-catolică, ridicată mai tîrziu, în imediata ei apropiere.

Despre capela romano-catolică din Plăieșii de Jos tradiția arată că a fost românească, prezumție pe care elementele constructive o susțin. Ea înfățișează planul bisericii din Lăzărești, cu pereții altarului în continuarea navei. O intrare joasă pe latura de sud a fost urmată de o alta, impunătoare, spre capătul de vest, ceea ce presupune o alungire a acestei părți, turnul, in spirit baroc, putind fi și el o adăugire. Asemănări în ceea ce privește conținutul tradiției, cît și forma tipologică se constată și la biserica din cimitir, de la Cașinu Nou. Turnul clopotniță, de pe vest, are pe fațadă o arcadă, iar ancadramentul intrării în navă este din lemn cu pragul de sus semicircular prin mijlocirea umerașilor.

La Doboi, pe o coastă ce domină Valea Casinului, se află biserica românească din piatră construită, în stil baroc, în secolul al XIX-lea. Apreciem că este mai veche de anul 1881, cind i s-au făcut probabil reparațiile cu modificări (refacerea, din lemn, a bolților á vela, compartimentate prin arce dublouri ce descărcau pe pilaștri, cu capitele profilate, ce s-au păstrat; maniera neogotică de la acoperișul turnului). Înaintea acestui lăcaș a fost unul din lemn, din al XVII-lea veac, de la care au rămas valoroase mărturii istorice. Despre două remarcabile icoane brîncovenești: *Deisis* și *Maria cu Pruncul* se spune că au fost aduse la Doboi de la biserica unui sat de lingă Tirgu Secuiesc. Ele atestă relațiile artistice dintre sudul și nordul Carpaților.

La Frumoasa, așezare cu importante rosturi in ierarhia bisericească și viața culturală a românilor din Ciuc, lăcașul de piatră, in hramul Adormirii Maicii Domnului, a fost înălțat in 1879. Înlocuia ctitoria anterioară, din lemn, pe care o înregistrase Aron, dar, inexplicabil, a ignorat-o Buccov.

La Tomești (comuna Cirța), pe un dimb din afara vetrii satului, se află vestigiile unei biserici de piatră, cu donjon in decroș pe latura de vest, a căror cercetare arheologică ar fi de mare folos [256] istoric. Pe crucile cimitirului din preajmă cele mai frecvente nume sînt gentilicele românești Olah și Boer. Subliniem faptul că in secolele XVIII –

[256] Urgența începerii acestei acțiuni este impusă de faptul că se continuă scoaterea de piatră.

XIX, numărul preoţilor cu numele Boer, este impresionant de mare în satele din sud-estul Transilvaniei.

Biserica de lemn Sf. Arhangheli din Sîndominic a preluat din 1787 mesajul înaintaşei atestată documentar. Tipologic edificiul înscrie planul dreptunghiular cu capătul de răsărit poligonal cu 3 laturi. Preţios ca document istoric, reprezentativ ca monument de arhitectură populară, lăcaşul de la Sîndominic necesită o restaurare competentă.

În Voşlobeni o veche biserică de lemn a cedat locul celei din piatră, în 1864. De plan dreptunghiular, cu turn în decroş pe vest, construcţia degajă, mai ales prin bolţile á vela şi arcele dubllouri, influenţa stilului baroc.

La Joseni, biserica puternicei obşti româneşti a dispărut înainte de mijlocul veacului al XVIII-lea şi cu greu au reuşit înlocuirea ei [257] prin actuala ctitorie de piatră în hramul sfinţilor Arhangheli. Momentul se situează spre sfîrşitul secolului al XVIII-lea (şi nu la 1850, dată furnizată de şematismele blăjene). În 1796, popa Sandu zugravul din Iernuţeni îi repictează icoane pe sticlă, iar în 1800 i se dăruieşte un exemplar din *Evanghelia* blăjană din 1776. Zidurile masive înscriu un plan dreptunghiular, cu absida decroşată poligonală cu 5 laturi. Acoperirea interioară originară a fost modificată din lemn. Se păstrează registrul de naştere al bolţilor, cu profile dispuse în trepte, ca şi capitelele pilaştrilor, pe care descărcau arcele dublouri.

La Ghiduţ (comuna Lăzarea), populaţia românească, secuizată şi catolicizată în 1940, îşi foloseşte propria biserică, înălţată la începutul secolului. Tîmpla, cu *Cina cea de taină* şi friza apostolilor, demontată de la locul ei, a fost depozitată în cafas.

Pe Valea Tîrnavei Mici semnalăm alte documente materiale ce tezaurizează memoria obştii româneşti. La Treisate (comuna Ghindari), biserica de lemn cu hramul Adormirea Maicii Domnului, de tip arhaic, dreptunghiular, cu altarul nedecroşat, poligonal cu 3 laturi, este deasemeni veche. Precizări privind momentul ridicării cît şi înfăţişarea sa de la început, pot fi aduse numai după înlăturarea modificărilor survenite la reparaţii.

La Sovata, unde şpaclul arheologului a descoperit vasul de lemn cu inscripţie slavă, din al XVI-lea veac [258], românii au avut biserică din îndepărtate vremi. În 1945 a fost înlocuită aceea cu

---

[257] În decembrie 1770, se cerea redarea satului Joseni la Gheorgheni, sub considerentul că acesta fusese înainte filie la biserica de acolo, cf. Arh. St. Alba Iulia, fond cit., pach. IV (1770—1778). Documentul este preţios şi pentru faptul că atestă existenţa bisericii din Gheorgheni, cu o anumită anterioritate, biserică absentă din conscripţia lui Buccov, cf. V. Ciobanu, *op. cit.*, p. 682.

[258] Szekely Zoltan, *Un vas de lemn din inventarul unui fierar (sec. al XVI-lea)*, în *Studii şi cercetări de etnografie şi artă populară*, Ed. Ştiinţifică, 1965, p. 327 la 328.

hramul Sf. Nicolae, ridicată in 1881, ea la rindu-i stind pe vechi fundații.

Lăcașul de lemn Sf. Arhangheli din Ilieși (oraș Sovata) constituie rezultatul unei ample lucrări de renovare (1909) al celui vechi. De dimensiuni modeste, pereții înfățișează tipul de plan dreptunghiular, cu absida altarului decroșată, pătrată, formă primară în arhitectura bisericilor de lemn. Succesiunea lăcașului de lemn, de la Sărățeni, poate fi urmărită de la cel cuprins în prima conscripție și pînă la cel actual ridicat în 1935. În 1733, Clain menționa caracterul mixt al așezării, înregistrînd biserica, 25 de familii și casa parohială [259]. Trei decenii mai tîrziu, în rubrica respectivă a conscripției lui Buccov, biserica nu mai apare [260]. Cauza nu o putem ști : era omisă sau lăsase locul altei ctitorii?

Pe valea Mureșului de Sus, atingînd și așezări din cîmpie, fenomenul deznaționalizării românilor s-a produs, bisericile rămase deținînd o evidentă însemnătate documentară. La Pănet, pe deal, in partea de vest a satului, străjuie biserica de lemn, cu clopotniță separată. A fost ridicată în preajma anului 1740, dată la care neîntrecutul Comaniu zugrav săvîrșise pictura ușilor împărătești, adăugind, în anii următori, registrele tîmplei și pictura murală (ce se păstrează fragmentar în altar). Înlocuise vechea ctitorie, menționată in 1733, sub păstoria lui popa Georgie [261] luînd de la ea, pentru împodobirea intrărilor și răbojul motivelor ornamentale : rozeta, frînghia răsucită, dintele de lup, crucea dispusă pieziș. Este de plan dreptunghiular cu absida altarului în retragere, de formă poligonală cu 5 laturi, perechile de console dîndu-i o plăcută înfățișare. Aceeași meșteri au lucrat desigur și lăcașul vecinilor din Hărțău, care prezenta (înaintea lucrărilor de salvare), analogii de tipologie și elemente constructive cu cea de la Pănet. A fost adusă în secolul al XVIII-lea dintr-o vatră veche unde a rămas o vreme cimitirul pe care, cu timpul, l-a acoperit pădurea. Icoanele împărătești, din 1753, ale lui Toader zugrav, îi evocă pictura murală. În 1982 monumentul a fost renovat.

Din perimetrul comunei Livezeni au dispărut, nu cu mult timp în urmă, 3 lăcașuri de lemn (de la Corunca, Ivănești și Poienița), revenindu-i celui de la Sînișor să ateste tradiția bisericii de lemn și a comunității ctitoricești. Rămas singuratic pe deal, în vechea vatră a satului, el a fost strămutat în vale și restaurat în 1981.

De la Ceaușu de Cîmpie, biserica de lemn a fost demolată in 1937, iar cea de la Herghelia, în 1960, în raza comunei dăinuie însă cele de la Bozed, Culpiu și Porumbeni, care au beneficiat de lucrări

[259] A. Bunea, *Din istoria românilor*, p. 324.
[260] V. Ciobanu, *op. cit.*, p. 685.
[261] A. Bunea, *op. cit.*, p. 352.

de conservare. Lăcaşul de la Bozed a fost mărit, spre vest, în 1896, dovadă că numărul sătenilor era mare. Cu acel prilej s-a renunţat la ancadramentele originale, dar decorul lor este amintit de cel al sfeşnicelor, datate în al XVIII-lea veac, sculptate cu brăduţi, frînghie răsucită şi frunze. În preajma pereţilor supravieţuiesc cîteva din crucile cu discul soarelui, ca acele de la Deag.

Biserica de la Culpiu înfăţişează, ca şi cea de la Bozed, planul dreptunghiular cu absida decroşată, poligonală cu cinci laturi. În 1976 a fost coborîtă de pe deal şi restaurată în curtea casei parohiale. Pentru decorul sculptat al elementelor dispărute, este chezaş, aici, prestolul în care au fost crestate, cu pricepere, frînghia răsucită şi dintele de lup. Pictura, din 1821 şi 1865, în colorit viu, se remarcă prin bogăţia programului iconografic.

Prin semnificaţia istorică şi valenţele artistice, biserica din Porumbeni, în hramul Sf. Ioan Botezătorul, constituie un valoros document. Datează din secolul al XVI-lea, inscripţia doveditoare cu numele săvîrşitorului popa Arion, Ion şi Aron, păstrîndu-se parţial, în peretele de sud. Înfăţişează planul cu pronaos poligonal şi altar, decroşat, de aceeaşi formă, cu 5 laturi, de veche tradiţie, frecvent în Moldova şi Transilvania, îndeosebi în judeţul Hunedoara. Elemente ce-i susţin datarea sînt şi structura bolţii, comună pentru întreg spaţiul, ca şi practicarea a numai două uşi în peretele spre altar. În deceniul cinci al secolului al XVIII-lea lăcaşul a fost renovat, din podoabele primite atunci făcînd parte şi preţioasele piese pictate, în 1744—1749, de harnicul şi talentatul Toader, ampla pictură murală fiind realizată în cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. La Porumbeni, Bozed şi Culpiu, ca şi la alte numeroase biserici de lemn mureşene, adăpostul clopotelor este separat, după obicei străvechi.

Pentru procesul deznaţionalizării populaţiei româneşti, situaţia constatată în raza comunei Glodeni, prezintă interes şi cere un răspuns. De ce aşezările Merişor, dar mai ales Moişa şi-au menţinut originea etnică, iar la Glodeni şi Păcureni mai sînt abia cîteva suflete de români? Bisericilor de lemn din ultimele sate menţionate, martori de credinţă ai altor vremi, li se cuvin deosebita noastră grijă.

În secolul al XIX-lea biserica Buna Vestire din Glodeni a fost amplificată cu o travee, căci devenise neîncăpătoare pentru obşte. Despre lăcaşul din Păcureni spune tradiţia că a fost mutat, cu două secole în urmă, dintr-o altă vatră a satului; acum este singuratic, în afara perimetrului construit al aşezării. De pe montaţii intrării, dinspre sud, aflăm că meşteri i-au fost Oprea popa şi Toaderu, şi tot de pe aceştia ca şi de pe cei ai cadrului dintre pronaos şi naos admirăm răbojul de semne, cu simbolurile tăinuite ale strămoşilor: frînghia, dintele de lup, triunghiul cu cruce, pomul vieţii din crestătura cu iz-

vod alveolar, ultimul motiv dominînd și decorul prestoiului. După decor, grafia inscripției, dimensiuni și tip de plan (dreptunghiular, cu altarul decroșat de formă pătrată) — plan cu adînci rădăcini în arhitectura bisericilor de lemn —, apreciem că biserica nu este mai tîrzie de veacul al XVII-lea.

Din zonele mureșene, Valea Nirajului a fost cea mai afectată de procesul deznaționalizării, dar și aici bisericele de lemn, ce au ajuns pînă la noi, constituie dovezile de netăgăduit ale comunităților românești.

La Crăciunești, biserica Sf. Arhangheli înscrie, prin traseul pereților, planul străvechi dreptunghiular, cu absida nedecroșată, poligonală cu 3 laturi, la interior avînd o boltă comună pentru întreg spațiul, clopotnița aflîndu-se la o parte. Datează din al XVII-lea veac, la mijlocul celui următor fiind renovată și împodobită, la pictarea tîmplei însemnările consemnînd prezența lui Toader zugrav, din 1749 și 1757. Restaurarea lăcașului și în primul rînd îndepărtarea stratului de tencuială, de la interior și exterior, vor aduce date noi pentru istoria și arta monumentului.

Biserica din Nicolești, refăcută în 1846, este legată după cum spune tradiția, de schitul din al XIV-lea veac al călugărului Nicolae. Partea rămasă, după acțiunea de devastare din 1943—1944, naosul și altarul (semicircular, în prelungirea navei, cu sistemul de îmbinare al bîrnelor „la jumătate de lemn"), a fost conservată în 1960.

La Văleni (fost Oaia), biserica de lemn Sf. Nicolae a înlocuit-o pe cea dinainte, în văleatul 7203 (1695), luna mai, lucrările luînd sfîrșit în anul următor. Pe grinda sculptată a tîmplei este săpată inscripția cu următorul conținut: „cu voia tatălui și cu ajutorul Fiului și cu săvîrșirea Sf. Duh s-au început cu îndemnarea și toată cheltuiala satului, meseța mai 26 și meșteri la tot lucru acestei sfintei biserici au fost popa Pătru Todoran și Luca Grigorie din Urisi, Polat țărcvul în zilele governatorului Bamfi Gheorghie iar mitropolit țării vlădica Teofil iar protopop Toader. Și s-au ridicat întru lauda lui Dumnezeu și în cinstea Sf. Nicolae". Ancadramentele intrărilor, purtătoarele văleatului, sînt decorate pe motive străvechi: rozeta, cioplitura cu izvod alveolar, triunghiul cu cruce (întîlnit și la Păcureni). Pereții modești înscriu planul dreptunghiular cu absida altarului în decroș, poligonală cu 4 laturi, unghi în ax, particularitate tipologică arhaică. În 1981—1982 prețiosul monument de pe „Dealul românilor" a fost restaurat. O acțiune asemănătoare a pus în valoare și biserica Sf. Arhangheli din Troița (comuna Gălești). De plan dreptunghiular, cu altarul în prelungire, poligonal cu 3 laturi, monumentul prezintă în elevația interiorului o boltă unică, semicilindrică, pentru întreg spațiul. Aceste elemente constructive, în dimeniuni modeste, o datează cel mai tîrziu la începutul secolului al XVIII-lea, în pofida absenței din

conscripția lui Buccov. Acestora se adaugă două icoane împărătești de la finele secolului al XVII-lea care, pe cealaltă față, au fost pictate în veacul următor.

Biserica Sf. Arhangheli din Sîntandrei (Miercurea Nirajului), de același tip de plan cu Troița, a suferit, la anul 1843 și după aceea, însemnate reparații, ce-i ascund elementele necesare constatării momentului ridicării și desigur pictura murală. Icoanele împărătești, din 1751—1752, realizate de popa Marcu zugravul, o datează antequem. Restaurarea va aduce la lumină înfățișarea originară a acestui valoros monument istoric.

O fericită descoperire o constituie aflarea, la Valea (fost Iobăgeni), pe spatele crucii Răstignirii, a pisaniei bisericii de aici, în hramul Sf. Nicolae. Textul ei, în graiul străbun este acesta: „Anul Domnului 1754 s-au fost risipit sfînta biserică de la Iobagifalău și s-au îndemnat cinstiții săteni și o au ridicat pe temelie și ce au fost lipsă s-au isprăvit și cei mai desăvîrșit au fost dumnealui One morariu și (un cuvînt șters) iară dumnealui One morariu fiindcă au așezat dumnealui catapeteasma bisericii, n-au cruțat puțină cheltuială și au făcut și această Raspetie să-i fie pomenire a tot neamul dumnealui, octombrie 29 de zile". Pictura tîmplei lui One morariul, din care s-au mai păstrat cîteva elemente, o atribuim lui popa Marcu zugravul. Lăcașul, de plan drept unghiular, cu absida decroșată poligonală cu 5 laturi, a fost reparat spre sfîrșitul secolului al XIX-lea, recuperîndu-se, în acest scop, material de la un altul din Hodoșa. Pentru „cinstiții săteni" ce au ctitorit-o, biserica de la Valea se cuvine a fi restaurată.

În ținutul cuprins și la 1733, în scaunul secuiesc al Arieșului, deznaționalizarea românilor nu a cunoscut amploarea unui proces. Cauzele le putem stabili a fi nu numai puternicele tradiții istorice, susținute pentru secolele IX—X de descoperirile din centrul voievodal de la Moldovenești [262], iar pentru instituția cnezială de ctitoria de piatră de la Cicău ș.a., ci și în bastionara vecinătate a moților. Totuși fenomenul s-a resimțit. Am amintit la început, vorbind despre carențele conscripțiilor, cazul de la Rimetea (fost Trascău). Menționăm acum satul Bădeni, unde graiul străbunilor a fost uitat. Originea românească a așezării este atestată de biserica de lemn, rămasă izolată pe un deal din nordul satului. A luat locul celei înregistrate de Clain, cu 40 familii [263], în anul 1753, dată înscrisă pe cadrul intrării sculptat cu motive geometrice, frînghie răsucită, dar și cu vrejuri

---

[262] Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1979, p. 37—38, 46—80, 272, 273; II, p. 217, 227, 238.

[263] Așezarea este socotită mixtă din punct de vedere etnic. Preot era popa Nicolae, cf. A. Bunea, *op. cit.*, p. 402.

de iederă prezent la ctitoriile moților. Biserica are planul lăcașului mănăstirii de la Lupșa, dreptunghiular cu absida altarului decroșată, poligonală cu cinci laturi. Fragmentele de pictură, din 1765, dezvăluie penelul unui iscusit zugrav format în spiritul artei post brîncovenești.

În zonele ce au stat în atenția lucrării de față a pulsat îndelungă vreme viața românească, strădaniile păstrării ființei de neam, simțăminte de care s-au impregnat cărțile tipărite și manuscrise din care o mică parte au ajuns pînă astăzi.

Operei preconizate de Nicolae Iorga privind cărțile din Ardeal și insemnările de pe ele „mai ales din asemenea părți" [264], i se poate aprecia dimensiunea valorii din prea puținul păstrat [265].

De la un mînuitor al condeiului ce copia cărți la începutul secolului al XVIII-lea, cunoaștem două manuscrise: unul provine de la Ciucsîngeorgiu și făcea parte din moștenirea pe care în 1778 popa Bucur de aici o lăsa fiilor săi. Conține predici la duminici și zile de sărbătoare, frumos scrise, paginile fiind împodobite cu frontispicii și litere ornate. Dintre însemnări cea mai veche îl amintește „pe domnul Racoți la Văleat 7215 (1707) februarie 5". Autograful realizatorului se află pe f. 11, într-o notă parțial păstrată: „. . . pis popa Mih/ail/". Cel de-al doilea s-a păstrat la Doboi. La f. 305 se vestește „sfîrșitul scrisului sfintei *Evanghelii*, sept. 2, pis azi erei Mihail". Altă însemnare consemnează că *Evanghelia* a fost a popei Gheorghie ot Ghelința [266] și a dat-o popii Avram Corbanul „să se hrănească cu dînsa pînă la o vreme și ne-au lăsat o *Psaltire* . . . ca zălog pentru dînsa". Cartea ajunge pe Valea Casinului după cum spune însemnarea: „această sfîntă carte este a sfintei biserici ot Cason, eu preot iscălindu-mă Oancea ot Păl(?) leat 1761 meseța dechemvrie 14 zile". Buccov nu înscria la Cason, nici biserică, nici preot. Nota certifică existența unei biserici, probabil a celei de lemn, din Doboi, în hotarul satului Imper.

La Sîndominic, de la ctitoria anterioară celei din 1787, a rămas și un manuscris slav cu 9 file în limba română, conținînd un *Octoih* pe care, în văleatul 7200 (1692) l-a făcut danie „jupînul Solomon Pop. . ." [267]. De la sfîrșitul aceluiași veac datează manuscrisul după *Cazania lui Varlaam* aflat la Doboi.

La începutul secolului al XVIII-lea copia cărți Jicmond Gheorghe usar la Chichiș. *Miscelaneul* [268] din 1717 cuprinde numeroase pilde

---

264 I. I. Rusu, cap. IV, nota 92.

265 Majoritatea informațiilor cuprinse în acest subpunct sînt selectate din lucrarea *Bisericile de lemn din Eparhia de Alba Iulia*, Alba Iulia, 1988.

266 Preot menționat în conscripția din 1733, cf. A. Bunea, *op. cit.*, p. 380.

267 Cornelin Cîmpeanu, *Urme culturale din trecut*, în *An. Inst.*, IV, 1961, p. 273–274.

268 Biblioteca Mitropoliei Sibiu, mss. 31.

din romanul *Varlaam și Ioasaf*, carte de apologie a creștinismului bogată în elemente laice, precum și „începutul cu Dumnezeu povestea lui Arghirie" (*Arghirie și Anadan*).

La Șardu Nirajului era dascăl, spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea, Toader Popovici, pe care îl identificăm cu copistul de la care ne-au rămas cărți de literatură moralistică, filosofică și istorică. Pe manuscrisul cărții *Pilde filozofești* semna „Teodor Popovici dascalia pisata". Nu este exclus, de asemeni, ca dascălul și copistul Toader Popovici să fie aceeași persoană și cu zugravul omonim, întîlnit, prin rezultatele muncii sale, pe Valea Beicii și a Gurghiului, la Sînișor, la Glodeni, la Șardu Nirajului și prin alte sate. În aceeași vreme se îndeletnicea cu alcătuirea cărților Dimitrie Popovici Boer din Chepeț, unele dintre ele aflîndu-se la Frumoasa [269]. Nicolae Olah de la Cerghid a copiat, în 1795, *Divanul lui Dimitrie Cantemir*, iar, în 1797, *Supplex-ul*. În același an a scris și pe cărțile bisericii (*Triod*, București, 1726; *Evanghelie*, București, 1750) zapisele de proprietate, semnînd „...Nicolae Olah dascăl din Cerghidul Mare...".

Menționarea unor cărți vechi în inventarul unor biserici de la finele secolului trecut, precum exemplarul din *Evanghelia* lui Șerban Cantacuzino, ce a aparținut bisericii vechi din Tofalău (comuna Sîngeorgiu de Mureș), constitue dovada mulțimii cărților dispărute. O carte din această tipăritură cu circulație în Transilvania s-a conservat la Subcetate. Din însemnarea de cumpărare reiese că fiii donatorului aveau voie să dispună de carte. Cumpărătorul Grigorie Dobreanu din Varvizu (Subcetate) a luat-o de la popa Onu cu 11 forinți vonași și a dat-o de pomană: „...iar cine s-ar preleji să o înstrăineze pe după fiii mei afară, să fie afurisit și anatema, an 1784, aprilie 2". Un semnificativ traseu parcurge *Apostolul* lui Șerban Cantacuzino, 1783. De la București ea ajunge în Moldova de unde, în 1704, este dăruită de Finea logofătul lui Lepădat din Voslobeni „ca să-i fie învățătură".

Ca și pentru restul Transilvaniei, frecvența cea mai mare o înregistrează, și în partea de sud-est, tipăriturile de la sudul munților. Erau aduse de colportori, ca acel Ion fiul lui Paș Gavril din Boziaș, care în 1712, pentru procurarea lor, se afla în „vestitul oraș anume București", sau de preoți. Pe un *Triod*, de Rîmnic, 1761, popa Grigorie de la Brețc (azi Breaza-Mureș), își întărește prin două însemnări, din 1772 noiembrie 6, proprietatea asupra cărții „adusă pe umărul" său din Țara Românească. Un exemplar din *Antologhion*, Rîmnic, 1737, a fost cumpărat „de popa Iordan din Ogra anu Dom-

[269] C. Cimpeanu, *op. cit.*, p. 274; G. Ștrempel, *Copiști de manuscrise românești pînă la 1800*, vol. I, Ed. Academiei R. P. România, 1959, p. 181–182; idem, *Catalogul manuscriselor românești*, I, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1978, p. 308–309.

nului 1747 martie 1 dni... de la Vlad Rîmniceanu pe bani trei și cinci florinți...". Pentru cărți, fruntașii satelor mergeau și în Moldova. Pe filele unei cărți de învățătură (*Cazania lui Varlaam*) se află zapisul părintelui Petrache din tîrgu din Hîrlău, pentru vînzarea ei „... lui Simion diacului ungurean ce iaste din Bobohalma ca să n-aibe val pe unde va mergę...". Un exemplar din *Evanghelia* de Iași, 1762, cu circulație la Focșani și Solónțu a ajuns, după 1774, la Gheorgheni.

Tîrgurile au constituit pe întreg parcursul epocii feudale locul sigur de procurare al cărților. Exemplul, de această dată, privește atestarea în rolul de mai sus a orașului Tg. Mureș. De pe filele unei *Liturghii* de Tîrgoviște, 1713, reiese că Anghelachie logofăt de divan a dat-o la biserica Sf. Ioan pe seama popii Andronachie „ca să-și facă liturghie pe rumînie la biserică pururea". De la acesta trece la popa Iancu din Sîncel, traducător de limbă slavă, copist, dar și răspînditor de slovă scrisă. În 21 martie 1751, la Tg. Mureș, cartea este cumpărată de la el de popa Mihai din Sat Reghin fiul lui Coman morariul. Numeroase sate mureșene (Morești, Berghia, Ceoașul de Cîmpie, Bozed, Sîncraiu de Mureș, Porumbeni, Culpiu) declarau la urbariu din 1785, prezența pe piața din Tîrgu Mureș pentru a-și vinde plusul de produse [270].

Semnalarea unor tipărituri rare, prin exemplare ce au circulat în sud-estul Transilvaniei, constituie dovada amploarei pe care a avut-o fenomenul însuși. De la Voșlobeni a intrat în fondul de carte al Bibliotecii Academiei Române un exemplar din *Psaltirea slavo-română* din 1577 [271]. Într-un miscelaneu ce a circulat în zona Odorheiului a fost descoperit un exemplar dintr-o carte bucureșteană necunoscută pînă atunci, *Slujba din duminica Rusaliilor*, a cărei tipărire luase sfîrșit în 1680, aprilie 8 [272]. Biserica din Valea Mare (comuna Barcani, jud. Covasna) a deținut un exemplar din *Catavasierul* de București, 1724, tipăritură trecută în *Bibliografia românească veche* numai pe baza unei comunicări a lui Ilarion Pușcariu [273]. În lotul important de cărți rămase de la biserica din lemn din Adrian (comuna Gurghiu) s-a aflat și singurul exemplar din *Octoihul* tipărit la București în 1732.

---

[270] L. Moldovan, Ioan Pop, *Conscripții urbariale mureșene din anul 1785*, (II), *Marisia*, V, 1975, p. 121, 128, 187, 150, 182.

[271] L. Moldovan, *Despre proveniența în Biblioteca Acad. R.S.R. a Psaltirii slavo-române de la 1577*, în *Studii și cercetări de documentare și bibliografie*, IV, București, 1966.

[272] N. Sulică, *op. cit.*, p. 20; G. Șerban Cornilă, *O carte necunoscută: Molicvele la Pogorîrea duhului sfînt, București, 1680*, în *Revista teologică*, XXXI, Sibiu, 1941, p. 305–312.

[273] Ioana Cristache-Panait, *Circulația cărților bisericești tipărite la Vîlcea și-n alte tipografii din părțile noastre în Transilvania sec. al XVIII-lea*, în *Mitropolia Olteniei*, XXIX, nr. 10–12, 1977, p. 734.

Numărul important de cărți păstrate în aceeași strană de cîn-
iri constituie, la rîndu-i un aspect ce reliefează larga cerință de carte
mânească. Menționăm, în acest sens, bisericile de la Glodeni,
Icel, Voșlobeni, Porumbenii Mari, Ciucsîngeorgiu, Zăbala, Ojdula,
ajoritatea lor fiind ieșite din teascurile tipografice de la sudul
arpaților. Pentru circulația cărților în cele trei țări române este
mnificativ să amintim drumul parcurs de un exemplar din *Cazaniile*
i Ilie Miniat, tipărit la București în 1742. Deținută, înainte de
767, de un român transilvănean ajuns în Moldova, cartea este cum-
ărată în lună august din același an, de Gheorghe diac de divan de
 care o preia jupîn Cozma Dimitrie din Brașov. Acesta, în anul
784, septembrie 30, o face danie bisericii neunite din Porumbenii
lari. Din cărțile de aici amintim și *Triodul* de București, 1768, cum-
ărat de popa Ionaș, cu ajutorul unor săteni în 1776, „pomelnicul:
lihai, Ana, Ion, Ana, Stoica, Maria, Radu, Stana, Toma, Bucura,
lihai, Ana, Maria, Neacșa" înscris pe filele sale, fiind prețios pentru
tudiul onomastic al românilor din Porumbenii Mari.

Cărțile se aflau și în proprietate particulară. Redăm în acest
ens conținutul zapisului înscris de popa Bucur de la Ciucsîngeorgiu
e filele unei cărți de Blaj: „Tuturora în HS frați sau din cei care
ă veți întîmpla a ceti această scrisoare sau zapis lăsat de mine în
ina copilului meu Ion și lui Gheorghe, nime au căuta sau a să îm-
ărți din cărțile carele mai jos le voi numi: Evanghelie, Stratie
iparnică, Ceaslov, Catavasier, Psaltire, Molitvelnice 2, Liturghie,
)ctoih scris cu mîna, Octoih tiparnic, Prăsnicar scris cu mîna, Stra-
ie scrisă cu mîna, Calendar, Păstoricească datorie, Floarea adevăru-
ui, Păucenie de Bălgrad, toate le las copilului meu Ion și /lui/Gheor-
he într-alt chip mă rog tuturor fraților preoți care vă veți învrednici
sluji pe aceste sfinte cărți să pomeniți și pre noi ierei Bucur, Ana,
ărinți Nistor, Ana, 1778 octombrie zile 20". Pe un exemplar din
Theologia moralicească a lui Samuil Clain se află autograful: „1809
x libris est Ioannis Boer de Gelințe". Patriotul cărturar Vasile
Pantea trebuie să fi avut o însemnată bibliotecă. Din cărțile sale s-a
ăstrat *Molitvelnicul* de Alba Iulia, din 1689, cu autograful mitropo-
itului Teodosie, pe care, după spusa posesorului „... o și iscălesc
u scrisoarea mîinii mele în Erdiu Sîngeorz la anul 1811, martie 25,
Vasile Pantea protopop și paroh în Erdiu Sîngeorz și nimeni să nu
 înstrăineze nici într-un fel, după moartea mea să rămiie la vreun
epot care ar fi harnic de dînsa" [274], însemnare ce are darul să ateste
rezența vrednicului preot și dascăl la Sîngeorgiu de Pădure, în
obila-i strădanie de menținere a obștii românești. Despre cărțile
nui alt preot din Sîngeorgiu amintește următoarea notă de pe filele

[274] *Cartea veche românească în colecțiile Bibliotecii Cent. a'e Universitare*, p. 38–39.

unui miscelaneu, din 1781, alcătuit de Iacob Dănişan: „această carte încă este una dintre ale mele subscrisului preot şi mi-au rămas de la socrul meu fostul preot în Daneş, Nicolae Ciliovici şi protopop al tractului Sighişorii, cel mai umil între preoţi Ioan Brînduşa paroh a Erdö Sîngeorz ţinutul Murăş Varşaheliul la anul 1845" [275].

Mulţimea cărţilor, grija faţă de ele a stimulat şi aici meşteşugul legării lor.

Spre sfîrşitul secolului al XVIII-lea este atestat, ocupîndu-se cu acest meşteşug, preotul din Soimuşu Mare (Harghita), după propria-i mărturisire aflată pe un *Apostol* de Blaj: „eu popa Vasilie de la Soimuşul eu am deresu această carte 1795", însemnarea fiind deosebit de preţioasă pentru viaţa românească din acest sat secuizat. Un *Molitvelnic* de Bucureşti, 1729, al bisericii din Bord poartă menţiunea că a fost îmbrăcat în 1824 de „Ilie legătoriul de cărţi din Sinchirai" (Sîncraiu de Mureş). Numele unui alt cărturar ce se îndeletnicea cu acest meşteşug, îl destăinuie însemnarea: „această sfîntă şi dumnezeiască carte de învăţătură, numită *Cazanie*, s-au legat în anul 1835 s-au isprăvit luna lui iunie în 27 de zile prin mine popa Petra dascălul din Iernotfaia", de pe filele *Cazaniei lui Varlaam* de la Jabeniţa. Popa Petra a copiat şi foile lipsă de la început, desenînd şi stema Moldovei.

Pentru natura şi importanţa ştirilor conţinute de însemnările marginale alegem numai cîteva aspecte. În satul Veţa, de pe Valea Nirajului, Buccov nu înregistrează lăcaşul de cult. Îi dovedeşte existenţa exemplarul de *Triod*, Bucureşti, 1726, care i-a aparţinut, cu însemnări din 1733 şi ulterioare. O aşezare cu biserică, nesemnalată de conscripţie şi neidentificată în valorosul *Dicţionar* a lui Coriolan Suciu, sînt dovedite prin *Evanghelia* de Bucureşti, 1750, cumpărată şi dăruită bisericii din Baloş Petriu de Holhoş Simion din Tăşnad. Pentru starea de ameninţare şi nesiguranţă a satelor şi bisericilor redăm condiţia pusă de ctitor privind grija cărţii: „însă de se va întîmpla să se pustiască biserica de răzmeriţă sau de ceva, să o poată lua din neamul meu şi să o dea la o altă biserică fără de bani, 1780 mai în 15" [276].

După cum am arătat Buccov nu a înregistrat satul Tirimioara. În 1762 popa Vasilie de aici a cumpărat un exemplar din *Evanghelia* de Bucureşti, 1760. Ulterior, cartea ajunge la Troiţa conform însemnării: „întîi martie 1803 ... o au cumpărat curatorii bisericii de la popa Dima Maftei din Sent Haromşag pe seama bisericii cu 17 florenţi ungureşti" [277]. Pe o *Liturghie* (Bucureşti, 1746) se află

---

[275] G. Ştrempel, *Catalogul manuscriselor româneşti*, II, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1983, p. 292–293.
[276] I. Cristache-Panait, *op. cit.*, p. 746.
[277] Ilie Corfus, *op. cit.*, p. 179.

nsemnarea de preoţie a popii Gheorghie de la Cason : „ca să se ştie în care an şi lună s-au preoţit, anii 1761 luna iunie în 15 zile". Buccov nu face menţiunea vreunui preot la Cason, după cum nu a făcut-o nici pentru biserică. Pe filele aceleaşi tipărituri popa Ioan din Sîndominic a consemnat naşterea celor 11 prunci ai săi, începînd cu anul 1762.

O biserică dispărută, ca şi ctitorul ei sînt amintiţi de o *Evanghelie* de Rîmnic, 1746, pe care : „...a cumpărat jupînul Tudor Stama din Braşov de pomană la biserica dumnealui de la Doboli de Jos". Zapisul unui exemplar din *Liturghii*, Rîmnic, 1759, are următorul cuprins : „sept. în 10 zile s-au cumpărat această sfîntă şi dumnezeiască Liturghie, s-au cumpărat de dumnealui Constantin Breţcu cu 4 florinţi să-i fie pomenire dumnealui şi părinţilor dumnealui şi copiilor dumnealor şi părinţilor dumnealui în veacul veacurilor. Şi s-au dăruit sfintei biserici din Zăbala să fie în veci acolo în biserică văleat de la HS 1764 şi am scris eu preotul Stan sin Popovici Barbu ot Braşov". La Zăbala, Buccov nu înregistra lăcaş de cult, existenţa sa fiind certă pentru acel an din însemnarea sus-citată.

Viaţa satului, succesiunea bisericilor, memoria enoriaşilor şi alte informaţii, s-au transmis de pe Valea Nirajului, de la Iobăgeni (Valea), prin însemnările de pe *Antologhionul* din 1705, de la Rîmnic. Pentru bogăţia şi semnificaţia lor le redăm, urmînd firul vremii : „...cumpărat de la popa Ion din Sînlorinţ derept...zloţi. Şi-au fost la tocmeală popa Simion ot Iobagifalu, Toader Cora, Luca Baciu ot Sîntlorinţ şi o au dat ca să fie pomană şi soţului mieu şi a tot rodul nostru iar cumva... (blestemul)vleat 1709". Înstrăinată de unde fusese hărăzită, cartea este aflată şi răscumpărată, după cum se arată : „să se ştie că acest mineiu fiind cumpărat de neamul lui Chinceş Toader şi strămutîndu-se de la sfînta biserică, fiind dat de pomană la biserica Iobagifalu, iată că aşa noi fiind vătălaşi şi pără pentru această carte, într-un om deplin au dat mulţi oameni suflete că au dat aice la biserica Iobagifalu şi cu lege cu miruit anume Chinceş Toader să fie pomană a celor ce au cumpărat şi lui că au umblat de au miruit la această biserică şi a tot neamul lui şi a tot neamul [278]. Întru această carte şi întru acesta chip s-au legat legătură de 30 de florinţi înaintea soborului şi înaintea patorului suprem (?) cine s-ar scula din neamul lui Zaharie pînă n-ar da gloabă să nu poată căuta nici această carte. Iară cine s-ar scula să mai facă surghirac, sau să o vînză sau să o fure să fie anatema. Pis, protopop Mihaiu ot N. împreună cu tot soborul, 1721. Iară cartea s-au cumpărat prin banii lui Mihail Baciu, fiind el bărbat în viaţă cel dintîi şi murind el, cu ai lui bani s-au cumpărat, iar pentru mai mare dreptate ne-am pus

[278] Repetarea este plină de sens : „neamu lui", deci a ctitorului şi „a tot neamui", deci neamul românesc.

pecetea". (pecete în tuş negru). Cartea atestă biserica veche, înregistrată de conscripţie în 1733, cu 73 familii, sub păstoria lui popa Gavrilă, arhiadiacon al Niraşteului (sau Miraşteu, azi Ungheni) fiind popa Irimia [279]. În 1754, biserica de la Iobăgeni a fos refăcută din temelie, preluînd şi bunurile sale istorice. Dragostea faţă de carte îi aduce o nouă legătură şi o altă însemnare cu preţioase informaţii: „+ să se ştie că acest *Mineiu* a fost cumpărat de Zaharia Baciului dascălul şi în trecuta vreme a fost luat cartea o nepoată a lui Zaharia Baciul. Şi s-au sculat Chinceşi Toader şi au scos-o cu lege şi a dat-o la biserica Iobagifalu. Acum în anii de la HS 1772, s-au fost stricat toată foarte tare şi s-au sculat Ioană morăriţa cu soţul său Chiril Morariul de la moara domnişoarei Lazăr Ana şi o au dat de o au legat cu drepţi opt mărieşi, fiind şi dumneaei din neamul lui Chinceşi Toader. Şi acum iar se mai întăreşte că cine s-ar mai scula să o ia să o ducă, să fie blestemat. Scris-am eu popa Marcu zugravul ot Andraşfalău. Şi s-au legat în zilele împăratului Iosif al II-lea, fiind episcop în partea neuniţilor Sofronie Carlovăţ, protopop Niculae ot Malomfalău". Menţionarea superiorilor ierarhici neuniţi confirmă că biserica era ortodoxă contrazicînd atribuirea arbitrară de către Buccov, pe seama uniţilor. În ceea ce priveşte numărul înregistrat de numai 17 familii [280], el este dezminţit prin cel din vremea lui Clain căci, sub orice fel de opresiune, populaţia sătenilor români nu putea să se reducă în 3 decenii la un sfert, ca şi de prezenţa celor doi preoţi ortodocşi înscrişi de Buccov, pentru obştea pe care o omite. Însemnarea constituie singura sursă ce ne arată în ce sat locuia popa Marcu zugravul, Andraşfalău (astăzi Sîntandrei-Miercurea Nirajului). Prezent, prin opera sa, în satele de pe Valea Nirajului, începînd cu anul 1751, dar şi pe aceia a Beicii, de la harnicul zugrav, ne-a rămas pe spatele unei icoane de la Poeniţa şi indicarea obîrşiei sale, rezultată din însemnarea: „această sfîntă icoană s-au făcut în zilele înălţatului împărat Iosif al II-lea la leatul 1787, erau bucatele scumpe, griul cu 7 mariaşi, cucuruzul iarăşi aşa. Şi s-au făcut cu cheltuiala robului lui Dumnezeu Ionaş Roşde din Ţaga, să-i fie pomană lui şi soţului dumisale. Şi o am făcut cu pomană i mnogo greşni popa Marco Vlaşcovici". Numele lasă să se înţeleagă venirea popii Marcu pe Valea Nirajului, de la sudul munţilor şi anume din Vlaşca, în sprijinul fraţilor români. Revenind la cartea de la Iobăgeni, asupra căreia am insistat, menţionăm şi *Pomelnicul* lui Chiril morariu, important în studiul onomasticii de pe Valea Nirajului în acele trecute vremi: „Chirilă, Ioana, copiii, Petca, Simion, Ilea, Marişca: Teodor, Măria, Lazăr, Marie, Ion, Maria, Andreicu, Onul, Magdă, Ion, Gavril, Sandor, Floare, Mihăilă, ctitor Zaharie Baciul cu soţul său, popa Ion, Nastasie".

[279] A. Bunea, *op. cit.*, p. 340.
[280] V. Ciobanu, *op. cit.*, p. 683.

Surprinzînd aceeaşi preluare de mesaj de la o ctitorie la alta, amintim din cărţile ce au supravieţuit din satul Aldea (comuna Mărtiniş), exemplarul din *Penticostarul* de Blaj, 1768, care a fost dăruit bisericii „din crăiasa milă", în 1772, prin Iacob Aron. Însemnarea află lăcaşul, conscris de Buccov, în ultimii ani de existenţă căci, in 1787, este continuat prin cel în hramul Sf. Nicolae, a cărui dăinuire însumează un secol şi jumătate. Noua construcţie de cult a românilor, ridicată în 1937, sfîrşea în anul următor, prin demolare.

Conscripţia din 1760—62, nu înregistrează străvechea aşezare de la Vlăhiţa, o carte adăugîndu-se dovezilor privind existenţa românilor. Pe un *Molitvelnic* (Blaj 1787) dascălul din Olafal (Vlăhiţa) a consemnat în limba română, că a fost al său : „şi l-au răscumpărat de la noi Gheorghe Monor din Săcel cu opt zloţi", însemnarea dovedind funcţionarea şcolii româneşti la finele secolului al XVIII-lea. Biserica veche de la Cristuru Secuiesc este amintită în notele marginale de pe filele cărţii.Un exemplar din *Liturghii* (Blaj, 1775) a fost dat de pomană bisericii de Filotei Laslo, în 28 februarie 1802. În acelaşi an un *Strasnic* (Blaj, 1776) : „s-au cumpărat cu 7 florinţi ungureşti şi cinci dutce şi trei crăiţari cu cheltuiala eclejiei pe seama bisericii cei unite din S. Cristur, din îndemnul părintelui Gheorghe Cheresteş. . .".

Martori ai procesului deznaţionalizării, românii din Săcel au transmis prin zapisele de pe cărţi simţămîntul lor faţă de acesta. *Evanghelia* de Snagov, 1697, a fost cumpărată pe seama bisericii, din banii ei, cu ponerea : „cît atunci va trăi neamul nostru românesc neunitu din Săcei, cine o ar răpi fără voia ecleziei să fie afurisit" [281]. Un *Antologhion* (Bucureşti, 1777), este întărit bisericii Săcelului, „pînă va trăi neamul românesc la numitul sat Săcel".

Cartea în limba română reprezintă, fără îndoială, una din ariile unitare de istorie şi cultură de pe întreg pămîntul ţării.

Prezenţa românească in aşezările din Secuime, este o incontestabilă realitate, pe care mărturiile cuprinse în capitolul aici încheiat, o evocă.

---

[281] D. Braicu, *Cîteva însemnări de interes istoric consemnate pe filele unor cărţi păstrate la Sibiu* în *Valori bibliofile din patrimoniul cultural naţional*, II, Bucureşti, 1983, p. 375. Pentru subiect a se mai vedea : N. Sulică, *Contribuţii la istoria vechimei elementului românesc şi circulaţia cărţii româneşti în regiunile secuizate*, Relnv., 1/1937, 2/1938 : V. Netea, *Circulaţia „Cazaniei lui Varlaam" în Transilvania*, Revista Muzeelor, 4. 1971, p. 333—336 ; I. Ranca, *Circulaţia cărţii vechi româneşti din Ţara Românească şi Moldova pe Valea Mureşului*, Studii şi Materiale, III—IV, Tîrgu Mureş, 1972, p. 259—264 : Elena Mihu, *Relaţiile culturale dintre ţările române aplicate la circulaţia cărţii vechi în judeţul Mureş*, Îndr. pastoral Alba Iulia, 3, 1979, p. 125—127 ; idem, *Tipărituri rîmnicene în judeţul Mureş*, în *Valori bibliofile din patrimoniul cultural naţional*, I, 1980, p. 83—86.

IV. ANTROPONIMELE ROMÂNEȘTI ÎN LIMBA SECUILOR ȘI MAGHIARILOR

(Documente ale prezenței și deznaționalizării românilor)

Importanța excepțională social-etnică a numelor de persoane (în special gentilicii) pentru studiul comparativ-istoric al problemelor demografice din Transilvania (mai ales în zona ei de est) credem că a ieșit la iveală cu puterea evidenței în paginile precedente (55–143) constituind o bază documentară de prim rang. Valoarea acestui material lingvistic-antroponimic va fi cercetată mai atent în analiza sistematică din acest capitol de natură „antroponimică" prin excelență.

Antroponime românești *(gentilicii, nume de familie)*, în sensul cel mai larg al termenului, sînt numele purtate începînd din perioada feudală pînă azi de populația romănofonă a Transilvaniei (teritoriul intracarpatic) și în afară, indiferent de obîrșia lor lingvistic-lexicală (etimologia), care poate să fie variată :

— *a*) propriu-zis românească, adică elemente lexicale din limba curentă *(Albu, Bărbat, Bucur, Cornea, Creangă, Dumbravă, Flor(e)a, Lungu, Lupu, Mare(le), Micu, Negru, Negrea, Roșu, Rotaru, Scurtu, Ursu, Văcaru, Valea, Vulpe* etc.), sau derivate de tip românesc *(Albulescu, Bucurescu, Câmpianu, Deleanu, Lupescu, Lupeanu, Măgureanu, Mărgineanu, Micescu, Negrescu, Pădureanu, Văleanu, Vulpescu* etc.), eventual din teme eteroglote cu sufix românesc *(Almășanu, Chioreanu, Moldovanu, Receanu, Remeteanu, Rădescu, Vasilescu* ș.a. nenumărate);

— *b*) slavo-române *(Blaga, Bogdan, Moga, Neagu, Oprea, Radu, Voinea* etc., importante și destul de numeroase la românii din toată țara), care de fapt nu au azi corespondente lexicale curente și vii în idiomul românesc, deci împrumutate ca nume proprii (nu ca apelative) de la slavi și prin slavii care s-au amestecat și integrat în romanitatea poporului român ;

— *c*) bisericești-calendaristice *(Adam, Avram, Gheorghe, Grigore, Iacob, Ioan, Mihail, Nicolae, Vasile)* ;

— *d*) de altă proveniență, de ex. cumano-pecenegă (*Basarab*, *Boer*, *Coman*, *Columban?* ș.a.), unguerești (*Balint*, *Cheresteșiu*, *Chișiu*, *Ilicșiu*, *Naghiu*, *Suciu* ș.a.m.d., infra, Anexa I).

Bibliografia principală privind antroponimia românească este: Drăganu, Rom., IX—XIV; Ș. Pașca, *Nume de persoane și nume de animale în Țara Oltului*, București, 1936, 370 p.; N. A. Constantinescu, *Dicționar onomastic romînesc*, București, 1963, 469 p., cu numeroase lacune și erori mai ales la tîlcuirea numelor, de ex. p. 195 „*Bălaș*, numire veche, din ital. *balascio* (DLR), a unui soiu de rubin; *Balaș*, *-a*, *Bălașcu* etc.," în loc de ce este în realitate: ung. *Balázs* (lat. *Blasius*); Al. Graur, *Nume de persoane*, București, 1965, antroponime românești, în special p. 45—159 (recenzie: SCL, XVIII, 1967, p. 91—95, I. Iordan); Alesiu Viciu, *Nume de familie la români din Ungaria*, Blaj, 1902, 29 p. (după categorii, cu erori de interpretare și multe lacune). O cercetare monografică-istorică, bazată pe documentare amplă și studiu comparativ-etimologic a antroponimiei românești, a genezei și etapelor dezvoltării ei, a elementelor proprii limbii române (derivate ori formate din apelative romanice și autohtone, ca *Albu*, *Bărbat*, *Bucur*, *Lungu*, *Negrea* ș.a.) și a celor de împrumut începînd cu lotul slavon este una din cele mai importante sarcini ale științei istorice și filologice din țara noastră. Studiile de antroponomastică ale Școlii filologice clujene, după a. 1956 (CercLg.) privitoare la Transilvania tratează mai mult prenumele (individuale, zisele „nume de botez") din perioada contemporană, prea puțin gentiliciile (numele „de familie") și aproape deloc materialul medieval, adică din faza inițială a cristalizării politice a societății românești [1].

În Transilvania și Ungaria sînt destul de răspîndite (mai ales în Secuime) antroponimele de factură românească la unele familii sau grupe de limbă și naționalitate m a gh i a r ă (care adică se declară și se consideră unguri), aparținînd celor trei pături sociale mai importante: țărănimea, muncitorimea și intelectualitatea orașelor, iar în trecut chiar unora din aristocrații (nobilii) unguri (de ex. *Albu*, *Argyelán*, *Blanár*, *Boér*, *Bogdan*, *Borbát*, *Botiza*, *Korbuly* (armeni?), *Kosztin*, *Krisán*, *Marosán*, *Moldován*, *Muntyán*, *Oláh*, *Opra*, *Paska*, *Páskuly*, *Prodan*, *Puja* (Puia), *Ráduly* (Radu), *Serbán*, *Sztojka*, *Sztupár* ș.a.). Ele au fost transmise din comunitatea social-lingvistică românească în cea maghiară în urma procesului deznaționalizării unor persoane, familii sau grupe de români din Transilvania și zona intracarpatică (pînă la Tisa), care au trecut la catolicism (ori

[1] În revista clujeană CercLg., vol. II, 1957, IV, 1959, V, 1960, VI, 1961, VII, 1962, IX, X și urm. se află studii, articole, note privitoare la antroponimia din mediul rural în mai multe puncte din Transilvania, tratînd mai mult prenumele, prea puțin sau deloc onomatologia istorică românească ardeleană sau din alte zone.

la reformă calvină); uitînd limba română au învățat ungurește și s-au asimilat în societatea maghiarofonă, în epoca medievală și modernă, pînă la sfîrșitul monarhiei habsburgice a Austro-Ungariei (cf. supra, p. 20 și urm.). Fenomenul înstrăinării românilor de neamul lor poate fi urmărit începînd din veacurile XIV și XV (nobili români și cneji din zona Banat, Hațeg, Hunedoara; mai puțin din Făgăraș [2], Maramureș-Bereg, unde însă maghiarizarea n-a prins decît foarte puțin, în puncte izolate) [3]. Principala cale de atragere spre maghiarizare era acordarea de titluri nobiliare, privilegii și servicii înalte în administrație: în rîndul păturii aristocratice, a birocrației și proprietarilor funciari mai de seamă în Transilvania apar antroponime, mai frecvente începînd din veacurile XVI—XVII, cum arată repertoriile antroponimice ale materialului documentar [4]. Aici apare o lungă serie de atare nume din care sînt de menționat cele mai remarcabile: *Albu* (a. 1680), *Alcs*, *Andréka*, *Andrika* (a. 1679), *Angyi* (1655), *Angyel* (1664), *Anka*, *Ankusa* (1679), *Antoni* alias Dobos (1611,) *Baczilla* (1652), *Bálán* (1655), *Bán,Barb* (1644), *Barbuly* (1680, 1689), *Baricz*, *Baricza*, *Barla*, *Berlya* (1666) și *Birla*, *Bleza* (1578), *Blinke* (1689), *Bochics* (1686), *Bocz* (1649), *Boczel* (1664), *Boda* (1583), *Bode*, *Boér*, *Bogdan*, *Bogya*, *Bohoczel*, *Boka*, *Bokor* (*Bukur*), *Bolgya*, *Borbáth*, *Borhan* (*Triff*,) *Borza*, *Botéza* (1662), *Bot*, *Bottyán*, *Botuza*, *Bozura*, *Bratán*, *Brazul* (1649), *Breduske* (1650), *Bretán*, *Brusor*, *Bud* de Tökes alias Csóré (1663), *Bugyul*, *Buksa* (1663), *Bulbuk*, *Bún* (1627), *Butiàn*, *Buzura* (*Buzere*, Bozura), *Çsibán*, *Csobot*, *Csortán*, *Dán*, *Dancs*, *Dászkál*, *Despoth*, *Dobordán* (1667), *Dobrilla* (1656), *Dobrin*, *Dobroka*, *Dobrul*, *Dombrava*, *Dragán*, *Dragota*, *Dragoi*, *Dragsán*, *Dragumér*, *Dragus*, *Drakulya*, *Dsude* (Jude, 1667), *Faur*, (1662), *Flore*, *Flora* de Hidas [Podeni, jud. Alba] alias Virágh (1665), *Florian*, *Fugye* (1583), *Furka*, *Firkoly*, *Gain*, *Giraszin*, *Granecz*, *Graur*, *Grigor*, *Groza*, *Gruzda*, *Guruzda*, *Hangul*, *Hulpás*, *Jankul*, *Juga*, *Karmassán*, *Kikidán*, *Kifor*, *Kinczell*, *Kirilla*, *Kocsuba*, *Kornya*, *Koszta*,

[2] Despre zona Făgăraș: AnIst., VI, p. 161—300 (*Boieri și vecini în Țara Făgărașului în sec. XV—XVII*, de D. Prodan).

[3] Situația politică a românilor în Transilvania, supra, p. 26: RevTr., VI, 1940, p. 194—232 (*La situation politique des Roumains de Transylvanie au XIII^e et au XIX^e siècle*, A. Decei); Trans., LXXII, 1941, p. 192—200 (românii în Transilvania medievală, I. D. Moga): RoumTr., passim: IstTr., I, p. 89—253.

[4] *Jegyzéke az országos levéltárban a magyar és erdélyi kancelláriák fölállításáig található herczegi, grófi, bárói, honossági és nemesi okleveleknek*, összeállította Tagányi Károly., Budapest, 1896: GenF., I, p. V—XII; II, p. IV—XII; III, p. IV—XIV etc. Cf. repertoriul de heraldică *Czimerlevelek* gyüjtötte Sándor Imre, I. füzet (1551—1629), Cluj, 1910. Majoritatea numelor sînt citate de Réthy L., *Az oláh nyelv és nemzet megalakulása* [Formarea limbii și a națiunii române], Nagybecskerek (Zrenjanin, Banat), 1887. ed. II, 1890, p. 159: cf. Pușcariu, DateIst., amplu repertoriu de antroponime purtate de familiile românești în Transilvania.

Kosztandin, Kotoez, Котro, Kozma Száva, *Krajnik*[5], *Krisztán, Luka, Macsukath, Madán, Makavé, Man(y), Manczur, Markocsán, Marián, Mircse, Moga, Mojanul, Mondra, Monyoila, More, Muncsálán, Muntyán, Mus(z)ka, Nesztor, Nyág, Nexul, Nyika, Nycora, Oláh, Opra, Paska, Pastul, Pavel, Petrán, Petru, Petrucz, Pint(y)e, Pópa, Prekup, Prodan, Radó, Radul, Rastul, Recsiczár, Rogozán, Román, Sorbán, Stephan, Száva, Szávuly, Sztán, Stancs, Sztanissza, Sztoja, Sztoján, Szuszin, Tatt, Todorán, Tomojaga* alias Papdán, *Triff, Trufan, Tunful* (Tunsul ?), *Turkul, Urszul, Vaczkán, Vajna, Vancsa, Vánkuly, Voircda* (Vajda), *Vizár, Vlád, Vlájk*.

O bună parte din acești și mulți alți asemenea „înnobilați”, n e m e ș i[6] ori semi-aristocrați se vor fi maghiarizat complet în curs de vreo 2—3 veacuri schimbîndu-și numele (gentilicii, de familie) românești ori slavo-române și pierzîndu-se definitiv din colectivitatea populară de baștină (mai ales după ce s-au îndepărtat din mediul social-etnic de obîrșie). Atare fenomen este bine cunoscut în bibliografie de multă vreme, schițat astfel de istoriograful ieșean cu un veac în urmă : „poporul român mai avea în vremile vechi în Transilvania și o nobilime întinsă și puternică, avînd îndatorire de căpetenie apărarea țărei contra năvălirilor streine. Această nobilime se întîlnește în ținuturile Devei, Hațegului, Făgărașului, Hunedorii, în Banat și în Maramureș. Îndatorită a slujì sub steag, ea se bucurà ca și cea ungurească de a nu plătì birul sau tributul, darea țărănească ... Voievozii români numiți comiți și purtînd titluri pompoase cuvenite nobililor ... Această nobilime a dispărut mai cu totul în zilele noastre, absorbită fiind de elementul maghiar care o atrase în sînul său prin favoruri, astfel că astăzi nu se mai întîlnește în Transilvania nici o familie nobilă română, iar cele cîteva nume de obîrșie nobilă păstrate s-au coborît în clasa poporului de jos [7]. Nobilimea maghiară

---

[5] Apelativul *krajnik-karajnuk* apare in numeroase atestări și ca antroponim în sec. XIV—XIX-lea, în Maramureș, Sătmar și Sáros este din ruteană, dar în Transilvania și Banat nu poate fi în maghiară decit imprumut din limba română ;Szabó T.A., *A feudalismuskori karajnuk-krajnik tisztségnév szótörténetéhez* [Cu privire la istoria cuvîntului *Karajnuk-krajnik* nume de funcție in epoca feudală], în NyIrK., IX 1965, p. 61—77: OmR., p. 873—876; cf. ActaMN., III, 1966, p. 177—179 (Dragomir-Belu), despre situația și funcțiile „crainicilor”; infra, nota 10.

[6] Despre termenul *nemeș (nemeșie)* la românii ardeleni, cf. WtbUngR., p. 565—566.

[7] Cf. supra, p. 32. Fenomenul „decadenței și eclipsării” juridic-politice și economice a elementului românesc a fost observat și relevat de mulți scriitori și călători, ca Aug. De Gerando, Transylv., I, p. 212 „les Valaques — peuple paysan-, pour eux nul progrès, nul developpement. Lorsque l’un d’eux s’élevait au dessus des autres, il prenait rang parmi la nation conquérante et se faisait Hongrois”; p. 334 „dans l’origine, les Valaques formèrent en Transylvanie la race vaincue, c’est-à-dire la classe des serfs. Mais sous le gouvernement des princes un certain nombre d’entre eux furent annoblis pour prix du service militaire et participèrent à tous les droits des nobles hongrois. Les

avea în rîndurile sale un însemnat număr de familii românești, începînd cu aceea a *Corvineștilor* (de Hunedoara), care dădù Ungariei un general și un rege vestiți, Iancu și fiul său Matia Corvinul" [8]. Ca exemple se mai citează : „familia ungurească Macskási de Tincova se trage din românul Sturza, cnez de Caransebeș, pomenit la a. 1292. Familiile *Noptsa*, *Csura*, *Marila* și *Pripu* se cobor din românii Dionisiu, Mihail, Vlad, și Voicu, amintiți la a. 1404 ; *Mark*, *Kenderesi*, *Szerecsen*, *Roșca*, *Vlad*, *Nandra*, *Balos*, *Popaltul* și *Negomir* se cobor din românii Danciul, Costa, Saracin etc., pomeniți la a. 1464 ; *Bacsa*, *Farkas*, *Lörincz*, *Sarban*, *Parcsi*, *Gruița*, *Rezeila*, *Dragith*, *Stroia*, *Popa*, *Sferlea*, *Dragomir* și *Endrea* își au obirșia din românii Ivul, Vlaicul, Dragul, Barbul (a. 1500). Dovezile pentru aceste genealogii indicate de Hasdeu, *Columna lui Traian*, 1874, p. 126—128".

Instituțiile politice și juridice ale românilor erau (în chip firesc) mai puternice și durabile în zonele unde populația românească rămăsese compactă și mai omogenă ; la mijlocul veacului al XIX-lea, istoriograful Szilágyi S. observà : „este probabil că nici națiunea romă-

---

descendents continuent pour la plupart à vivre en paysans, ou remplissent divers emplois dans les comitats. Quelques fois ils conservent le sentiment national et, lorsque l'occasion se présente, s'efforcent de faire rejaillir leur importance sur leurs compatriotes...". Bine era informat și just intrezărea esența lucrurilor pe la a. 1840 junele italo-francez, virtuos și talentat scriitor de limbă franceză Augustin De Gerando (1820—1849) : condiția socială a românilor ardeleni și felul cum unii (ca și alte elemente etnice in situații asemănătoare) deveneau maghiari. Spre ilustrarea ușurinței cu care se confecționau unguri in veacul al XIX-lea poate servi (dacă mai e nevoie) chiar persoana ilustrului autor aristocrat italo-francez *(op. cit.*, II, p. 193), care prin căsătoria sa in familia magnaților ardeleni Teleki, devine rapid ... ungur (cf. de ex. Révai Nagy Lexikona, V, 1912, p. 373 „Degerando, Ágost, magyarrá lett francia író"), ajuns astfel (dar și prin erudiția cu talentele sale scriitoricesc și diplomatic excepționale) chiar membru al Academiei la Budapesta, in a. 1846.

[8] A. D. Xenopol, *Teoria lui Roesler*, Iași, 1884, p. 155—157. *Ioan* (Iancu) de Hunedoara era fiul lui Voicu (fiul lui Șerbe), avind frați pe Mogos, Radul etc. ; cf. Pușcariu, DateIst., I, p. 141 ; Werner M., *A Hunyadiak*, in HdÉvk., XI, 1900, p. 89—136 : M. Dan, Trans., LXXIII, 1942, p. 590—595 ș.a. Dar pentru un patriot anonim din ErdM., XL, 1935, p. 185 („Hunyadi János credete" [obirșia lui Ioan de Hunedoara] marele voievod ardelean ar fi fost „izig-vérig [un fel de «pină in măduva oaselor»] magyar", iar pentru B. Hómán, UgJB., XX, 1940, p. 176 „dintr-o familie de boieri munteni, dar de origine cumană, tatarică ori sudslavă" [numai român să nu fie], a devenit în chip firesc „eifriger katholiker und begeisterter Ungar". Totuși, contemporanii știau ceva mai bine decît istoriograful-ministru horthyst Hómán că „hic Ioannes natione Valachus fuit haud altis natalibus ortus ... ; cuis nomen caeteros obnubilat, non tam Hungaris quam Valachis, ex quibus natus erat, gloriam auxit", cum spunea Aeneas Piccolomineus (papa Pius II), *op. cit.* [supra, cap. I, nota 37], p. 223, 228, iar „obirșia valachică a Huniadeștilor era un lucru de notorietate publică", Wertner, p. 105 etc.

nească cucerită (de unguri) nu era prea mult deranjată. În teritoriile unde locuià mai masiv, ea și-a păstrat proprii cneji sau prefecți"[9]. Multe familii românești de cneji sau fruntași[10] înnobilate și trecute la catolicism[11] au luat nume gentilicii maghiare sau de formă ungurească (adoptate voluntar ori impuse de oficialitatea dominantă)[12], alături de stocul masiv (majoritatea absolută) de antroponime românești caracteristice în Transilvania (fie elemente apelative romanice, ca *Bukur*, *Calbase*, *Faur*, *Flor(e)a*, *Furka*, *Jude*, *Nikore*, fie slavo-române ca *Dragics*, *Mircse*, *Radul*, *Vlad* etc., ori bisericești-calendaristice „internaționale" în perioada feudalismului). O situație tipică și extrem de semnificativă este în zona Hunedoara, unde majoritatea (aproape totalitatea) familiilor nobile sau nobilitate sînt de obîrșie românească, mai ales foști cneji cu nume gentilici de tipul „demotikon" după localitatea (satul) de unde erau ori își aveau proprietățile, ex. *Bácsi* (din Băcia), *Borbátvizi* (din Rîu Bărbat), *Csolnokosi* (Cincișanu), *Csulai* (Ciuleanu, ca Ficsor), *Farkadini*, *Fejérvizi*, *Furka*, *Galaczi*, *Karulyos(d)i*, *Kende(fi)*, *Klopotivai*, *Lindsinai*, *Livádi*, *Macsesdi*, *Osztrovy*, *Ponory*, *Riusori*, *Tustyai*, *Vádi*, *Zalasdi* (infra, p. 250) etc. (cf. MgyHnd., V, p. 149—245). Cea mai importantă în această serie este familia *Kende* (Cîndea, Chindea), „nobiles Vallachi" din Rîu de Mori (Malomviz, la Hațeg, în veacul al XV-lea), care se modifică în *Kenderes*, *Kenderesy* apoi *Kendeffy* de Malomviz etc.[13];

---

[9] „Valoszinü, hogy a meghoditott oláh nemzet sem háborgattatott nagyon. Azon helyeken, hol tömegesebben lakott, megtartotta saját kenézeit vagy ispánjait...", Szilágyi Sándor, *Erdélyország története* [Istoria țării Ardealului], (Buda)Pest, I, 1866, p. 17.

[10] Despre vechile organizații politice și juridice ale românilor în Transilvania, cnezate și voievodate: Xenopol, *Istoria românilor*[3], I, p. 159—170: Ioan Bogdan, *Originea voevodatului la români*, in MemIst., II, XXIV, 1902, p. 191—207; *Despre cnejii români*, ibid., XXVI, 1904, p. 13—44; N. Iorga, IstRArd., p. 68—99; La Trans., p. 169—186: D. C. Arion, *Din istoria vechiului drept românesc. Cnejii (chinejii) români*, București, 1938, 239 p. (material documentar abundent, prezentat pe alocuri neglijent, dezordonat): cf. și V. Merutiu, LucrGeogr., V 1929, p. 7—15 (vechi organizații teritoriale): Moga, RoumTr., passim. S. Dragomir-S. Belu, *Voievozi, cnezi și crainici la românii din Munții Apuseni și din regiunea Bihorului în Evul Mediu*, în ActaMN., III, 1966, p. 173—180 (la p. 178 bibliografie mai amplă).

[11] Numeroase exemple de trecerea românilor transilvăneni și bănățeni la confesiunea catolică se cunosc din toate perioadele; din veacul al XIV-lea: *Documente privind istoria României*, veacul XIV, C, Transilvania, vol. IV, București, 1955, p. 266—267, 275 etc.; Iorga, IstRArd., p. 281—288 (sec. XVII—XVIII) ș.a.

[12] Cf. de ex. repertoriile ample alfabetice de nume în DateIst., II, din care se citează mai jos (p. 225) cîteva cazuri.

[13] MgyOrCs., VI, p. 191—194: DateIst., II, p. 177: MgyHnd., V, p. 189—194; Rom., IX—XIV, p. 322.

Drag, scris *Drágh*, devine *Drágffy* [14]; pe un „fidelis noster [al regelui] Olachus Sorban vocatus de Ochwa, quem in ritu katholico baptizatum Stephanum fecimus appellari" (a. 1366); „Ladislaus dictus Olah, alio nomine Vayas", „Stephanus dicto Olah alio nomine Pinthes", „Stan dictus Fejyr ... Olahus" şi alte cazuri asemănătoare din veacul al XIV-lea [15]. Procesul trecerii la catolicism şi maghiarizarea „aristocraţiei" rurale împreună cu elementele mai răsărite ale populaţiei româneşti a continuat tot timpul pînă la începutul veacului al XX-lea. În veacul al XVIII-lea sînt de menţionat între aristocraţii şi magistraţii din zona Hunedoara mulţi cu nume româneşti (maghiarizate ca fonetism): *Bágya*, *Bája*, *Balis*, *Buda*, *Bugyul*, *Furka*, *Hernye*, *Kendeffy*, *Kenderessy*, *Mara*, *Marilla*, *Markocsán*, *Mére*, *Mungán*, *Nán*, *Pára*, *Toplicza*, *Vállya* ş.a. [16]. Dar între familiile fruntaşe maghiare (maghiarizate) din cuprinsul comitatului Hunedoara (în majoritate dispărute) [17], puţine aveau în sec. al XIX-lea nume româneşti (*Balika* [18], *Buda*, *Brus*, *Ivuly*, *Kendeffy*, *Moldován*, *Vállya*); celelalte nume de formă ungurească citate de Kőváry trebuie să fie maghiarizate. La fel s-a întîmplat şi cu numeroase personaje istorice mai vechi sau recente, ca şi cu alte elemente populare eterogene din cuprinsul vechii Ungarii şi a marei monarhii multinaţionale a Habsburgilor.

Dintre figurile istorice de români mai celebre sînt de menţionat, în afară de I o a n (Iancu) de Hunedoara şi fiul său regele M a t i a (Mátyás): voievodul Bartolomeu D r á g f i în veacul al XV-lea (cf. GeschRum., p. 154—161); N i c o l a u s O l a h u s primatul Ungariei în sec. al XVI-lea (cf. St. Bezdechi, *Nicolaus Olahus. Primul umanist de origine românească*, Aninoasa-Gorj, 1939, 126 p.; AnIstN., V 1930, p. 63—85; GeschRum., p. 186—207); M i c h a e l Valachus (1490—1582), viceregele Transilvaniei (GeschRum., p. 199—207); cancelarul ardelean (1597—8) Ştefan I o s i k a, român din Caransebeş (AnInst., XII, 1969, p. 223—229); în veacul al XVII-lea, Gavril I o v u l, Ioan K a j o n i (La Trans., p. 262). În veacul al XVIII-lea, o serie de erudiţi şi magistraţi superiori şi mijlocii în Transilvania, ca: Ladislau D o b r a, profesor la Institutul iezuiţilor în Cluj; Petrus Sebessi, „nobilis Transilvanus Valachus Szászsebesiensis", a. 1725; Alexander Bényei, praenobilis Valachus de Magyar Benye; Nicolaus D r a g o s i

[14] MagyOrCs., III, p. 378.

[15] RomNob., p. 64; Apulum, XIV, 1976, p. 107.

[16] Cf. Bánesay A., *Hunyadvármegye hatóságánál őrzött honosítások nemesi címer pecsétjeinek indexe* [Indicele pecetilor de condiţiune nobiliară ale nemeşilor din arhiva judeţului Hunedoara], in HTRTÉvk., XXI, 1911, p. 3—18.

[17] Cf. Kőváry L., *Hunyadmegye kihalt családjairól* [Despre familiile dispărute ale judeţului Hunedoara], in HTRTÉvk., XI, 1900, p. 51—57; Wertner M., *A Hunyadiak*, ibid., p. 89—106.

[18] Mosierul Ioan Balika în Chitid, a. 1787, ActaMN, III, p. 107.

Valachus Thordensis e comitatu eodem; Petrus Dallyai, român autor al unei „vieţi a sf. Francisc de Sales", a. 1738 etc. (ErdMEgy., p. 291), dar şi alţii, unii cu nume gentilicii româneşti: B a l k u, B o e r, K o sz t a, M a r o s á n; majoritatea însă cu nume de tip unguresc [19]. Episcopul romano-catolic al Transilvaniei la Alba Iulia, Anton S t o i c a, între a. 1749 şi 1759 (mort în a. 1770) era român din familie ce trecuse la „reformaţi-calvini" [20]. În veacul al XIX-lea cazurile apar mult mai numeroase, din care sînt de menţionat abia cîteva: D o b r a n Ioan funcţionar superior (udvari ügynök) la Curtea imperială din Viena pe la a. 1848 (MgyOrR., p. 71); M o g a János general în revoluţia 1848 (MgyOrCs., VII, p. 829); generalul austriac T r a p ş a prin a. 1880—1890, cavaler din Caransebeş (DateIst., II, p. 384), care obişnuia să spună „eu sunt român « plouat », o ştie şi împăratul" [21], ca şi alţi generali de seamă în armata austro-ungară, mai ales bănăţeni, ca Traian D o d a, S e r a c i n, N. C e n a, G u r a n, Ş a n d r u etc. [22]; marele fizician la Viena Nicolae T e c l u; profesorii universitari Grigore M o l d o v a n u (la Cluj) şi Gheorghe A l e x i(cs, la Budapesta) se declarau şi erau recunoscuţi de toată lumea ca români (renegaţi), alături de alţii mulţi ce nu mai aveau decît numele gentiliciu românesc, ca unul la facultatea de drept în Cluj (prin a. 1872—1918) B o e r Elek [23], poate de origine româno-secuiască; W l a d Aloisiu (Alajos), deputat, făcut nobil în a. 1867, din familia veche românească la Săliştea Maramureşului (MgyOrCs., XII, p. 241, Pótkötet, p. 364); B u d János (născut în 1880 la Dragomireşti, Maramureş), eminent statistician, economist, profesor şi ministru la Budapesta, — unde între miniştrii prin a. 1950 apare şi numele românesc M a r o s á n György. Tot spre obîrşie „valahică" (olahi-români, mai ales din Secuime, eventual din părţile Transilvaniei nord-vestice şi Slovacia, fostul „Felvidék", maghiarizaţi mai demult şi numiţi cu „ethnicon"ul de formă ungurească) O l á h sînt numeroase familii nobile în Ardeal şi Ungaria (MgyOrCs., VIII, p. 212—215, 332 pînă în veacul XIX-lea), ca şi alţii „homines novi" cu acest gentiliciu, din care cel mai remarcabil era Oláh Gusztáv,

---

[19] Cf. Tóth Z, *Az erdélyi román nacionalizmus első százada* [citat supra, cap. II, nota 71], p. 58—60, 174—187 etc.

[20] „Sigismundus Antonius Sztojka L. baron de Sala permissione divine episcopus Transylvanensis" a dezvoltat o activitate organizatorică şi constructivă remarcabilă la catedrala şi episcopia din Alba Iulia, din fruntea căreia a demisionat la 1759, din cauze necunoscute (probabil conflict cu cercurile aulice din Viena; MgyOrCs., X, p. 873); despre maramureşanul Anton Sigismund Stoica : Apulum, XII, 1974, p. 329—331.

[21] A. Paul, *Între Someş şi Prut* (1905), p. 38.

[22] A. C. Popovici, *La question roumaine* (1918), p. 215.

[23] Cf. ErdMEgy., p. 169—181, unde apar nume slave ca Navratil, Plósz, alături de cele germane, Meltzl, Richter, Schneller, Tagl etc. şi de majoritatea ungureşti, în chip firesc.

neurolog şi psihiatru în veacul al XIX-lea, fiu al omonimului arhitect la Budapesta ş.a. (cf. CsGyKSz., p. 303); atare nume gentiliciu a emigrat şi mai spre vest, în Austria, unde poate fi menţionat ministrul socialist Franz O l a h prin anii 1960 [24]: numele lui nu poate fi străin de etnonimul respectiv de formă ungurească, iar purtătorul trebuie să aibă obîrşie (eventual mai îndepărtată) „olaho" — maghiară din părţile Transilvaniei sau din alte teritorii ale fostei monarhii locuite de români, — căci din simplă fantezie, snobism ori gust pentru exotism un autentic vienez-austriac de spiţă veche nu e deloc probabil să-şi fi luat numele unui popor subjugat ca al „olahilor" din teritoriile intracarpatice. Cea mai potrivită analogie pentru etnonimul-antroponim „Oláh" din Austro-Ungaria este paralela „dublet" de formă slavo-grecească din zona balcanică: gentiliciul V l a h o s frecvent în Grecia (de ex. un general *Vlahos* la Atena) [25], derivat cu sufix slav *Vlahov* la bulgari, *Vlahovici* la sîrbi (de ex. un ministru la Belgrad prin a. 1960), indicînd evident elemente de obîrşie aromânească, „cuţovlahi" (macedo-români). În Austria există şi alte nume de tip românesc, ca de ex. *Krischan* ce nu poate fi altceva decît rom. *Crişan*. Asemenea exemple pot fi multiplicate, fără a izbuti întocmirea unui tabel complet.

Destul de numeroase şi importante elemente româneşti s-au ridicat la trepte înalte în ierarhia feudală ori capitalistă a Ungariei şi chiar a Austriei [26] (servind interesele şi cultura altor popoare, chiar pe împilatorii neamului lor din patria de obîrşie, Transilvania); cu atît mai numeroşi au fost oamenii „de rînd", mai ales funcţionarii, meseriaşii, comercianţii, muncitorii şi alte categorii sociale cu nume româneşti maghiarizate (gentilicii) în Transilvania şi Ungaria [27], ca şi în alte ţări limitrofe sau mai îndepărtate [28].

Puţinele exemple ca acele citate aici arată necesitatea imperioasă de a fi reexaminat integral materialul documentar şi prin optica critică a onomatologiei, care poate şi trebuie să aducă servicii de seamă

---

[24] Cf. de ex. Scînteia, nr 6384, 19 IX, nr 6426, 31 X 1964 etc.

[25] Le Monde (Paris), 5 X 1965 etc.

[26] Ca şi în alte ţări, Rusia, Polonia, America etc.: cf. nota 28.

[27] Cf. de ex. Astra, 1927, nr 25, 19 V, p. 2 (T. Popa).

[28] Datele asupra răspîndirii românilor din Transilvania sînt adunate în marea monografie a lui Şt. Meteş, *Emigrări româneşti din Transilvania în secolele XIII–XX*, ed. II, Bucureşti, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1977 (ed. I, 1971). — În fostul regat al Ungariei din cadrul marii monarhii habsburgice, prozelitismul deznaţionalizator unguresc a făcut ravagii mai ales în Secuime (supra, cap. II) şi între şvabii-germani (supra, p. 21: cf. nume de „unguri" ca *Göbl* devenit „Gáldi", *Ortmayr* devenit „Ortvay", *Treml* > Tamás", *Hampl* ş.a.), între slovaci (*Melich*, Apulum, XIII, 1975, p. 759, *Kniezsa*, *Paulovics*, *Prohászka* şi mulţi alţii) care mai mult decît românii au contribuit la sporirea „naţiunii eteroclite" dominante în Ungaria. La Budapesta şi în toată ţara erau multe şi mişună încă antroponimele germane şi slave ce n-au apucat a fi „naţionalizate" prin traducere ori simplă înlocuire după reţetele şcolii onomatologice a lui Lengyel Z. (supra,

cercetării istorice, completări valoroase pentru toate perioadele și teritoriile. Știindu-se că amestecul elementelor etnice variate și asimilarea lor în „națiunea dominantă (majoritară)" este un fenomen firesc, chiar necesar pînă la o anumită limită într-un stat poliglot și atît de pestriț cum era vechea monarhie habsburgică (supra, p. 24 etc.), un studiu integral asupra maghiarizării și integrării atîtor elemente și grupe etnice ar putea să arate în adevăratele proporții aportul ungurimii autentice („ösmagyar") paralel cu aportul diverselor „nationes" la formarea statului și culturii în limba maghiară, cu structura socială și demografică în vechea Ungaria (feudală și burghezo-moșierească), ca și în Secuime.

La populația maghiarofonă, alături de t o p o n i m e[29] și de c u v i n t e uzuale, mai frecvente apar antroponimele românești în S e c u i m e, luate prin deznaționalizare, adică trecute în comunitatea socială ungaro-siculică de către indivizi ori grupe de români care s-au secuizat, pierzîndu-și limba, unii confesiunea și majoritatea din ei chiar conștiința adevăratei obîrșii social-etnice. Că totalitatea acestor maghiari cu nume gentilicii românești este alcătuită numai din români înstrăinați o arată pînă la evidență procesul maghiarizării schițat mai sus în linii generale și unele detalii cu aspecte locale (cap. I și II), ca și certitudinea că în monarhia austro-ungară maghiarii din Transilvania și Ungaria ori din Secuime nu luau nume gentilicii (de familie) românești, adică ale unei populații subjugate în stare de inferioritate politică, economică și juridică. Înainte de a. 1918 și chiar după această dată nu poate fi vorba ca ungurii să adopte numele proprii românești, ori de „valahizarea" lor (eventual prin „traducere"); încît purtătorii de antroponime românești în societatea secu-

---

p. 30). Este știut că fenomenul amestecului elementelor etnice-sociale izolate sau in grupe mici, individual și asimilarea lor a fost frecvent in toate statele și epocile, fiind clar că nu există popor în Europa ce să nu aibă in compoziția sa „amestecuri etnice": dar proporțiile pe care asemenea fenomen le-a luat în Ungaria intrec orice închipuire.

[29] Tabele cu nume de l o c u r i românești in Secuime (toponimia zisă „minoră": dealuri, părți de hotar, păraie, văi etc., nu localități sau cursuri mai mari de ape) a întocmit (după hărțile militare austriace de 1 : 75 000, SzFLeir. și alte surse) S. Opreanu, *Contribuții la toponimia din ținutul secuilor*, în LucrGeogr., II 1924–5, p. 153–189 (= *Die Szekler*, 1939, p. 103–136), cu unele exagerări, erori de transcriere și interpretare, cauzate de lipsa unei pregătiri ori măcar a unei colaborări filologice-lingvistice absolut necesare în asemenea cercetări. Cîtevat oponime (locuri, ape, hotare) românești în Secuime, unele maghiarizate, citează Chindea, *op. cit.* (supra, p. 101), după el: MijlDesn., p. 25–26. Toponimia majoră a Secuimii (localități, ape mari) este slavă și maghiară, cumană etc.; dar numele de locuri (văi, dealuri etc.) românești sînt foarte numeroase, cf. Sever Pop, *op. cit.* [infra, p. 252], p. 201 cu harta (Die Toponymie Siebenbürgens, Berg-, Fluss- und Hügelnamen), ca și hărțile austriece, românești etc. Situația toponimiei in zona secuiască este în general asemănătoare cu cea din oricare altă parte a Transilvaniei.

dală și burghezo-moșierească maghiară sînt cu toții români d e z n a ț i o n a l i z a ț i, chiar dacă lipsește (lipsă firească, adesea, în condițiile documentării sărăcăcioase ale vremii) vreun alt indiciu despre obîrșia lor etnică[30].

Antroponime românești în Secuime sînt (sau mai bine zis : erau) foarte numeroase, tipice, cu deosebire semnificative din punct de vedere lingvistic și social-istoric [31], mai numeroase în documentarea veacurilor al XVII-lea și urm., iar în veacurile al XIX-lea și XX-lea (cînd documentarea scrisă este mult mai abundentă : acte, epitafuri, monumente, presa, literatura etc.) sînt atît de multe exemple, încît apare inutil și imposibil a le înregistra și cità pe toate. Dar față de mulțimea impozantă a antroponimelor ungurești în documentele din veacurile trecute, numele românești (și slavo-române) rămîn mereu în minoritate, uneori fiind aproape disparente, din două motive mai de seamă (în nepotrivire cu numărul efectiv mare al populației, mai ales rurale românești, românofone) : *a*) situația de netă inferioritate economică și social-juridică a elementului românofon, majoritatea iobagi, crescători de vite, meșteșugari, oameni modești și săraciți, care se manifestau mult mai rar și echivoc în documentele scrise, *b*) înlocuirea (schimbarea, „traducerea") multor nume românești prin nume maghiare (infra, p. 239—244). În materialul documentar privitor la ținutul secuiesc (vechile „scaune", supra, p. 32—33) din veacurile XV—XVIII-lea se află (cum s-a văzut parțial în paginile precedente) antroponime românești care în etapa veche (ca și natural în cea „modernă", mai recentă) sînt purtate de elemente etnice evident românești (românofone); dar este foarte probabil că mulți din purtătorii lor se declarau și erau considerați încă de atunci „secui", integrați în masele maghiarofone. Din cîteva colecții de documente (în primul rînd marea „Arhivă secuiască" SzOkl., „lustre" și repertorii de persoane în revista GenF. și broșura ErdMest., din două „arhive familiale" EndLev. și SándLev., seria de DocArd., documentele citate și utilizate în excelentul OklSz., material din veacul al XVIII-lea publicat de T. Popa, N. Iorga ș.a.), în toponimia zisă

---

[30] Despre antroponimele ungurești (de tip maghiar) la români, infra, Anexa I

[31] Bine cunoștea (ori întrezărea) atare situație Tóth Z. (supra, p. 114—119), admițînd — *volens-nolens* — că „román nevet viselő székelyek már a XVI. században sem tartoztak a ritkaságok közé. Amióta románság volt a székelységen, a beolvadás a legcsekélyebb kényszer nélkül szüntelenül folyt..." (ErdM., 1942, p. 555 : secui cu nume românești nu erau o raritate chiar în veacul al XVI-lea. De cînd a existat românime în Secuime, integrarea s-a desfășurat continuu fără nici o silnicie) ; dar nu se ostenește să citeze nici măcar unul din nenumăratele exemple cunoscute în documente și bibliografie, pe care dealtfel nici cercetătorii români (supra, p. 111—112) nu le citează, ignorînd materialul documentar (aproape integral) din veacurile XV—XVIII.

„minoră" munţi, văi, locuri etc. (de ex. în GyHNev.), ca şi alte surse documentare-bibliografice (CsGyK., CsGyKSz., UdvT. etc.) sînt citate în ordine cronologică unele exemple, menţionînd de obicei numai atestarea mai veche.

În anul 1426 sînt cunoscuţi nişte „fideles nostri Ioannes Kenesius dictus Magyar et *Radul* filius Czako de Bereczkfalva nostr(a)e declararunt majestati quod in confinibus Terr(a)e Siculorum nostrorum versus partes Moldaviae existeret villa Valachalis Bereczkfalva vocata" (SzOkl., I, p. 120; Ioan Kenesius — Magyar şi Radul fiul unui Czako erau fruntaşi ai românilor la Breţcu, localitate românească). La 1492 se menţionează la Sfîntu Gheorghe un Blasius *Roma* (SzOkl., III, p. 118, eventual „Roman"); a. 1507 la Odorheiu familia cu nume tipic şi evident românesc *Ficsor* Ladislau şi Anton, care primesc proprietăţi pe „Cîmpie" („nemes udvarhelyi Ficsor Lászlónak és Antalnak Rücs és Pakocsa helységben bizonyos vett jószágrészeket", MgyHnd., V, p. 679) [32]; a. 1510 „quidam *Czorda* nomine et Chygan Walachi in Ilijefalva [Ilieni, jud. Covasna] commorantes" (SzOkl., I, p. 322—323); 1517 Petrus *Ficsor* de Atosfalva [Hoteşti, jud. Mureş] in comitatu Albensi Transilvaniae jur. assor. (GenF., III, p. 88); 1538 Albertus *Wancha* de Zekelfalva; Szabó K., *A régi székelység* (1890), p. 74; 1549 nobilis Ladislaus *Drakulja* (SzOkl., IV, p. 15); 1554 Georgius Volah la Tg. Mureş (SzOkl., V, p. 69; OklSz. 708 = „Oláh"); 1566 *Borbat* Ioan, *Borbat* Petru, *Borba*, Franciscus [33]; *Boyer* [34] Martin; *Chortan*(?) Balas (SzOkl., II, p. 196—204); 1578 *Moga* Iudit (SzOkl., IV, p. 28), Mihail *Rado* (IV, p. 20; formă diferită de *Radul*(*y*), ca atare posibil să nu fie românească); *Guzoran* [nume secuiesc, ori slavo-român, turcesc?] Nicolae, biró (SándLev., p. 28); 1580 Balthasar de *Bottyan* (SzOkl., IV, p. 74; nume românesc după Edelspacher şi Hunfalvy, infra, p. 224;

---

[32] Antroponimul apare de timpuriu în numeroase atestări, ca *Ficsúr* puer Valachicus, OklSz., 246, din apelativul ung. *ficsor* „fecior" împrumutat din română (InflR., p. 44), curent şi în antroponimia românească *Fecioru*; în documente din Transilvania şi Ungaria, MgyHnd., V, p. 371, 378, 474 în zona Cluj, *Firsor*, *Fychor*, p. 170, 244 în zona Hunedoara; Rom., IX—XIV, p. 66; în Secuime: *Ficsor* Miklós iobag la Veţca (SzOkl., V, p. 319); un pîrcălab al cetăţii Gurghiu *Fichor* Petru în a. 1599 „itt való fő porkoláb-játul Fichor Petertol"); familia *Ficsor*, în Nograd, nobilitată în veacul al XVIII-lea (MgyOrCs., IV, p. 172) etc.: alte pilde *Ficsor*, cu grafii variate (*Fichor*, *Fychor*, *Fychur*) în Ungaria şi Transilvania (sec. XV—XVII), toponime şi apelativul *ficsor* (sec. XVI—XIX) StUn., 1962, 2, p. 14, 21; NylrK., IX, 1965, p. 151; X, 1966, p. 104—106; XI, 1967, p. 16—17; MNyTEtSz., I, p. 906.

[33] Despre antroponimul *Borbat*, *Barbatus* (Bărbat), foarte răspîndit, cf. OklSz., 86; Rom., IX—XIV, op. 177; apelativul *borbát* în limba maghiară, împrumut din română (*bărbat*), InflR., p. 26.

[34] Cf. *boer*, *béyar*, *bojir* nobilis Valachus; cîteva exemple din veacurile XV—XVII, OklSz., 78, 1132; MgyOrCs., I, p. 147. Nume slavo-român ori pecineg, eventual şi secuiesc.

nesigur); 1581 *Bacz* Borbara, Kata, Toma, Ioan (SzOkl., V, p. 129, 130, 146; OklSz., 41 și 1127; *Baciu, Bács?*); 1586 *Opra* Paulus în Tomești (Ciuc, EndLev., p. 5), 1587 *Opra* Pál, *Csurra* Mihok (SzOkl., V, p. 142; EndLev., p. 6; OklSz., 143, 658); 1588 *Bogács* Ioan în Mădăraș (Ciuc, SándLev., p. 35; nume secuiesc sau slavo-român?), *Boer* Georgius din Vărghiș (SándLev., p. 36), 1592 idem (SzOkl., IV, p. 116); 1590 Blasius *Kozta* (IV, p. 115); 1596 *Olah Radul* az Amadefalvi esztenán való major juratus și un *Olah* János, Prot. Odorh., II/2, B, 107 (Madefalău – Siculeni; StUn., 1966, 1, 130); Martinus *Boer* de Tarchafalva nobilis annorum quasi 45 (Prot. Odorh., II/2, B, p. 63); 1599 Mihail *Maga* (= Moga), păstor (SándLev., p. 42).

Dintre purtătorii de antroponime românești în armata și la curtea lui Ștefan Báthory (1576–1586) în Polonia [35], unii sînt probabil sau chiar sigur originari din Secuime, cum indică prenumele tipic ungaro-siculic alăturat la un gentiliciu român : Andreas *Bogdan*, Michael *Bokor* (Bucur?; infra, p. 221), Thomas *Manya*, (Manea), Andreas *Oláh*, Antonius *Oláh*, Blasius *Oláh*, Elias *Oláh*, Petrus *Oláh*, Blasius *Petrasko*, Blasius *Raduly*, Andreas *Vajna* (RatCBáth., p. 8, 24, 27, 101, 105, 109, 148, 150 152, 164, 167), eventual „decurionul" Ioannes *Bojer* (p. 151). Asemenea combinații de antroponime (sau elementele lor) sînt frecvente și caracteristice în Secuime și la românii secuizați, iar în armata și la curtea báthoriană în Polonia erau numeroși secuii, cum arată și alte elemente din antroponimia lor [36].

La a. 1602, în conscripția organizată de către generalul Gheorghe Basta, între „nomina nobilium, primipilorum ac libertinorum sedis Siculicalis Sepsi, Kezdi, et Orbai" apar cîteva românești : *Valika*, *Bariczi*, *Falka* [37], *Danka*, *Roman*, *Bacsó*, *Baljko*, *Baliko*, *Zima*, *Paskó*, *Buna* (Bunea?), *Bozok*, *Kupán*, *Dancs* [38], *Gruzda*, *Bogdán*,

---

[35] Cf. studiul amănunțit asupra numelor, funcțiilor și situației elementelor românești (recunoscute ca atare de fapt exclusiv după antroponime) : ActaMN., II. 1965 [1966], p. 345 – 363 (*Din istoria iobăgimii române transilvănene. Iobagi români în Polonia, sec. XVI*, M. P. Dan).

[36] Mulți *Székely* și gentilicii derivate „demotikon" din toponime ale Secuimii, ca Valentinus *Eresztevényi* (RatCBáth., p. 108, din Eresztevény-Eresteghiu, jud. Covasna), *Kovásznai* (Covăsneanul) László (p. 147), Gregorius *Kosmási* (p. 57, din Kozmás-Cosmeni, Ciuc), Petrus *Nyujtodi* (p. 61, din Nyujtod-Lunga, jud. Covasna), Blasius *Torja*, (p. 111, Torja, Turianul), Martinus *Udvarhelyi* (p. 99, Odorheianul), Daniel *Vadasdy* (p. 196, din Vădaș la Niraj), *Maksai*, *Menasági*, *Szépvizi* ș.a. Asemenea nume gentilicii au putut să primească acești ostași sau „curteni" ai lui Báthory chiar la „conscripție" și recrutarea lor de către autoritățile militare ale principelui ardelean-rege polon : printre ei se aflau desigur și români din aceleași localități după care și-au primit gentiliciile.

[37] *Falka* „frustum, frustulium, pars" în OklSz., 213.

[38] OklSz., 145.

Tusan, *Oláh* (și *Olá*), *Muzka*[39], *Raduly*, *Czipan*, *Boda*, *Guzoran*, *Dobra*, *Borbat*, *Dragiczy* etc. (SzOkl., V, p. 179—243). Tot în a. 1602, la Odorheiu-Cristur: *Dáne*, *Olá*, *Bán*[?], *Zakuly* [? „Székely"?], *Borda*, *Kinda*, *Csortán*, *Antonia*, *Boka*, *Boer*, *Bezerad*, și *Bozarad* (Basarab)[40], *Bogis*, *Mircse* ș.a. (SzOkl., V, p. 284—320). În „lustra" scaunului Odorheiu din a. 1604, între „primipili": *Boda* Ioan (comuna Filia), *Borbát* Toma (Tălișoara), *Boer* Anton (Tărcești); „libertini" ceva mai numeroși: *Boka*, *Oláh*, *Matei*, *Boda*, *Boer*, *Bujer*, *Kolczár* etc. (GenF., X, p. 9—14, 45—51). În zona Tg. Mureș: *Nigre* Mihail, *Trufan* Ștefan, Ioan, *Olá*, *Boer*, *Czipan* (Sz Okl., V, p. 270—283); la 1603, în Valea Nirajului (Nyárád): Stephanus *Truffán*, Georgius *Oláh*, Nicolaus *Dromboly*; *Boer*, *Myrcze*, *Mosa* (SzOkl., V, p. 244—268).

Precum se vede, sînt exemple relativ puține, foarte puține (unele nesigure ori inconcludente): numărul lor redus, aproape disparent în documente pînă la începutul veacului al XVII-lea, se explica (precum s-a spus) prin situația subordonată a elementului etnic românesc, inferioritatea lui social-juridică și politică, izolarea lui relativă față de națiunea secuiască privilegiată, dominantă, participarea cam redusă la acțiunile și manifestările de caracter juridiceconomic consemnate și conservate în acte și hrisoave, ce sînt documentele secuilor, „lustra Siculorum", nu „— Valachorum". În consecință, nu ar fi de așteptat nume valahice între „primores"; foarte puține figurează între „primipili" și în formațiile militare ale secuilor, consemnate de acte și documente din veacul al XVII-lea; majoritatea celor cu nume românești sau „Oláh" erau „iobagiones" ori „inquilini" (zileri). Adevărul este că și aceștia apar puțini, dar s î n t !

În cursul veacului al XVII-lea atestările sporesc în documente ce apar mereu mai numeroase și cuprinzătoare: în a. 1605 „*Oláh* János czikzekben Amadeujfalui" (ProtOdorh., II/3, E, 239; trebuie să fie cel menționat la a. 1596 (supra, p. 218); 1606 *Oláh* Tamás

[39] *Muzka*, *Muska* „Russus", OklSz., 672: sau rom. *Muscă*, *musca* (?).

[40] Numeroase exemple din toate zonele locuite de români arată larga răspîndirea numelui, Rom., IX—XIV, p. 521—527 și AnIst., VI, 1963, p. 168 (Prodan) „numele de *Basarab* chiar este prezent și în nord de linia Carpaților. Îl găsim din Făgăraș pînă la Caransebeș: doi cneji *Bozarad* Crașova (a. 1358), *Bazarab* Longus (Hosszu), Hațeg (1360), *Bessarabe* (1398), *Bazarad* (1435), *Bazaraba* Franciscus (1588), Stefan *Bassarabe* Hunedoara (1681), Opra *Baszaraba* jude, Scorei (Făgăraș, 1632) etc.", familii *Besarab* și *Basaraba* in Peșteana și Cornești, sat *Băsărăbeasa*, *Bozarad* la Telciu (Năsăud, a. 1450), Ioan *Basaraba* preot in Vaidei (DateIst., II, p. 19): se adaugă exemple din zona Tîrnava la Cetatea de Baltă, a. 1726 Komán *Beszarabe* cerdo (ErdMest., p. 11), din zona secuiască, precum și în toponimia Maramureșului (LucrGeogr., III, p. 112), dovedindu-i extensiunea mai largă spre nord și est în teritoriile carpatice. Numele este cumanic (ArEuCO., p. I, 1935, 221—235, L. Rásonyi), ori peceneg, dar la secui a fost transmis mai curînd prin intermediar românesc.

la Ocna de Sus; la Nicolești un „szentmiklosi *Oláh* Mihált Karácsonköven [la Piatra Neamț] az városiak es az vornik megfogták vétek nélkfül es vöttek el töle fl. 12", DocArd., VII, p. 310; tot acolo un *Petres* Mihály; a. 1609 *Oláh* Ștefan și *Bogdan* Paul la Dănești (Ciuc, SándLev., p. 55—56); *Opra* Paul din Tomești (Ciuc, SándLev., p. 57; CsGyKSz., p. 90—91; supra, p. 280). Familia numeroasă, cu multe ramificații în zona Covasna, *Vajna* (Voinea) din Pava este atestată la a. 1610: *Vajna* Ștefan (MgyOrCs., XII, p. 13—20). La a. 1614, numărul românilor și numelor slavo-române este relativ mare: „regestratio" (index civitatum, oppidor. villarum et possessionis sedium Siculicaliu Maros, Udvarhely, Sepsi, Kezdi et Orbay, item Csik, Gjergjo et Kasszon, citat de Benkő, MarSz., p. 93), în 270 sate, sînt menționate în total vreo 660 nume de români (copiate și comunicate de Șt. Meteș), majoritatea iobagi și zileri, care prezintă din punct de vedere lingvistic-onomatologic un amestec interesant și deosebit de semnificativ: 439 (mai mult de 2/3) sînt *Oláh*, restul nume românești și slavo-române, ca *Albu* (Benedic, primipilis în Zagon, Ioan ped. pixid. etc., Petru), *Ban*, *Barbu*, *Banciulea*, *Boca*, *Bucur*, *Butica*, *Chiriah*, *Ciubăr*, *Dan*, *Luca*, *Musca*, *Oprea*, *Păcurar*, *Prodan*, *Radul* (de ex. Radu Ioan, primipilus în Ciumani — Csomafalva), *Roman*, *Sorban*, *Stancul*, *Stoian*, *Triful*, *Vancea*; nume unguresți (Birtalan, Chendi, Fărcaș, Fekete, Fodor, Hajdu, Hosu, Mesaros, Nagy, Santa, Tamasi, Vaida, Veres); unii erau din Făgăraș, Treiscaune și Țara Românească, dar majoritatea evident localnici, indigeni, adică din satele unde munceau și i-a găsit conscripția. O „lustră" tot din a. 1614 a scaunelor Ciuc, Giurgeu și Casin cuprinde citeva nume: în satul Casin (Kászonujfalu; supra), Iacobeni (Kászonjakabfalva) *Baricz*, *Kalina*, *Oláh*, *Opra*; Ciucsîngeorgiu între „iobagiones" *Balika*, inquilini Kendi István locuind in casa lui *Todor* Valentin, mai mulți *Olá*; in Bancu (Bánkfalva) „primipilus" *Moldovan* Ioan, „antiqui iobbagiones" *Olá* Ioan, *Dobondi* Ioan, *Olá* Matei ș.a. (GenF., XI, p. 49—54); la Ciucani (Csekefalva) Szöcs *Opra* inquilinus, *Borka* Ioan; la Cosmeni (Kozmás) primipilus *Borbát* Ioan, inquilin *Olá* Matei; Sincrăieni (Szentkirály) inquilini *Olá*, *Raduly* Ladislau; Jigodin (Zsögöd) *Raduly* Ștefan; Tușnad *Olá* Ștefan, iobbagiones *Vernika* Ioan, *Olá* Ștefan; Misentea (Mindszent) inquilin *Olá* Nicolae; Sîntimbru (Szentimre) ped. pix *Doborăán* Ștefan, inquilini *Olá Sorban*, *Ola* Gheorghe (GenF., XI, p. 94—99, 129—132). „Lustra" scaunului Gheorgheni din a. 1616: *Oláh* Ilias inq. al lui Ioannes Litterati, Fekete Matei oláh fi., *Boghdan* Ștefan J., *Dancz* Mihail l(ibertinus), Anton, Gheorghe p.; *Oláh* Andrei inq. Francisci Péter, *Raduli* Ioan l., *Dobra* Angalit l., *Oláh* Matei j(obbagio), Cziorba *Opra* j. Ioannis Dienes, *Oláh* Petru, *Raduli* Ioan, 1. debilis, *Oláh* Andrei j. Gregorii Dorgo. *Bongy* Ioan j. Valentini Borsos, *Oláh*

Ştefan inq. relictae Georgii Aztalos, *Barincz* Petru, Nagy *Stoika* j. Petri Baricz; mai mulţi *Oláh*, *Raduli*; *Oláh* Ioan J., *Koztena*, *Muzta Opra* inq. al lui *Oláh* Ioan, Cziby Gheorghe l. *Roman*, *Oláh* Lucas pix(idarius), *Dragicz* Ioan pix., *Dragicz* Mihail j., *Bokor* Mihail, Boka *Opra*, *Oláh Opra* etc. (GenF., V, p. 71—72, 81—83). —Prin alte documente: la a. 1622 *Boer* Ştefan din Tărceşti (Tárcsafalva, Odorheiu) assessor la Cristuru (UdvT., p. 331); 1627 *Dragiz* Ioan din Tomeşti (Ciuc, SándLev., p. 66); 1636 *Czibre* Petru şi Oláh Ioan nemeşi, cetăţeni juraţi din Odorheiu (UdvT., p. 363); providus Ioannes *Oláh* alias *Purkarja*, la Odorheiu (SándLev., p. 76); *Boda* alias Nagy Balász, iobag din Aita Seacă (EndLev., p. 24); Bajka *Opra* iobag (EndLev., p. 26); 1639 la Olteni (Oltszem, jud. Covasna) *Biroga*, *Bogdán*, *Bucz*, *Mihalica*, *Mirchie* (= Mircea), *Vajna* (SándLev., p. 86—88); *Roman* Ştefan şi *Rattar* (Rotaru) Gyula (Iulius), iobag român (oláh jobbágy, UdvT., p. 385). La 1658 „lustra" scaunului Ciuc Superior (regestum familiarum primipilorum), din mai multe sute de nume par să indice români: *Martsan*, *Gurzo*, *Guzoran*, *Ola* Francisc, *Bukutzon* Andrei, *Dobordan* Martin, *Borbat* Ioan minor, *Karda*[?] Mihail (GenF., IX, p. 15—22, 47—53). La 1659 *Petre* Ioan servitor al lui Daniel Francisc, devenit „cavaler" (UdvT., p. 387); 1663 *Boer* Martin din Tărceşti, nobil (SzOkl., IV, p. 300); 1671 Martinus *Dobordan* din Sîntimbru (Ciuc), făcut primipilus (lófő, CsGyKSz., p. 113; SándLev., p. 130); *Oláh* Emeric din Ciumani (Csomafalva), făcut primipilus (CsGyKSz., p. 116); 1677 *Borbath* Matei şi Francisc făcuţi nemeşi (UdvT., p. 388). În a. 1690 în Treiscaune şi la Zagon: Stephanus *Boér* vicejudex sedis Kézdi (ErdM., 1941, p. 312, 325 etc.), *Vajna* Ferenc, *Vajna* Orbán la Zagon (ibid., p. 313, 314, 315 şi passim), primipilus Franciscus *Csorja* de Zagon (p. 317), nobilis foemina Elisabetha *Vajna*, nobilis quondam Ioannis *Guruzda* de Zagon relicta vidua (p. 318); primipilus Stephanus *Albo* mediocris de Zagon, annorum circiter 40 (p. 318); primipilus Thomas *Albu* de Zagon annorum circiter 46 (p. 319); providus Demetrius *Oláh*, jobbagio generosi domini Georgii Jankó de Zagon annorum circiter 25 (p. 323). În 1691 „lustra" nobililor din Treiscaune conţine foarte puţine nume româneşti (resp. slavo-române), ca: *Mihalcza*(?), *Vajna*, *Ban*, *Baricz*, *Alda*, *Balyko*, *Borcza*, *Roman*, *More*, *Dobri*, *Balyka*, *Bajku*, *Ola* etc. (GenF., IX, p. 73—78, 102—105, 126—130). 1696 *Vojka* Toma la Sînsimion (EndLev., p. 171).

În veacul al XVIII-lea, menţiunile despre români şi numele româneşti sporesc substanţial; dar nu din cauză că s-ar fi „intensificat imigrarea de români" (cum încercau să prezinte lucrurile unii erudiţi şi Tóth Z. I. în timpul ocupaţiei horthyste a nord-vestului Transilvaniei), ci în primul rînd prin faptul că ei se ridică manifestîndu-se

mereu mai frecvent și activ anterior, participă direct la viața publică avînd un rol sporit și se asimilează între secui, fie păstrîndu-și antroponimele românești, fie schimbîndu-le majoritatea din ei cu nume ungurești (sursele documentare cam aceleași, supra, p. 212):

Regestum sedis Siculicalis Superioris, a. 1702, CsGyKSz., p. 520–540, cîteva nume românești ori probabile: *Bács*, *Guzorán*, *Bogács*(?), libertini Emericus et Blasius Val(achi?), *Csia*, *Baricz*, *Trutza*, *Bajko*, *Bokor*, *Opra*, *Koszta*, *Dancs*, *Mojsa*, *Kosztály* etc. Între aderenții aristocrați secui ai lui Francisc Rákoczy, în acțiunea lui din anii 1703–1711, sînt menționați trei cu nume românești: *Boer* Paul, *Boer* Gabriel și *Vajna* Ștefan (EmlSzM., p. 637, „Bujdosó kuruczok Moldvában és Havasalföldon"); la 1705 un *Száva* Mihail este făcut „lobonț" (UdvT., p. 423). În veacul al XVIII-lea, la Brăduț (Bardocz), o familie cu numele tipic *Borbáth* (v. Bărbat) se ridică la situații sociale înalte: în a. 1794 Ioan și Mihail erau judecători în această localitate (MgyOrCs., II, p. 163). Celebri erau pe la începutul veacului haiducii din zona Odorheiu *Balika*, *Bucur*, *Kimpian* (Cimpianu), Fekete Vasile, a căror obîrșie românească este recunoscută (UdvT., p. 434–435); contemporană este seria de „latrones" din zona Ciucului: *Sztan Baltesh*, *Raducz*, *Juon*, *Nikora*, *Onucz*, *Kaluttul*, la a. 1713 (SzOkl., VII, p. 195). În a. 1726, la Atia: *Boer*, *Booka*, *Kioran*, *Moga*, *Oláh* etc. (supra, p. 72). Din a doua jumătate a veacului mai pot fi menționate cîteva serii, ca: Siculeni (Madefalău, (A)Madéfalva, Ciuc) „Michael *Raduly* et Bernardus Ferencz Madef. ibidem a regalibus occisi" în a. 1764 („Siculicidium", CsGyK., II, p. 26); apoi materiale onomastice deosebit de abundente și semnificative din zona de sud a jud. Treiscaune (Covasna) cuprinse in registrul procesului dintre Francisc Henter din Sepsi Szentiván (Sîntion Lunca) și un număr de secui ostași ca juzi jurați ai satelor Lisnău și Ozun (a. 1781)[41]; numeroase gentilicii românești din cele mai tipice, ca *Boer*, *Opra*, *Olá*, *Stanciul Baba*, *Tunea*, *Raduly*, *Gligor*, *Ald(e)a*, *Bailla*, *Aldika Munteanu*, *Stoika*, *Stanciu*, *Drăganu*, *Nitsulj Thodor*, *Bulántsa Barbulj*, *Gheorghe*, *Stan*, *Matei*, *Manea Bulancu*, Ioan *Comșa* (Komsa), *Sorbány* Mokány, *Szelecsánu*, Stan *Blidaru*, *Vacaru*, Mukács *Bajkó*, *Iuonicza*, *Cretzuli*, *Burtsa* (Burcea), *Homotea*, *Kapata* (Capota), *Bailla*; Gheorghe *Vasil*, Gheorghe *Darabant*, Ioan *Nyaguly*, Ioan *Kosztandi*, Mihail *Bajko*, Ioan *Baba*, Gheorghe *Oprea*; din a. 1779: Ioan *Drăganu*, in alta Ștefan *Pop*, cițiva *Ciocan* (Tsokán) și *Bador*, Ioan *Tompa*, *Dragamer*, *Berde*, *Benke* (Benchea), *Todor*, *Cserea*, *Moldován*, *Dragamer Nyagully*, Pap *Nyágully*, *Kilitza*, *Kiritza* Todor, *Raczula*, *Pay*, Bordaș *Dragomir*, mai mulți *Buts*. Ei sînt din

[41] Publicate de N. Iorga, *Începuturile și motivele desnaționalizării in Secuime*, in MemIst., III, XVIII, mem. 8 (1936 7), p. 217–222.

satele Saciova, Măgheruş, Sîntion, Reci, Coşeni, Chichiş, Boroşneul Mic, Dobolii de Jos, Aninoasa, Bita, Comalău, Păpăuţi şi Zizin. Majoritatea din ei s-au maghiarizat, dar numai cei din satele unde elementul românesc a „dispărut" ca atare, adică nu mai este indicat in statistica maghiară din ultima vreme (a. 1910), ca: Saciova (români 3 — unguri 271), Reci (rom. 3 — ung. 890), Coşeni (rom. 0 — ung. 453), Bita (0 — ung. 430), Aninoasa (1 — 489); în aceste sate, deci, numeroşii *Nyaguly*, *Raduly* etc. şi urmaşii au devenit secui. În celelalte sate însă ei s-au menţinut în oarecare măsură: Măgheruş 62 români, Chichiş 375, Boroşneu 1059 (?) etc. Alte serii (unele nume se repetă, în chip firesc): *Manea*, *Matei*, *Neagu*, *Gheorghe*, *Stan*, *Raduli Stan*, *Komán* István, Ioan *Comşa*, Dumitru şi Barb *Bulárka*, *Algye Muntyan*, *Marin Vaszi*, Ioan *Sztankuj*, *Olah Vaszi*, Simon *Raduly*, Clemens *Sorbány*, *Serban*, Mihail *Oprea*, Ioan *Dregány*, *Opre Blidarul*, *Matsellar* Vasile, Gheorghe *Văcarul*, Ion *Tohăneanul* (Takanan), *Oltyan*, *Sztanciu*, *Paskuj* etc.; *Plotzkár* (Ploscarul), *Boile* (Boilă), *Drăganu*, Ioan *Vojkully*, *Oprea Bucur*, *Oprea* Gheorghe, Coman *Munteanul*. — Din scaunul Mureş, în a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, lungi conscripţii de enoriaşi şi preoţi ortodocşi, majoritatea cu antroponime româneşti, DocMur., p. 8—81 [cu multe erori de transcriere şi de tipar], supra, p. 73—76. Descoperitorul miuereului de aramă la Bălan (Ciuc), prin a. 1780, era românul Ioan *Oprea* (CsGyK., II, p. 48 „egy Opra János nevü Tmafalvi oláh fedezte fel pásztorlásában").

Din cărţile bisericeşti citate de Iorga în aceeaşi zonă Treiscaune sînt de reţinut numai: „robii lui Dumnezău *Oprea* birăul şi Mihail *Morarul* din Belin" (a. 1760), sat în care la 1910 populaţia era după statistică: români 0, unguri 667 (în 1846: 87 familii de români „nonuniti" Şemat., 1846, 177, — adică majoritatea dacă nu chiar totalitatea locuitorilor); „această sfîntă liturghie s-au cumpărat de Gheorghe alu popii Dimitrie şi s-au dat pomană mie, popi *Bucuru* — Bokor popa Nagy Borosnyai", „eu popa Bucur dela Boroşneu Mare — Nagy Borosnyai Bokor pap" (a. 1775), sat cu români 14, ung. 1371 la a. 1910 (dar 114 suflete „uniti", Şemat., 1835, vreo 6—7 familii „nonuniti", Şemat., 1846, 177).

Apare absolut necesar ca (în vederea unei cît mai ample şi corecte nformări asupra realităţilor social-etnice şi demografice) acest material documentar să fie reexaminat integral cu mai multă atentie si competenţă, natural „fără preocupări polemice" (cum just a sugerat răposatul istoriograf al Transilvaniei Tóth Z. I.), punînd la contribuţie

totodată materialul inedit existent și accesibil[42]; — dar nu e bine și corect să-și imagineze cineva că români (sau foști români) în Secuime erau numai cei care apar in documente ca „valahi (oláhok)" ori purtînd antroponime de factură românească (slavo-română) eventual și credința greacă (orientală), căci foarte mulți dintre ei (în primul rînd cei liberi, înnobilații și oameni înstăriți, dar chiar și unii iobagi, zileri) purtau nume gentilicii unguresti începînd din veacul al XVII-lea sau chiar mai înainte, la fel ca în alte zone ale vechei Ungaria (cf. infra, p. 240, 248), iar majoritatea absolută a populației rustice românești nu apare individual, „nominal", în nici un fel de document scris.

Mai tîrziu, în v e a c u l *al XIX-lea* există atestări masive documentare și în lucrările de literatură ori istoriografie, presă, epitafuri etc. ale antroponimiei românești în teritoriul Secuimii; de ex. între familiile de proprietari mai de seamă din Ciuc, Giurgeu și Casin, consemnate în volumul CsGyK. (Benkő), I, p. 45 : túsnádi pap *Ráduj* Ferenc, II, p. 28 *Petres*, *Bariczi*, 31, 36 *Zsok*, 119 *Nedelka*, 134 *Boda*, 141 *Forika*, 144 *Szarokan*, *Czarán* (armeni?), *Bajkó*, *Csortán*, *Kosztandin*, *Borka* ș.a.; jurnalul de călătorie in zona Homorod al lui Sándor I., publicat postum (SzHUt.): *Bokor*, *Dregus*, *Nitzuj*, *Noda* etc. (majoritatea încă români la mijlocul sec. al XIX-lea). Listele cu „nume de familie (családnevek)" întocmite de Kriza J., *Vadrozsák. Székely népköltési gyüjtemény* [Trandafiri sălbateci. Culegere de literatură populară secuiască], Kolozsvár — Cluj, I (1865), p. 384—385 înșiră între secui pe: *Albu*, *Antonya*, *Barducz*, *Baricz*, *Balika*, *Borbát*, *Botyán*, *Boszorát*, *Csortán*, *Gruzda*, *Kolcz*, *Mircse*, *Orbok*, *Radó* etc. (unele relevate apoi ca elemente românești de către Edelspacher, NyK., XII, 1876, p. 111—112, Hunfalvy, NyK., XIV, 1878, p. 305); în aceeași celebră colecție de literatură populară secuiască se află porecle (gúnynevek, p. 388 : *Akácios* [ca apelativ există în ungurește], *Fataró*, *Kutrejos* [și apelativ]) și nume românești de animale (*Blezoj*, *Dregan*, *Gribej*, *Kurbuj*, *Lupe*, *Maruca*, *Mundra*, *Murgu*, *Ursze* ș.a.), pe care nu le-a mai relevat nimeni. A. P a u l (*Între Someș și Prut*, 1905, p. 135, 218—238) a semnalat la întîmplare cîteva nume din zona de sud a județului Covasna (Treiscaune): *Algya*, *Bács*, *Bokor*, *Dragomir*, *Csolopán*, *Remetyán*, *Tampa*. Dar

[42] De ex. în conscripții; (cf. *Sub semnul lui Clio. Omagiu Șt. Pascu*, Cluj, 1974, p. 85; (ca aceea a lui Cziráky A. din a. 1819) și urbarii ale satelor din Secuime, păstrate în diverse arhive (Budapesta, Odorheiu, Tirgu Mureș, Cluj etc.), arhivele eparhiilor românești (Blaj, Sibiu) și maghiare, ca și la parohiile din Secuime, in acte de posesiune privată, cărțile de hotărnicie și proprietate ale fiecărui sat, existente încă din veacul al XVIII-lea pină la întocmirea cărților funciare (funduare) după a. 1866: în epitafuri și alte inscripții, ca și in monografia lui Benkő J. „Székelyföld" (Muzeul Brukenthal, Sibiu) etc.

tabele mai ample de antroponime românești in Secuime și la „secui" a dat mai întîi geograful clujean S. O p r e a n u, *Ținutul Secuilor*, în LucrGeogr., III, p. 107—121 (*Die Szekler*, p. 94—99): liste provizorii, parțiale, după recunoașterea autorului însuși (deci cu lacune firești care la o cercetare chiar parțială și fortuită se dovedesc numeroase și cam grave ; cu atît mai mult față de ansamblul materialului) ; sînt peste 650 nume gentilicii (de familie) copiate de către prof. Opreanu din cadastre, matricole, cărți funciare, epitafuri, numai din zone ale vechilor județe Odorheiu (13 localități : Odorheiu, Dealul, Zetea, Corund, Praid, Atia, Atid, Cristur, Mihăileni, Tărcești, Dumitreni, Vlăhița, Polonița), Treiscaune (28 sate : Estelnic, Poian, Sînzieni, Valea Seacă, Petriceni, Lemnia, Brețcu, Aita Mare, Bicsad, Arcuș, Boroșneu Mare, Pădureni [fost Bessenyő], Dobolii de Sus, Coșeni, Sîncraiu, Fotoș, Bita, Olteni, Bodoc, Angheluș, Eresteghiu, Chileni, Belani, Alungeni), Ciuc (4 sate : Ciucani, Simonești, Vrabia, Casin). Din zona Gheorgheni — Giurgeu (Suseni, Ciumani, Joseni, Gheorgheni, Valea Strîmbă, Chileni, Lăzarea, Ditrău, Remetea, Voșlobeni), citează multe antroponime românești T. C h i n d e a (*Contribuții* [supra, p. 101], p. 29—32), iar din partea de vest a jud. Covasna (Herculian, Bățanii, Bodoș, Aita Seacă, Biborțeni, Baraolt, Aita Mare, Valea Zălanului, Bicsad) la G. Popa — L i s s e a n u, *op. cit.* [supra, p. 101], ca și alți autori (Iorga, Dumitrașcu, Tuțuianu, Negreanu etc.). În campania pentru studiul compoziției serologice a sîngelui, dr P. R ă m n e a n ț u (Cluj) a întocmit ample tabele de nume ale locuitorilor (mai ales elevi de școală elementară) în fiecare sat unde a strîns material hematologic ; dar a publicat și semnalat asemenea antroponime numai din 28 comune (Arcuș, Hăghig, Aita Mare, Dalnic, Reci, Micfalău, Brateș, Estelnic, Turia, Brețcu, Filiași, Lupeni, Corund, Jimbor, Merești, Ocland, Lueța, Cușmed, Șiclod, Zetea, Lăzarea, Siculeni, Racul, Gîrciu, Sînsimon-Simonești, Cosmeni, Măgherani, Săbed, — cu unele elemente sau forme pe care nu le dau ceilalți cercetători români, BulEBiopol., VI, 50—51). Foarte multe antroponime românești la populația românească din Secuime au fost semnalate ca atare în presă (supra, p. 102) din zona Odorheiu, Treiscaune și Ciuc (cf. și CsGyKSz., passim) ; prea puține înregistrări avem pînă acum din veacurile XIX—XX-lea pentru valea Nirajului (p. 74—75), în afară de documentele din veacul al XVIII-lea (supra, p. 60), la care se adaugă bogata noastră „recoltă" din a. 1966 (supra, p. 127—134), iar din veacul al XVII-lea in documente (supra, p. 48).

Un amplu (dacă nu tocmai exhaustiv) r e p e r t o r i u a l a n t r o p o n i m i e i r o m â n e ș t i la secui și în Secuime ar trebui să cuprindă întregul material adunat sistematic mai intii din documentele veacurilor XV — XIX, din actele organelor administrative și

judecătorești, ale parohiilor și eparhiilor, de pe monumente, epitafuri și produse meșteșugărești (cu toate dificultățile de lectură și restabilire a textelor)[43], din literatura și studiile citate și orice altă sursă de informație. Cum s-a relevat (în special de S. Opreanu), antroponimele de tip românesc (și slavo-române), întrebuințate ca gentilicii (nume de familii) existau curente prin satele și orașele Secuimii în veacul al XIX-lea și persistă multe pînă azi; ca atare, ele apăreau nu numai în actele oficiale amintite, ci și în p r e s a locală, în numeroasele gazete maghiare (cotidiene, săptămînale sau bisăptămînale), imprimate de acum un veac la Tîrgu Mureș, Odorheiu, Sfîntu Gheorghe, Tîrgu Secuiesc, Miercurea Ciuc, Gheorgheni etc.: sînt cîteva zeci de „foi", majoritatea numite „Székely —". deosebit de bine scrise și interesante, cu un valoros conținut documentar, de prim rang pentru cunoașterea populației din Secuime în veacurile XIX—XX. Parcurgerea lui integrală însă ar reclama cîțiva ani de căutări trudnice, — lucru ce nu se putea face în vederea documentării pentru prezenta cercetare, care a trebuit să fie limitată la cîteva „sondaje" în unele gazete „secuiești" ce prezintă material antroponimic privind atît „aristocrația" cu pătura urbană, cît și poporația rurală a teritoriului secuiesc. Adevărat că, precum e știut, presa menționează numai persoanele care se manifestă în public jucînd vreun „rol social", nu pe cei care tac și muncesc; ca atare, atestările oferite de presă apar mult mai sărăcăcioase decît sînt actele oficiale sau de proprietate, tabele ale comunelor, matricole bisericești ori civile. Au fost consultate și excerptate parțial ziarele: *Székely Hírlap* (Tîrgu Mureș), I, 1869—II, 1870; *Székelyföld* (Tîrgu Secuiesc), I, 1882—IV, 1885; *Székely Lapok* (Tîrgu Mureș), 1898; *Székelység* (Tîrgu Mureș), 1901—1903; *Háromszéki Hiradó* (Sfîntu Gheorghe), 1903; *Székely Nép* (Sfîntu Gheorghe), 1906—1909; *Székely Ellenzék* (Tîrgu Mureș), 1907 (dintre acestea, a doua și penultima conțin foarte bogat material antroponimic românesc; restul prea puține date utile); reviste ca *Székelység* (1931—1944), SzMÉrt., „Anuare" ale școlilor etc., ca și orice publicații ce conțin antroponime. Chiar dacă ar fi parcurse și excerptate integral, ziarele și revistele nu pot totuși să ofere material complet dintr-o zonă în măsura cît este cuprins în actele oficiale ori eclesiastice. Nici un ziar unguresc nu vorbește, evident, absolut nimic de fenomenul deznaționalizării masive a românilor (rar vreo notiță nesemnificativă în acest sens).

[43] Puține epitafuri (cele de piatră) mai vechi de 3—4 decenii pot fi citite azi, majoritatea fiind distruse de vreme ori chiar de măsurile draconice ale administrației de pe vremuri, care era capabilă să șteargă chiar și numele morților spre a face să dispară cît mai repede orice urmă de viață românească (cf. de ex. Mijl Desn., p. 26).

Culegerea integrală a materialului onomastic-lingvistic și istoric românesc accesibil azi va arăta cit de puțin este înregistrat, relevat și interpretat ca atare pînă acum, lacunele cu erori comise de cercetătorii români, chiar felul sumar și superficial cum au procedat unii filologi români în munca de informare bibliografică, documentare și de teren. Lacunele grave în documentare cauzate de modul fortuit și adesea superficial cum s-a lucrat (relevat cu prisosință în paginile precedente) este una din cele mai grave deficiențe ale cercetării istorice și filologice românești în intervalul dintre cele două războaie mondiale. De fapt, în majoritatea localităților nu s-a înregistrat decît foarte puțin ori aproape nimic; dar materialele antroponimice românești (cum just relevă în a. 1926 S. Opreanu) se repetă cu duiumul în foarte multe sate actualmente aproape sau complet maghiarizate în toate zonele Secuimii[44].

Materialul antroponimic româno-maghiar (-siculic) existent în documentele mai vechi (cu deosebire în veacurile XVI—XVIII-lea), cel înregistrat din veacul al XIX-lea încoace, adică existent și viu în societatea maghiarofonă româno-secuiască este relativ abundent, variat (s-ar putea spune: practic aproape nelimitat), atestat în zeci și sute de cazuri (potrivit frecvenței și popularității de care se bucuraseră atare nume la (foștii) români), în toate zonele Secuimii și în restul Transilvaniei, — in măsura cît n-a apucat să fie înlocuit (schimbat ori tradus in ungurește). Dar cu toată abundența aparentă a listelor ce ne stau la dispoziție în bibliografie și în presă, materialul înregistrat este încă departe de a putea fi considerat complet ca număr

---

[44] Înafară de numeroasele cazuri citate în paginile precedente, mai adăugăm cîteva puncte „secuiești" unde nu s-a înregistrat nimic ori foarte puțin: B o r s e c (jud. Mureș), cu 1418 locuitori, magh. 1134, rom. 176, germ. 10, alții 6, prezintă epitafuri parțiale (multe indescifrabile, deci inutilizabile ca documente): *Albuj* Karolina, Miklós; *Bogye* (Bodea) Anna, Demeler, György: *German* Albert: *Kosztandi* Ferencz; *Mikk* (Micu) György, Karolina; *Opra* Lajos: *Papp* Todor (prenumele Todor arată un român Pop maghiarizat); Gizella *Pușcaș* sz(ületet), (născută) Papp: *Rupa* (Ripea?) Anna, Eva, Miklós: *Száva* Laci: *Todor* Antal: *Tomucza* Antal: *Troján* József: *Zsurzs* (Giurgiu), Péter etc.; erau (foarte probabil toți) elemente românești maghiarizate. Pe valea Oltului, la M a l n a ș -Sat epitafuri cu numele *Lunguj*, *Vantora* Istvánné, Vass Anna (1846—1916), *Várza* ș.a.: alături marea comună M i c f a l ă u (Mikóujfalu, jud. Covasna), nume curente în sat și pe monumentul eroilor 1914—1918: *Lupuly* (Lupuțiu), *Nyaguly*, *Nyegra*, *Nyisztor*, *Raduly*, *Sorban*, *Stefan*, *Száfta*, *Urszuj*, *Várza* etc.: evident și aceștia toți „foști" români. Prin a. 1860, populația satului Micfalău se repartiza după confesiuni: 406 romano-catolici, 70 reformați, 800 ortodocși, (SzFLcir., III, p. 6), deci în proporție de 2/3 români; în a. 1910 conta cu 1557 maghiari și 6 [sic!] români, iar pe confesiuni: 504 romano-catolici, 133 ref., față de 918 ortodocși, aceștia fuseseră 1418 la a. 1903 și 898 în 1912). Toți ortodocșii (care nu se mai declarau români) sînt indicați la a. 1929 ca „foști" români și prin antroponime, din care Lisseanu (SecRom., p. 88—90) menționează: *Nyagu*, *Nyegrea*, *Sorban*, *Boér*, *Nedelka*, iar între români mulți (ca și in alte sate, supra, p. 128—133 etc.) cu antroponime ungurești: Ferencz, Karácsonyi (Crăciun), Gábor, Illyés, Kicsi (Micu), Keresztes, Tamás, Varga etc.

de atestări și cazuri (nici vorbă nu poate fi de liste exhaustive), din cauza felului defectuos și lacunos cum s-a procedat la colectarea, înregistrarea lui pentru foarte multe localități (dacă există vreo înregistrare) fiind absolut fortuită, ori lipsește orice fel de atestare. De un repertoriu antroponimic (cît de cît apropiat de realitate, un autentic „Onomasticon valaho-siculicum" ori „-hungaricum") nu va putea fi vorba decît după colectarea integrală a materialelor din toate sursele și sistematizarea lor, atît din Secuime, cît și din restul Transilvaniei și Ungariei (aici mai ales la orașe), unde s-au maghiarizat pînă în a. 1918 numeroase elemente etnice care urmăreau scopuri practice imediate : ajungerea la situații materiale și sociale superioare celor accesibile prin calitatea de români, „olahi". Trebuie avut însă mereu în vedere faptul că nu este posibil a delimită net, fără echivoc, lotul de antroponime românești „adoptate" de populația maghiarofonă, mai ales din cauza poziției neclare în care se plasau ori se află mulți din cei care, cu conștiința etnică șovăitoare [45], în primele decenii ale veacului al XX-lea s-au maghiarizat incepînd a se declara de „naționalitate ungurească", fără a fi rupt orice legături (cunoscute de toată lumea în mediul social apropiat) cu colectivitatea românească de obîrșie. Sînt numeroase asemenea cazuri de echivoc în primele 3—4 decenii ale veacului al XX-lea, mai ales în Transilvania [46].

Ca un rezultat provizoriu, bază de cercetare și discuție în etapa actuală a documentării și informației disponibile din bibliografie, dar cu prea puține cercetări proprii de teren și de arhivă, este prezentat aici un tabel alfabetic de n u m e g e n t i l i c i i (de familie) românești mai tipice și majoritatea evidente, avînd cele mai multe o frecvență deosebită, repetate de sute și mii de ori (*Albuj*, *Bogdán*, *Bokor*-Bucur, *Borbát*, *Lunguj*, *Manya*, *Neagu*, *Oláh*, *Opr(e)a*, *Radul(y)*, *Sorbán*, *Vajna* etc.) în satele și orașele din toate zonele secuiești începînd de pe malul stîng al Mureșului, prin Valea Nirajului, cursul superior al Tîrnavelor, Homorod, cursul de sus al Oltului și al Mureșului, Casin, Trotuș, Rîul Negru pînă la Carpați. În Secuime, antroponimele românești apar atît în sate despre care se știa că la începutul

---

[45] Cf. Trans., 1937, p. 472.

[46] Din nenumăratele cazuri cităm unul singur mai pitoresc și semnificativ, autentic „curiosum" : *Csobán Zoltán* (evident român, sau eventual numai după tată, deci „corcitură"), care ținea enorm de mult la „naționalitatea" sa ungurească de împrumut, „Csobán Zoltán, szakaszvezető, éttermi segéd. Kolozsvár [Cluj], 1907-ben szül. Besztercén. A román megszállás alatt mindenkor magyarnak vallota magát. Minden magyar hazafias és kulturális megmozdulás lelkes támogatója..." (volumul jubiliar al veteranilor unguri *A fronlharcos eszme szolgálatában*, Budapest, [1942], Bajtársi adattár, p. 19). Necesitatea de a se afirmă insistent in public „pururea ca ungur (mindenkor magyarnak)" rezulta pentru un *Csobán Z.* din faptul evident că el era român renegat, deplin conștient de obîrșia sa, cum îl arată cu prisosință gentiliciul *Ciobanu* (scris cu *Cs*-).

veacului al XIX-lea aveau populație mixtă maghiară (secuiască) și română (supra, p. 49 etc.), iar pe la a. 1900 treceau drept curat maghiare (NfMgy.), cît și în sate secuiești unde nici Lenk (SbLex.) nu știa că ar fi locuit populație românească (cf. supra, p. 50—52).

Transcrierea numelor in tabelul nostru n-a putut să fie unitară și absolut uniformă, nici din punct de vedere fonetic, nici etimologic, din cauza variantelor locale de pronunțare ori de scriere și înregistrare (unele transcrise cu erori de copist sau tipografice, pentru care nu exista putința de a le controla și corecta), în funcție de competența filologică a celor care le auzeau și le-au înregistrat, ca și de data la care erau consemnate în documente și inscripții, acte și informații de sursă variată, fiind deci de valoare calitativă diversă. Ele sînt date în ordinea a l f a b e t u l u i unguresc (prin faptul că au devenit „nume ungurești", adică purtate de o populație ce vorbește maghiara ca „limbă maternă", se consideră și se declară în cea mai mare parte ca aparținind comunității social-naționale ungurești, — indiferent de realitatea etnică, de faptul evident că în anturajul social este recunoscută proveniența românească, indicată în chip peremptoriu de antroponime, eventual de tradiție și de confesiunea românească răsăriteană). La unele nume din a căror pronunțare sau grafie nu rezultă la prima vedere sursa, „etymon"ul românesc este indicat în paranteză.

Repertoriu alfabetic de a n t r o p o n i m e (gentilicii) românești la secui și alți maghiarofoni):

Agya, *Akim* (cf. *Atyim*), *Albon*, *Albu* (*Albuj*, *Albó*, frecvent mai ales în partea de sud a jud. Covasna), *Alduly*, *Alexa*, *Algya* (Aldea), *Andreka*, *Anka*, *Antoni*, *Antonya*, *Ardellán* (*Argyelán*, frecvent; cf. *Erdeljanović* la sîrbi), *Argyó*, *Aszlan* (armeni ?), *Atyim* (*Akim*, Achim), *Avram*;

Baba, *Babes*, *Bács* (*Báts*), *Bacsilla* (Băcilă), *Bacsó*, *Badilla*, *Bagarus*, *Bágya*, *Bágyuj*, *Bajka*, *Bajkó* (*Baicu*), *Balán*, *Bali*, *Balika*, *Baliga*, *Balku*, *Bambuj*, *Bán* (și ung.), *Banciu*, *Báncs*, *Baraczi*(?), *Barba*, *Barbu* (*Barbuly*, *Barbully*), *Bardosán*, *Bardocz*, *Barducs*, *Baricz*, *Barza*, *Bazarat* (*Baszarat*, *Boszerat*, *Bezerad*, *Bozorad*, Basarab, supra, p. 219), *Berbek*, *Berszán* (*Burszán*, Bîrseanu), *Berze* (*Berzete*? poate slavo-ung.-rom.?), *Bidiga*, *Bille* (Bilea), *Biszák*(?), *Bisziok* și *Biszok* (Busuioc), *Blág*, *Blága* (frecvent), *Blanár*, *Boár*, *Bocs*, *Bocz* (Boț), *Boda* (eventual Bodea; dar cf. și secuiescul *Bod*), *Bodó*, *Boér* (foarte frecvent, *Boyer*, var. *Buer*; p. 221), *Bogács*(?), *Bogát*, *Bogdán* (foarte frecvent, chiar ca prenume, în Treiscaune — Covasna; purtat și de armeni veniți din Moldova), der. *Bogdánfy*, *Bogis*, *Bogya* (*Bogye*, Bodea; cf. *Boda*), *Boka* (*Booka*, Boca), *Bokor* (OklSz., 80; în multe cazuri este rom. *Bukur*, Bucur adaptat prin

etimologie populară la ung. *bokor* „tufă", foarte frecvent)[47], *Bolea*, *Borbát* (Bărbat; p. 222), *Borboj*, *Borcsa* (Borcea), *Borcsán* (Borceanu), *Borggya* (Bordea), *Boricsán* (cf. *Borcsán*), *Boricza*, *Borka*, *Borkomán*, *Borza*, *Boszorát* (v. *Bazarat*), *Bota*, *Both*, *Botha* (Bota), *Botár*(?), *Botyán*(?), *Botozán* (Botizan, *Bothezán*), *Bozok*, *Bozorat* (v. *Bazarat*), *Brajdigán*, *Brencsán*, *Bresán*, *Brote(a)*, *Bucs* (Buciu), *Budea*, *Bugán*, *Bugya* (*Bugyia*, Bughia), *Buksa* (Bucșa), *Bukur* (cf. *Bokor*), *Bukura*, *Bukurás*, *Bulárka*, *Bulbuk*, *Bultya* (Bultea), *Bumboj* (Bumboiu), *Buna* (slavo-ung.-rom.), *Bunya*, *Burcsa* (Burcea, Burciu), *Burián*, *Burszán* (v. *Berszán*), *Bustea*, *Butujás*, *Buturug*, *Butya* (Butea), *Butyka* (Butica ori invers?), *Buzán*, *Buzdugan* (*Buzugán*), *Buzetsko* (Buzescu), *Buzsor* (Bujor);

Csabány (Ciobanu, v. *Csobán*), *Csaloka* (Cioloca, și iuvers), *Csártány* (v. *Csortán*), *Cserkezán* (Cerghizanu), *Csercsel* (Cercel), *Csia*(?), *Csizmasia* (Cismaș)?, *Csizmaria* (Cismariu), *Csobán* (v. *Csabány*), *Csobot* (Ciobot), *Csobotár*, *Csogoj* (Țugui), *Csokány*, *Csolopán*, *Csonta* (ung.), *Csortán* (*Sortán*?), *Csorja* (Ciurea), *Csorogán* (Ciorogariu?), *Csortán* (Ciortan), *Csubuk* (Ciubuc), *Csullya* (Ciulea?), *Csuma* (Ciuma), *Csurra* (Ciurea), *Csurulya* (Ciurila), *Csuta*, *Csutak* (Ciutac, ori nume slav?), *Czakó*, *Czárán* (Țăranu; frecvent în zona Gheorgheni, ca și la armeni), *Czepelus* (Țepeluș), *Czepes*, *Czérna*, *Czernye* (Cernea), *Czinczár*, *Czinta*, *Czipán*;

Dajbukat (româno-armenesc), *Dakuly*, *Dalia* (*Dalya*, *Daja*, Dalea), *Dán* (*Dáne*, Daniel), *Danas*, *Dancs* (*Dancz*), *Dancsó*, *Dancsuly* (Danciul), *Dánduj*, *Dane*, *Danes*, *Danguj*, *Danku*, *Daragics* (-*ts*), *Daragocs*, *Daradics* (v. *Dradics*), *Daragits*, *Daragus* (Drăguș), *Daszkel*, *Debelyák*, *Debrin* (Dobrin?), *Dereguly* (Dragu?), *Dima*, *Dimitrás*, *Dinu*, *Dinuj*, (*Dinul*), *Dobonda* (Dobîndă), *Doborán*, *Dobordád*, *Dobordán*, *Dobra*, *Dobrán*, *Dobré*, *Dobri*, *Dobrian*, *Dobricza*, *Dogár* (Dogaru), *Dombora*, *Dombrava*, *Dombu*, *Donya* (Donea), *Doricza*, *Dradics* (*Daradics*, *Darodics*, Drăghici), *Dragan*, *Drágffy*, *Dragna*, *Drágomér*, *Dragomir*, *Drágos*, *Drágus*, *Dregán* (v. *Dragan*), *Dregus*, *Drocsa*, *Dromboly*, *Duduj*, *Duka*, *Dumitru*, *Dumitrás*, *Dupa*, *Durugy*;

Erszény (Arsenie), *Esztán*, *Esztány* (*Sztán*, Stan; dar *Están* este ung. István), *Esztegár* (armenesc), *Esztiann*, *Esztoján* (Stoian), *Esztolyka* (v. *Iszt-*), *Esztratyi* (*Isztratya*, Istrate);

Falka(?), *Ficsor* (p. 217), *Filip*, *Fleșer*, *Flor(e)a*, *Floreszku*, *Florian* (rom. și ung.), *Folyán*, *Frenko* (*Frenco*, Frîncu), *Frenkul*, *Frunkutz* (Frîncuț, adus de armeni), *Frunza*, *Furán*, *Fures*;

Galicza (Galiță), *Galambodán* (der. de tip românesc din topon. maghiar Galambod), *Gálya* (Galea), *Gánya*, *Garcsay* (Garcea), *Gedeon*,

---

[47] O. Densușianu, *Anuarul Seminarului de Istoria limbei și literaturii române*; București, 1899, p. 10–11 (extras); Drăganu, Rom., IX–XIV, p. 292, 310.

German (Gyermán), *Giliga* (Gliga), *Giligor* (Gligor, Grigore), *Glesan(?)*, *Gligor*, *Gligorás*, *Gocsman* (var. *Goczman*, Gociman), *Goczay*, *Gocza* (Goțea), *Godrea*, *Goga*, *Gorboj*, *Gozlán*, *Grancsa* (Grancea), *Gropa*, *Groza*, *Grozea*, *Gruzda*, *Guczuj*, *Gurguly*, *Gurzány*, *Gurzó(?)*, *Gusáth*, *Guzorán(?)*, *Gyelán* (Deleanu), *Gyeraszin*, *Gyorgyi*, *Gyorgyisor*;

Hadarag, *Handra*, *Hankó* (Hîncu, sau armenesc), *Helbezan(?)*, *Hiován* (Ilován?), *Hodor* (rom. și ung.), *Hurdukán*, *Hurubán*;

Jákob, *Ianku*, *Jenáki*, *Ioan*, *Ion*, *Iosiv (Ioszív)*, *Irimia*, *Isán*, *Isztanczu*, *Isztojka (Eszt-*, Stoica), *Isztratya*, *Isztratye* (v. *Eszt-*), *Ivancsó* (Ivancea), *Juga* (Iuga);

Kabucz (Căbuț?), *Kalarugas* (Călugăraș?), *Kalborán (Kalborean*, Calboreanu), *Kalczunár*, *Kaman (Komán*, Coman), *Kampian (Kimpian*, Cîmpianu), *Kandre* (Candrea), *Kapdebó* (armenesc), *Kaposán*, *Karda*, *Karmán* (Caraiman), *Kazan* (Cazan, Casan), *Kekerucza*, *Kelan*, *Kellán* (Gelan sau Cîrlan?), *Kende*, *Kendeffy*, *Kepán*, *Kimpian* (v. *Kamp-*), *Kinda* (Chindea, Cindea), *Kioran (Tyior-*, scris și *Tyivorán*, Chioreanu), *Kira*, *Kirilla*, *Kocsor*, *Kodrea*, *Kokolos*, *Kolumbán(?)*, *Kolcz(e)*, *Kolcsa*, *Kolcza* (Colțea), *Komán*, *Komanics*, *Komsa*, *Kondra*, *Konsztandin* (v. *Kosztan-*), *Korbán*, *Korbu (Korbuly*, mai ales armeni, infra, p. 236), *Kornán*, *Kornya* (Cornea), var. *Koronya*, *Korodán*, *Koroján* (Coroianu), *Kosza*, *Koszta*, *Kosztán*, *Kosztandi*, *Kosztandin* (Constantin), *Koszti*, *Kosztin*, *Kosztyán*, *Kozán (Kazan)*, *Kozma Kozocsa* (Cojocea, sau nume armenesc?), *Kozsok* (Cojoc), *Kozsokár* (Cojocaru), *Koszoni*, *Kracsun* (Crăciun), *Krajnik* (Crainic), *Kránga* (Creangă), *Krecea* (Crețea), *Krisa*, *Krisán*, *Krizsán*, *Kriszta* (Cristea), *Krisztan*, *Krojtor*, *Kukuj*, *Kukuleczán*, *Kupán*, *Kurka*, *Kurtyán* (Curteanu), *Kusbán*, *Kusztura* (Custură);

Labes, *Laczkó* (Lascu, Lațcu), *Ledan*, *Lepedus* (Lăpădus), *Lestyán* (mai curînd secuiesc, din apelativul respectiv, „leuștean"), *Leuko* (Leuca), *Limban*, *Lingurar*, *Lipitor* (poreclă), *Ludosán*, *Luka*, *Lungu* (j, *Lunguly)*, *Lupán*, *Lupuly* (Lupu), *Luputy* (Luputiu);

Maftei, *Magdó*, *Maján*, *Makavé*, *Maksem*, *Mamaligoj*, *Mán*, *Mancsó* (Manciu), *Mantó*, *Many*, *Manya (Manyi*, Manea; sau armenesc), *Mare*, *Marian*, *Marin*, *Márk(uj)*, *Marisán*, *Marosán*, *Marusán* (Mureșan), *Marucz*, *Marzsinean* (Mărgineanu), *Mátej* (Mateiu), *Matya*, *Mazere*, *Maxim* (cf. *Maksz-*), *Melinte*, *Merza* (Mîrza, mai curînd vehiculat de armeni), *Mihacea*, *Mihak*, *Mihalcse* (Mihalcea), *Mihalykó*, *Mihocs* (Mihocea), *Mihok*, *Mihu*, *Mihucza*, *Mikk*, *Mikla* (Miclea), *Mikó* (hipocoristic ung. și rom. Micu?), *Mikulik*, *Milian*, *Milinte* (cf. *Mel-*), *Mircse (Mircze*, *Mirtse*, *Nyircsa*, Mircea), *Mire(a)*, *Miron*, *Mitra* (v. *Nyitr-*), *Mitruly*, *Mocok* (Moțoc), *Moczas*, *Moga* (frecvent), *Mohán*, *Mojla* (Mohilă), *Mojsza* (Moise), *Mojszin* (Moisin), *Mojzi* (Moise), *Mokány (Mokán)*, *Moldován* (var. *Molduván*, *Molduan*;

versiunea ung. Moldvai), *Monole*, *Morár*, *Mosa*, *Mosuly*, *Mundrucz* (Mîndruț), *Muntean* (*Muntyán*), *Murguj* (Murgul), *Muszka* (Muscă);

Neagovics, *Neagu* (cf. *Nyáguly*), *Nedelea*, *Nedelka*, *Nedelko*, *Negra* (*Nigre*, *Nyegre*, *Nyegrea*, *Nyegrai*, de ex. Scînteia, 7 VI 1967, p. 3), *Niczuj* (Nițul), *Nika*, *Niko*, *Nikola*, *Nikora* (Nicoară), *Nikuj*, *Nikucz*, *Nistor* (cf. *Nyi*-), *Noda*, *Nuczuj* (Nuțul), *Nyágrus* (Negruș), *Nyáguly* (*Nyáguj*, Neagul), *Nyegre* (v. *Negr*-), *Nyiczulj* (*Nyiczuj*, Nițul), *Nyika* (cf. *Nika*), *Nyisztor* (Nistor), *Nyitra* (Mitrea);

Oláh, var. *Olá*, *Voláh* (cel mai frecvent gentiliciu în Secuime, etnonimul în forma ung. dat de unguri-secui românilor maghiarizați ca gentiliciu, „valahul (românul)"; OklSz., 708; cf. RoumTr., p. 118—119), *Olár* (Olaru), *Oltean* (*Oltyán*), *Onițiu*, *Onku*, *Opra*, *Opre* (Oprea, foarte frecvent în Secuime, p. 39, ca și în alte teritorii locuite de români), *Oprișa*, *Oprișor*, *Orbok*(?), *Orda* (StUn., 1966, 1, p. 132—133), *Oroszán*, *Orzu*, *Orzea*, *Osváte* (Osvadă);

Pacsilar(?), *Padurean*, *Pagotsán*, *Paizs*, *Paja*, *Pakulár*, var. *Pokulár*, *Pakurar* (apelativ ung. *pakulár*), *Pancs*(?), *Panti*, *Panucza*, *Papucza*, *Para*, *Paradiczo* (*Paradicza*, Porodița), *Parkaláb*, *Paska* (*Paszka*), *Paskó*, *Pasku*, (Páskuly), *Paszkuj* (Pascul), *Paszka*, *Patrubány* (mai ales la armeni), *Patrunzsel* (Pătrunjel), *Pauleti*, *Pavel*, *Persán*, *Petrán*, *Petres*(?), *Petrucz*, *Petrikó*, *Petruk*, *Pikuj*, *Pintya*, *Pintye*, *Pinti* (*Pintyi*, genitivul lui Pintea), *Pirigye*, *Pitrian*, *Plugár*, *Plugor* (*Pulugár*), *Pokulár* (v. *Pak*-), *Pop* (*Popa*), *Porodán* (*Prodán*), *Porszol*(*t*), *Posztuly* (*Posztuj*, *Pusztuj*), *Prabosán*, *Práda*, *Preda*, *Prekup*, *Prigye*, *Puja*, *Punguez*, *Pupuly*(?), *Purkár* (cf. p. 221);

Rád, *Radó*, *Raducz* (Răduțiu), *Ráduly* (*Ráduly* *Ráduj*, *Ráduy*, grafii sau pronunțări nuanțate pentru același: Radul, foarte răspîndit în Secuime și în toate teritoriile locuite de români), *Rattar* (Rotaru); *Razsnicza* (*Rizsnica*, Rișniță), *Recsán* (Receanu), *Regian*, *Rekita* (Rechita), *Remetyán* (Remeteanu), *Román*, *Roska*, *Rósu* (Roșu), *Rupa*, *Rusu*, *Rusz*(*uj*, Rusul), *Rusza*, *Russzu*;

Sasu, *Serbán* (cf. *Sorbán*, Șerban), *Serbuj*, *Siia* (cf. *Csia*?), *Sise*, *S*(*z*)*okol*, *Solymár*(?), *Sorbán* (cf. *Serbán*), frecvent, *Spéka*, *Stan* (v. *Szt*-), *Stanciu*(?), *Stefan* (*Estefán*), *Strate* (Istrate?), *Súciu* (Szöcs), *Suluc* (Șuluțiu), *Sursza* (Surcea), *Suricza*, *Száfta*, *Szamesán* (Someșanu), *Szándi*, *Szánduly*, *Szárák*, *Száva* *Szávuly* (Savul), *Szecseta* (Secetă), *Szerbuj*, *Szibianu* (Sibianu), *Szimó* (Simu), *Szkovorzán*, *Szokol*, *Szkridon*, *Sztán*, *Sztáncsuly*, *Sztankó*, *Sztánkuj*, *Sztojka* (*Esztojka*, *Isztojka*), *Sztratya* (v. *Esztr*-, *Isztr*-), *Sztroja*, *Sztupár* (un *Stupár* — Méhes Lajos, medic în Ardusat etc.);

Tampa, *Tamucza* (*Tomuczu*, Tomuța), *Tanase*, *Tanaszi*, *Tapaloaga*, *Tautu* (Tăutu < Tóth), *Tekán* (Tecan), *Tekse*, *Teligan*, *Teo*-

dor (cf. *Todor*), *Tersán*, *Tifán*, *Tikusán*, *Todor* foarte frecvent, utilizat și ca prenume (ex. András Todor in Micfalău, Székelység, V, 1902, nr 278, 3 XII; în Lemnia, SzF., 1883, nr 79, 3 X; în Ditrău, Kovács Todor, nr 88, 4 XI; Fekete Todor 1863—1944 în Troița etc. și la armeni), *Todorán*, *Todorás*, der. *Todorfy*, *Toducz* (Toduță), *Tofán*, *Togyika* (Todica), *Tokány*, *Tolán*, *Toma*, *Tomsa*, *Tomucza* (v. *Tamucza*), *Tréfán*, *Trif(u)*, *Trifán*, *Trifon*, *Troja*, *Trucze* (Truța), *Trufán*, *Tulit*, *Turgyán* (Turdeanu), *Turján* (Turianu), *Tusa*, *Tyiriak* (Chiriac), *Tyivorán* (Chioreanu);

Ulesán, *Urszuly*, *Urszuj* (Ursul), *Ursika*, *Urzika*, *Usika*, *Usurel* (Ușurel);

Vaczkán (v. *Veczkán*), *Vajna* (Voinea), foarte frecvent mai ales în zona Covasna, atestat începînd din sec. al XVII-lea, *Vákár* (Văcaru), frecvent în zona Gheorgheni, mai ales la armeni, *Valád* (*Vlád*?), *Vale*, *Valika*, *Váncsa* (*Vancza*, Vancea), foarte frecvent, *Vántora*, *Vanya* (Vana, Vanea), *Várza*, *Vasiu*, *Vaska*, *Vaslabán*, *Vaszi* (Vasile), *Veczkán* (var. *Vaczkán*, Vețcan, Vesean), *Verzár* (frecvent la armeni, din Gheorgheni), *Verzea*, *Veszkán* (v. *Veczkán*), *Viszuj*, *Vlád*, *Vladucz*, *Vojka*, *Vojkuj* (*Volykuly*, Voicul), *Voina* (cf. *Vajna*), *Voláh* (cf. *Oláh*), *Vonika*, *Vonia* (< *Onea*?), *Voszka*(?), *Vulpoj*;

Zahán, *Zaharia*, *Zakuly*(?), *Zanoga*, *Zbarcsa* (Zbîrcea), *Zehán* (Zăhan), *Zepecan* (Zăpîrțan), *Zima* (Sima), *Zsok* (Joc), *Zsonkuly*, *Zsunkuly* (Juncul), *Zsoszán* (Josan), *Zsurzs* (Giurgiu) ș.a.

Acest mic tabel alfabetic (de fapt un simplu „indicator" schematic) cu nume gentilice, întocmit în baza materialului documentar din cîteva colecții (supra, p. 226) și arhive parohiale, literatură, bibliografia românească deficitară, presă (inclusiv unele publicații maghiare, ca revista *Székelység*, gazete ca SzF. etc.), inscripții cu cîteva adausuri proprii mai ales din materialul epigrafic (obeliscuri, epitafuri etc.) și de pe la informatori care au trăit mai mulți ani în Secuime, — are desigur lacune și scăderi, deficiențe ori elemente în plus, ca și forme cu transcriere eronată, eventual alte greșeli (dată fiind puținătatea sau lipsa studiilor analitice și comparative asupra antroponimiei din Transilvania); astfel, poate să cuprindă și unele elemente (mai ales din veacurile XVI—XVIII) ce nu erau sigur ori exclusiv românești (și care ar necesită un studiu comparativ-etimologic deosebit) sau purtate de populația românofonă (chiar dintre cele lipsite de corespondent în lexicul comun românesc), ci eventual comune românești și maghiare, cum ar fi *Berze*, *Csonta*, *Duka*, *Gedeon*, *Kozma* etc., care apar și la ungurii din vest, la Tisa și în restul Ungariei. Drept aceea, sînt justificate parțial obiecțiile

unui „Siculus" criticînd criteriile lui Opreanu[48]. Asemenea antroponime pot să fie „bune maghiare (nagyrészben jó magyar nevek)", fie calendaristice ori „internaționale" în perioada feudalismului, — în Transilvania ele erau purtate de r o m â n i care s-au maghiarizat ducînd cu ei în colectivitatea ungurească (maghiarofonă) antroponimele române (sau readucînd pe cele de tip unguresc împrumutate, la sursa lor etnic-lingvistică ungurească). În atare sens se poate spune că practic, orice nume de tip *(Abrudán, Turján, Ulesán* etc.) ori de fonetism *(Suciu* ș.a.) românesc, purtate de persoane care îl scriu ungurește ori vorbesc maghiara, sînt antroponime românești la populația maghiară. De altă parte este sigur că prin veacurile XV—XVI colectivitatea ungarofonă a Transilvaniei nu a primit antroponimele slave de la populația slavonească a teritoriului (populație ce nu mai exista aici, ca atare, fiind integrată anterior majoritatea în colectivitatea populară românofonă)[49], ci direct de la români. Dacă ar mai fi nevoie de vreo probă în acest sens, este suficient a menționa că antroponimele înșirate mai sus ca românești apar în localități unde statisticile și alte surse documentare menționează români amestecați cu secuii, iar unele antroponime ca acele de mai sus (p. 217—221) erau purtate de elemente etnice românești în etapa veche (veacurile XV—XVII) ori mai tîrziu *(Oprea, Radul* etc.), avînd determinativul precis „olá(h)", anterior trecerii lor la naționalitate maghiaro-siculică și cînd numele puteau să fie schimbate, abandonate (mai ales cele prea evident românești, distonante pentru lexicul antroponimic maghiar, ca *Albu, Boar, Bukur, Lupuj, Nyegrea, Urszuj, Vakár* ș.a.), deci dispărute; cele din ultima categorie nu mai pot fi considerate ca elemente onomastice de obîrșie și de factură românească, nu mai devin „nume unguresți", româno-siculice.

---

[48] „Opreanu a Székelyföldön román eredetű neveknek tünteti föl egyebek közt a Balint, Berze, Dancsó, Csonta, Márk, Duka, Sinka, Both, Finta, Gedeon, Kozma, Mike, Jákob, Baksa, Karácson, Paizs, Magdó, Borza, Porzsolt, Zárug, Gocsmán, Bács, Balló, Bencze, Bocz, Para, Dancs, Koncza, Tamó és Toma, Váncsa, Márkus, Bacsó, Bucs, Butyka, Bajkó, Berbek, Csorja, Falka, Gócz, Kendi, Boka, Kolcza stb. tulnyomó nagyrészben jó magyar neveket, melyek közt egy pár német eredetű is van; de egyáltalán nem bizonyitanak a mai székelyek és még kevésbé a régi székelyek román eredete mellett. Mert azok a nevek a székelységtől nyugatra eső többi magyarságnál is előfordulnak..." (EmlSzM., p. 643, Siculus). Desigur că unele din atare nume proprii (semnalate de Opreanu) sînt unguresți *(Bálint* < Valentinus, *Tamó, Kendi* < *Kend* etc. [cf. S. Pașca, DR, 1931, p. 447], deci nu trebuiau amintite: omise din tabelul nostru de mai sus, p. 164—169): dar majoritatea exemplelor invocate de „Siculus" sînt evident românești ori slavo-române, nu pot fi deloc prin însăși etimologia și condițiile de ivire în Transilvania „bune nume unguresți" *(Berbek* latin-romanic, *Bukur* autohton-preroman românesc exclusiv, *Falka*, *Vancsa* slavo-român ș.a.). Dealtfel, chiar unguresți să fie unele citate de Opreanu, ele erau purtate de români care se maghiarizaseră cu nume cu tot.

[49] Cf. RoumTr., p. 51.

Armenii și antroponomia lor. Este sigur în al doilea rînd că unele antroponime românești au fost aduse în comunitatea ungarofonă și de alte grupe etnice, cum sînt (maî aleș în zona Gheorgheni și la Gherla, dar și în restul Transilvaniei, chiar în Ungaria) cele aduse de către *a r m e n i* care le-au acceptat în perioada zăbovirii lor prin Moldova : de aici au trecut cu ele în Transilvania (la a. 1672), iar după stabilirea unui grup important la Gheorgheni s-au întins sporadic în toată Secuimea maghiarizîndu-se în cea mai mare parte. După două veacuri de simbioză cu ungurii, în cadrul societății urbane și a statului maghiar, ei arătau o puternică înclinare spre a deveni unguri prin limbă, religie catolică, școli, administrație etc.; armenii în Transilvania și Ungaria s-au atașat mai mult și puternic decît oricare alta dintre numeroasele „nationes" de ungurime, considerîndu-se de timpuriu ca aparținînd națiunii maghiare (una din cele trei națiuni constituționale în Transilvania, supra, p. 42): ca grupă imigrată de cîteva mii de „hospites" aciuați prin cîteva orașe, armenii (iscusiți oameni de afaceri, foarte descurcăreți în relațiile cu localnicii și cu stăpînirea) nu puteau avea pretenția și putința de a formà o „națiune" legală ; încît fără aderarea și atașarea la una din națiunile privilegiate, ei s-ar fi aflat în chip firesc și necesar în afara legilor țării[50], cum s-au pomenit băștinașii români începînd din veacul al XVI-lea. Cu toată cultivarea intensă a tradițiilor și istoriei naționale, a limbii armenești și a conștiinței etnice (mai ales la Gherla „Armenopolis", Gheorgheni și Dumbrăveni)[51], deznaționalizarea (maghiarizarea) armenilor în Ungaria înainte de a. 1918 a fost foarte intensă, pînă aproape de totală dispariție, în Transilvania; procesul se desfășură în spiritul directivelor venite din Budapesta : ministrul Kemény G., în alocuțiunea către preoții și profesorii armeni a rostit aceste cuvinte adevărate : „armeanul este mai ungur decît

[50] *Armenia*, II, 1888, p. 122.

[51] Despre armenii din Transilvania și Ungaria, publicația principală „armenologică" în limba ungurească este excelenta *ARMENIA*. Magyar-örmény havi szemle [Revistă lunară ungaro-armenească]. Felelős szerkesztők és kiadó tulajdonosok Govrig Gergely [numai la vol. I] és Szongott Kristoff, Szamosujvár (Gherla), I, 1887—XXI, 1907, XXII, 1913, ca și diverse lucrări monografice ale aceluiași eminent profesor, erudit, publicist și activist armenolog gherlan S z o n g o t t Kr. (1843—1907 ; despre el : *Armenia*, XXI, p. 33—36), *A magyarhoni örmény családok genealogiája* [Genealogia familiilor armenești din Ungaria], 1898 (în *Armenia*, XI—XII) ; *A Korbuly-család. Családtörténelmi tanulmány* [Familia Corbul. Studiu de istorie familială], 1906 (*Armenia*, XX—XXI) : *Szamosujvár, a magyar-örmény metropolisz írásban és képekben* [Gherla, metropola ungaro-armenească, în text și imagini], Gherla, 1893, 280 p. *Szolnok-Doboka vármegye monographiája* (Tagányi K., Réthy L., Kádár J.), Deés (Dej), VI 1903, p. 141—199 despre armenii gherleni. V. Mestugean, *Istoria armenilor*, I—II, 1923 și N. Iorga, *Armenii și românii. O paralelă istorică*, în MemIst., II, XXXVI, 1 (citate în *File de Istorie*, Bistrița, II, 1972, p. 117—126 în legătură cu expulzarea armenilor din Bistrița la 1712).

ungurul (az örmény magyarabb — a magyarnál)", sau cel puțin la egal, cum considera un alt grof-ministru Teleki S.: „eu iubesc neamul armenilor căci el este maghiar din inimă și din suflet (szeretem az örmény nemzetet, mert szívvel — lélekkel magyar)" [52]. Asemenea lozinci-formule nu erau vorbe goale: din 12 000 armeni în Transilvania și Ungaria la a. 1846, mai rămîneau în 1880 abia 3 320 (*Armenia*, I, p. 154 „prin deznaționalizarea — elnemzetlenesedése", care nu s-a oprit la a. 1880). Aici armenii, venind din Moldova [53], purtau antroponime de mai multe feluri: „naționale"-armenești (mai ales gentilicii terminate în elementul -(*i*)*an*: *Hohanesian*, *Nuridsan*, *Vartanian* etc.), turcești (*Izmael*, *Murad-in* ș.a.) și asiatice în sens mai larg, dar și rusești, românești [54], pe care le-au primit în Moldova, ca apelative pentru ocupații, porecle ironice ș.a.: *Belciug*, *Brendzar*, *Budzat*, *Csobotar*, Czaran, *Dajbukat*, *Estegar* (*Stegaru*, traducere din arm.), *Kapdebo*, *Korbuly* [55], *Kovrig* (Govrik), *Moldovan*, *Patruban*(y), *Plac(s)intar*, *Roska*, *Szava* (MgyOrCs., X, p. 922), *Vakár*, *Verzár* (der. *Verzereskul* Oxendius, șef bisericesc-politic al armenilor ardeleni la sfîrșitul veacului al XVII-lea) etc. [56], — nume a căror „etimologie" românească e străvezie, demult recunoscută. Asemenea nume de persoane armenii le-au cărat în toată Transilvania, ca și mai la vest, pînă la Budapesta și mai departe [57]. Antroponimia bogată și variată a armenilor Transilvaniei și din România ar merită un studiu mai atent și aprofundat (decît s-a făcut acum 8 decenii) cu deosebire în ciclul relațiilor lingvistice și onomatologice românoarmeano-maghiare.

---

[52] Szongott, *Szamosujvár, a magyar-örmény metrop.*, p. 204: *Armenia*, II, p. 60.

[53] Merza G., *Az örmény betelepülés története Magyarországon* [Istoria imigrării armenești în Ungaria], în *Armenia*, XXII, 1913, p. 5–11.

[54] Cf. *Armenia*, IV, 1890, p. 133 (L. Réthy).

[55] Numele *Korbuly* din rom. *Corbul* [Szongott, asemenea unui poet sau istoriograf aulic, se gîndea la ... Domitius *Corbulo* din veacul I e.n. !] (cf. Rom., IX–XIV, p. 252–255) a fost schimbat de unele ramuri ale marii familii armenești prin traducere în ungurește: *Hollósy* (un fel de „Corbeanu" sau „Corbescu"), echivalent semantic în derivatul din *holló* „corb"; cel mai important *Hollósy* (fost Korbuly) era marele pictor Simion Hollósy (1857–1918), șeful școlii de pictură la Baia Mare.

[56] Despre antroponimia armenilor, cf. în special repertoriul de „nume gentilice (de familie) din Ungaria", în *Armenia*, XI, 1897, p. 240–253, 268–282, 307–3117, 331–350, 366–382, XII, 1898, p. 16–28, 48–60, 79–92, 111–125, 141–158, 173–189, 204–221, 238–239; p. 240–252 prenumele, 273–286 gruparea gentiliciilor după obîrșia etno-lingvistică, p. 280 familii cu nume românești (de K. Szongott).

[57] De ex. familii mai de seamă armenești în Budapesta: *Armenia*, VI, p. 289.

Antroponime românești la populația maghiară (maghiarofonă) au fost vehiculate și de unii *r o m i* care s-au maghiarizat începînd încă din veacul al XVII-lea, dacă nu chiar mai înainte [58].

Repertoriul de mai sus (p. 229—233) poate servì numai ca exemplificare, o specie de „eșantioane"; el urmează și va trebui să fie rectificat și amplificat cu materiale din surse multilaterale de informare, din t o a t e localitățile secuiești unde nu se mai vorbește limba română de către localnici indigeni, dar unde se constată antroponime (maghiarizate în terminație și grafie-fonetică, deci ușor de recunoscut), ori persoane cu nume românești ce au ca limbă maternă maghiara, resp. se știe că „au fost olahi (români)". Asemenea nume gentilicii (de familie) s-au păstrat și se mai întîlnesc pînă în ultima vreme mai ales în mediul r u r a l din Ținutul secuiesc și secuizat, căci la orașe ele se schimbă ceva mai ușor și rapid cu nume unguresti, voluntar, individual, sau organizat și forțat (infra, p. 241); dar sînt numeroși intelectuali „secui" (medici, advocați, preoți, profesori, ofițeri, funcționari etc., supra, p. 213—214) cu antroponime românești, ieșiți mai demult direct din mediul rural. Peste tot, ele sînt purtate — cum s-a spus și este foarte simplu, evident — de către elementele etnice care și-au abandonat idiomul strămoșesc (în sate azi aproape curat unguresti, vorbind numai maghiara, ori la orașe), ca și foarte mulți confesiunea răsăriteană, păstrînd însă pe alocuri amintirea și conștiința (chiar vagă, o simplă tradiție ori „ecou" cam îndepărtat) despre obîrșia lor românească; pentru indicarea ori inducerea ei, principalul (uneori singurul) element documentar este antroponimul gentilic, chiar dacă apare maghiarizat ca fonetism, izolat și fără altă semnificație practică decît aceea de simplă „fosilă" social-lingvistică.

Vechimea numelor slavo-române. Precum s-a relevat, antroponimele românești (multe din ele de factură și cu etimologie slavonă) din Secuime și la secuizați sînt în general nume vechi, de aspect arhaic (fie de esență religioasă-calendaristică: *Iakob*, *Ioan*, *Matei*, *Ștefan*, *Blaga*, *Bogdán*, *Drăgan*, Moga, *Nyáguly*, *Oprea*, *Ráduly*, *Vojna*, sau formațiuni românești, *Moldován*, *Recsán*, *Remetean*, ori (direct din) apelative românești: *Albuj*, *Bukur* — *Bokor*, *Kránga*, *Lunguj*, *Lupuj*, *Negra*, *Urszuj* ș.a.); chiar și „ethnicon"-ul dat și utilizat de străini pentru români *Oláh* (Valah, Vlachos), care inițial a fost aplicat numai pentru români („romanici", care vorbeau latina provincială). În afară de rare cazuri ce sînt adesea relevate în docu-

[58] De ex. o grupă din veacul al XVIII-lea, în Gheorgheni, la a. 1773, țigani „Cserelö alias Pali *Todor*, *Lupuj* Minka, *Lupuj* Minkáné fia, *Besán* János fia Simon, Todor, István és Karácson", ErdMest., p. 8; „zingari jobbagiones" la Simonești (Cluc) *Kolia* Gyuri, Minya, *Raduj*, *Nyiszlor* Czompo etc., ErdMest., p. 28 ș.a.

mente, de imigrați din Făgăraș, ori din alte zone ale Transilvaniei, Moldova, Țara Românească, majoritatea covîrșitoare a numelor indică o populație rustică l o c a l n i c ă, indigenă, adică în primul rînd o parte dintre românii ce locuiau în tot cuprinsul Transilvaniei, iar în Secuime „amestecați cu secuii" (supra, p. 38—39 etc.). În unele zone de colonizare maghiară, secuiască ori săsească, ei au fost strîmtorați, supuși, deposedați și în parte asimilați, — proces care s-a desfășurat mai intens în teritoriul ocupat de secui la marginea estică a Transilvaniei și mai ales în fostul județ Odorheiu, în nordul și vestul jud. Treiscaune (Covasna), în sudul Ciucului (Harghita), dar și în valea Nirajului — Tîrnava Mică. La populația băștinașă românofonă din „Terra Siculorum" s-au adăugat, în chip firesc (ca peste tot, în orice zonă etnică) și unele elemente izolate sau chiar grupuri de imigrați, atestați în documente cu mențiuni precise ori cu antroponime tipice, încă din veacul al XVII-lea, mai numeroși prin veacurile XVIII—XIX-lea, veniți din alte teritorii ale Transilvaniei ori din Moldova și din Muntenia. Acești imigrați erau desigur o minoritate disparentă față de masele rustice românofone între care se stabiliseră secuii prin veacurile XII—XIII.

Prezența străveche și caracterul indigen al populației românești în Secuime (acei *Blacki* menționați de Simon din Keza, supra, p. 45); „molti Valachi" în veacul al XVI-lea, supra, p. 47, atestați în numeroase documente variate, supra, passim; „românii din interior (belföldiek)" a fost relevată și subliniată în repetate rînduri de către cercetătorii români; din observarea materialului antroponimic și a altor factori documentari, geograful S. Opreanu a stabilit cîteva concluzii ce se impun a fi repetate la sfîrșitul prezentului capitol; astfel, LucrGeogr., III, p. 103, 112: „răspîndirea extraordinar de intensă a numelor românești în toate satele Ținutului secuilor este o dovadă a numărului mare de români ce s-au secuizat în acest ținut"; p. 113: „cercetarea numelor românești din Ținutul secuilor nu sprijină nici afirmația altei și mai numeroase grupe de istorici unguri care nu neagă că s-au secuizat românii de aici, dar spun că s-au secuizat din pricină au fost aduși cîte unul de nobilimea ce a pus prin veacul al XVI-lea piciorul și în Ținutul secuilor și care avea nevoie de iobagi ca să le muncească pămînturile. Cercetînd însă numele înșirate mai sus, se constată între ele nu numai o asemănare mare, ci faptul că cele mai multe se repetă în majoritatea cazurilor, dovedind obîrșia comună a purtătorilor. Își poate închipui cineva că nobilii veniți aici ca proprietari din diferite părți ale Ardealului și Ungariei să-și fi adus iobagi din anumite familii? Nu, aceasta este numai o poveste desmințită de atîtea ori. Identitatea numelor dimpotrivă ne indică și ea originea comună foarte veche aci în jurul

munților Archita; numai așa se explică întinderea cam acelorași nume pe întreg ținutul secuilor. Vor fi adus nobilii fără îndoială și iobagi, alții vor fi venit, ei de bună voie; majoritatea românilor a fost însă aici înainte de venirea nobililor și chiar a secuilor prin aceste părți. O dovedesc și uumele slave vechi ai căror păstrători în majoritatea cazurilor sînt pînă azi de religie românească și aci"; Opreanu, *Die Szekler*, p. 92–102; H. Wachner, Lucr Geogr., III, p. 310: „românii cu sentiment național, cari vorbesc românește, s-au stabilit, în mare parte, numai în timpul din urmă, pe cînd populația română autohtonă a Ciucului a adoptat limba secuiască, rămînînd însă credincioasă confesiunii orientale"; GlasR., 1936, nr 184, 10 IV, p. 4: „românii ocupau toate colțurile ținutului secuiesc, lucru de neconceput în ipoteza falsă a unei imigrații tîrzii" etc. Asemenea concluzii logice, bazate pe criteriile istoriografice și antropo-geografice rămîn mereu valabile, confirmate deplin de materialul documentar ceva mai amplu și variat scos în relief de paginile noastre precedente.

Schimbarea antroponimelor. Vremea și împrejurările în care au fost „împrumutate" masiv antroponimele românești (de fapt, pur și simplu: păstrate, perpetuate la aceleași ginți, familii și comunități rurale, maghiarizate superficial, ca fonetism, dintr-o generație în alta) în Secuime sînt cele schițate mai sus în linii generale; iar materialul antroponimic de tip românesc („româno-siculic") apare de o bogăție impresionantă, în forme variate, dar compact și mai tipic chiar decît în alte zone ale Transilvaniei, prin cîteva elemente. În veacul al XVIII-lea și chiar în al XIX-lea, antroponimele românești la românii-secui erau desigur mult mai numeroase decît sînt cele curente azi în Secuime; se poate spune că atunci (adică înainte de începutul deznaționalizării masive) stocul lor inițial era în linii generale aproape intact, fiind, natural, în realitate identic ca elemente constitutive cu antroponimia populației românești din alte zone intracarpatice; ele au început să scadă masiv prin abandonare-schimbare, înlocuite cu nume ungurești (cf. supra, p. 208–216), după niște formule simple, expeditive, practicate de multă vreme ce pot fi sesizate documentar încă din veacul al XV-lea (Ioannes Kenesius dictus Magyar; supra, p. 217), al XVI-lea, de ex. ostașul ardelean din armata lui Ștefan Báthory în Polonia (a. 1586) Dragicz *Morár* este numit și Dragits *Molnár* (RatCBáth., p. 59 și 113), deci paralel (ori succesiv) întrebuința gentiliciu românesc (*Moraru*) și traducerea ungurească (*Molnár*); la 1635 *Boda* (Bodea?) devine *Nagy* Balázs etc. (supra, p. 221); în sec. XVIII-lea: Paulus *Kiss* alias *Oláh* (deci un „fost valah" poate cu numele *Micu*, tradus în ungurește Kiss), Eliasz *Szöts* alias *Sorban* (DocMur., p. 14, 26) ș.a. În același timp

(sec. XVI—XVII) apar în toată Secuimea români cu antroponime u n g u r e ş t i (ex. a. 1614 *Szőcs* Opra, GenF., XI, p. 96; *Nagy* Sztojka, supra, p. 220; *Csikos* István, *Hosszu* István olá, GenF., XI, p. 50; alte exemple supra, p. 218—224 etc.), care erau puse (adică: impuse) din primele zile de mediul social şi de autorităţile ungaro-siculice, la fel ca în alte zone (infra, p. 129—131); iar românii cu gentilicii pregnant ungureşti, din sec. XVI—XX-lea, în Secuime erau apariţii curente, banale, în f i e c a r e localitate; liste din veacul al XVIII-lea în scaunul Mureş (Mureş — Niraj — Tîrnava Mică) în DocMur., p. 8—55, din care cel mai semnificativ este satul în majoritate românesc V a l e a (fost Iobăgeni — Jobbágyfalva), unde la a. 1789 „conscriptico patrum familias dis unitorum" a înregistrat 26 familii, din care 17 cu nume ungureşti (Csizmadia 2, Pap, Gergely 3, Zoltán, Pakulár 2, László 2, Molnár 2, Puskás, Orosz, Illyés, Kintses); numai 9 cu nume de tip românesc (Bats, Moldovan, Netsi, Molduvan, Many, Rusz, Isztratya, Stratya, Cirtea), DocMur., p. 31 (supra, p. 129—130). În chip firesc, aceste nume apar în toate păturile sociale: numeroşi intelectuali şi clerici au gentilicii de formă ungurească: preoţii Elias *Várhegyi* la Sîntandrei (Şemat., 1835, p. 55), Moise *Nyerges* la Bozed (ibid., 56), Georgius *László* la Sîngeorgiu de Mureş (58), Georgius *Ládasi* la Tofăleni (60), Ioan *Solnai* la Turia (155), Petrus *Szabadi* la Poian (158), Georgius *Farkas* la Frumoasa (154), Ioan *Timar* la Iobăgeni (Şemat., 1846, 176), Georgius *Görög* (ibid.), Mihail *Csiki* la Aita Mare (177) ş.a.m.d.

Cu trecerea anilor şi a generaţiilor, gentiliciile ungureşti devin mereu mai numeroase, la unele grupe de secuizaţi, fiind în majoritate faţă de cele româneşti, în veacurile XIX—XX, de ex. la Sîntandrei (supra, p. 75) sau în Şardul Nirajului, unde o conscripţiune din a. 1907 inregistra: *Antal*, *Balind*, *Cismadia* (9 ex.), *Lucaciu* (6), *Molnar* (4), *Magos* (6), *Maior* (3), *Pastor*, *Simon* (4), *Szentgyörgyi* etc., care erau la fel români ca acei cu antroponime româneşti, în „minoritate" (*Baciu*, *Cornea* (2), *Cioloca*, *Iacob* (9), *Moga*, *Moldovan*, *Nistor*, *Lupa* — Farcaş, *Stroia* (2), *Suciu*, *Tolan* din aceeaşi comunitate, infra, p. 249). După aceste cîteva „eşantioane", se poate afirma fără de riscul erorii sau exagerării că în majoritatea ei populaţia românească (romănofonă şi de confesiune orientală) în Secuime (secuizată pînă la urmă integral sau în majoritate) purtă în cele mai multe localităţi antroponime (gentilicii) u n g u r e ş t i, pe care le avea dintru-nceput, adică din perioada cînd (prin veacurile XV—XVI) s-a generalizat în Transilvania antroponimic *praenomen* („nume de botez", individual) + *gentiliciu* („de familie", ereditar) şi cînd românilor li s-au pus şi impus foarte multe nume ungureşti (infra, Anexa I), iar între acestea cel mai frecvent era în Secuime şi în alte zone chiar etnonimul dat de străini (slavi, maghiari, germani etc.) în forma

fonetică ungurească *Oláh* (Valah). Astfel, în Secuime sînt de multă vreme apariții curente românii cu gentilicii ungurești; se puteau și se mai pot cită multe sute și mii de atare cazuri (ca acel din Sîngeorgiu de Mureș „Csiki György marosszentgyörgyi lakos oláh nemzetiségű ember" (Székelység, Tg. Mureș, V, 1902, nr 101, 2 V). Atare „mutație antroponimică" este alt factor important care a făcut ca în ansamblu să apară între secui atît de „puțini" români, care dispăreau aproape total după ce nu se mai declarau români și nu mai purtau antroponime de acest tip, nici confesiunea românească nu o mai cunoșteau, — acoperiți de trei „etichete": limba maghiară, numele personale ungurești și religia (romano-catolică, calvină-reformată, unitariană). Cu atare stigmate profunde, mai greu ar fi putut (după 2—3 generații sau veacuri) foștii români să-și cunoască și recunoască adevărata lor obîrșie.

Incepînd din veacul al XIX-lea, acțiunea de înlocuire a numelor gentilicii se face sistematic, organizată legal cu acte, după un mecanism simplu și expeditiv: în registre matricole bisericești sau civile, în cancelarii servite de funcționari energici, dibaci, cam lipsiți de scrupule zeloși în „a-și face datoria" față de stat, asemenea „ajustări" sau falsuri se execută pe largă scară, în slujba planurilor imperialiste de a realiza ideea politică a „marei națiuni unitare" în cadrul monarhiei habsburgice austro-ungare. După cum deznaționalizarea s-a desfășurat în fiecare localitate (sat, oraș), la fel și schimbarea (maghiarizarea) antroponimelor. Cazurile în grupe sau individual (imensa lor majoritate fiind ignorate în bibliografie) sînt atît de multe, încît ar fi cu neputință și chiar inutil a încercà să le cităm din toate zonele Secuimii și ale Transilvaniei; să fie suficient a menționà (cf. supra, nota 44, p. 227, infra, p. 243) unele exemple mai pregnante și semnificative din cîteva puncte ale Secuimii: la I l i e n i (jud. Covasna) numeroși români *Farkas* János, *Balázs*, *Körözs* etc. (A. Paul, *op. cit.*, p. 234); la B i c s a d: Schiopul >*Sánta*, Suciu > >*Szöcs*, Dogaru >*Kádár* etc.; la M i c f a l ă u (supra, nota 44); V a l e a (Iobăgeni, supra, p. 129 etc.), S î n g e o r g i u l de Pădure: Căliman >*Kelemen*, Grădinaru >*Kertész*, Pop >*Papp*, Roșca > >*Piroska*, Olaru >*Fazekas*, Vizitiu >*Kocsis*, Dumitru >*Demeter*, Albu >*Fehérváry*, Savu >*Szávuly* ș.a.m.d. (inform. V. Găinaru); la fel în toate satele Secuimii unde se întîlnesc antroponime ungurești, majoritatea „moștenite" din veacurile XVII—XVIII. Unele schimbări de nume gentilicii puteau să îmbrace o haină spectaculară și publicistică, potrivit cu însemnătatea socială a personajelor respective; astfel, primarul satului Petriceni (vechi Peselnek, numit apoi Kézdikővár, jud. Covasna) *Opra* Pál (Paul Oprea), care în a. 1882, împreună cu fiul Albert și cu *Opra* Ferenc adoptă numele

de autentică sonoritate maghiară „Eperjesi" [59], care prin aspectul fonetic al grupei inițiale *Eper-* aduce puțin cu *Oprea*; înzestrat cu noul gentiliciu el pleacă în anul următor la băile Borsec, unde în „lumea bună", cu aristocrația și burghezia Ungariei, figurează ca „Eperjesi Pál, primar comunal în Peselnek" [60], adică metamorfozat sub aspect antroponimic în secui-sadea, ca mulți alții. Familia avocatului *Zágoni* din orașul Sfîntu Gheorghe se numise *Albu* (atestat în Zagon, jud. Covasna, de ex. supra, p. 221), maghiarizată și trecută la reformați în a. 1890, cînd Moise *Albu* s-a prefăcut „Zágoni" [61], fiind evident o familie de români (cu nume gentiliciu frecvent în Secuime), din satul fruntaș Zagon, în majoritate românesc. Locotenentul de jandarmi din aceeași localitate, Paul Albu, spre a putea să-și păstreze „noblețea ungurească și cognomenul (supranumele) Zágoni", obține în a. 1902 aprobarea de a-și schimba gentiliciul în „Zágoni" [62]. La Sărățeni (jud. Mureș; supra, p. 131) „Ioan Chirilă din familia fruntașă, bogată și cu vază în sat, avea un fiu căpitan (astăzi [în a. 1935] colonel pensionar la Budapesta) din armata ungurească, cu numele Váradi Albert (un frate al său Váradi János [— Ioan Chirilă] trăia în Sărățeni) și care de cîte ori venea acasă în sat își sfătuia stăruitor părinții să treacă la reformați și să-și schimbe numele de familie; lucru ce cu greu i-a reușit făcînd și din tatăl său Ioan Chirilă un Váradi

---

[59] „*Névváltoztatás.* A belügyi miniszterium megengedte, hogy peselneki lakó Opra Pál községi bió a maga és fia Albert, valamint szintén peselneki lakos Opra Ferencz vezeték nevét « Eperjesi » re változtassa", SzF. 1882, nr 107, p. 3.

[60] SzF., 1883, nr 63, din 9 VIII, p. 3 „fürdővendégek névjegyzéke. Borszék, ... Eperjesi Pál községi biró, Peselnek". Cine citea nr 63. din a. 1883, fără să fi observat nr 107 din 1882 al gazetei secuiești (SzF.), nu putea să-i treacă prin minte că vilegiaturistul din august 1883 cu pregnant nume unguresc „Eperjesi Pál" era chiar fostul român Paul Opr(e)a din anul precedent. Inițiativa lui Opr(e)a din Petriceni (Peselnek) era firească și se pare chiar necesară: un reprezentant al puterii de stat în regimul feudal austro-unguresc nu era de dorit să poarte nume valahic, neagreat de forurile superioare în mediul vremii: dar exemplul lui Paul Oprea (fără să fie izolat) nu a fost urmat de ceilalți omonimi, căci în sat rămîn foarte mulți *Opra*, ca și *Bokor* (Bucur) etc., la fel ca primari cu nume românești în alte sate secuiești (de ex. în valea Nirajului: *Muntyán* Todor, *Opra* György, *Sztojka* Mihály etc., Székelység, 1903, nr 44, 24 II). Energicul primar româno-secui „Opra — Eperjesi" nu s-a mulțumit cu schimbarea gentiliciului său și al familiei, ci a cerut insistent (refuzat la început, în a. 1883) și a obținut (ulterior) schimbarea numelui slav al satului pe care-l gospodărea *Peselnek* (cu rezonanță neagreabilă în ungurește, ca un verb de pers. III plur. prezent) în *Kézdikövár* (Székely Nép, 1907, nr 116) „Cetatea de piatră (la) Kézdi", după care s-a modelat rom. *Petriceni*.

[61] Ordinul Minist. Interne, Budapesta, nr 16435; cf. *Oituzul*, 1936, nr 46,29 XI, p. 2.

[62] GenF., I, p. 15 „*névváltoztatás*: . . . 1902 okt. 29-én zágoni Albu Pál csendőr főhadnagy, hogy magyar nemessége és a « zágoni » előnév épségben tartása mellett, család nevét « Zágony »-ra átváltoztathassa", adică în primul rînd (la fel ca Paul Oprea > Eperjesi din Petriceni și toți ceilalți) spre a scăpa de stigmatul originii naționale românești, gentiliciul *Albu*, care-i era incomod, un „impediment" în avansarea prin treptele aparatului birocratic-militar austro-unguresc.

János; dar un frate al acestui neofit, Lazăr, a refuzat consecvent să-și schimbe numele românesc și a murit la 80 de ani cu același nume: *Kirilla Lazar* [epitaful lui: supra, p. 132]" (GlasR., 1935, nr 151, p. 3, inform. paroh I. Gergeli) ș.a.

Cel mai simplu și frecvent sistem era (cu deosebire în condițiile bilingvismului româno-maghiar curent peste tot în Secuime pînă spre sfîrșitul veacului al XIX-lea) „traducerea" numelui gentilic prin corespondentul lexical maghiar: *Albu* devine „Fehér", *Așchie* > „Forgács" (unul din cazuri în Zăbala, jud. Covasna: ȚinS., 1937, nr 15, 11 IV, p. 3; 1938, nr 50, 6 IX, p. 3), *Dogaru* > „Kádár", *Dragu* > „Kedves", *Flor(e)a* > „Virág", *Lupu* > „Farkas", *Micu* > „Kicsi" (frecvent de ex. în Bicsad, Cernatu, jud. Covasna etc.), *Verzea* > „Zöld" ș.a.m.d. Maghiarizarea era uneori pur formală și superficială, prin etimologie populară (cf. *Bucur* > *Bokor*, supra, p. 218), ori cazuri umoristice, dar spirituale, ca acele citate de Sándor I.: *Lăpăduș* devine „Lepedős", *Iosiv* > „Jószivű" [63]. De foarte multe ori era confecționat un nume n o u, ca de ex. după tipul „demotikon" adoptat în chip ingenios de către fiul lui Ioan Chirilă (Kirilla) citat mai sus din Sărățeni (Sóvárad), devenit la Budapesta în armata ungurească sau chiar la plecarea din satul natal: *Váradi* Albert [mai corect și deplin ar fi fost de fapt „Sóváradi"]; Albu din Zagon se face *Zágoni*, altul eminent botanist originar din Ungheni, sat românesc la confluența Nirajului (ung. Nyárád) cu Mureșul, devine mai tîrziu la Cluj-Napoca Erasmus I. *Nyárádi* (+1966); *Blaga* Iosif din Sărățeni devine la Cluj prin a. 1940 *Balázs* József (om de serviciu) etc.

Alte nume gentilicii românești (distonante și destul de incomode pentru neofiți) se înlocuiesc pur și simplu cu nume luate la bună întîmplare, după imaginație ori cu vreo intenție, ca amintitul *Opr(e)a* > *Eperjesi*; un *Pascu* din Sărățeni devenit deodată ... „Magyari", — soluție ce evocă pe numeroșii „Romanus" în Imperiul roman zis tîrziu, evident provinciali sau „barbari", neromani, recent romanizați, voind să-și mascheze obîrșia și să-și marcheze noua calitate civilă-juridică prin însuși numele întregului „popor roman"; românul Pascu din Sóvárad — Sărățeni, cînd a făcut cotitura formală decisivă în existența sa și a familiei, a îmbrăcat haina unui gentiliciu care să exprime cît mai fidel și net noua sa apartenență național-etnică prin etnonimul comunității politice dominante („marea națiune politică unitară", pe care și-o imagină probabil și el — la fel ca mulți

---

[63] SzHUt., I, p. 96 „furcsán forgal el a köznép, sok kivált idegen neveket, úgy hogy abból sokszor a legnevetségesebb értelmeket szá maznak: p.o. egy *Lepedus* nevy oláh molnár Arkoson [Arcuș, jud. Covasna] közönségesen Lepedősnek hivnak; *Josiv* Gyurkát Karácsonfalván [Crăciunești, jud. Harghita — Odorheiu] Jószivű Gyurkának ...".

utopiști la Budapesta, Grünwald B., Apponyi A., Lengyel Z. etc. — ca ceva etern și exclusiv în spațiul intracarpatic) unde se integra spre a se pierde fără urmă pentru totdeauna cu întreg neamul său „valahic".

Apar suficiente aceste exemplificări, puține (dintr-un material documentar imens) dar utile spre a scoate în relief (dacă mai este util și necesar) importanța elementelor o n o m a s t i c e (în primul rînd antroponime, inclusiv porecle, supranume, chiar și nume de animale) ca probe lingvistice de cea mai mare valoare, în completarea lexicului comun (cuvintele uzuale); numele proprii reprezintă deopotrivă documente social-istorice de prim rang, fiind uneori singurele materiale informative disponibile în cercetările asupra obîrșiei sociale și etno-lingvistice a populației[64]. În consecință, numele proprii trebuie (cum s-a spus) să fie adunate din toate sectoarele și epocile, spre a fi studiate, interpretate ca atare, cu maximum de acribie și imparțialitate pe ansamblul unui teritoriu. Asupra faptului că este utilă și necesară studierea materialului onomatologic de factură românească la populația maghiarofonă, mai ales la secui, s-a atras atenția de către erudiții ardeleni chiar și în a. 1959 (StUn., 1959, 2, p. 29—41); dar pînă acum (după cele cîteva exemple citate din „Vadrozsák" de Edelspacher urmat de Hunfalvy, supra, p. 224) totul a rămas un simplu „pium desiderium", căci se vede că nu s-a publicat nimic în această privință (nici măcar citarea parțială ori semnalarea materialelor adunate de Opreanu, Chindea, Popa-Lisseanu, Iorga, Dumitrașcu, Râmneanțu ș.a.); iar unii istoriografi (ca Tóth Z., care propunea judicios cercetări „obiective, fără polemică", supra, p. 119, cu ... „metodele cele mai moderne") le treceau complet sub tăcere, ca pe un material foarte incomod pentru teza despre eventuala „puritate rasială" a populației maghiarofone din Secuime; deci: deoparte se enunțau principii frumoase, corecte, folositoare ca datoria de a se supune unui s t u d i u antroponimia Secuimii, iar de alta nu se făcea n i m i c concret, păstrîndu-se în continuare tăcerea discretă cea mai ermetică. S-ar părea că, pentru această grupă de cercetători, era suficientă concluzia lui P. Hunfalvy despre cele „15 nume gentilicii românești la secui".

Nume de a n i m a l e[65] la țăranii și păstorii unguri (secui), în afară de cele semnalate în liste din „Trandafirii sălbateci" (supra, p. 224—225), se află adunate de ex. în PásztNy., p. 359—385, 462,

[64] Un exemplu din cele mai concludente în acest sens este identificarea unui lot de peste 100 români (majoritatea iobagi) în armata și la curtea lui Ștefan Báthory (1576—1586), în Polonia, după N. Iorga (RevIst., VII, 1921, p. 10—12), de către istoricul-slavist clujean M. P. Dan (supra, p. 218), aproape exclusiv pe baza antroponimelor.

[65] St. Pașca, *op. cit.* [supra, p. 207]; A. Stan, *O problemă de onomastică: numele proprii de animale*, în CercLg., VII, 1962, p. 335—340.

490, 522—523 etc. (cîteva reluate și scoase în relief, CercLg., V, p. 129); HrmSzOkl., p. 176—180 *Murga*, *Bortsa*, *Burungosz*, *Mokány*; din zona Arieșului de jos (jud. Cluj), semnalează nume de animale ca *Dotyica*, *Zsoján*, *Balán*, *Muszka*, *Szava*, *Mundra* etc., la populația maghiară (secuiască), Jankó J., *Torda*, *Aranyosszék*, *Torockó magyar (székely) népe* [Populația maghiară (secuiască) din Turda, scaunul Arieșului, Remetea], Budapest, 1893, p. 284—285.

În compartimentul onomatologiei din Transilvania rămîne foarte mult de făcut în viitorul apropiat. Despre a n t r o p o n i m e u n g u r e ș t i la români, cf. Anexa I.

ANEXE

INTERFERENȚE ÎNTRE LIMBA ROMÂNĂ ȘI LIMBA MAGHIARĂ

Pentru a înțelege toate aspectele raporturilor social-economice și culturale româno-maghiare în spațiul carpato-dunărean, este necesar să fie avut în vedere permanent caracterul lor de reciprocitate, adică de influențe bilaterale atît în onomastică (antroponimie, toponimie), cît și în limba curentă actuală sau din evul mediu, cunoscută prin abundente informații documentare ce îmbrățișează o perioadă istorică de vreo cinci veacuri. Vom începe deci cu antroponimele, material ce a format cea mai mare parte a documentării din cercetarea istorică-onomatologică prezentă.

I

Numele de persoane ungurești[1] la români (populația românofonă în sensul cel mai amplu al termenului) au fost și sînt — natural, ca și cuvintele comune, uzuale — mult mai numeroase în Transilvania și în Secuime, decît la sudul și estul Carpaților, în Moldova și Muntenia: asemenea antroponime se recunosc ușor după etimologia sau forma fonetică deosebită (ca intermediar unguresc, dacă era element eterogen). Înainte de a intra în analiza modului, formelor și etapelor în care antroponimele ungurești au pătruns încetățenindu-se la români, este util un tabel sumar al celor mai importante și mai răspîndite: *Andrașon-*, *Andrieș* (din András, Andrei), *Balint* (Valentinus), *Bălaș* (Blasius, Vlasic), *Biriș (Ghiriș*, Béres), *Birtolon* (Bertalan, Bartolomeu), *Boroș* („Vinariu, Vinulescu"), *Cadariu* (Kádár, „Dogaru"), *Chereche*ș (Kerekes, „Rotaru"), *Cheresteșiu* (Keresztes, „Cruceanu"), *Chertes* (Kertész, „Grădinaru"), *Chișiu* (Kiss, „Micu"), *Cordoș* (Kardoss, „gladiator"), *Covaciu* (Kovács, „Fieraru"), *Dămăcuș* (Domokos, Dominic), *Deac* (Deák, Diaconu), *Demeter* (Dimitrie), *Doboș (i)* („Toboșaru"), *Erdeli* (Ardeleanu), *Fărcaș* („Lupu"), *Fekete* (Negru, Negrea), *Fodor* (rus. Feodor), *Gabor* (Gabriel), *Gagyi* („Gageanu"), *Gergeli*(Gergely, Grigore), *Gomboș (iu)* („Nasturaru", Năsturel), *Hărăguș* (Haragos, „Supăraciosul"), *Ilieșiu* (Illyés, Elias, Ilie), *Indrea* (Endre, Andrei), *Lemeni* (Lemhényi, „Lemnianu"), *Lenghel* („Polonezul"), *Lucaciu* (Lukács, Lucas), *Maghiar*[2], *Mesaroșiu* („Măcelaru"), *Miclăuș* și *Micloș* (Miklós, Nicolae), *Mocioni*, *Molnar*(„Moraru")

[1] Despre antroponimia ungurească: supra, p. 252—261; D. Pais, *Die altungarischen Personennamen*, în UgJB., III 1923, p. 235—249; Benkö Loránd, *A régi magyar személynévadás* (Vechea antroponimie maghiară), Budapest, 1949, 24 p., in „Magyar Névkutatás Kézikönyve"; Culegere de comunicări și discuții la conferința de onomatologie ungurească: *Névtudományi vizsgálatok*. A magyar nyelvtudományi társaság névtudományi konferenciája, 1958, Pais D. közreműködésével szerkesztette Mikesy Sándor, Budapest, 1960, 211 p. (p. 93 sqq. személynevek napja — ziua antroponimelor).

[2] Cf. „Ioannes Kenesius dictus Magyar", sec. XV, supra, p. 239; un Magyar Simon preot român și eminent activist pe tărîm școlar, inspector general al școlilor de pe teritoriul episcopiei Oradea, în veacul al XVIII-lea (EmlMel., p. 84; L. Gáldi *Simeon Magyar, ein rumänischer Pionier der josephinischer Schulreform*, Budapest, 1941, citat în ActaMN., IV, 1967, p. 227).

Naghiu (Nagy, „Marele"), *Nemeș(iu* „Boeru: Nobilu"), *Oláh* („Valahu: Românu", supra, p. 57), ***Orban** (Orbeanu*, Orbán, Urbanus), ***Oros*** (Rusu), *Pal* (Pál, Paul), *Palcău* (Palkó), *Papfalvi, Pereni, Peter* (Petre), *Rațiu* (Rácz, „Rascianus: Sirbu"), ***Sabău*** (Szabó, „Croitoru"), ***Sabaduș*** (Szabados, „Libert(in)us"), *Sereni, Silaghi* (Szilágyi, „Sălăjanu"), ***Șandru*** (Sándor, Alexandru), *Șanta* („Schiopu"), ***Șipoș*** („Fluieraș"), *Șofalvy*[3] („Sărățeanu: Ocneanu"), ***Șuteu*** (Süttő), ***Szakalai*** („Săcăleanu"), *Tămaș* (Tamás, Thomas, Toma), *Teglaș* („Cărămidaru"), *Terec* (Török, „Turcu"), ***Tot*** (Tóth, Tăutu), *Vaida* (Vajda, Vodă, Voevod), *Vereș* („Roșu") etc. Este știut că „am avut și avem români adesea cu rol important în mișcarea culturală a românilor ardeleni cu nume unguresc (***Kerekes, Kis, Nagy, Szilágyi*** etc.), mai unguresc decît majoritatea maghiarilor, nu născuți, ci făcuți ce sînt cei mai gălăgioși, mai șoviniști"[4]. Foarte multe din ele erau date de aparatul birocratic-administrativ, cancelariile, notari, preoți unguri etc.: „după a 1895, cînd s-au introdus matricolele civile, ofițerii stării civile, în majoritatea, unguri puteau și au făcut sistematic maghiarizarea numelor românești": „... mai multe zeci de mii de români și alte naționalități s-au pomenit cu nume unguresc ..."[5].

Dar fenomenul aplicării de antroponime maghiare populației românești (mai ales celei de jos, iobăgimii și țărănimii dependente de feudalismul ardelean maghiar, ca și elementelor mic burgheze stabilite prin orașele Transilvaniei) era mai vechiu, constatat începînd din veacul al XVI-lea, curent în veacul al XVII-lea (supra, p. **214**; infra, p. 248)[6]; el se cere a fi reexaminat într-o perspectivă mai largă și în detalii, pentru a i se cunoaște mai bine geneza și mecanismul, — după ce în paginile precedente au fost văzute unele serii de materiale și aspecte ale fenomenului și s-a remarcat situația deosebită avută de românii s e c u i z a ț i, care nu mai vorbeau românește, chiar dacă se consideră ori mai știu că sînt (ori au fost) români, de confesiune orientală[7].

Din capul locului se impune precizarea că antroponimele maghiare la români (romănofoni) nu constituie dovezi ori măcar indicii despre romănizarea vreunor grupe sau elemente etnice maghiare (asemănător sau echivalent maghiarizării unor români în Transilvania, Secuime, Ungaria: supra, cap. I, II, IV): ei constituie numai documente ale unui intens proces de i n f l u e n ț a r e și ale unei „mode" impuse forțat sau prin consimțămînt și adeziune, pe cale ecleziastică și administrativă (multe „traduceri" și adaptări) de către stăpînirea și birocrația feudală, armată etc., cu deosebire din veacul al XVI-

---

[3] Despre numele și familia românească „Șofalvy", cf. Trans., XLII, 1911, p. 173 (relatările lui I. Șterca-Șulluțiu).

[4] ***Astra***, 1927, nr 18, 31 III, p. 2 *(De unde provin atîtea nume unguresti la românii ardeleni?* de I. Ciouca).

[5] ***Astra***, 1927, nr 37, 11 VIII, p. 2 (E. A. Dandea).

[6] Un mic tabel de nume unguresti la români: A. Viciu, *op. cit.* [supra, cap. IV, nota 1], p. 17.

[7] La românii secuizați, alături de antroponimele autentic românești (ce sînt destul de numeroase, exemple supra, p. 217—224), majoritatea sînt unguresti, „traduceri" sau nume luate din nou: din extrem de numeroasele exemple este imposibil și inutil a reproduce liste ce ar fi interminabile (v. exemple din Lueta: ***Szabó, Fărcaș, Lakatos***, *Rostás*, alături de majoritatea românești, MijlDesn., p. 42—51: supra, p. 62: în scaunul Mureș, Niraj: ***Szöts, Kadar, Molnár, Kelemen, Pásztor, Bándi, Szabó, Kerekes***, *Fogarasi, László, Gergely* etc. din veacul al XVIII-lea, DocMur.; p. 8 sqq., supra, p. 222 etc.; la Armășeni — Ciuc, ȚinS., 1938, nr 37, 25, VI, p. 2, Lăzarea ș.a.m.d.): Acești numeroși „ex-români" (cu antroponimie fie românească, fie maghiară) sînt considerați în genere ca maghiari, antroponimia lor ungurească adoptivă fiind racordată la noua lor „naționalitate".

lea (cînd se răspîndesc și se generalizează numele gentilicii, „de familie") și veacul al XVII-lea, cînd asemenea exemple sînt foarte numeroase : ori prin decizii (supra, p. 213 etc.). S-a relevat demult că unele familii românești i n n o b i l a t e în Transilvania au adoptat gentilicii maghiare sau de formă ungurească (cf. supra, p. 212), încă din veacul al XIV-lea, de ex. *Vörös* Prodán, *Csolnokosi* (demotikon, din topon. Csolnokos — Cincis, Hunedoara : importantă familie de nobili în veacurile XIV—XV, MgyOrCs., III, p. 173), Dán, *Szállási* Constantin, *Hosszú* Bazarab, *Demsusi* Dusa, *Vörös* Tatamer, *Klopotivai* Ilua, *Sziladsi* Dragomer, *Nyiresi* Sztojan etc. (HdÉvk., XI, 1900, p. 110 ș.a. ; supra, p. 274—276), iar mai tîrziu gentilicii numeroase, tipice, ca *Almasi*, *Ambrus*, *Biró*, *Borbély*, *Erdöss*, *Fabian*, *Farkas*, *Fejér*, *Fekete*, *Halmágyi*, *Hosszú*, *Illyés*, *Kardos*, *Kerekes*, *Keresztes*, *Kiss*, *Kovács*, *Lakatos*, *Lengyel*, *Mátyás*, *Mészáros*, *Mosolygó*, *Nagy*, *Orosz*, *Rácz*, *Szabó*, *Szalmári*, *Szilágyi*, *Tamás*, *Török*, *Vajda* ș.a.m.d. (Datelst., passim, repertoriu cu numeroase lacune, documentare învechită ; multe exemple erau simple traduceri din română în maghiară, ca *Farkas* din *Lupu*, *Fehér* din *Albu*, *Fekete* — *Negru*, *Hosszú* — *Lungu* etc., a căror echivalență semantică era clară, cunoscută îndeobște, la prima vedere). Sînt numeroase exemple din toate zonele Transilvaniei istorice, începînd din veacul al XIV-lea [8]. Dacă purtătorii unor asemenea antroponime maghiare autentice și-au părăsit și limba românească împreună cu confesiunea orientală integrîndu-se în pătura stăpînitoare privilegiată, ei apar în chip firesc (prin veacurile XVIII—XX) ca unguri autentici : ce mai putea să deosebească în aparență pe aceștia la 1896 de cei veniți din Atelkuzu pe la 896 ? Nimic, nici limba vorbită, nici numele purtate nici conștiința ori credința religioasă. Dar cei care și-au păstrat și salvat graiul românesc (adică nu s-au detașat și pierdut cu totul, ci au rămas legați de comunitatea națională românească) au imprimat acelor antroponime căpătate o formă românească în terminație, fonetism, accent (de ex. *Kiss* a devenit *Chiș(i)u*, *Kardos* > *Cardoș*, *Kovács* > *Covaciu*, *Farkas* > *Fărcaș(iu*, der. rom. *Fărcășanu*), *Lakatos* > *Lăcătușu*, *Nagy* > *Naghiu*, *Szabó* > *Sabău*, *Tamás* > *Tămaș* ș.a.m.d.).

Nu mai puțin numeroase par să fi fost (cum era firesc) antroponimele de aceeași factură la populația rustică românească ce era mai apropiată și subordonată nobilimii și administrației maghiare din feudalism și din care majoritatea absolută s-a aflat timp de vreo 3—4 veacuri în starea de i o b ă g i e (dependență socială, economică și culturală integrală de feudalii și proprietarii rurali maghiari) : ea a primit uneori nume „de familie" direct din partea stăpînilor feudali, „după funcția ce aveau la curte ori după felul muncii prestate aici : *Kocsis*, *Kulcsár*, *Kerekes*, *Szűcs* etc.", sau după alte calități, aspecte, situații : *Jámbor*, *Morogos* („cîrcotașul"), *Vékony* („subțirelul"), *Kis*, *Nagy* ș.a. [9]. Dar asercțiunea

---

[8] Suficient a menționa aici numai cîteva cazuri : la a. 1370, un Bilea din Crișcior (Zarand) are un fiu cu nume unguresc *Laskó* ; „nobilii bărbați Mogu, *Ladislau* de Belya, Ștefan de Bârtin, Ioan de Bradi, Șerban și Ioan de Ribița voevozii noștri iubiți" [ai banului de Timișoara], la 1445, Vladislav, *Mulcius* (ActaMN., III, p. 174) ; la a. 1495 se acordă „officium vaywodatus volahorum" din Semoschez (Arad) lui Matei *Székely* (fiul lui Ioan) și lui Gaspar (fiul lui Paul, ibid., p. 175), — acest Székely ar putea fi însă chiar un secui (Siculus) integrat între românii din zona crișană ; la 1548 este menționat voievodul din Beiuș *Moggasi László* (Vasile Mediesan ?, ActaMN., III, p. 180) ; la 1596, la Mestecăn (zona Chioar, Maramureș), sub voievodul Demian, sînt menționați : Ioannes *Rozsa*, Michael *Rozsa*, Damian *Rozsnol*, Simon *Fekete*, Simon *Rozsnol*, Iacob *Rozsa* libertus etc. ; la Vărai : Lazarus *Kiss*, Georgius *Fekete*, Petrus *Fekete* (D. Prodan, *Iobăgia în Transilvania în sec. al XVI-lea*, vol. II, 1968, p. 174).

[9] Moldovan, MgyOrR., p. 498 „a hazai románságot nálunk a magyarok látták el elöször[?] vezetéknevekkel. A magyar nemesek román jobbágyai az udvarban elfoglalt állások vagy ott teljesített szolgálatuk után kapták vezeték neveiket. A kocsis, az asztalos stb. lett *Kocsis* Juon, *Kulcsár* Petru, *Kerekes* Tyodor stb."

puerilă și falsă a lui Grigore Moldovanu (unul din cei mai zeloși agenți ai feudalismului și clevetitori ai culturii și tradițiilor populare ale națiunii române din care s-a ridicat și el pînă la rangul de rector al universității Transilvaniei; supra, p. 213) că „românimea din Ungaria [Transilvania] ar fi primit nume de familie mai întîi de la maghiari" este dezmințită (dacă mai apărea necesar) de numeroasele antroponime „complete" (prenume + (gentiliciu) românești, zeci și sute (unele din apelative latine-romanice ori autohtone, preromane, proprii și exclusive comunității social-etnice a românilor), ca *Albu*, *Aldea*, *Bărbat*, *Basarab*, *Bucur*, *Cioară*, *Crăciun*, *Dan*, *Drăghici*, *Dragomir*, *Faur*, *Lungu*, *Lupu*, *Negrea*, *Radul*, *Șerban*, *Ursu* etc., care n-au nimic a face cu sistemul ori cu lexicul antroponimic unguresc; atestările sînt destul de vechi[10]. Aplicarea și adoptarea numelor (gentilicii) maghiare de către români se reflectă limpede și semnificativ în numeroase documente din veacurile XVI—XVII, unele relevate ca atare de cercetători, ca și în paginile precedente. Urmează numai cîteva exemple de oameni liberi și de iobagi, din diferite zone ale Transilvaniei și teritoriilor intracarpatice: la Șiria (Arad), începutul veacului al XVI-lea (remarcîndu-se amestecurile de populații, conviețuind cu elemente maghiare, germane ori sîrbești imigrate, cu numele respective), într-un bogat material antroponimic[11], se observă numeroși „Oláh" și prenume românești cu gentilicii maghiare, ca Stbanciwl *Nagy* (AnIst., III, p. 64), Ztanch *Ggrka* (p. 70), Zthancyl *Kelemen*, Zthancwl *Fodor* (p. 72), Lnppas *Magyar* (p. 85), Kozthe *Mogas* (Mogos, p. 89), Zthanciv *Thoth* (p. 93) etc. În zona Cluj (a. 1534): Michael *Wayda* kenezius inratus villae nostrae Felek, Georgius *Demether*, *Kys* Pasko etc. (DocArd., I, p. 11—12, alături de unii cu un singur nume: „Ioannes plebanus villae nostrae Felek" fiul lui „Dancho episcopus" ș.a.). În valea Someșului, la a. 1553: Lucas *Fodor* kenesius în Gilgău, Lucas *Galgay* kenesius pro Karachion (Crăciun) kenesio de Kapolna (Căpîlnea) etc.[12]. Între românii (majoritatea iobagi și din zona Făgărașului) în armata și la curtea regală a lui Ștefan Báthory în Polonia (a. 1576—1586), unii poartă gentilicii unguresti: *Bethleni* (din Beclean), Raduly, *Fogarasi* (Făgărășanu), Bukur, *Lukacs*(?) Opra, Stanciu, Stoica, *Feleki* (Felecanu, din Avrig) Ioannes, *Kardos* Lupul, *Kis* Opra, *Kis* Radul, *Szaraldi* Barbo etc.[13];

---

[10] Încă din veacul al XVI-lea sînt atestați, de ex. la a. 1534 Ztan *Solomon*, Opre *Perul* de Jelne, Ztan *Magres* de Jaas, Ztoyka *Pacas*, nobilis Opre *Klache*, Thoma *Holabol*, Opra *Bobagrol* etc., alături de alții cu un singur nume și localitatea de obîrșie: Salamon de Veneeze, Radul de Liza, Komsa de Bessembach, Barbat de Dragus, Kinde de Zkore ș.a. (Fontes rerum Transylv., IV., Acta et epist., I, 1914, p. 237—238); la Feleac (Cluj) Georgius *Roman*, la Vălcele (Banabic) Petrus *Nago* (DocArd., I, p. 11); Gheorghe *Velea*, Filip *Pașca*, Ioan *Petrican*, Gregorius *Sorban*, Gregorius *Vancea* voievozi și knezi în zona Someșului (a. 1553, AnIst., VIII, p. 75, 95—97, 99, 100); Radu *Barbul*, Stanczul *Brindza*, Opra *Choro* (Cioară), Matei *Korba* (Corbea), Opra *Dancsul*, Dragul *Kracson*, Lucas *Lungás*, Dragicz *Morar*, Georgius *Nopcse*, Stephanus *Opra*, Blasius *Petrasko*, Blasius *Rodúl* (ultimii doi probabil din Secuime), Georgius *Radul* Dragomer *Stanczil* etc. în armata lui Ștefan Báthory în Polonia (RatCBáth., p. 8, 15, 58, 96, 105, 109, 112, 114, 171, 196 etc.): Petrasko *Albuly* de Nagy Berivoy (a. 1582, DocArd., II, p. 218); exemple din Sălaj (comuna Románasi-Ungurаș, Magyaregregy, a. 1658) ErdM., 1938, p. 309 (antroponime ungurești și românești amestecate): ca și foarte multe din cursul veacurilor XVI—XVII în DocArd., I—XII și în alte documente peste tot în Transilvania și teritoriile intracarpatice.

[11] AnIst., III, p. 27—102 (Domeniul cetății Șiria în a. 1525, D. Prodan).

[12] AnIst., VIII, p. 73—112, spec. p. 97—98 (Domeniul cetății Ciceu la a. 1553, D. Prodan).

[13] RatCBáth., p. 8, 9, 15, 16, 48, 88, 89, 106, 111, 171, 172, 194 etc. Despre această valoroasă colecție de documente, cf. supra, cap. I; nota 35.

majoritatea au nume complet (prenume, gentiliciu) românesc : supra, p. 218). Importante și de interes apar din veacul al XVI-lea două exemple de români cu nume maghiare : „Petrus *Sandor* Walachus de Sandorfalva, waiwoda" în zona Sătmar la a. 1591 (DocArd., III, p. 311, 316) și „Daniel *Zalasdi* domo et origine Valachus" (din Zlaști, jud. Hunedoara), iobag devenit nobil cu important rol în armata ardeleană în ultimii ani ai veacului [14]. Omonim (sau identic?) era căpitanul scaunului Odorhiu la a. 1599 Daniel *Zalasdi* (SzMÉrt., I, p. 85 : „capitaneis signanter Danieli Zalasdi Udvarheli et Ioanni Thamasfalvi Maros sedium Siculicalium...", DocArd., V, p. 288 : „Zalasdi Daniel uram" în 13 sept. 1596, ProtOdorb., II/2, B, p. 34), pe care—ca și pe hunedoreanul ce s-a remarcat la Șelimbăr in 1599—il ignorează bibliografia unde ar fi trebuit să figureze măcar în liste [15]. În zona Beiușului (jud. Bihor) [16], cu sate evident românești, avînd nume gentilicii maghiare, prenume românești, ca : *Hosszu* Pascul, Zanchul (AnIst., V, p. 69), *Lazlo* Peter, Gauri(1), *Lukacz* Mladiu (p. 72), *Balas* Gavril (p. 82), *Balach* Opriș (p.90), *Sando* Albul (p. 94), *Lazlo* Juon (p. 97) etc. Alte cazuri din zona Făgărașului, în veacul al XVII-lea, relevate in monografia asupra antroponimiei de aici [17], se adaugă la cele de mai sus atestate cu un secol anterior in Polonia. O serie amplă de exemple din zona Clujului in sec. al XVII-lea, liste de săteni români in „urbariile" cetății Gilău *Kis*, *Szakállos*, *Haragos*, *Nemes*, *Farkas*, *Fekete* ș.a.) [18], apar la fel de instructive și chiar mai concludente în ce privește importantul element antroponimic care este gentili-

---

[14] St. Zamosius (Szamosközy), in MonHHist., XXVIII, p. 326 „is non e Zalasdiorum magni nominis in Transilvania stirpe et familia oriundus, cum qua nihil praeter cognominis a patrio vico ducti similitudinem commune sortitus est..."; în lupta de lîngă Șelimbăr (a. 1599), Daniel Zalasdi trece de partea lui Mihai Viteazul, contribuind cu informațiile date la biruința armatelor românești, fapt pentru care mai tîrziu el a fost ucis în torturi de către „ardeleni" din porunca lui Moise Secuiul (cf. și I. Sîrbu, *Istoria lui Mihai Viteazul*, II, 1907, p. 326). Despre Daniel Zalasdi cîteva mențiuni din Zamosius citate de I. Crăciun, *Cronicarul Szamosközy și însemnările lui privitoare la români (1566—1608)*, Cluj, 1928, p. 117, 138, 141, care însă nu cunoștea ori nu considera important a fi relevat faptul că Zalasdi era român. Din mediul hunedorean al epocii huniazilor, acea „magni nominis in Transilvania stirpe et familia" din Zlaști (Zalasdi) tot de origine românească era (cf. supra, p. 211), nu unguri proprietari în acel sat. *Apulum*, XIV, 1976, p. 161—172.

[15] Nu numai vechiul repertoriu de familii ale Ungariei (MgyOrCs., XII, p. 297, menționînd : *Zalasdy* Miklós, János, Ilona, Erzse, Anna ; Zalasdi Miklós era servitor la curtea familiei nobile românești (secuiești) Ficsor L. : „a csulai Ficsor László királyi udvarnok nemes cselédje", MgyHnd., V, p. 244), dar și în „Istoria Odorheiului" (UdvT.) și în monografia lui Szádeczky despre Mihai Viteazul și Ardealul (supra, cap. I, nota 46).

[16] AnIst., V, p. 35—108 (Domeniul Beiușului la a. 1600, D. Prodan).

[17] Șt. Pașca, *Nume de persoane și nume de animale în Țara Oltului* (1936), p. 37—38 „... nu toate formele ungurești din documente existau în gura românilor. Multe sunt simple traduceri în ungurește ale notarilor bilingvi (*Kelemen* reproduce rom. *Căliman* (< ung.), *Farkas* — *Lupu*, *Miklós* — *Nicolae*...)"; p. 40.

[18] Satul „Hév Szamos (Someșul Rece), integra possessio Valachalis" în a. 1666 numele de familie *slavo-române* amestecate cu cele *maghiare* (unele eventual simple traduceri) : *Kis* din *Micu*, *Szakallos* — *Bărbosu*(?), ori porecle date ad hoc de cancelariile feudale țăranilor ce aveau un singur nume individual („de botez") ; *Pap* Kirilla, *Lupșa* Lukacz, *Haragos* Pál, *Talameter* Lukacz, *Talamer* Simon, *Nemeș* Demeter, *Farkas* János, *Andre(i)* Matthé, *Toth* Jeremias, *Keobleos* Jeremias, Trepha *Szakallus*, *Szakallos* János, *Nemes* János, *Hosszu* Cristoph, *Faur* Péter, *Szemere* Lukacz, *Zemeran* Kirilla, *Kis* Kozma, *Farkas* Lukacz, *Bara* Tivadar, *Burka* Kozma, *Dán* Cristoph, *Herle* Mijlós, *Herle* Petru, *Marian* János, *Sztirtse* Lászlóné, *Tatár* Lőrinczné *Tatár* János, *Boda* Kirilla, *Szakallos* Cristoph, *Dragus-*

ciul (numele de familie). Fenomenul poate fi, în chip firesc și necesar, constatat în probe documentare nenumărate din t o a t e zonele intracarpatice locuite de români sub aripa apăsătoare a feudalismului maghiaro-ardelean, în veacul al XVII-lea (cînd documentele sporesc substanțial) ca și mai tîrziu, de ex. în părțile Someșului (*Farkas, Nemes, Hosszu, Toth, Fekete* ș.a.m.d.)[19], în zona Turzii (jud. Cluj)[20], pe la Alba Iulia[21], Hunedoara[22] pe Mureș și pe Tîrnave, în „Cîmpia Transilvaniei" etc., fiind inutil a fi citate exemple din alte serii, ce sînt mult mai numeroase în Secuime (supra, p. 248 etc.).

Cele cîteva cazuri de mai sus din nenumăratele cunoscute în documente apar suficiente spre ilustrarea unui fenomen social-istoric cu un „sistem" simplu și expeditiv de propagarea unei antroponimii, devenit pe alocuri veritabil șablon (perfect explicabil și justificat de condițiile epocii); stăpînirea feudală și cancelariile ungurești imprimau multe antroponime (în primul rînd gentilicii, de familie) populației rurale românești, maselor de iobagi din unele zone ardelene aflătoare în situația seculară de inferioritate juridică și dependență-subordonare socială, exploatare economică. Asemenea elemente onomastice-lingvistice izolate s-au transmis pînă azi contribuind la crearea aspectului împestrițat al antroponimiei din Transilvania. Prin urmare, este greșit a crede că românii cu nume gentilic maghiar sau de aspect unguresc pot fi de obîrșie ungurească (pretinse „familii ungurești românizate (valahizate)"), fapt relevat și notoriu[23]. Situația nu este diferită în ce privește elementele maghiare ale t o p o n i m i e i unor zone ardelene, din care e profund eronat a scoate concluzia că ele ar fi „dovezi" despre grupuri de „maghiari valahizați", chiar masiv, în unele sate, cum s-a afirmat la sfîrșitul veacului trecut[24]. Este lucru simplu și evident (pentru oricine cunoaște cît de cît situația în Transilvania epocii feudale și raporturile elementului românesc dominat cu minoritatea dominantă maghiară) că asemenea toponime (chiar și hidronime, ca *Aranyos* — Arieș, *Sajó* — Șieu

---

mány urbáriumai, ed. Jakó Z., Kolozsvár-Cluj, 1944, p. 58, 149). Este evident că la Someșul Rece țăranii atît cei cu nume românești (slavo-române, *Lupșa, Talomir, Faur* etc.), cît și cei cu nume ungurești (*Haragos, Nemes, Farkas, Kis* ș.a.) erau r o m â n i fără excepție. Cazuri identice (*Faluly, Ianko, Pasko, Buha, Koszta, Krajnik, Roman* etc., alături de *G y u r k a, M e h e s, F e j é r, F e k e t e, D o b o s* ș.a.) în satele românești (Agîrbiciu, Cornești-Șomoștelec etc.) din aceeași zonă etnică aproape pură (ibid., p. 151, 153, 155, 160, 161 etc.).

[19] *Farkas* Paskuly, *Toth* Grigorje, *Nemes* Kosztin, *Hosszu* Prekup, Paskuly, Dan, GenF., IV, p. 22—24, 32 (a. 1676), jud. Solnoc Interior (fostul jud. Someș); *Fekete* Szávuly, GenF., VI, p. 154; *Prelukai* (formă ung. a rom. Prelucan) Todor, GenF., VII, p. 28 ș.a., — persoane la care și prenumele (Pascu, Grigore, Costin, Savu, Todor) arată în mod peremptoriu că erau rustici „valahi (olahi)", români sadea.

[20] *Nagy* János alias Szkrobita, *Nagy* Floyre (Florea) János, GenF., IV, p. 12 (a. 1642).

[21] *Timar* Barb, *Timar* Oltyán, *Timar* Juon, *Öreg* Juanes Mardsinán, *Szöts* Todor etc., ErdMest., p. 6—7 (sec. XVII—XVIII).

[22] *Tamás* Kracson, *Hajdu* Paszk, *Fodor* Avram, *Szüts* Juon, ibid., p. 10.

[23] „Azért nagyon hibázik az, aki a rengeteg magyar családnevekből, ami a románoknál előfordul, azt következteti, hogy azok mind elolahosodott családok volnának...", MgyOrR., p. 498.

[24] De ex. Réthy, *op. cit.* [supra, cap. III, nota 4], p. 155 „hogy a rumënség a magyarságnak minő tömegeit [!] assimiláltа, részben pedig azok községeit foglalta el, az alábbiakban összeállított helynevek teszik szemlelhetővé. Mint a rumën nyelv minden idegenséget magába vesz, úgy vette át a magyar helyneveket is többnyire eredeti alakjukban; csak itt ott toldja meg azokat vagy fordítja oláhra..."; urmează tabele de sate cu nume ca *Egres* = Igriș, Agriș, *Basgos* = Bozîș, *Haraszlos* = Hărastăș, *Gyékényes* = Jichiș, *Hidaș* = Hidiș, *Rákos* = Racbiș, *Köblös* = Cubleș, *Gyéres* = Ghiriș, *Várhely* = Orheiu, *Vártelek* = Ortelec, *Udvarhely* = Odorheiu etc.

nare (Lebenswerk) a unei lungi şi susţinute activităţi filologic-lingvistice se impune ca o realizare de prim rang pentru lexicografie şi utilă cunoaşterii istoriei limbii române, pentru etimologia şi relaţiile cultural-lingvistice nu numai între populaţia ungarofonă (cu putere militară, politică şi economică) şi cea românească (românofonă), ci şi între alte populaţii slave, germanice, turci etc. în spaţiul carpatic şi dunărean, deci pentru istoria dezvoltării şi relaţiilor economice, sociale, politice şi culturale de aici în evul mediu şi în perioada modernă. Masivitatea, vastitatea, varietatea materialului, a documentării sînt la înălţimea numeroaselor idei şi tentative ingenioase de a tîlcui şi atribui unele cuvinte româneşti obscure ori controversate, oferind etimologii noi şi cu noi puncte de vedere, valabile ori contestabile, respectiv greşite, evident false.

Dar materialul lexical şi bibliografic adunat şi sistematizat de L. Tamás poate fi, numit: i m e n s (mai ales faţă de proporţia şi valoarea lui reală în limba română) din sursele cele mai variate, şi anume documentele şi literatura religioasă a veacurilor XV şi urm., cronicarii şi diverse texte literare ori epigrafice mai vechi, literatura populară şi cultă începînd din veacul al XVII-lea pînă azi, lexicografia şi presa, publicaţiile diferite filologice, de etnografie, folclor etc., din care se oferă referinţe ample şi citate confortabile în fraze ori expresii deplin lămuritoare, concludente, în transcriere şi ortografie originale, nelipsind scriitorii mai vechi şi cronicarii, cu modeştii scribi medievali alături de marii minuitori ai condeiului româneсс, clasicii prozei şi ai poeziei (ca Budai-Deleanu, Alecsandri, Creangă, Eminescu, Slavici şi Sadoveanu, Rebreanu şi Arghezi, Beniuc, Titus Popovici ş.a.), glosarele regionale şi locale, dicţionare, Atlasul lingvistic român, înregistrări proprii („cig.S." ale lui L. Treml) etc., care folosesc sau menţionează vreun termen de obîrşie ungurească ori venit prin atare intermediar. Structura lucrării (WtbUngR.) şi repartizarea materialului lexical este făcută după criterii moderne, cu experienţa celei mai înaintate lexicografii şi ştiinţe etimologice. În introducere se arată (pe lîngă necesitatea şi utilitatea repertoriului, însemnătatea şi istoricul problemei) situaţia lotului lexical maghiar din română: 93% din material sînt elemente d i a l e c t a l e (din graiuri, cu caracter zonal ori strict local) şi numai vreo 195 cuvinte sînt considerate de autor ca aparţinînd „românei comune", respectiv literare (adică întregului dialect zis „daco-român"); dar şi aici restricţiile şi rectificările apar foarte importante, substanţiale (v. infra, p. 255). Urmează un studiu amănunţit al elementelor maghiare controversate ori neclare, cuvinte osmanice, internaţionale, germano-maghiare, elemente din terminologia cancelariei ardelene (latinisme) din veacurile XVIII—XIX; termeni latino-ungari din scrierile religioase protestante; cuvintele ungureşti (foarte numeroase, în chip firesc) în idiomul românilor din Ungaria (la est de Tisa, p. 18); deplasarea accentului pe prima silabă (ca în ungureşte); sufixe ungureşti; semantica şi calcuri (p. 20). Confuziile în ce priveşte utilizarea bibliografiei şi adoptarea abrevierilor, lipsurile în repertoriul abrevierilor şi al numelor de autori, greşeli şi inconsecvenţe în redarea toponimiei actuale (localităţi, judeţe, raioane etc.), confuzii între sate şi numirile lor maghiare sau româneşti în Transilvania, prezentarea grafică dificilă, nepractică, numeroasele erori de tipar, unele grave şi producătoare de încurcături au fost arătate în mare parte (*Apulum*, XIII, 1975, p. 755—760; nu mai pot fi repetate aici). Dar trebuie observat că în ce priveşte structura şi c o n ţ i n u t u l lexical şi etimologic al „dicţionarului", adică însuşi m a t e r i a l u l de cuvinte şi atestările, formele şi tîlcuirile etimologice propuse ori încercate, este de relevat din nou aspectul şocant, surprinzător (cum s-a mai observat): p r o p o r ţ i i l e (evident: bipertrofiate) ale repertoriului tamásian, care acoperă nu mai puţin de 820 pagini, cu 2800 cuvinte-rubrici (numărate de H. Mihăescu, supra, nota 1). Cum a ajuns Ludovic Tamás la asemenea cifră colosală (care i-a permis să încropească un mare „dicţionar")?—o arată el însuşi în prefaţă, unde precizează că vreo 93% din cuvintele codificate de d-sa au un caracter local sau dialectal, mai ales în zona de nord-vest a teritoriului lingvistic „daco-român" (Arieş — Someş, Sălaj, Sătmar, Bihor, Ungaria pînă la Tisa): o lungă serie (ce nu este totuşi completă) de provincialisme, elemente strict locale ori total învechite, ieşite din uz sau atestate o singură dată, izolate, insolite; deci aproape complet lipsite de semnificaţie lingvistică, social-economică şi cultural-istorică. L. Tamás a cuprins nu numai elementele evident şi dovedit

ungurești, ci și pe cele despre care s-au exprimat opinii diferite [2] și pe care le discută (p. 9). Revenind asupra acelei precizări a autorului că „vreo 93%" din tot conținutul „dicționarului" său sînt elemente secundare ori de minoră importanță, e necesar a stabili că din cele 195 cuvinte pe care filologul budapestan le consideră ca generalizate aparținînd „românei comune-literare" [3], multe sînt de omis și de trecut la categoria „provincialismelor" și elementelor locale (ardelenisme), anume mai mult de trei duzini, care fie că nu sînt ungurești, fie mai ales că nu erau deloc „generale" ori generalizate în măsura preconizată de către L. Tamás (lucru relevat de altfel uneori chiar de dînsul): *borviz* (recent, cunoscut numai la oraș, prin restaurante; echivalentul curent românesc este *apă minerală*), *canaf* (turcesc), *căpeneag*, *ceangău*, *ceardaș*, *ciormoiag*, *ciupercă* (slav), *cleștar*, *dereș*, *doboș*, *dolman*, *dudău*, *făcălef*, *ferches*, *forint*, *ghimbir*, *gulaș*, *hădărag*, *ir*, *merlic*, *mihalf*, *muștar*, *ocnă*, *papistaș*, *pecic*, *pejmă*, *pesmet*, *pirjoli* (slav), *poduf*, *ponoslui*, *rînlaș*, *saschiu*, *șir* (cu verb *fușiră*, preroman, autohton), *tar*, *tărhat*, *tău*, *tist*, *ţimir*, *vindereu* etc. Măsura în care celelalte cuvinte (adică majoritatea absolută, peste 95% din conținutul „dicționarului") sînt de caracter strict local, fără importanță ori semnificație lingvistică și cultural-istorică, este bine cunoscută, se va arăta parțial mai jos [4]. De remarcat totuși că înșirarea lor chiar integrală (inclusiv toate „nimicurile" lexicale) nu este pînă la urmă lucru cu totul inutil, putînd servi eventual unor filologi și chiar istorici spre documentare; dar aici se impune ca necesitate absolută cunoașterea

---

[2] WtbUngR., p. 8 „wir hielten uns vor allem an das Prinzip, daß nicht nur die ganz sicher dem Ungarischen entlehnten Wörter behandelt werden müßen, sondern auch diejenigen, über deren Herkunft verschiedene Meinungen aufgekommen sind. Dadurch wird zwar der Umfang unseres Buches erweitert, aber auch dessen Brauchbarkeit nicht unwesentlich erhöht. Vieles mußte indessen auch weggelassen werden. So vor allem die dilettantenhaften, aber auch die von namhaften Gelehrten stammenden und offenbar verfehlten Erklärungen...".

[3] WtbUngR. p. 6–7 „eine besondere Aufmerksamkeit wird der Volkssprache, den Mundarten zugewendet. Ungefähr 93% der von uns behandelten Wörter sind nämlich, mehr oder weniger verbreitete m u n d a r t l i c h e E l e m e n t e und nur etwa 195 können zum gemeinrumänischen, bzw. schriftrumänischen Wortschatz gerechnet werden. Hier und da mit gewissen Einschränkungen können in diesem Zusammenhange folgende Wörter erwähnt werden: *agriș*, *alac* (?), *alcătui*, *aldămaș*, *alean*, *altoi*, *aprod*, *arendaș*, *arpăcaș*, *baie*, *ban*, *bardă*, *bănui*, *belșug*, *beteag*, *bir*, *birui*, *bizui*, *bîlciu*, *bîntui*, *bocanc*, *boltă*, *borcan*, *boroiz*, *bulfeu*, *bumb*, *bundă*, *burzului* (a se —), *bulaș*, *camfor*(?), *canaf*, *căpeneag*, *cea*, *ceangău*, *ceardaș*, *ceatlău*, *cetlui*, *cheltui*, *chezaș*, *chibzui*, *chin*, *chip*, *chipeș*, *ciopor*, *ciormoiag*, *ciubăr*, *ciumăfaie*, *ciupercă*, *cizmă*, *cleștar*, *copoi*, *cormană*, *coroi*, *cotlon*, *dereș*, *dijmă*, *dîmb*, *doboș*, *dolman*, *dorobanț*, *dric*, *dudău*, *făcălef*, *făgaș*, *făgădui*, *fedeleș*, *fel*, *fercheș*, *ferestrui*, *foișor*, *forint*, *gazdă*, *gealău*, *ghimbir*, *gingaș*, *giulgiu*, *gînd*, *gulaș*, *guler*, *haiduc*, *ham*, *hang*, *harță*, *hădărag*, *hăis*, *hăitui*, *hălădui*, *heleșteu*, *hîrciog*, *hîrdău*, *hoit*, *holdă*, *hotar*, *husar*, *imaș*, *ir*, *iz*, *îngădui*, *întîlni*, *jale*, *jilip*, *labă*, *lacăt*, *lance*, *lanț*, *larmă*, *lăcaș*, *lăcătuș*, *leuștean*, *lipie*, *locui*, (*lăcui*), *majă*, *mangaliță*, *marfă*, *meleag*, *merlic*, *meșter*, *meșteșug*, *mihalț*, *mintă*, *mistui*, *mîglă*, *mîntui*, *mizgă*, (?), *mohor*, *muștar*, *moștrului*, *neam*, *ocnă*, *oraș*, *pahar*, *paloș*, *panglică*, *papistaș*, *papricaș*, *părcan*, *pecetlui*, *pecic*, *pejmă*, *pesmet*, *pildă*, *pipă*, *pîrcălab*, *pîrgar*, *pirjoli*, *poduf*, *ponoslui*, *pont*, *raită*, *rătez*, *răvaș*, *răzeș*, *rintaș*, *sas*, *saschiu*, *săcui* (secui), *sălaș*, *sălășlui*, *seamă*, *sicriu*, *sirgui*, *șalău*, *șarg*, *școală*, *șir*, *șireag*, *șoim*, *șpan*, *talpă*, *tar*, *tăgădui*, *tălpaș*, *tămădui*, *tărăboanță*, *tărhat*, *tău*, *tist*, *tîlhar*, *tobă*, *toc*, *țarcă*, *țimir*, *uliu*, *ului*, *uriaș*, *uric*, *urlui*, *vamă*, *viclean*, *vicleșug*, *vileag*, *vindereu*, *vileaz*, *vizitiu*, *zăbală*, *zurgălău*".

[4] Exemple din atare categorie de cuvinte, dialectale (regionale sau „provincialisme"; relevate ca atare mai de mult, de ex. în EmlMel. p. 87, 443–444; ErdM., 1943, p. 43; CercLg., III, p. 222–224 etc.); *acar* (*acarcine*, *acarrare*, *-cînd*, *-cum*) < ung. *akár*; *bai* „dificultate, necaz, bucluc" < *baj*; *bolund* „nebun, nebunatic, aiurit" < *bolond*; *căpeneag* „manta, palton, pardesiu, mintean" < *köpenyeg*; *a ciufuli*, *c(o)lop*, *coșteiu*, *deschilini*, *lepedeu*, *pălulă*, *tolceriu*, *uiagă*, *făgădău*, *cosalău*, *leghelcu*, *furdulaș*, *căpui*, *depleu* ș.a.;

şi respectarea *situaţiei* şi rostului tuturor acestor cuvinte în economia generală a limbii române şi mai ales frecvenţa lor (cf. infra, p. 258—261). Trebuie adică să fie precizat faptul că atare cuvinte de împrumut (o „minoritate" restrînsă din care Ludovic Tamás a cântat să confecţioneze un „dicţionar"), intrate nu de mult sau foarte recent (multe din ele fiind dispărute ori pe cale de dispariţie) în unele zone ale graiurilor „dacoromane", sînt surogate insignifiante ce au un *echivalent* (sau două, trei) în fondul *indigen* (latin, autohton) sau în împrumuturile slave ori de altă provenienţă în limba română. Relevarea unui asemenea echivalent nu o face L. Tamás niciodată şi pe bună dreptate pentru teza sa urmărind să etaleze mult exagerate proporţia şi valoarea calitativă a stocului de cuvinte ungureşti în română, — cu ţeluri propagandistice foarte abil camuflate după masiva perdea a erudiţiei şi a vastei doctrine filologice. Este firesc deci ca, în acelaşi repertoriu, ca „în aceeaşi oală" (alături de cuvintele din categoria celor menţionate supra, p. 255, care majoritatea au o importanţă oarecare în economia limbii) să fie aruncate (într-un exces de zel, relevat şi reprobat chiar şi de Kelemen B., supra, nota 1) şi o sumedenie de elemente secundare şi chiar foarte numeroase nimicuri lexicale (ca *ablăcaş, abronci, aghicos, aiandie, aranier, arull, banfi, dolgozl, tulşagoş, voghion* etc.), care au contribuit la sporirea colilor de tipar în proporţia de a „justifica" titlul pretenţios şi deplasat dat repertoriului: „dicţionar" (Wörterbuch), potrivit unei concepţii bizare despre structura şi stratificarea lexicală a limbii române. Ludovic Tamás ar părea chiar că simulează a ignora importanţa fundamentală, primordială a fondului lexical ereditar (latin+autohton, preroman), la care se adaugă în ordine cronologică cel slav vechiu (popular şi bisericesc) [5]. Conform unei atare concepţii „ungarocentriste" (care este principala cauză a „hipertrofierii" dicţionarului tamásian), ar însemnă că limba română ar trebui să aibă vreo 6—7 „dicţionare", cîte unul pentru fiecare din loturile mai importante (sau considerate ca atare) ale vocabularului, adică: pentru elementele ereditare *1)* latin-romanic [6], *2)* autohton (traco-dacic) [7], pentru cele de împrumut *3)* slav [8], *4)* oriental

---

cipcă „dantelă", *laboş* „cratiţă", *fişpan* „prefect", *varmeghie* etc. Avînd în română echivalente vechi (latine, slave etc.), asemenea provincialisme mai mult sau puţin recente şi distonante formînd obiect de ironic şi derisiune la românii din alte zone şi la generaţiile mai tinere, sînt izolate, se aud mereu mai rar sau deloc, fiind pe calea dispariţiei; ele corespund într-un fel cu „românismele" intrate în limba maghiară din Transilvania după a. 1918 (cf. StCom; 13, p. 249; ErdM., 1935, p. 173, p. 290—291, 1936, p. 92—93, 1937, p. 97—98, 1941, p. 381—384; „repertoriul"-epilog al acestor cronici maliţioase „zárszó a nyelvmüvelés ravathoz" în ErdM., 1942, p. 373—375; 1943, p. 123—132).

[5] De ex. în WtbUngR., p. 770, la *tămădul*, L. Tamás face observaţiile bizare „das Wort ist auf dem ganzen Sprachgebiet verbreitet und gehört zu den ständigen Elementen des Wortschatzes, obgleich daneben das lat. *vindecà* ebenfalls gebraucht wird", apoi „im Grundwortschatz wurde *tămădul* durch *vindecà* und *lecul* ersetzt", care sînt încercări de a pune lucrurile anapoda: absurditatea aserţiunii că un element străvechiu, ereditar ca *vindecà* ar fi ... „înlocuit" pe un împrumut recent în limba română este evidentă, arătînd caracterul confuz sau confuzionist al concepţiei lui L. Tamás despre stratificarea lexicală în limba română şi despre valoarea calitativă, frecvenţa, circulaţia elementelor din fiecare lot lexical.

[6] A. Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-roumaine* [I], Frankfurt, 1870, *Éléments latins*; S. Puşcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*, I, *Lateinisches Element*, Heidelberg, 1905; I. -A. Candrea — O. Densusianu, *Dicţionarul etimologic al limbii române. Elementele latine*, Bucureşti, 1907—1914 (*a — putea*).

[7] Un tabel şi o schiţă sumară a acestor elemente: I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*, Bucureşti, 1959, p. 119—131 (ed. II, 1967, p. 187—230: ed. germană *Die Sprache der Thrako-Daker*, Bucureşti, 1969, p. 211—264); idem, *Elemente autohtone în limba română*, (Substratul comun româno-albanez), Bucureşti, 1970, 269 p.; în ansamblu: idem, *Etnogeneza Românilor*, Bucureşti, 1981, 448 p.

[8] F. Miklosich, *Die slavischen Elemente im Rumunischen*, in *Denkschriften* Akad., Wien, XII, 1862, p. 1—70; Cihac, [II], *Éléments slaves, magyars, turcs, grecs modernes et albanais* (1879).



1 Săpături arheologice la așezarea neolitică de la Bicsadul Oltului (jud. Covasna), 1949 (I. I. Russu, Z. Székely, E. Chiriță) (Foto Muz. jud. Covasna)

2 Cetatea dacică de la „Vapa” — — Bicsadul Oltului (1949). În prim plan (I. I. Russu) (Foto Muz. jud. Covasna)





3 Castrul roman de la Comolău (jud. Covasna). Aspect din timpul campaniei arheologice 1949, la care a participat și I. I. Russu (Foto Muz. jud. Covasna)



4



5



6



7

4—5—6—7—8 Castrul roman de la Inlăceni (1950). În prim plan I. I. Russu (Foto dr. N. Gudea)

8





9 Săpături arheologice în castrul roman de la Brețcu (jud. Covasna) (1926) (Foto dr. N. Gudea)



10



10—11 Casa-muzeu din Bisericani (jud. Harghita)

11

12—13 Casă tradiţională din Păltiniş (jud. Harghita), datată 1853

12

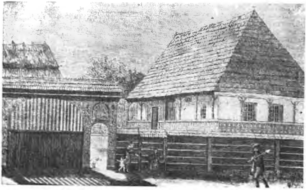


13



14 Casă ţărănească din Armăşeni (jud. Covasna), datată 1767





15 Casă țărănească din Odorhei (după Orbán Balász)



16 Găbănaș de la Medișoru Mare (jud. Harghita), datat 1793



17 Anexă gospodărie țărănească din Delnița nr. 46. (jud. Covasna)



18 Casa ţărănească Cernat din Doboi (jud. Covasna)



19 Casă ţărănească din Caşin-Imper (jud. Harghita), în M.E.T.

20 Casă ţărănească din Plăcşii de Sus (jud. Harghita)





21 Casă țărănească din Remetea (jud. Cluj)



22 Casă din Imper (MET)



23 Casa țărănească Simeon Mozeș din Corund (jud. Harghita)



24 Şură ţărănească din Ditrău (jud. Harghita)



25 Anexă gospodărească din Joseni

26 Casa Fazekaş din Ciucsângeorgiu (jud. Harghita)





27 Casa Fazekaş din Ciucsingeorgiu (jud. Harghita)



28 Casa lui Ioan Vitos din Ciucsingeorgiu (jud. Harghita)



29 Pod de lemn acoperit la Cădaciu (jud. Harghita)



30 Ruina bisericii româneşti din Doboşeni (jud. Covasna), dărîmată de horthyşti



31 Ruina bisericii româneşti din Lemnia (jud. Covasna) — unic martor al prezenţei românilor în localitate



32 Biserica românească din Topliţa (jud. Harghita)



33 Biserica românească din Căpeni (jud. Covasna)

35 Biserica românească din Doboi-Imper (jud. Harghita)





34 Biserica românească din Porumbenii Mari—Murgeni (jud. Harghita)



36 Biserica românească din Săcel (jud. Harghita)



37 Uşile împărăteşti de la Boiu (azi la biserica din Uilac-Săcel, jud. Harghita)

38 Biserica românească din Ciucsîngeorgiu (jud. Harghita)





39 Detaliu de frescă de la biserica din Ciucsingeorgiu (jud. Harghita)



40 Biserica românească din Joseni (jud. Harghita)



41 Biserica românească din Vidacut (jud. Harghita)



42 Biserica românească din Lăzărești (jud. Harghita)



43



43—44 împrumutări de la arhitectura de lemn românească: clopotnițele bisericilor din Ceaușu de Cîmpie și Agiș-teu (jud. Mureș)



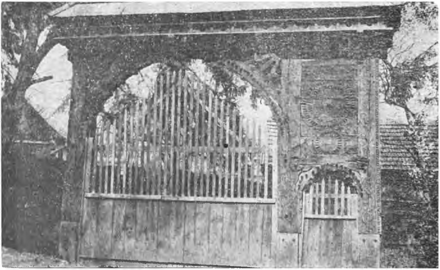
45–46 Împrumuturi de la arhitectura de lemn românească: clopotnițele bisericilor din Saroș (jud. Mureș) și Hățuica (jud. Covasna)

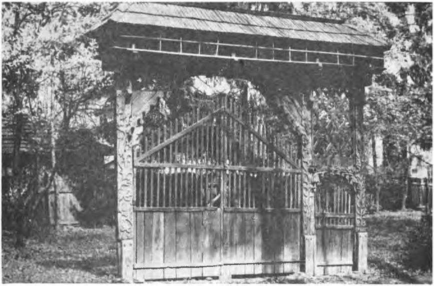




47 Biserica românească din Subcetate (jud. Harghita)

48 Poartă din Dalnic (jud. Covasna), 1751





49 Poartă din Mărtineni (jud. Covasna), 1778

50 Poartă din Armășeni (jud. Covasna), 1761





51 Poarta casei nr. 148 din Delniţa (jud. Covasna)

52 Poartă din Dalnic (jud. Covasna)

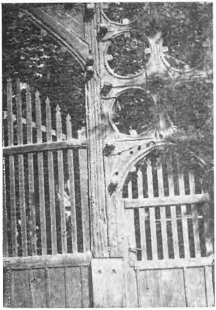




53 Detalii de poartă la Subcetate, lucrată de Marcu Ion



55 Poartă de la Delnița (jud Covasna)



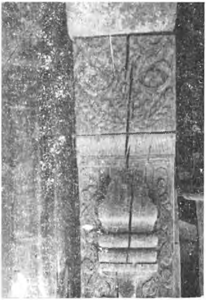
54 Detaliu de poartă (în Muzeul județean Covasna), 1733



56 Decorație de poartă la Căpîlnița (jud. Harghita)



57 Ancadrament de poartă la casa-muzeu de la Corund (jud. Harghita)



58 Ancadrament de poartă la casa din Ciucani (în Muzeul județean Miercurea Ciuc)

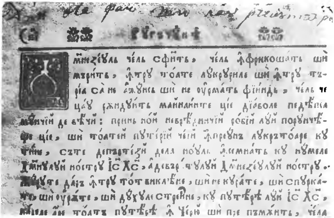
59 Ancadrament de poartă la casa din Păltiniș-Sînzieni (în Muzeul Cristuru Secuiesc)



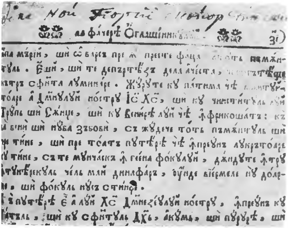


60 – 61 Antologhion (București, 1777), descoperit la Săcel (jud. Harghita) (Col. mănăstirii Toplița





62—63 Molitvelnic (Blaj, 1784), descoperit la Săcel (jud. Harghita), cu însemnare (Col. mănăstirii Toplița)





64 Însemnare de pe Strasnic (Blaj, 1753) de donare a cărții pentru biserica din Aldea la 7 oct. 1766 (Col. mănăstirii Toplița)



65 Românce din Videcut (1983)

66 Femei din Imper îmbrăcate în costum popular secuiesc (Fototeca Muz. Etn. al Transilvaniei)



turcesc [9], *d*) greco-byzantin [10], *e*) neologisme-latinisme-internaţionale etc., ca şi un „dicţionar etimologic" al cuvintelor obscure, de obîrşie necunoscută ş.a., precum are un „dicţionar unguresc" prin osirdia lui Ludovic Tamás. Este evident însă că o limbă — oricît de bogat şi variat ar fi tezaurul ei lexical — poate şi trebuie să aibă un s i n g u r *dicţionar* istoric-etimologic, general, eventual cu repartizarea loturilor lexicale în „părţi" după sursa lingvistică de unde vin ele.

Este un lucru notoriu şi foarte simplu, dar necesar a fi repetat că toate împrumuturile ungureşti, atît cele secundare-locale (supra, p. 256), cît şi toate cele generale sau foarte răspîndite în română (supra, nota 3) au un e c h i v a l e n t din alt fond lexical. În WtbUngR. se ignorează total atare fapt, adică existenţa unor corespondenţe, „dublete" ce nu sînt menţionate nici măcar acolo unde este vorba de acelaşi cuvînt cu fonetism divers (de ex. WtbUngR., p. 578 *oltar* luat prin releu slavo-maghiar ; Ludovic Tamás tace de existenţa în limba română a lui *altar* moştenit direct din latină), ca şi faptul s t r a t i f i c ă r i i lexicale, succesiunea loturilor de cuvinte din surse variate, care coexistă şi alternează avînd variate valori semantice, nuanţe şi putere de circulaţie, — aspecte ce trebuie avute mereu prezente în studiul lexicului românesc, deci a istoriei limbii şi a societăţii românofone în general. Lotul unguresc (sau venit prin asemenea releu) îşi are proporţia, locul şi funcţia firească, rostul social-istoric în structura şi economia limbii : iar situaţia acelui lot trebuie apreciată nu „în sine", izolat (cum apare în marele „dicţionar istoric-etimologic" tamásian), ci în ansamblul texturii lexicale româneşti, adică tocmai în funcţie de restul vocabularului, — spre a putea determina mai corect valoarea lui relativă (cf. infra, p. 261). Numărul de cuvinte maghiare cuprinse de Ludovic Tamás în al său WtbUngR. este atît de mare, impresionant (îi poţi zice : colosal !), încît ele pot să dea impresia şi aparenţa unui autentic „dicţionar", a unei realităţi structurale autonome, — chiar dacă în prealabil eminentul autor budapestan precizează că 93% sînt elemente secundare ori de minoră însemnătate şi nu uită de obicei să menţioneze că erau termeni provinciali, locali, învechiţi, sau cu totul izolaţi („Provinzialismus", „vereinzelt", „veraltet", „selten") [11] ; un cititor mai puţin avertizat, cunoscînd adică mai puţin lexicul şi structura istorică a limbii române, ar putea fi destul de uşor derutat şi tentat să creadă că vocabularul românesc ar fi, dacă nu chiar în majoritatea sa, cel puţin într-o măsură apreciabilă (judecînd după aspectul exterior al dicţionarului tamásian) de obîrşie ungurească sau primit prin atare intermediar şi că deci românii ar vorbi „prevalent" ungureşte, utilizînd majoritatea lexicului de această origine, — chiar dacă structura gramaticală (sistemul morfologic al limbii) este romanică. O mai grosieră falsificare a realităţii social-istorice şi culturale nu s-ar putea face, ca un rezultat al faptului că unii cercetători (ca Ludovic Tamás) ignorează ori uită intenţionat compoziţia şi stratificarea lexicului românesc în ansamblu, succesiunea istorică în etape a acestui material lingvistic, deci proporţia şi valoarea concretă a fiecărui lot alcătuitor. Este o realitate lingvistică-istorică îndeobşte cunoscută şi recunoscută, ce poate fi ilustrată prin cîteva „cazuri" din cele vreo cîteva sute existente : *a*) pentru noţiunea de „malade ; krank", WtbUngR. oferă termenul *beteag, beteşug* (ungureşti) ; dar (ceea ce nu menţionează) alături este prezent vechiul românesc (autohton, preroman) *a vătămă (vătămat, vătămare, vătămătură)* cu sensuri prea specializate (organic-fiziologice şi psihic-morale), peste care s-a suprapus şi impus cîştigînd un fel de „primat" grupa slavonescului *boală, a boli*, cu *bolnav, îmbolnăvi*, mai rar şi învechit *bolniţă* („spital, infirmerie") ; *b*) pentru noţiunea „guerir : heilen,

---

[9] L. Şăineanu, *Influenţa orientală asupra limbii şi culturii române*, Bucureşti, I—II, 1900 ; elementele turceşti în sens mai restrîns : Heinz P. Wendt, *Die türkischen Elemente im Rumänischen*, Berlin, 1960, 186 p.

[10] Cf. H. Mihăescu, *Influenţa grecească asupra limbii române pînă în sec. al XV-lea*, Bucureşti, 1966, 225 p. Recenzie critică : CercLg., XII, 1967, p. 327—332 (I. Mării).

[11] Odată, conştient de lipsa totală de importanţă a cuvîntului, el spune „*iréu* «verschnittener Bock, Hammel» : selten", apoi „seltener Provinzialismus" (WtbUngR., p. 462).

genesen", *tămădui* (ung. *tămadni* „a se ridica; a ataca") a intrat și persistă alături de termenii existenți („dintru-nceput"), adică *întremă* (probabil indigen, preroman), *vindecă(l)* (lat. *vindicare*) cu *sănătos, sănătate, însănătoși* (lat. *sanit-*), la care s-au alăturat ceva mai tîrziu (dar mult înainte de ung. *tămad-*) slavul vechiu și popular, general în română *leac, leeui*, — folosite după regiuni și situații, cu diverse nuanțe în aria lingvistică românească. Asemenea exemple pot fi multiplicate[12], ducînd de fapt spre aceeași concluzie: existența numeroaselor „dubluri" și cazuri de suprapuneri; — fenomen ce nu este exclusiv limbii române, fiind general în forme și dimensiuni variate peste tot, în toate idiomurile lumii. Dar în română el are proporții mai mari decît în alte limbi europene, avînd implicații și o semnificație social-etnică (deci general istorică) excepțională: ele constituie cea mai fidelă oglindă a stratificării lexicale, arătînd etapele prin care a trecut limbajul și comunitatea etnic-socială românofonă, în fazele dezvoltării societății și a poporului, a statelor și a națiunii române, în condiții și cadre istorice variate, sub regimuri diverse și mereu adverse. Cronologia absolută a stratificării lexicale în limba română va trebui studiată atent, aprofundat și diferențiat, începînd din etapa de amestec și sinteză a elementului latin-romanic cu cel autohton preroman, în procesul antic, traco- și daco-roman al romanizării (etnogeneza), urmat de aportul slav vechiu și greco-byzantin, turcesc, unguresc etc. Este una din sarcinile principale pentru filologia românistică, înainte de a trece la elaborarea unor „dicționare" parțiale cu caracter etimologic-istoric de felul celui realizat de către Ludovic Tamás (WtbUngR.).

Trecînd peste observațiile privind amănunte și obiecțiile necesare cu unele corectări și completări la partea lexicală și etimologică a „dicționarului" tamásian al cuvintelor unguresti în limba română (*Apulum*, XIII, 1975, p. 704—770), este de-ajuns a remarcă și aici că lista cu asemenea amănunte poate fi amplificată printr-un control mai riguros și adîncit al materialului, în baza unei vaste documentări lexicografice, arătîndu-se că mai sînt posibile și necesare atît unele adause, cît și reduceri în repertoriul lexical tamásian, prin faptul că, precum e firesc, unanim recunoscut, orice dicționar (sau vocabular) al unei limbi vii, curente, în continuă dezvoltare și îmbogățire, diversificare ori scădere, nu poate să fie absolut complet, exhaustiv, întocmit pentru vecie.

Pătrunderea și propagarea elementelor l e x i c a l e maghiare (deci a produselor, noțiunilor, instituțiilor etc.) se poate repartiză — cu destul de largă aproximație; cum au făcut unii filologi în veacul al XIX-lea, ca S. C. Mândrescu, supra, p. 252, și acum Ludovic Tamás—în două etape și categorii, din punct de vedere teritorial și cronologic, ca și calitativ: I. epoca v e c h e, din care au rămas elemente cu răspîndire mai largă, importante și unele chiar generale (literare) în dialectul „daco-român", cunoscute atît în Transilvania și teritoriile intracarpatice, cît și în sudul și estul Munților („comune tuturor românilor din Dacia Traiana", Mândrescu): II. mai r e c e n t e și mult mai numeroase (dar de importanță calitativă foarte redusă, unele disparente), cunoscute numai în graiurile românești din Transilvania și părțile ungurene, cu deosebire în zona Someș—Arieș—Mureș, ca și spre Tisa („provincinlisme", supra, p. 254—255, infra, p. 261—262). Calculele și gruparea statistică făcute, în baza materialului lexical din dicționarul lui

[12] Alte cîteva cazuri luate la întîmplare: *bumb* (ung. *gomb*) intrat alături și peste romanicul-germanic ereditar *nasture*; *ciopor* (*csopor*), *ciurdă* (*csorda*) și *gulă* (*gulya*) ungurești au pe *turmă* (latin) și *cireadă* (slav); *dîmb* (*domb*) are pe *măgură* (traco-dacic); *tău* (ung. *tó*) are pe *baltă* (traco-dacic) și *lac* (latin); *covaciu* (*kovács*) = *fierar* și *faur* (latine), *potcovar* (formația română-slavă): *golumb* (*galamb*) — slav *hulub*, dar și lat. *porumb(el, palumbus)*; *hadă*, „troupe, bande" (*had*) — indigen *droaie*, slav *grămadă* ș.a.m.d.: „dublete" chiar în interiorul fondului lexical ereditar latin romanic, ca: *varză*, (*viridia*) alături de *curechiu* (*caulicl-*); *aiu* (*alium*) și *usturoiu*; deopotrivă elemente latine-romanice „dublate" de cele autohtone, ca lat. *cutis* (*cute*) alături de *gresie* preroman etc.

Tamás (WtbUngR.), de un critic-recenzent sînt deosebit de instructive și merită a fi reținute în acest cadru[13].

Explicația social-istorică ce trebuie dată influenței ungurești (destul de puternică și semnificativă) asupra limbii române este de căutat nu numai în conviețuirea cu populația ungarofonă, cît mai ales în poziția dominantă politico-militară și economică a s t a t u l u i feudal ungar, cu aparatul administrativ, economic-fiscal, militar-politienesc etc., cu limba de circulație și oficială maghiară : o r a ș e l e ca centre de producție meșteșugărească (apoi industriale), de comerț, de iradiație social-culturală cu școli și alte instituții de cultură, iar în mediul rural marile c a s t e l e (conacuri, „curii") nobiliare, ale grofilor și proprietarilor funciari maghiari sau ungurizați de mai multe veacuri (unii de obîrșie germană, ca Báthory, Haller etc., românii Kendeffy ș.a. mulți, supra, p. 211), care alături de cele trei biserici (romano-catolică, calvină, unitariană) ungurești formau principalii stîlpi ai dominației naționalității, limbii și culturii maghiare. Feudalii unguri existau și stăpîneau în foarte multe sate cu populație românească din teritoriile intracarpatice, de unde controlau prin dregătorii și agenții lor, prin aparatul de represiune și exploatare aproape totalitatea satelor românești în „comitate". Ca stăpîni necontestați (decît în timpul răscoalelor populare) din primele decenii de la pătrunderea lor dinspre vest pe Someș și Criș în Transilvania, nobilimea și pătura conducătoare au exercitat o covîrșitoare influență sub raport administrativ, organizatoric, politic, militar, economic, comercial și meșteșugăresc, în consecință : social-cultural și lingvistic. Bine și limpede au fost schițate aceste realități de un filolog clujean, în a. 1958 : „explicația justă a influenței exercitate de maghiară asupra graiurilor românești în Transilvania trebuie căutată în condițiile politice, economice și sociale în care a trăit populația din această regiune în cursul veacurilor. Desigur, factorul determinant a fost conviețuirea îndelungată a celor două populații pe aceleași teritorii, în unele părți chiar în aceleași

---

[13] „Les éléments magyars qui se sont répandus sur tout le territoire habité Roumains sont approximativement 151. Là-dessus, 121 ont pénétré en roumain par les, avant l'an 1700, tandis qu'entre les années 1700 et 1900 notre langue n'a plus fait que 30 emprunts nouveaux. Les 121 termes adoptés avant 1700 peuvent être classés comme suit : *a*) flore : *dudău* ; *b*) faune : *guz, helge, șoim, uliu* ; *c*) parties du corps : *labă, mai, talpă, zgău* ; *d*) outils, métiers : *alcătui, baie* „mine, minière", *bardă, gealău, ilău, lacăt, lăcătuș, meșter, meșteșug, tărăboanță* ; *e*) horticulture : *altoi, corci* ; *f*) rapports commerciaux : *aldămaș, bilci, bocanci, budăi, cheltui, făgădui, fedeleș, giulgi, ham, majă, marfă, ocă, oloi, talger, vamă, zăbală* ; *g*) organisation administrative, relations juridiques : *aprod, bir, chezăș, chilin, dijmă, hengher, hotar, iobag, oraș, pecetlui, pîrcălab, pîrgar, răvaș, răzeș, rit, tăpșan, tău, țidulă, uric, vileag* : *h*) organisation militaire : *birui, bîntui, burzului, călanâ, celui, cetlui, cetlău, ciurdă, dorobanț, haiduc, harță, hotnog, husar, mintui, panțir, tîlhar, vitează, viziliu* ; *i*) médicine, hygiène : *beteag, beteșug, chin, feredeu, ir, mistui, tămădui* ; *j*) relations sociales : *bănui, bizui, biigui, chibzui, gazdă, hălădui, îngădui, întîlni, lăcaș, locui, megieș, neam, sălaș, sirgui, sudui, tăgădui, ului* ; *k*) substantifs : *alean, belșug, chip, dărab, dîmb, dric, fel, gînd, holdă, pildă, seamă, sicriu, șireag, tel, țintirim* ; *l*) adjectifs : *botind, chipeș, gingaș, hitlion, uriaș, viclean* ; *m*) adverbes : *batăr*. Quant aux 30 emprunts récents, qui remontent aux XVIII[e] et XIX[e] siècles, ils appartiennent aux catégories suivantes : *a*) flore : *mohor* ; *b*) faune : *hirciog, șalău, vindereu* ; *c*) outils, métiers : *ciocîlteu, cormană, hădărag, resteu, urlui* ; *d*) relations commerciales : *arpăcaș, cönci, dulman, făgăduu, șifon, leanc, zurgalău* ; *e*) médicine, hygiène : *ciumurlui, frenț, hoit, șontorog* ; *f*) relations sociales : *ciuf, ciufului, hang, hal, hăitui, imaș, meleag, mușlrului* ; *g*) substantifs : *colțon, goz*. Les recherches linguistiques montrent que les relations roumano-magyares ont été plus variées et plus profondes avant 1700, c'est-à-dire à l'époque féodale, tandis qu'après cette date les deux peuples ont tourné leurs regards vers l'Occident, d'où ils ont emprunté une bonne partie des réalisations de la science et de la technique modernes", H. Mihăescu (supra, nota 1), p. 261.

comune. Hotărîtor a fost însă şi faptul că mai ales începînd din epoca dualismului limba oficială a statului era cea maghiară. Majoritatea termenilor din viaţa de stat, din administraţie, comerţ, industrie, justiţie etc. au fost preluaţi de populaţia românească, ei reflectînd realităţi specifice organizaţiei statului austro-ungar în care a trăit în trecut ţitare populaţie. În mod firesc, în această regiune inovaţiile în domeniul vieţii materiale, în tehnică, industrie, agricultură, comerţ, armată etc. au pătruns prin intermediul populaţiei ungare de la care românii au împrumutat odată cu acestea şi termenii respectivi. Un însemnat număr de cuvinte din domeniul agriculturii a fost preluat la curţile şi moşiile latifundiarilor maghiari, unde lucrau alături de iobagii români şi unguri"[14]. Efectul unor asemenea stări şi raporturi politice şi social-economice se reflectă limpede în lexicul limbii române. În rezumat şi în linii generale, situaţia elementului lexical unguresc în ansamblu este caracterizată de un eminent lingvist şi filolog astfel: „influenţa maghiară asupra limbii române s-a răspîndit pe întreg teritoriul lingvistic românesc (daco-român), fiind reprezentată şi în limba literară comună prin foarte multe elemente: *fel, a mîntui, belşug, a tămădui, seamă, chip, a întîlni, bilciu, oraş, gînd, a bîntui, hotar, a îngădui, făgaş* etc. Explicaţia acestei deosebiri este uşor de dat: leagănul graiurilor daco-române a fost Transilvania: de aici din cununa muntoasă a Carpaţilor s-au răspîndit în toate direcţiile graiurile româneşti, deci şi cel muntean şi cel moldovean, ducînd pînă peste Dunăre şi peste Nistru elementele împrumutate de la „stăpînitorii Transilvaniei"[15]. La aceasta se adaugă un alt factor important menţionat: influenţa şi dominaţia politică, precum şi expansiunea economică (comercială) ungurească la sud şi est de Carpaţi, în cele două voievodate româneşti, Ţara Românească şi Moldova, începînd încă din veacurile XII—XIII. Atare situaţie istorică şi raporturi social-politice explică de asemenea proporţia mare de antroponime ungureşti ori maghiaroide la românii transilvăneni.

În ce priveşte c a n t i t a t e a şi semnificaţia c a l i t a t i v ă a cuvintelor maghiare în limba română, ele au fost apreciate în chip diferit şi divergent de către cercetători. Rezultatele de pînă acum se pot rezuma la următoarele:

După Al. C i h a c, elementul maghiar reprezintă cam 1/10 din totalul cuvintelor cuprinse în dicţionarul său[16]. Prin a. 1887—1888, Gh. A l e x i c s (supra, p. 252) consideră numărul lor la peste 1000. Dar cercetările pe baze statistice ale lui D. M a c r e a au stabilit (după *Dicţionarul limbii române* de I.-A. Candrea, 1931) între cele 43 260 cuvinte ale limbii, 3,14 % elemente ungureşti (latine-romanice fiind 20, 58 %, slave 16,59 %) în *Dicţionarul limbii române moderne* [Bucureşti, 1958], din 49 649 (inclusiv derivate şi variante), 2,17 % sînt ungureşti (faţă de 20,02 % latine, 13,87 % slave)[17]. Cu privire la f r e c v e n ţ ă, acelaşi autor a stabilit în lexicul poeziilor lui Eminescu elemente maghiare în proporţie de 1,63 % cu o frecvenţă de 0,84 % (elemente latine fiind de 48,48 % ca număr şi 83 % ca frecvenţă, iar cele slave 16,81 % ca număr, 6,83 % ca frecvenţă). Într-un text actual, o pagină din ziarul „Scînteia", elementele maghiare sînt 0,39 % din numărul unităţilor lexicale, cu o frecvenţă de 0,21 % (elementul latin avînd 36,50 % în vocabular, frecvenţă de 62,46 %, iar cel slav 7,96 % şi frecvenţă de 5,92 %: restul de alte obîrşii, inclusiv neologismele şi termenii tehnici)[18]. Socoteala făcută de Al. G r a u r arată între cuvintele considerate a face parte din aşa-numitul „fond principal de cuvinte" (totul în română evaluat la 1419 termeni) 32 elemente ungureşti (2,26 %, faţă de 58,51 % latine 21,46 % slave), iar concluzia apare vrednică de reţinut şi reprodus: „semnificativ este faptul că elementul maghiar în fondul principal e categoric mai numeros decît cel turcesc (decît cel turcesc şi grecesc împreună), cu toate că după statistica lui Cihac, în masa vocabularului sînt cam de trei ori mai multe cuvinte turceşti decît maghiare. De unde însă turcii nu

---

[14] CercLg., III, 1958, p. 224 (V. Breban).

[15] Trans., 1942, p. 807—808 (E. Petrovici).

[16] Cihac, *op. cit.* [II], p. XII „l'élément magyar n'a fait qu'augmenter le vocabulaire roumain d'une dixième environ".

[17] D. Macrea, *Probleme de lingvistică română*, Bucureşti, 1961, p. 31—32, cu rezultatele unor cercetări mai vechi, încă din a. 1940.

[18] *Ibid.*, p. 41, 44.

au fost aici decît cuceritori veniţi să exploateze şi au adus cu ei elemente de vocabular, superficiale, maghiarii ca şi slavii au trăit alături de noi, au împărţit munca cu românii, iar cuvintele ce ne-au dat erau de multe ori esenţiale pentru îmbunătăţirea vocabularului"[19].

Mai precise, concludente şi semnificative apar rezultatele cercetării diferenţiate a influenţei maghiare asupra graiurilor din Transilvania [20], bazată pe constatarea că „determinările cantitative ale influenţei maghiare în lexicul limbii române, menţionate mai sus, relevă aspecte ale problemei privite din unghiuri diferite. Fie că se are în vedere lexicul românesc în ansamblu, cum se găseşte cuprins în dicţionare, fie că e vorba numai de lexicul de bază al limbii unui scriitor sau a mai multora, s-a insistat prea puţin asupra f r e c v e n ţ e i elementelor maghiare în limba română, raportată la frecvenţa elementelor latine, slave sau de alte origini. Pe de altă parte, elementele maghiare au fost urmărite n u m a i în t e x t e l i t e r a r e, fără a ţine seama de o anumită stratificare a lor. Studierea elementelor maghiare ca parte componentă a lexicului românesc din punctul de vedere al frecvenţei lor în g r a i u r i l e populare, fără a neglijă o c a t e g o r i s i r e a lor după importanţă, se impune, amplificînd dintr-o nouă perspectivă cunoştinţele de pînă acum" (OmR., p. 922). Autorul urmăreşte a stabili, în primul rînd, „prin metoda statistică, l o c u l şi i m p o r t a n ţ a elementelor de obîrşie m a g h i a r ă în graiurile româneşti ale Transilvaniei, în care, prin condiţii sociale-istorice specifice, influenţa maghiară este mai puternică. Statistica noastră se bazează pe 4000 cuvinte extrase din texte sau fragmente de texte dialectale, de lungimi diferite, din zece localităţi situate în regiuni unde contactul dintre români şi unguri este mai intens: 5 din regiunea Crişana [jud. Bihor], 1 din regiunea Maramureş [jud. Satu Mare, Maramureş], 1 din reg. [jud.] Cluj, 2 din reg. Mureş (-Harghita), 1 din Ungaria (lîngă oraşul Gyula, unde se vorbeşte un grai crişan). Cele 4000 cuvinte-text se reduc la 750 cuvinte distincte sau unităţi lexicale: între ele, maghiare sînt 73, adică 9,61 % cele latine 53,22 %, slave 12,12 %". Procentul relativ ridicat al cuvintelor maghiare se explică prin faptul că e stabilit dintr-un „lexic limitat provenit din regiunile cele mai puternic influenţate de limba maghiară". „Din punct de vedere al frecvenţei, în timp ce elementele latine ating procentul de 84,02 %, cele ungureşti abia 2,90 %, slave 3,92 %. Dacă raportăm atare procent al frecvenţei elementului unguresc la procentul frecvenţei aceluiaşi element din limba literară, se observă un decalaj: în textele dialectale frecvenţa cuvintelor ungureşti, în raport cu numărul lor este mult mai scăzut în textele literare (din Eminescu şi chiar din „Scînteia"). Explicaţia e de căutat în faptul că în limba literară se găsesc mai cu seamă elemente maghiare din fondul lexical de bază, cu o frecvenţă mai mare, cîtă vreme în textele dialectale cuvintele maghiare sînt (în marea lor majoritate) regionalisme, cu indice de frecvenţă mic" (OmR., p. 924 – 925); cele mai multe din cuvintele ungureşti sînt substantive, noţiuni cu caracter concret, material. — Despre „dicţionarul istoric-etimologic al elementelor maghiare în română" al lui Ludovic Tamás (WtbUngR., 1966), v. supra, p. 253 – 258.

*

Dominaţia ori influenţa politică a statului maghiar s-a extins parţial şi temporar în arcul carpatic şi în afară, spre nord, est şi sud, ca şi în alte zone din jurul vetrei etnolingvistice ungare din Pannonia şi bazinul Tisei, adică şi asupra croaţilor, sîrbilor, slovacilor etc. Precum se ştie fiind în general admis, influenţa ungurească a fost mai puternică asupra populaţiei româneşti în spaţiul dintre Tisa şi Carpaţi: aici, raportul dintre limba maghiară şi româna în acţiunea lor de influenţare bilaterală şi de interpătrundere lexicală (în cursul contactelor şi a convieţuirii aproape milenare) a fost timp de cîteva secole (pînă

---

[19] A. Graur, *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii române*, Bucureşti, 1954, p. 48—62.

[20] OmR., p. 921—927 (*Despre influenţa maghiară în lexicul graiurilor româneşti din Transilvania*, de R. Todoranu).

la a. 1918) acela dintre stăpînitor și stăpînit (asemănătoare este în consecință situația antroponimelor împrumutate reciproc de români și de unguri: supra, cap. IV și Anexa I). În cadrul politic, administrativ și economic al voievodatului (principatului) Transilvaniei (dominat de unguri) și al statului feudal ungar, austro-ungaresc, unde românimea „tolerată" era mereu „în pierdere", totdeauna nedreptățită, „inferioară" mai ales în veacurile XVI–XVIII, era firesc și chiar necesar ca în lexicul limbii române elementele ungurești să fie mai numeroase și ceva mai importante decît sînt cele românești în limba maghiară (pătrunse prin acțiunea unei influențe ceva mai tîrzii, mai mult de caracter popular-local, regional). Pentru explicarea unei atare situații nu este deloc necesar a se recurge la criterii înșelătoare și la ipoteze complicate, ca: la începutul contactelor româno-maghiare românii ar fi locuit un teritoriu restrîns și ar fi fost mai puțini [21]; populația ungurească avînd o „superioritate numerică" față de cea românofonă, cum s-a pretins[22]; căci în teritoriul la est de Tisa, populația maghiarofonă a fost totdeauna minoritară. Ca element cuceritor, dominant, ea a cîștigat supremație în unele zone mai ales prin asimilarea treptată, uneori forțată a românilor, slavilor și a altor populații regnicolare supuse: majoritatea absolută în trecut și în prezent sînt românii, atît în Transilvania (între Carpați și Munții Apuseni), cît și în Crișana, Banat, Maramureș. Ar fi foarte greu a susține că „limba maghiară și româna au venit tîrziu în contact", ca o consecință a „imigrării" tardive a românilor în Transilvania din ... Peninsula Balcanică (aceasta, influența lingvistică-lexicală reciprocă româno-maghiară ... întîrziată, fiind deci un eventual reazem indirect [dar destul de șubred] pentru teza „imigraționistă" contrară continuității românilor în spațiul carpato-danubian, la nordul Dunării)[23]. De altă parte însă, este evident că la începutul perioadei feudale (prin veacurile X–XI) slavii aveau și ei încă un prestigiu politic-militar și social-economic (dovadă între altele toponimia și

---

[21] NyK., XII, 1876, p. 115 „az ó-magyarban hiában keresünk rumun elemeket, mert azok a közép-magyarban sem találhatok fel: e feltűno jelenség arra enged következtetnünk, hogy a két nép hajdani érintkezése nem volt sem oly benső, sem oly nagymérvü mint a mai napság, másrészt pedig gogy a ruménség nemcsak területileg, hanem számszerint is szaporodott" (A. Edelspacher).

[22] Bárczi G., *A magyar szókincs eredete* (Budapesta, 1958), p. 120 observînd că relațiile româno-maghiare încep în veacul al XII-lea (odată cu așa-zisa „infiltrare" românească în Transilvania ...), afirmă „azonban a ruménség aránylag csekélyebb száma, továbbá alárendelt társadalmi foka miatt ez az érintkezés a rumén szókincset gyarapitotta magary elemekkel, viszont a magyar nyelv számottevő rumén hatást e korban nem mutat". Adevărat, evident este al doilea criteriu: situația de inferioritate (politică, juridică, economică, notorie în Transilvania) a elementului etnic-lingvistic românesc, aservit și crunt exploatat de hrăpărețul sistem al feudalismului de tip „clasic" occidental. Așa fiind, din idiomul unor mase modeste și umilite (majoritatea sărăcite) ale iobagilor deposedați, cu forme de manifestare culturală aproape exclusiv bisericești și pînă tîrziu în limba liturgică slavonă, nu era de așteptat ca pătura aristocratică, burghezia și „națiunile dominante (constituționale)" ale Transilvaniei și dinspre Ungaria feudală să facă împrumuturi lexicale de mare importanță economică, socială ori politic-administrativă (cf. supra, p. 239 etc.).

[23] De ex. P. Hunfalvy, in NyK., XIV, 1878, p. 308: *Die Rumänen und ihre Ansprüche*, Wien, 1883, p. 223–225, citat și combătut de A. D. Xenopol, *Teoria lui Roesler* (1884), p. 247–248; B. Köpeczi, ArEuCO., VIII, p. 521 „... die ungarische und rumänische Sprache verhältnismassig spät in Berührung kamen. Die landnehmenden Ungarn finden auf diesem Ansiedlungsgebiet nur slavische und türkische Volksgrupen und slavische Lehnwörter sind schon in den ältesten ungarischen Sprechdenkmäler zu finden, die rumäuischen Wörter erscheinen dagegen in größerer Zahl nur im 17–18. Jahrhundert".

antroponimia păstrate în stocuri masive pe teritoriul României); o bună parte din populația românofonă continuă să trăiască încă în izolarea latentă a unor condiții impuse de structura economiei sale închise (mai ales agricultura, creșterea vitelor, meșteșuguri rurale), în văile îndosite și pe plaiurile bazinelor intracarpatice, unde apucase la adăpost de urgia migrațiilor și ocupanților epocii prefeudale — fără a izbuti (înainte de veacul al XIII-lea) să realizeze formații statale și militare puternice, întinse, ori imperii și regate „apostolice". În consecință, trebuie să fie și a fost mult mai veche și intensă influența slavonă (în zona Dunăre — Tisa) asupra limbii maghiare [24], decît a reușit să fie în acea perioadă cea românească între Tisa și Carpații orientali.

CONCLUZIE GENERALĂ

Elementele din **l e x i c u l** românesc pătrunse în limba maghiară apărînd răspîndite mai mult în zona dintre Tisa și Carpații orientali, sînt rezultatul unui proces de convietuire, amestec și contacte îndelungate între populația românească și cea maghiarofonă, iar în ținutul secuiesc s-a desfășurat un fenomen de maghiarizare masivă a românilor, care (secuizați, vorbind ungurește) au păstrat și un considerabil număr de **a n t r o p o n i m e** românești sau parțial de tip slavo-român. În Ungaria, la vest de Tisa, sînt mult mai puține și izolate, sporadice cuvintele românești, în primul rînd pentru că românii nu au dominat asupra populației din vest în forma, durata cît și cum au dominat statul feudal și burghezia ungurească asupra românilor din Transilvania și parțial din afară. În consecință, aveau dreptate (în chip firesc, necesar) erudiții care au relevat că termenii românești intrați în limba maghiară se referă mai puțin la organizarea de stat, instituții juridice și forme superioare ale structurilor social-economice decît este cazul cu cei maghiari (ori de altă origine) pătrunși în română [25]. Din spațiul intracarpatic s-au propagat elementele lingvistice ungurești spre sud și est, pînă la Dunăre, Prut și mai la răsărit (supra, p. 260). Cum s-a spus și se recunoaște unanim, elementele de proveniență românească în lexicul maghiar sînt în majoritate din domeniul terminologiei ocupațiilor și produselor agrar-gospodărești (caracteristice activității economice a majorității românimii, pînă în veacul al XIX-lea), iar pe plan social sînt elemente preluate prin contact zilnic între populațiile rurale română și maghiară, in curs de mai multe generații și veacuri, după infiltrarea treptată a ungurilor dinspre Tisa pe Someș și Criș în podișul Transilvaniei.

---

[24] Cf. Kniezsa, Szl.Isz., (1953), cu observațiile și rectificările noastre în Om R., p. 787 — 791.

[25] De ex. „die ältesten (ungarischen Lehnwörter des Rumänischen) sich auf die Staatseinrichtungen, Rechtsordnung und auf das Wirtschaftsleben beziehen" (ArEuCO., VIII, p. 523).

ABREVIERI ŞI BIBLIOGRAFIE

a. = anul

AbstR. = Ueber die Abstammung der Rumänen, de Jos. Lad. Pič, Leipzig, 1880

ActaMN. = Acta Musei Napocensis (Anuarul Muzeului de Istorie). Cluj, I 1964 – XXIII 1990 seqq.

AdMRom. = Adatok a magyar-román kölcsönhatáshoz [Date despre influenţa reciprocă ungaro-română], de Damian István. Nyelvészeti Füzetek, szerkeszti Simonyi Zsigmond, 67. Budapest, 1912, 61 p.

AnEtn. Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei. Cluj, (I) 1957–8 seqq.

AnInst. = Anuarul Institutului de Istorie din Cluj, I 1958 – XIII 1970, Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie,/ XIV 1971 sqq.

AnIstN. = Anuarul Institutului de Istorie Naţională, dir. Al. Lapedatu şi I. Lupaş, Cluj, I 1921 – XI 1947

Apulum = Apulum. Buletinul Muzeului Regional Alba Iulia (Acta Musei Apulensis), I (1939–1942) şi urm.

ArEuCO. = Archivum Europae centro-orientalis, herausgegeben von Em. Lukinich. Budapest, I 1933 – X 1944

Astra = Astra. Organ săptămînal al despărţămîntului Mureş. Dir. şi red. responsabil Vasile Al-George, I. Bozdog. Tg. Mureş, I 1926 – III 1929

Balogh, P. = v. NfMgy.

Benkő, K. v. CsGyK., MarSz.

Blédy, G. v. InfIR.

Bogáts, D. v. HrmSzOkl.

BulCIst. = Buletinul Comisiei Istorice a României. Bucureşti (vol. II 1916, p. 179–272: Acte româneşti din Ardeal privitoare în cea mai mare parte la legăturile Secuilor cu Moldova, N. Iorga)

BulEBiopol. = Buletinul eugenic şi biopolitic, editat de Secţia eugenică şi biopolitică a „Astrei" şi de Institutul de Igienă socială. Cluj (vol. VI, 1935)

BulGeogr. = Buletinul Societăţii regale române de Geografie. Bucureşti

CercLg. = Cercetări de lingvistică. Cluj, I 1956 seqq. (continuarea lui DR.)

Bul.Mon.Ist. = Buletinul Monumentelor Istorice, Bucureşti, 1 (1971) şi urm.

Csánki, D. = v. MgyHnd.

CsGyK. = Csík, Gyergyó és Kászon multja, jelene, általános és részletes osztályokban [Trecutul Ciucului, Giurgeului şi Casinului, prezentul

lor în ansamblu şi în părţi-detalii], Benkő Károly által. Kolozsvár (Cluj), 1853, I 94 p., II 163 p.

CsGyKSz. = Csík-, Gyergyó-, Kászon-székek (Csík megye) földjének és népének története 1918-ig [Istoria pămîntului şi populaţiei din scaunele Ciuc, Giurgeu şi Caşin (jud. Ciuc) pînă la 1918], Endes Miklós. Budapest, 1938, 639 p.

Damian, I. v. AdMRom.

DateIst = Date istorice privitoare la familiile nobile române. Culese de I. cav. Puşcariu. Sibiu, I 1892, 184 p., II 1895, 416 p.

der. = derivat

DocArd. = Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti. Acte şi scrisori, I—XI (a. 1527—1690), publicate de Andrei Veress. Bucureşti, 1929—1939

DocMur. = Documente privitoare la trecutul românilor din vechiul scaun al Mureşului, vol. I (singurul apărut), de Traian Popa. Tg. Mureş, [1926], 119 p.

DR. = Dacoromania. Buletinul Muzeului Limbii române, condus de S. Puşcariu. Cluj, I 1920—XI 1948 (Continuarea : CercLg.)

Drăganu, N. = v. Rom. IX—XIV.

EmlMel. = Emlékkönyv Melich János hetvenedik születésnapjára [Volum omagial lui M. J. la 70 de ani]. Budapest, 1942

EmlSzM. = Emlékkönyv a Székely nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára [Volum omagial la jubileul de 50 ani al Muzeului naţional secuiesc], szerk. Csutak Vilmos. Sepsiszentgyörgy (Sf. Gheorghe), 1929

Endes, M. v. CsGyKSz.

EndLev. = A csíkszentmártoni Endes család levéltára [Arhiva familiei Endes din Sînmartin-Ciuc] (1514—1848), ismerteti Sándor Imre. Kolozsvár (Cluj), 1910

ErdÉvk. Az erdélyi tudományos intézet évkönyve [Anuarul Institutului ştiinţific ardelean]. Kolozsvár (Cluj), 1940—1941, 1942

ErdM. = Erdélyi Múzeum. Kolozsvár (Cluj) : diferitele serii ale acestui periodic al „Muzeului Ardelean" (1859—1946), cu subtitluri diverse, sînt înşirate în „indexul" general : Az Erdélyi Múzeum név- és szakmutatója, összeállította Valentiny A. — Entz G., Cluj, 1942, p. 5—6

ErdMEgy. = Erdély magyar egyeteme [Universitatea ungurească a Transivaniei]. Kolozsvár (Cluj), 1941

ErdMest. = Erdélyi népi mesterek és tisztviselők a XVI—XIX. századból, levéltári forrásnkból közzéteszi Szabó T. A. [Meşteşugari şi slujbaşi ardeleni din veacurile XVI—XIX, după sursele arhivistice, publicate de Sz. T. A.], ErdTudF. 208, Cluj, 1947, 26 p.

ErdTudF. Erdélyi tudományos füzetek [Caiete ştiinţifice ardelene], anexe la ErdM. Kolozsvár (Cluj)

GazC. = Gazeta Ciucului. Organ social-cultural, apare săptămînal (bilunar). Director Theodor Chindea, red. resp. Theodor Anastasiu, I. G. Niculescu. Gheorgheni, 1929—1937

GazMur. = Gazeta Mureşului. Foaie săptămînală pentru răspîndirea culturii în popor, redactată de prof. Mihail Demetrescu. Tg. Mureş, I 1931 — VIII 1938

GazOd. = Gazeta Odorheiului (continuarea gazetei : Secuimea), începînd din a. 1935, Odorheiu

GenF. = Genealogiai Füzetek. Családtörténeti folyóirat [Caiete genealogice. Revistă de istorie a familiilor], szerkesztik és kiadják Sándor Imre es Sebestyén József. Kolozsvár (Cluj), I 1903 — XII 1914

Gerando, A.	v. Transylv.
GeschRum.	= Zur Geschichte der Rumänen. Aufsätze und Vorträge, de I. Lupaş. Sibiu, 1943, 608 p.
GlasMur.	= Glasul Mureşului. Organ al Partidului Naţional-Liberal din jud. Mureş, red. M. Costin, E. Dandea. Tg. Mureş, 1934—1940
GlasR.	= Glas românesc din regiunea secuizată. Odorheiu. Redactor O. M. Dobrotă, 1935—1936 (cf. : Secuimea)
GyHNev.	= Gyergyói helynevek a XVII—XIX. századból, kéziratos forrásokból gyüjtötte, jegyzetekkel és bevezetéssel ellátta Szabó T. Attila [Toponime din veacurile XVII—XIX în Giurgeu, adunate din surse manuscrise, însoţite de note şi introducere de către Sz.T.A.], Magyarország Földrejzi nevei, 1 sz. Budapest, 1940, 67 p.
HdÉvk.	= Hunyadmegyei törtélmi és régészeti társulat évkönyve [Anuarul Societăţii istorice şi arheologice a judeţului Hunedoara]. Deva, I 1882 — XXII 1914
Herman, O.	v. PásztNy.
HrmSzOkl.	= Háromszéki oklevél-szójegyzék, gyüjtötte Cs. Bogáts Dénes [Glosar al documentelor din Treiscaune, adunate de Cs.B.D.], ErdTudF. 163, 1943
ImigR.	= Teoria imigraţiei românilor din principatele române în Transilvania în veacul al XVIII-lea. Studiu critic, de D. Prodan. Sibiu, 1944, 173 p. (versiunea franceză : Les migrations des Roumains au-delà des Carpathes au XVIIIème siècle. Bibliotheca rerum Transsylvaniae, vol. XVIII. Sibiu, 1945, 189 p.)
Imreh, I.	v. SzékFalu
InflR.	= Influenţa limbii române asupra limbii maghiare. Studiu lexicologic-Teză de doctorat, de Geza Blédy. Publicaţiile Seminarului de Filologie romanică, 2. Sibiu, 1941 (1942)
Iorga, N.	v. BulClst. şi
IstRArd.	= Istoria românilor din Ardeal şi Ungaria, vol. I, Pînă la mişcarea lui Horea (1784), de N. Iorga. Bucureşti, 1915, 460 p.
IstTr.	= Din istoria Transilvaniei, autori C. Daicoviciu, Şt. Pascu, V. Cherestesiu, T. Morariu. Bucureşti, ed. I 1960, ed. II 1961
Îndr. pastoral Alba Iulia	= Îndrumătorul pastoral, Alba Iulia, Revistă a Episcopiei Române de Alba Iulia, I 1977 — şi urm.
jud.	= judeţul (comitat, vármegye)
Karácsonyi, J.	v. SzErTel.
Kniezsa, I.	v. SzlJsz.
La Trans.	= La Transylvanie. Académie Roumaine. Connaissance de la terre et de la pensée roumaine, II. Bucureşti, 1938, 856 p.
LbR.	= Limba română (revistă). Bucureşti, I 1952 seqq.
Lenk, I.	v. SbLex.
LucrGeogr.	= Lucrările Institutului de Geografie al Universităţii din Cluj, I 1922 (1924), II 1924—5 (1926), III 1926—7 (1929), IV 1928—9 (1931), V 1929—1930 (1931), VI 1938, VII 1942
Lupaş, I.	v. GeschRum.
magh.	= maghiar (unguresc)
Marisia	= Marisia. Revista Muzeului judeţean Tirgu Mureş, Tirgu Mureş, I (1966) şi urm.
MarSz.	= Marosszék ismertetése [Descrierea scaunului Mureş], de Benkő Károly. Kolozsvár (Cluj), 1868—1869
MemIst.	= Memoriile Secţiunii istorice. Academia Română. Bucureşti
Meteş, Şt.	v. EmigrR.

MgyHnd. = Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában [Geografia istorică a Ungariei în epoca Huniazilor], voi. V (Hunyadiak kora Magyarországon, Teleki J., IX c), irta Csánki D. Budapest, 1913

MgyOrCs. = Magyarország családai. Czimerekkel és nemzedékrendi táblákka [Familiile din Ungaria. Cu steme şi tabele genealogice], irta Nagy Iván. Budapest, I—XII 1857—1865. Pótkötet [supliment], 1868

MgyOrR. = A magyarországi románok [Românii din Ungaria], de Moldován Gergely. Budapest, 1913, 563 p.

MgyR. = Magyarok és románok [Unguri şi români], szerk. Deér József — Gáldi László. Budapest, I 1943, II 1944

MijlDesn. = Din mijloacele folosite de Ungaria pentru desnaţionalizarea românilor din Ardeal, de Ioan N. Ţuţuianu. Bucureşti, 1937, 92 p.

MNy. = Magyar nyelv [Limba ungurească, revistă], szerk. Szily K., Gombocz Z., Pápay J. Budapest, I 1905 seqq.

Moga, I. v. RoumTr.

Moldován, G. v. MgyOrR.

MonHHist. = Monumenta Hungariae Historica. Budapest.

MonTgM. = Monografia oraşului Tîrgu Mureş, de Traian Popa, Tîrgu Mureş, 1932, 320 p.

Mon. ist. şi de Artă = Revista Muzeelor şi Monumentelor, seria Monumente Istorice şi de artă, Bucureşti, I (1974) şi urm.

Mureşul = Mureşul. Organ politic săptămînal (N. Vulcu, I. Bozdog). Tîrgu-Mureş, 1922—1938

Nagy, I. v. MgyOrCs.

NatKampf. = Der nationale Kampf gegen das ungarische Staatsrecht. Ein Beitrag zur Kritik der älteren ungarischen Geschichte, de Jos. Lad. Pič. Leipzig, 1882, 259 p.

Negreanu, M. v. RomTgS.

NfMgy. = A népfajok Magyarországon [Compunerea etnică a Ungariei], irta Balogh Pál. Budapest, 1902, 1113 p.

NmN. = Neamul nostru. Foaie săptămînală pentru cultură, ştiinţă şi artă. Director Ioan N. Ţuţuianu. Sfîntu Gheorghe, I 1934—III 1936

NyIrK. = Nyelv- és irodalomtudományi közlemények [Comunicări de lingvistică şi de ştiinţa literaturii]. Cluj, I 1957 seqq.

NyK. = Nyelvtudományi Közlemények [Comunicări de lingvistică], szerk. Hunfalvy Pál. Budapest, I 1862 seqq.

Nyr. = Magyar Nyelvőr, szerk. Szarvas Gábor. Budapest, I 1872 seqq.

ObsSEc. = Observatorul social-economic. Revistă trimestrială de studii şi anchete social-economice. Dir.-editor G. Moroianu. Cluj, 1 1931 —VIII 1938

Oituzul = Oituzul. Gazetă independentă de informaţie culturală, socială şi politică. Sfîntu Gheorghe, 1935, 1936

OklSz. = Lexicon vocabulorum Hungaricorum in diplomatibus aliisque scriptis --- Magyar oklevél-szótár régi oklevelekben és egyéb iratokban előforduló magyar szók gyűjtménye. Legnagyobb részüket gyűjtötte Szamota István. Szótárrá szerkesztette Zolnai Gyula. Budapest, 1902—1906, 1210 coloane.

OmR. = Omagiu lui Alexandru Rosetti la 70 de ani. Bucureşti, 1965 [1966], 1049 p.

Orbán, B. v. SzFLeir.

p. = pagina

Pascu, Ş. v. IstTr.

PásztNy.	= A magyar pásztorok nyelvkincse [Tezaurul lingvistic al păstorilor unguri], de Herman Ottó. Budapest, 1914, 798 p.
Pič, J. L.	v. AbstR. şi NatKampf
Popa, T.	v. DocMur. şi MonTgM.
Popa-Lisseanu	v. SecRom.
Prodan, D.	v. ImigR.
ProtOdorh.	= Arhiva scaunului Odorheiu, Protocol II/1—2—3—4, în Arhivele Statului Cluj-Napoca (cf. ActaMN., IV 1967, p. 159—184: Contribuţii la studiul agriculturii transilvănene, 1570—1610, de Şt. Imreh şi I. Palaki, în baza acestor documente ale scaunului Odorheiu)
Puşcariu, I.	v. DateIst.
RatCBáth.	= Fontes Rerum Hungaricarum, tom. III, Monumenta Hungarorum in Polonia (1575—1668), I, Rationes Curiae Stephani Báthory regis Poloniae historiam Hungariam et Transilvaniae illustrantes (1576—1586), descr. et ed. Andreas Veress. Budapest, 1918, 305 p.
Reînv.	Reînvierea (revistă). Director Gh. Tîrnăveanu, redactor G. Belea. Tîrgu Mureş, I 1937, II (Reînvierea Românească) 1938
RevIst.	= Revista Istorică (dir. N. Iorga). Bucureşti, I 1915—1940
RevRHist.	= Revue Roumaine d'Histoire. Bucureşti, I 1962 seqq.
RevTeol.	= Revista Teologică. Sibiu, I 1907 seqq.
RevTr.	= Revue de Transylvanie, dir. S. Dragomir. Cluj, I 1934—X 1940
rom.	= românesc
RomTgS.	= Românii din Tîrgu Secuiesc şi satele învecinate, după condica bisericii ortodoxe din Tîrgu Secuiesc (1781—1898), de dr. Maria I. Negreanu. Bucureşti, 1943, 115 p.
Rom IX—XIV.	= Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei şi a onomasticii, de N. Drăganu. Bucureşti, 1933, 682 p.
RoumTr.	= Les Roumains de Transylvanie au Moyen Âge, de Ion Moga. Sibiu, 1944, 150 p.
SándLev.	= A csikszentmihályi Sándor család levéllára [Arhiva familiei Sándor], szerkestette Sándor Imre. Kolozsvár (Cluj), 1914
Sándor, Imre	v. EndLev. şi SándLev.
Sándor, István	v. SzHUt.
SbLex.	= Siebenbürgens geographisch-, topographisch-, statistisch-, hydrographisch- und orographisches Lexikon, de Ignaz Lenk von Treuenfeld. Wien, 1839, vol. I (A—F), II (G—L), III (M—R), IV (S—Z)
SCIA	= Studii şi comunicări de istoria artei, Bucureşti, I (1955) şi urm.
Sec.	= Secuimea. Girant responsabil G. N. Gârneţiu. Odorheiu, I. 1931—X 1940 (din an. V, nr 154, 27 II 1935: GazOd. şi GlasR. a. IV, nr. 150)
SecRom.	= Originea secuilor şi secuizarea românilor, de G. Popa-Lisseanu Bucureşti, 1941, 160 p.
Şemat.	v. Şematismul
Siebenbürgen	= Siebenbürgen [culegere de studii asupra Transilvaniei], editat de Institut für rumänische Geschichte in Bukarest. Bucureşti, I—II, 1943
StCom.	= Studii şi comunicări, vol. 13 (Muzeul Brukenthal). Sibiu, 1967
StUn.	= Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Cluj, Philologia (împărţirea pe volume — ani şi fascicole e confuză, pretează la încurcături)
Szabo, T. A.	v. ErdMest., GyHNev.
Szamota, I.	v. OklSz.

Székelység = Székelység. A Székelyföldet és népet ismerietö havi folyóirat, szerk. Bányai János. Odorheiu — Székelyudvarhely, I 1931 — XIV 1944 [cf. cap. II, nota 70]. Titlu identic („Székelység") avea un ziar din Tîrgu Mureş, din care sînt citate a. 1901—1903

SzékFalu = A rendtartó székely falu, de Imreh István. Bucureşti, 1973

SzErTel. = A székelyek eredete és Erdélybe való települése [Obîrşia şi stabilirea secuilor în Transilvania], de Karácsonyi János, în Értékezések a történeti tudományok köréből, XX, 3. Budapest, 1905, 74 p.

SzF. = Székelyföld. Közgazdasági, társadalmi és szépirodalmi birlap. Kézdi-Vásárhely (Tg. Secuiesc), I 1882 seqq.

SzFLeir. = A Székelyföld leirása, történelmi, régészeti, természet tudományi és népismei szempontból, irta Orbán Balázs. (Buda)Pest, I 1868 (scaunul Odorheiu), II 1868 (Ciuc), III 1869 (Treiscaune), IV 1870 (Mureş)

SzHUt. = Székelyhoni utazás a két Homorod mellett [Călătorie în patria secuiască prin zona celor două rîuri Homorod], de Jánosfalvi Sándor István, în colecţia Erdélyi Ritkaságok, 7—8, vol. I—II, Kolozsvár (Cluj), 1942

SzIJSz. = A magyar nyelv szláv jövevény szavai [Cuvintele de origine slavă în limba maghiară], de Kniezsa István. Budapest, 1955

SzMÉrt. = A székely nemzeti múzeum értesitője [Buletinul muzeului naţional secuiesc]. Sepsiszentgyörgy (Sfîntu Gheorghe), I 1890, szerk. Nagy Géza, II 1891, III 1902 szerk. Gödri F. — László F.

SzOkl. = Székely Oklevéltár [Arhiva Secuiască] ,szerk. Szabó Károly. Kolozsvárott (Cluj), I (1872) documente din a. 1211—1519: II (1878), a. 1520—1571 ; III (1890), a. 1270—1571 ; IV (1896), a. 1264—1707 ; V szerk. Szádeczky L. (1896), a. 1296—1603 : VI (1897) a. 1603—1698 : VII (1898) a. 1696—1750 : VIII közzéteszi Barabás S. (Budapest, 1934), a. 1219-1776

Şemat. 1835 = Schematismus venerabilis cleri graeci ritus catholicorum dioeceses Fogarasiensis in Transilvania pro anno a Christo nato MDCCC XXXV. Blasii, typis seminarii Diocesani

Şemat. 1846 = Universalis schematismus ecclesiasticus venerabilis cleri orientalis ecclesiae graeci non uniti ritus regni Hungariae partiumque eidem annexarum nec non Magni Principatus Transilvaniae item literarius (etc.), sub benigno-gratiosa protectione excelsi consilii regii locumtenentialis Hungarici per Aloysium Resch De Lewald (etc.) pro anno 1846/7 redactus, Budae (Budapesta)

Şemat. 1865 = Siematismulu veneratului cleru catbolicu de ritulu orientale alu Archi-diecesei metropolitane a Albei Julia pre anulu de la nascerea lui Christosu 1865 (etc.). Blasiu (Blaj)

Şemat. 1876 = Siematismulu veneratului cleru alu archidiecesei metropolitane greco-catolice a Alba Iuliei şi Fagaraşului pre anulu 1876. Blasiu (Blaj)

Şemat. 1880 = Siematismulu veneratului cleru (etc.) pre anulu 1880. Blasiu (Blaj)

Şemat. 1900 = Sematismul bisericei ortodoxe orientale române din Ungaria şi Transilvania pe anul 1900. Sibiu

Şemat. 1903 = Sematismul bisericii ortodoxe orientale române din Ungaria şi Transilvania pe anul 1903. Sibiu

Şemat. 1932 = Sematismul veneratului cler al arhidiecesei mitropolitane greco-catolice de Alba Iulia şi Făgăraş pe anul 1932. Blaj, 1932

Tamás, L. v. WibUngR.

Trans.	= Transilvania. Foaia Asociațiunii transilvane pentru literatura română și cultura poporului român. Sibiu, I 1866—LXXVII 1946
Transylv.	= La Transylvanie et ses habitants, de Aug. De Gerando. Paris, I—II, 1848
ȚinS.	= Ținuturi Secuizate. Apare bilunar. Director Roman Robu. Miercurea Ciuc, 1938—1940
Țuțuianu, I.	v. MijlDesn.
UdvT.	= Udvarhely vármegye története [Istoria județului Odorheiu], Jakab E. — Szádeczky L., Budapest, 1901
UgJB.	= Ungarische Jahrbücher, herausgegeben v. Robert Gragger. Berlin — Leipzig, I 1921 — XXIII 1943
ung.	= unguresc (maghiar)
var.	= variantă
Veress, E.	v. DocArd., RatCBăth.
WtbUngR.	= Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen, de Lajos Tamás. Budapest, 1966, 936 p. [cf. supra, Anexa II]
Zolnai, Gy.	v. OklSz.

SUMMARY

Author of several fundamental works in the domains of comparative philology and ancient history — *The Thraco-Dacians' Language* (Bucharest, 1959); *The Illyrians. History, Language and Onomatology, Romanization* (Bucharest, 1969); *Autochthonous Elements in the Romanian Language* (Bucharest, 1970); *The Thraco-Getic Elements in the Roman Empire and in Byzantium (3rd-8th c.)* (Bucharest, 1976); *The Ancient Inscriptions in Dacia and Scythia Minor* (vol. I *The Inscriptions of Roman Dacia*, I, 1975, III/1—1977, III/2—1980, III/3—1984): *The Romanians' Ethnogenesis. The Autochthonous Thraco-Dacian Stock and the Latin-Romance Component* (Bucharest, 1981) — I. I. Russu made highly important contributions in the contemporary Romanian historiography to the settlement of various problems of Dacian and Daco-Roman toponymy, etymology and onomatology, connected with the military, political and cultural history of the Dacians and of the Roman Province of Dacia, with the establishing of the autochthonous Thraco-Dacian stock of the Romanian language. All these were intended to demonstrate — as proved by his recent work *The Romanians' Ethnogenesis* — the process of genesis and development of the Romanian people in the space bordered by the Danube river, the Carpathian mountains and the Black Sea.

A scholar of encyclopaedic knowledge, I. I. Russu naturally continues the study of the phenomena of ancient history with the study of the phenomena of more recent times, with his work *The Romanians and the Szecklers* contributing a new theme to the contemporary historiography. The scholar, both a historian and a philologist — qualities well knit together in his personality — examines the ethnical relations — seen through the prism of the political, economic, cultural, religious and linguistic ties — established between the Magyar Szeckler population, in the south-eastern part of Transylvania (the so-called Szecklers' zone) and the Romanian population, through the prism of most different types of proofs (archaeological, epigraphic, juridical, ethnographical, archive, bibliological, press and linguistic proofs), establishing their type, specific and basic traits.

The Szecklers, an ethnical group of Magyar expression, gradually settled down in the eastern part of Transylvania, beginning with the 12 th—13 th c., occupying in several stages — in the name of the military interests of the Hungarian Crown — a territory with numerous indigenous Romanian settlements.

Between the colonists, well organized from the military point of view and sharing the rulers' religion and juridical-economic privileges, and the native Romanians, multiple economic, social, political and military relations were established and developed for 7 centuries. The essential aspect of these old, close relations consists in the Magyarization and disappearance of a considerable part of the Romanian population into the Szecklers' mass.

The demonstration made by the author of the book is directly linked to the political-national phenomenon of alienation of groups or individuals, a process which was not a mere anthroponomical borrowing, but actually a massive 'borrowing' of people from the Romanian social-ethnical and linguistic community to the Magyar (Szecklers') community, which he called "a modest act of restoration of truth, of reparation". With the help of the sources used by the author, particularly documentary sources coming from authors like D. G. Scheint, E. A. Bielz, Miklós Mikó, L. Wohlgemuth, Benkó C., Kozma F., Franz V. Löher, Balogh P., Orbán B., Hunfalvy P., I. Lenk, the reader can often see the way in which the Romanians, although formerly in large number even in the Szecklers' zone, are gradually denationalized and assimilated, to a considerable extent, into the mass of the Szecklers' population. The policy of Magyarization — in all its aspects, starting from religious conversion, the access to functions and high offices in the political-administrative apparatus, to the mystification of the official registration

of the legal status of a person — is presented within the historical context, with the explanation of the reasons behind it, of the forms it took on and of its results. It was particulary the epoch of the dualistic Austro-Hungarian state, following 1867, with the aberrant theses put forth by aces of chauvinism and nationalism regarding the ideas of "unitary national state" and "the Hungarian political nation", that convincingly illustrated that policy. The offensive against the Romanians in Transylvania, against their Church, school and settlements, pursued the creation of a new ethnical category — "Hungarians of Romanian expression" ("oláh nyelvü nép")! As is known, it culminated in the famous draconic laws of Albert Appony, under which the majority Romanian population was forbidden access to its own language and culture, although it was an aboriginal, majority population. Such phenomena occurred in the Szecklers' zone, where the Romanians found themselves in a state of social-juridical, economic and political inferiority beginning especially with 1437, with the creation of the famous „Unio Trium Nationum" ("the constitutional nations": the Magyars, the Szecklers, the Transylvanian Saxons). That was how things stood, although a rich specialized literature mentioned the Romanians as living in Transylvania from the earliest times, before the Hungarians' arrival. Actually, various sources — starting with Simon of Keza in 1282—1283 — found them "montes confinii", in the eastern part of Transylvania, organized in knyazates and living under their own rules and laws. The Romanians were present everywhere: "sunt sparsi Transilvania tota ipsaque Siculia, in fundis etiam et sedibus Saxonum. Non pagus, non oppidum, non suburbia est quod suis careat Valachis" — the Jesuit monk Andreas Freyberger wrote in 1702. As a stable majority population they are mentioned also by the conscriptions of 1733, 1750, 1760—62. Until late — in 1910, at the official Hungarian census — could the Romanians be found as a large majority population, including in the Szecklers' zone (in counties Ciuc, Treiscaune, Odorhei and Mureş of 612,000 inhabitants 114,270—18 per cent—were of Romanian expression and 138,763—22.6 per cent were of Greek confessions). The research instruments used by the scholar —statistics, censuses, toponymy, anthroponymy (especially of kinship groups) — gradually reconstruct the phases and mechanisms of the oppressive and violent phenomen of denationalization, which gained momentum as the idea of a Hungarian state which was to carry on St. Stephen's Crown gained ever more ground. Thus, in 150 villages in the Szecklers' zone, I. I. Russu identifies numerous relics of Romanian anthroponymy preserved in old books, in notes found in them and on icons as well as a large number of vestiges of Orthodox Church buildings in places where later on almost nothing was left to recall the Romanians' existence. The scholar deals with the denationalization of groups of Romanians — living in the Szecklers' zone —, on the one hand, and with the denationalization of the individual, of the family, on the other hand. Making a scrutiny of the historical sources, I. I. Russu notes the effort to turn the Romanians into Szecklers, this often taking on various surprising forms, such as those confessed by honest authors of some books, travellers, diplomats, writers, impressed by the discoveries they had made. Such as "the discovery" of the Romanian costume, or of some "orthodox" Hungarians who could not speak their ancestors' language, or of the numerous ingenious means by which the Romanians are converted to the religion and language of the Magyars (the Szecklers).

Making good use of the studies worked out by N. Iorga, Al. Lapedatu, V. Mihăilescu, S. Opreanu, Şt. Meteş, I. Bozdog, T. Popa, T. Chindea, G. Popa-Lisseanu, N. Sulică, L. Someşeanu, E. Cîmpeanu, I. Moldovanu, G. Popovici, P. Rămneanţu, V. Netea, A. Paul, S. Samuilă a.s.o., the author draws attention to the obligation to carry on investigations in this domain.

The examples brought by I. I. Russu — either from the Casin and Niraj Valleys, from the Homorod Valley, or from Sîntandrei, Valea-Iobăgeni, Troiţa and Sărăţeni, from the Mureş and the Tîrnave rivers — make up eventually a convincing demonstration of high scientific value on the specific range of Romanian anthroponyms found with the Magyars and the Szecklers, on the way in which they got in and took root, who

and what they are connected with. They define and attest the presence of the Romanian population formerly quite numerous in the Szecklers' zone, a reality which often left behind only such relics. His range of anthroponyms (including the Magyar ones taken over by the Romanians) can help establish the oldness of the Romanian names, on the one hand, demonstrating the mechanisms of the process of denationalization on the other hand.

The dominating note of the entire work consists in an unbiased presentation of the sources, which are compared and interpreted. Thus, the scholar shows and demonstrates that if the Magyar language elements influenced the Romanians, which is quite natural in a process of cohabitation, the Romanian ones, too, got into the Magyar language.

A special chapter (III) writen by art historian Ioana Cristache-Panait deals with the evidence provided by architecture (churches, belfries, gates, crosses), by icons and old books which indubitably attest a long Romanian presence in the Szecklers' zone. In many cases, modest village school masters, priests, villagers register the donations made to the Romanian Chruch, the ecclesiastical objects and books. Many of the houses at Ciuc, Odorhei or Giurgeu, in the Casin valleys belong to the Romanian wood architecture type — at Armășeni, Filia, Corund, Racu, Porumbenii Mari, Odorhei, Vlăhița, Ernei, Joseni, Vilcele, Bisericani — making the connection between the past and the present through their beautiful wooden beams, often carrying Cyrillic inscriptions, through the specific Romanian way in which they are joined, through the pillars and consoles of the verandahs and the wood decoration. To this one should add the monumental gates carved and decorated with geometrical and floral motifs, in the specific style of the Romanian folk art, such as those preserved in the museums at Sf. Gheorghe, Cristuru Secuiesc, Odorheiu Secuiesc, Miercurea Ciuc or at Armășeni, Ciucsingeorgiu, Păuleni, Ciuc, Căpîlnița, Satu Marc, Bisericani, Atia a.s.o. — with the motifs of the little fir tree, the life tree: through their decorative motifs under the form of fluting and triangle points, or the cross motif etc., they attest the same woodworking style as the one to be found in the Romanian area, as noted also by N. Iorga, Al. T. Samurcaș and G. Oprescu.

In addition to the houses there are the wooden churches — much more numerous in the past — raised by the Romanians everywhere: at Bodogala, Lăzăreni, Curteni, Budiu, Sărata, Olteni, Ghidfalău, Eliseni, Atia, Porumbenii Mari, Sintandrei, Brețcu, Baraolt, Văleni-Oaia, Virghiș, Hăghig, Chichiș, Zagon, Ciucsingeorgiu, Lăzărești, Doboi, Frumoasa, Tomești, Joseni, Iliești a.s.o.—, all of them Romanian churches, evincing not only specific Romanian traits of wood architecture, but also significant proofs of the population of the settlements by the Romanians from the earliest times. The throbbing Romanian life can be induced particularly from the thousands of proofs on old books, so numerous that a distinct chapter could be allotted to them. Donated or bought with money from the community at rather high prices, the old Romanian books found in the Szecklers' villages — in very large numbers in the south-eastern part of the zone — came either from „the famous town of Bucharest" or from Walachia and Moldavia, from all the Romanian printing houses which enriched the national culture in the 17th—18th centuries. They helped propagate among those living in difficult conditions, as much as they could the idea of the love for one's language, laws and people.

The information and data provided by this work attest the presence of the Romanians in about 150 villages in the south-eastern part of Transylvania (the Szecklers' zone), registered so far as purely Szecklers' villages. In the author's view they are just a "provisional outline" which calls for an ample monographic research into the subject. conducive to an exhaustive repertory of the Romanian anthroponymy in the Szecklers's zone. of all historical and artistic vestiges. with the help of which Transylvanian historical realities can be reconstructed truthfully. Owing to the information provided to the presentation and interpretation of the facts, the work of I. I. Russu makes an important contribution to establishing the historical truth, faithfully served by the scholar for 5 decades.

INDICE*

I. Materii

Inclusiv cuvinte comune-apelative române şi maghiare: cf. *cuprinsul* volumului; cuvintele maghiare în limba română: p. *253—255* şi notele 1—4, după sfere semantice: p. *259, nota 13*

---

* Indicele nu este exhaustiv din cauza abundenţei materialelor, ci selectiv în limitele necesare unei lucrări istorice orientative.

II Geographica et toponymica

(teritorii, județe, scaune, localități, ape)

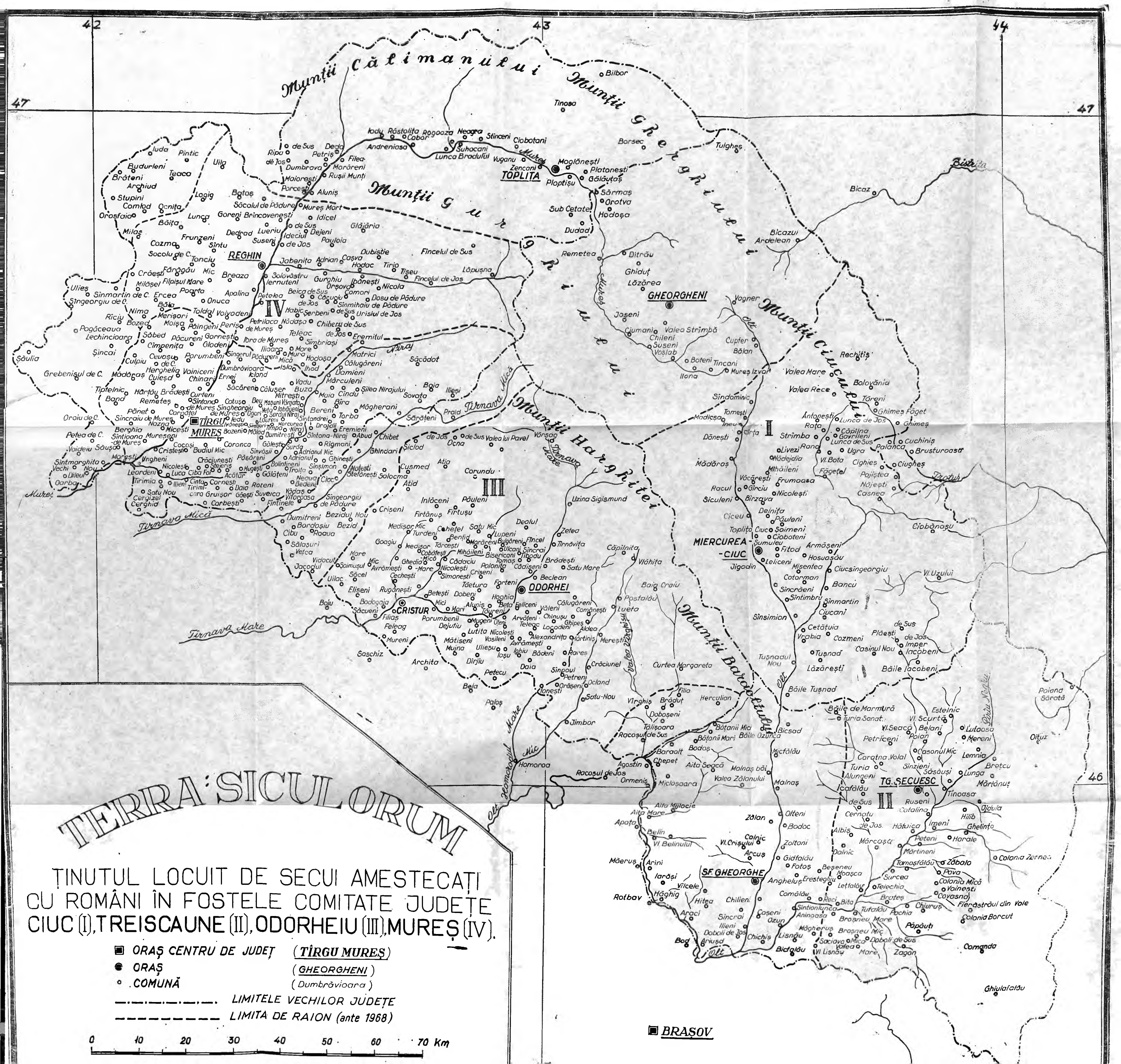
III. Antroponima

(române, maghiare, slave, armeneşti etc., ca documente social-etnice şi lingvistice) Faţă de marea abundenţă şi varietate a numelor de persoane şi nenumăratele atestări, nu pot fi cuprinse în indice decît cele strict necesare, fiind omise unele atestări ce nu au importanţă filologică ori social-istorică.

IV. AUCTORES

Autori, eruditi, anticari, oameni politici, meşteri şi zugravi medievali şi moderni.

CUPRINS



TERRA SICULORUM
ȚINUTUL LOCUIT DE SECUI AMESTECAȚI CU ROMÂNI ÎN FOSTELE COMITATE JUDEȚE CIUC (I), TREISCAUNE (II), ODORHEIU (III), MUREȘ (IV).
ORAȘ CENTRU DE JUDEȚ (TÎRGU MUREȘ)
ORAȘ (GHEORGHENI)
COMUNĂ (Dumbrăvioara)
LIMITELE VECHILOR JUDEȚE
LIMITA DE RAION (ante 1968)
0 10 20 30 40 50 60 70 Km
Munții Călimanului
Munții Gheorghiului
Munții Gurghiului
Munții Ciucului
Munții Harghitei
Munții Baraoltului
TOPLIȚA
REGHIN
TÎRGU MUREȘ
GHEORGHENI
MIERCUREA-CIUC
ODORHEI
CRISTUR
TG. SECUESC
SF. GHEORGHE
BRAȘOV
I
II
III
IV
Mureș
Olt
Tîrnava Mică
Tîrnava Mare
Niraj
Bistrița